

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

METRAŠTIS
XLVIII

VILNIUS
2025

ISSN 1392-0502

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

METRAŠTIS XLVIII

VILNIUS
2025

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA

LKMA akad. prof. dr. ARŪNAS STREIKUS
(Vilniaus universitetas, *istorija*) – redakcinės kolegijos pirmininkas

Doc. dr. POVILAS ALEKSANDRAVIČIUS (Mykolo Romerio universitetas, *filosofija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. DANUTĖ GAILIENĖ (Vilniaus universitetas, *psichologija*)

LKMA akad. doc. dr. KĘSTUTIS GIRNIUS (Vilniaus universitetas, *filosofija*)

LKMA akad. doc. dr. LIUDAS JOVAIŠA (Vilniaus universitetas, *istorija*)

Vysk. dr. ALGIRDAS JUREVIČIUS (Vytauto Didžiojo universitetas, *teologija*)

Dr. KATARZYNA KORZENIEWSKA-WOLEK
(nepriklausoma tyrėja ir vertėja, Krokuva, Lenkija, *sociologija*)

Prof. dr. kun. TADEUSZ KRAHEL
(Wyższe Seminarium Duchowne w Białymstoku, Lenkija, *istorija*)

Dr. RASA MAŽEIKA (Archives of Canada, Toronto, Kanada, *istorija*)

Prof. dr. ALGIS NORVILAS (Saint Xavier universitetas, Chicago, JAV, *psichologija*)

LKMA akad. prof. dr. kun. ARVYDAS RAMONAS (Klaipėdos universitetas, *teologija*)

LKMA akad. prof. dr. PAULIUS V. SUBAČIUS (Vilniaus universitetas, *literatūrologija*)

Prof. dr. MINDAUGAS STANKŪNAS (Lietuvos sveikatos mokslų universitetas,
Griffith university, Australija, *biomedicina*)

Prof. dr. ANDRIUS VALEVIČIUS (L'Université de Sherbrooke, Kanada, *filosofija*)

Prof. habil. dr. RAFAŁ WITKOWSKI (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu, Lenkija, *istorija*)

LKMA akad. dr. MIKAS VAICEKAUSKAS (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
literatūrologija) – vyriausiasis redaktorius

T U R I N Y S

Moksliniai straipsniai

LIUDAS JOVAIŠA

- Abipus kordono: Baltarusijos jėzuitų ir Lietuvos buvusių jėzuitų
ryšiai po 1773 m. 7
- On Both Sides of the Border: Relations of the Jesuits in White Russia
and the Former Jesuits in Lithuania after 1773 41

VILMA ŽALTAUSKAITĖ

- Brolijų skundai dėl Žemaičių (Telšių) vyskupijos dvasininkų
XIX a. šeštajame-septintajame dešimtmetyje 43
- Complaints of Church Fraternities about the Clergy
in the Samogitian (Telšiai) Diocese in the 1850s–1860s 59

ROMA BONČKUTĖ

- Martyno Liudviko Rėzos *Aifópas arba Pásakos ir Dainos oder
Litthauifche Volkslieder* kalbinės raiškos elementai Simono Daukanto
veikale *BUDAŲ Senowęs-Lėtuwių Kalnienų ir Zámajtių* 61
- Elements of Linguistic Expression of Martin Ludwig Rhesa's
Aifópas arba Pásakos and Dainos oder Litthauifche Volkslieder in
Simonas Daukantas's *Budą Senowęs-Lėtuwių Kalnienų ir Zámajtių* 80

AUGUSTĖ ŽIČKYTĖ

- Transcendencijos patirties ribiškumas Jurgio Matulaičio
laiškuose: kalbos problematika 83
- The Liminality of the Transcendence Experience in
Jurgis Matulaitis's Letters: The Issues of Language 100

NERINGA MARKEVIČIENĖ

- Vladimiro Šilkarskio laišškai Vandai Sruogienei ir Balio Sruogos
gyvenimo paralelės 101
- Vladimiras Šilkarskis's Letters to Vanda Sruogienė and
Parallels with the Life of Balys Sruoga 139

JURGITA ŽANA RAŠKEVIČIŪTĖ

- Algirdo Šermukšnio-Žilvino krizės dienoraštis 141
- The Crisis Diary of Algirdas Šermukšnis-Žilvinas 166

AUDRONĖ KUČINSKIENĖ

Antano Rukšos ir Jono Dumčiaus korespondencija: knygų ir informacijos mainai	169
Correspondence Between Antanas Rukša and Jonas Dumčius: Exchange of Books and Information	197

Publikacijos

VILIUS MĖDŽIUS

Skilako iš Karijandos liudijimai ir fragmentai (BNJ 709)	201
Evidence and Fragments by Scylax of Karyanda (BNJ 709)	224

ALGIMANTAS KATILIUS

Jono Totoraičio MIC laišakai Zenonui Ivinskiui	227
Jonas Totoraitis's MIC Letters to Zenonas Ivinskis	244

VIKTORIJA ŠEINA

<i>Altorių šešėly</i> ketvirtojo leidimo (1954) autocenzūros klausimu	245
On Self-Censorship in the Fourth Edition of <i>Altorių šešėly</i> (1954)	274

APIE AUTORIUS	275
-------------------------	-----

ATMENA AUTORIAM	277
---------------------------	-----

Moksliniai straipsniai

ABIPUS KORDONO: BALTARUSIJOS JĖZUITŲ IR LIETUVOS BUVUSIŲ JĖZUITŲ RYŠIAI PO 1773 M.

LIUDAS JOVAIŠA

Ivadas. Iki pat XVIII a. vidurio (1756–1758) bemaž visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją (išskyrus Brastos kolegiją, Juravičių ir Kondenio rezidencijas bei Mozyriaus misiją) apėmė viena – Lietuvos – jėzuitų provincija, maža to, aprėpusi ir Livoniją, Prūsiją, Varmiją, Mazoviją. Provincijai išaugus efektyviai valdomo darinio formą (XVIII a. viduryje jėzuitų joje buvo virš 1100), ši Jėzaus Draugijos struktūra buvo padalyta į dvi – Lietuvos ir Mazovijos – provincijas. Pastaroji apėmė didžiąją rusėniškų LDK žemių dalį su kolegijomis Polocke, Oršoje, Vitebske, Minske, Nesvyžiuje, Naugarduke, Pinske ir Mazovijos teritoriją (Pultusko, Plocko, Lomžos, Drohičino kolegijas) drauge su Varšuva. Pamažu abiejose – Lietuvos ir Mazovijos – provincijose radosi naujoji ir jaunoji jėzuitų karta, kurios nariai kaimyninės provincijos bendrabrolių jau nepažinojo. Vis dėlto didžiumą abiejų provincijų jėzuitų 1773 m., Draugijos panaikinimo momentu, dar sudarė tie, kurie buvo įstoję į senąją „didžiąją“ Lietuvos provinciją ir atlikę naujokyną Vilniuje.

Jėzuitų asmeninių pažinčių bei ryšių klausimas svarbus ir aiškinantis dar vieną netrukus po senosios Lietuvos provincijos padalijimo atsiradusią perskyrą. 1772 m., Pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo metu, Rusijos imperijos prijungtose žemėse atsidūrė Mazovijos provincijai priklausiusios Polocko, Oršos ir Vitebsko kolegijos bei Mstislaulio ir Mogiliavo rezidencijos. Be to, 1772 m. į Rusijos imperijos sudėtį pateko ir Lietuvos provincijai priklausiusi Daugpilio kolegija. Netrukus, 1773 m., prie naujai atsiradusios Lietuvos–Rusijos sienos (vadinamojo „kordono“) prisidėjo ir fundamentali jėzuitų statuso permaina: tų metų rudenį Abiejų Tautų Respublikoje realizavus popiežiaus sprendimą panaikinti Jėzaus Draugiją, Rusijos imperatorė Kotryna II nusprendė neleisti paskelbti popiežiaus breivės savo šalyje ir paragino jėzuitus tęsti vienuolinį gyvenimą pagal savo

Jėzuitų provincijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (1773)

vienuolijos nuostatus. Ši iki 1773 m. Mazovijos ir Lietuvos provincijoms priklausiusi ir po 1773 m. likusi veikti jėzuitų grupė po kurio laiko susiorganizavo į naują struktūrinį darinį, žinomą Baltarusijos provincijos vardu. Ši provincija Jėzaus Draugijos istorijoje atliko ypatingą vaidmenį – kaip struktūra, ordino visuotinio panaikinimo laikotarpiu išlaikiusi oficialų veikimą ir institucinį tęstinumą Rusijos imperijoje bei perdavusi nenutrūkusio veikimo tradiciją 1814 m. popiežiaus Pijaus VII visame pasaulyje atkurtai Jėzaus Draugijai.

Iki šiol istoriografijoje šios jėzuitų bendruomenės transformacijos iš esmės tyrinėtos tik Jėzaus Draugijos formaliuoju-organizaciniu požiūriu – kaip vienuolijos tęstinumo klostymasis Rusijos imperijoje; čia pirmiausia minėtinas fundamentalus Mareko Ingloto SJ veikalas¹. Jėzuitų kaip sudėtingą pasirinkimą – tarp bažnytinės ir pasaulietinės valdžios, tarp tėvynės ir vienuolinės šeimos – išgyvenančių asmenų bendruomenė kol kas yra likusi nuošalyje. Kaip į šią dramatišką takoskyrą sureagavo Lietuvos ir Mazovijos provincijoms priklausę jėzuitai ir buvę jėzuitai abiejose „kordono“ pusėse? Kokio masto kadru „apykaitą“ sukėlė šios geografinės perskyros ir institucinės permainos? Kokius skirtingose pusėse atsidūrusių tos pačios Draugijos (neretai – ir tos pačios provincijos) ryšius tai liudija? Į šiuos bene pirmą kartą keliamus klausimus ir bus ieškoma atsakymo šiame straipsnyje. Juo siekiama: 1) nustatyti po Jėzaus Draugijos panaikinimo 1773 m. savo statusą pakeitusių jėzuitų grupes: a) Rusijos imperijoje likusią nepanaikintą Draugiją palikusius jos narius, b) Lietuvos ir Mazovijos provincijų teritorijoje panaikinimą patyrusius buvusius jėzuitus, kurie nusprendė prisijungti prie bendrabrolių Rusijos imperijoje; 2) išnagrinėti ir įvertinti abiejų grupių sudėtį; 3) atskleisti jėzuitų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir buvusių jėzuitų Rusijos imperijoje bendrystės pavidalus ir bendravimo formas.

Išskyrus jau minėtą Ingloto veikalą ir enciklopedinę literatūrą², straipsnyje daugiausia remiamasi šaltiniais; didžiumą svarbiausių galima suskirstyti į kelias kategorijas. Pirmą, tai Baltarusijos provincijos jėzuitų sąrašai: a) po maždaug dešimtmečio pertraukos ankstesnių metinių katalogų tradiciją pratęsę Baltarusijos provincijos jėzuitų katalogai, 1784–1819 m.

¹ Marek Inglot, *La Compagnia di Gesù nell'Impero Russo (1772–1820), e la sua parte nella restaurazione generale della Compagnia*, Roma: Pontificia Università Gregoriana, 1997.

² *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995*, opracował Ludwik Grzebień, Kraków: WAM, 1996; Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, *Komisja Edukacji Narodowej*, cz. II: *Słownik biograficzny*, Warszawa: IHN PAN, 2018.

(iki jėzuitų veiklos Rusijoje pabaigos) spausdinti Mogiliave ir Polocke³; b) ankstesnio laikotarpio žinių spragą iš dalies užpildantys Baltarusijos jėzuitų provincijos narių, joje mirusiųjų, iš jos atleistųjų registrai⁴. Antra, tai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ar jos vyskupijose po 1773 m. rezidavusių buvusių jėzuitų⁵ ir Vilniaus vyskupijos beneficijų bei dvasininkų⁶ sąrašai, Vilniaus vyskupijos administracijos išduodamų dokumentų⁷ ir dvasininkų šventimų⁸ registrai. Trečia, tai Jėzaus Draugijos Romos archyve išlikusi Baltarusijos provincijos vyresniųjų korespondencija (laiškų nuorašai)⁹; ji įgalina bent iš dalies atskleisti buvusių jėzuitų jungimosi prie Baltarusijos jėzuitų bendruomenės peripetijas. Straipsnyje nagrinėjant personalinės sudėties klausimus, bus remiamasi prieduose pateikta susisteminta šaltinių informacija, tad į konkrečius šaltinius tekste nebus referuojama. Išnašose bus dokumentuojamas tik jėzuitų ir buvusių jėzuitų susirašinėjimas.

³ *Catalogus personarum et officiorum Societatis Iesu in Alba Russia ex anno 1784 in annum 1785* [ir in annum 1786], Mohiloviae: Typographia Archiepiscopi (s. a.); *Catalogus personarum et officiorum Societatis Iesu in Alba Russia in annum 1788* [ir ex anno 1788 in annum 1789, ir kt., iki 1802/1803 m. katalogo imtinai], Polociae: Typographia [arba: Typis] Collegii Societatis Iesu (s. a.); *Catalogus personarum et officiorum Societatis Iesu in Imperio Rossiano ex anno 1803 in annum 1804* [ir kt., iki 1806/1807 m. katalogo imtinai], Polociae: Typis Collegii Societatis Iesu (s. a.); *Catalogus sociorum et officiorum provinciae Societatis Iesu in Imperio Rossiano ex anno 1807 in annum 1808*, Polociae: Typis Collegii Societatis Iesu (s. a.); *Catalogus sociorum et officiorum Societatis Iesu in Imperio Rossiano ex anno 1808 in annum 1809* [ir kt., iki 1811/1812 m. katalogo imtinai; 1812/1813 m. katalogas neišlikęs], Polociae: Typis Collegii Societatis Iesu (s. a.); *Catalogus sociorum et officiorum Societatis Iesu in Imperio Rossiano ex anno 1813 in annum 1814* [ir kt., iki 1819/1820 m. katalogo imtinai; 1815/1816 m. katalogas neišlikęs], Polociae: Typis Academicis Societatis Iesu (s. a.). Katalogais naudotasi pilniausią jų rinkinį saugančiame Pietų Lenkijos jėzuitų provincijos archyve Krokuvoje.

⁴ *Archivum Romanum Societatis Iesu* (toliau – ARSI), Russia, t. 32.

⁵ *Rusijos valstybinis senųjų aktų archyvas*, f. 1603, ap. 1, b. 79, l. 35r–38v (buv. jėzuitų LDK sąrašas, 1774 m. liepos 10 d.); *Archivum Apostolicum Vaticanum* (toliau – AAV), Nunziatura di Varsavia, t. 119, l. 421r–423v (buv. jėzuitų Vilniaus vyskupijoje ir LDK sąrašai, 1775 m.).

⁶ *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius* (toliau – LNMMB RKRS), f. 203, bylos nenumėruotos (1778 ir 1800 m. sąrašai); *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 694, ap. 1, b. 59 (1781–1790 m. žinios); *Rusijos valstybės istorijos archyvas*, f. 822, ap. 12, b. 2943 (1797 m. informacija).

⁷ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3503 (1784 m.); Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 57–553, b. 1413 (1780–1781 m.), 1414 (1785 m.), 1417 (1789 m.).

⁸ *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAVB RS), f. 43, b. 21288, 21290.

⁹ ARSI, Russia, t. 1019, 1020, 1021, 1022, 1025.

1. Jėzuitai „disidentai“ Baltarusijoje: paklusti popiežiui, ne imperatorei? Imperatorei Kotrynai II 1773 m. atsisakius paskelbti Jėzaus Draugijos panaikinimą skelbiančią popiežiaus brevę, jėzuitai liko veikti Rusijos teritorijoje ir išlaikė veiklos tęstinumą per kritiškiausią vienuolijos istorijos laikotarpį – panaikinimo keturiasdešimtmetį (1773–1814), iki buvo išstremti iš Rusijos 1820 m. pradžioje. Šią grupę sudarė iki 1772 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Livonijos teritorijose veikusios jėzuitų bendruomenės: a) Mazovijos provincijai priklausiusios Polocko (90 asmenų), Vitebsko (17 asmenų), Oršos (16 asmenų) kolegijos, Mstislaulio (16 asmenų) ir Mogiliavo (15 asmenų) rezidencijos ir 13 misijų punktuose veikusių jėzuitų (iš viso – 167 asmenys); b) Lietuvos provincijos sudėtyje buvusi Daugpilio kolegijos bendruomenė (15 jėzuitų) drauge su 18 kunigų jėzuitų, dirbusių šiai kolegijai pavaldžiose misijų stotyse (iš viso 33 asmenys)¹⁰. Šie 200 kunigų, studentų ir brolių jėzuitų išgyveno sudėtingą metą, turėdami apsispręsti, kuriai – bažnytinei ar pasaulietinei valdžiai, popiežiui ar imperatorei, kurios valdžioje jie tik ką buvo atsidūrę, – turėtų paklusti. Sutrikę jėzuitai iš pradžių kreipėsi į savo vyskopus (Vilniaus vysk. Ignacą Masalskį ir Livonijos vysk. Steponą Giedraitį) ir nuncijų išaiškinimo, tačiau aiškaus atsakymo negavo. 1773–1774 m. sąvartoje į Sankt Peterburgą nuvyko Rusijos imperijoje likusių Mazovijos provincijos jėzuitų vyresniuoju viceprovincijolo teisėmis paskirtas Polocko kolegijos rektorius Stanislovas Černevičius (1728–1785). Jis prašė imperatorės leidimo įvykdyti popiežiaus potvarkį, tačiau susidūrė su kategorišku atsisakymu. Tuo metu, 1773 m. gruodį, Černevičius buvęs priverstas atleisti iš Draugijos 26 narius, esą sukėlusius tikrą maištą; 1774 m. pasitraukė dar 27 Draugijos nariai (11 kunigų, 9 studentai, 7 broliai)¹¹. Pasitraukusieji lyg ir turėjo sudaryti ketvirtadalį (53 iš 200) Rusijos imperijoje likusių jėzuitų. Iš tiesų ši dalis veikiausiai buvo dar didesnė (siektų bemaž trečdalį?), nes išlikusiuose šaltiniuose, atrodo, kalbama tik apie Rusijos imperijoje atsidūrusią Mazovijos provincijos dalį, t. y. 167 jėzuitus. Daugpilio kolegijos jėzuitai, priklausę ir kitai ordino provincijai (Lietuvos), ir kitai vyskupijai (Livonijos), komunikacinius ryšius su kitais Rusijos imperijos valdžion patekusiais jėzuitais užmezgė ir organizaciškai integravosi tik po kurio laiko, tad labai tikėtina, kad tarp 1773–1774 m. Rusijos imperijoje išstojusiųjų (formaliai – „atleistųjų“) iš Draugijos „livoniečių“

¹⁰ AAV, Nunziatura di Varsavia, t. 118, l. 142v, 145v.

¹¹ Apie Baltarusijos jėzuitų veiksmus ir elgesį Draugijos panaikinimo akivaizdoje plačiau žr. Marek Inglot, *op. cit.*, p. 47–63; duomenys apie išstojusiuosius p. 51.

atvejai nebuvo įskaičiuoti. Vis dėlto senųjų, 1773 m. panaikintų struktūrų (Mazovijos ir Lietuvos jėzuitų provincijų) ribos pamažu nyko, ir visi Rusijos imperijoje atsidūrę ir apsisprendę likti Draugijoje jėzuitai ilgainiui susivienijo naujos ir bendros Baltarusijos provincijos sudėtyje.

Lyginant aukščiau paminėtus Ingloto pateiktus skaičius su šaltinių (naudotų jo paties) duomenimis¹², galima patvirtinti ar patikslinti, kad 1773–1774 m. Draugiją vadinamojoje Baltarusijos provincijoje (neskaitant Livonijos) paliko 11 tėvų (kunigų), 10 studentų (scholastikų) ir 8 broliai pagalbininkai, iš viso 29 asmenys. Tai gerokai mažiau nei Ingloto nurodomas (be pavardžių) skaičius – gal šio autoriaus monografijoje pasitraukusieji per klaidą buvo sudubliuoti? Tai rodytų labai panašus abiejų grupių skaičius (26 ir 27) ir artima abiejų paminėjimų chronologija – 1773 m. gruodis ir 1774 metai. Galbūt „maištininkai“ *de facto* pasitraukė dar 1773 m. pabaigoje, o formaliai buvo atleisti jau 1774 m.? Žinome tokį pavyzdį: t. Juozapas Katenbringas paliko Draugiją ir išvyko iš Baltarusijos dar 1774 m. pabaigoje, tačiau oficialiuosiuose kataloguose jo atleidimo data nurodomi 1775 metai (žr. priedą Nr. 1). Tokiu atveju Jėzaus Draugijos personaliniai „nuostoliai“ Baltarusijos provincijoje būtų kur kas menkesni – ne 53 iš 167 (31,7 proc.), o tik 29 iš 167 (17,4 proc., t. y. arti penktadalio).

Dalis senųjų Draugijos narių iš Baltarusijos provincijos, pavieniui arba keliese, išstodavo ir vėliau – tokių iš viso buvo 7 tėvai, 15 studentų ir 3 broliai, taigi bemaž antra tiek (25), tačiau šios grupės atstovų išstojimas nebuvo masinis ir vienalaikis. Vėliausiai, tik 1809 m. (t. y. po 36 metų!), pasitraukė 1773 m. studentu buvęs Dominykas Vainilavičius, tačiau du trečdaliai šios kategorijos jėzuitų (17 iš 25) Baltarusijos provinciją paliko dar XVIII a. aštuntajame dešimtmetyje (1775–1779). Po Draugijos veiklos ir gyvenimo Rusijos imperijoje reaktyvavimo (1782) išstojimai bebuvo pavieniai ir išimtiniai – 1784 m. (1), 1786 m. (2), o po to – tik 1809 m. (1). Taigi dauguma Baltarusijos jėzuitus palikusiuųjų (46 iš 54) tai padarė per šešerius metus (1773–1779) nuo Draugijos panaikinimo; praėjus dešimtmečiui (po 1782), tokių tebuvo viso labo 4.

Iš viso anksčiau ar vėliau Baltarusijos provincijoje iš Draugijos išstojo 54 jos nariai, čia rezidavę 1773 m. – šis skaičius beveik sutampa su Ingloto pateiktuoju (53), tad gal autorius bus įvėlęs chronologinę klaidą (visus išstojusiuosius „paankstinęs“ į 1773–1774 m. laikotarpį?). Procentiniu požiūriu

¹² Svarbiausias šaltinis čia – atleistųjų iš Baltarusijos provincijos sąrašas: ARSI, Russia, t. 1032/33.

tai – bemaž trečdalis (32,5 proc.) visų 1773 m. Baltarusijoje buvusių jėzuitų; didžioji dalis Draugiją paliko dar XVIII a. aštuntajame dešimtmetyje.

Žiūrint struktūriškai, vienuolinių grupių požiūriu, iš viso Baltarusijos provinciją paliko 18 tėvų, 24 studentai, 11 brolių ir dar vienas brolis pagalbininkas naujokas (skulptorius Pranciškus Priščinskis, pakartotinai įstojęs į Draugiją ir antrą kartą bebaigiantis atlikti arba ką tik atlikęs naujokyną). Matyt, Baltarusijoje susidariusi situacija labiausiai buvo nepriimtina jauniems Draugijos nariams – studentams: jų grupėje absoliutus išstojusiųjų skaičius buvo didžiausias, nepaisant to, kad studentų buvo mažiau nei tėvų ar brolių. Žiūrint procentiškai, išstojusieji sudarė pusę visų studentų (24 iš 47). Tai galima paaiškinti jaunatvišku, radikalesniu gyvenimo tvarkymo(si) būdu, taip pat tuo, kad studentai, dar nedavę galutinių įžadų, galėjo be didesnio vargo, tvarkingai palikti Draugiją.

Išstojusių tėvų skaičiaus būta ketvirtadaliu mažesnio, tačiau pačioje pradžioje, 1773–1774 m., būtent tėvų tarp tuo metu išstojusiųjų buvo daugiausia. Iš 72 tėvų, 1773 m. buvusių Baltarusijos provincijoje, Draugiją anksčiau ar vėliau paliko 18 – lygiai ketvirtadalis, t. y. dukart mažiau nei studentų. Lygiai tokia pati proporcija (12 iš 48) pastebima ir tarp brolių pagalbininkų. Dalis tėvų (bent 10 iš 18) ir brolių jau buvo davę galutinius profesų, dvasinio ar pasaulietinio pagalbininko įžadus, tad, kitaip nei studentai ar jaunesni tėvai ar broliai, šiaip jau neturėjo būti taip paprastai atleisti iš vienuolinio luomo. Vis dėlto abejotina, ar popiežiaus oficialiai panaikintos vienuolinės bendruomenės palikimas šiems „dezertyrams“ Bažnyčioje sukėlė kokių nors teisinių keblumų.

Iki šiol nemėginta nustatyti, kaip Draugijos panaikinimas atsiliepė Lietuvos provincijai priklausiusiam Daugpilio kolegijos personalui. Iš surinktų duomenų matyti, kad pasitraukti iš vienuolijos šioje kolegijoje nusprendė 5 tėvai (visi – jau po galutinių įžadų), 1 studentas ir 1 brolis, t. y. bent 7 jėzuitai iš 33 (21,2 proc.) – mažiau nei Baltarusijos provincijoje. Vienas pasitraukęs studentas iš dviejų (50 proc.) iš esmės atitinka proporciją, buvusią ir Baltarusijos provincijoje, tačiau Pranciškus Malichsas iš Draugijos išstojo tik po 30 metų (1803), jau būdamas galutinius įžadus davusiu tėvu profesu). 5 išstoję kunigai iš 24 (20 proc.) – rodiklis, taip pat panašus į Baltarusijos provincijoje buvusį ketvirtadalį. Išstojusių brolių dalis (1 iš 7, arba 14,3 proc.) – gerokai žemesnė, tačiau nėra iki galo aišku, ar išstojusiųjų nebuvo daugiau. Duomenų trūkumas neleidžia tiksliai nustatyti Livonijoje išstojusiųjų iš Draugijos skaičiaus, juolab nežinome nieko tikro apie išstojimo aplinkybes, tad chronologijos įvertinimas, kitaip nei Baltarusijos atveju, čia nėra įmanomas.

Summa summarum, apibendrinant visus turimus duomenis, galima konstatuoti, kad iš 200 jėzuitų, kuriems 1773 m. Rusijos imperijoje nebuvo paskelbta popiežiaus brevė dėl Jėzaus Draugijos panaikinimo, vienuolią anksčiau ar vėliau paliko beveik trečdalis – 61 asmuo (30,5 proc.): 23 tėvai, 25 studentai ir 13 brolių pagalbininkų. Tai sudarė 24 proc. tėvų (23 iš 96), 51 proc. studentų (25 iš 49) ir 23,6 proc. brolių (13 iš 55). Labiliausia studentų laikysena paaiškintina jų stažo Draugijoje trumpumu ir menkesniu asmeniniu ir formaliu susisaistymu su Draugija.

Aptarus formaliuosius-kiekybinius klausimus, galima pasvarstyti ir kokybinius. Kokie motyvai vertė kai kuriuos jėzuitus palikti savo vienuolinę šeimą? Kaip klostėsi Jėzaus Draugiją palikusiųjų gyvenimas? Kokie buvo jų santykiai su Baltarusijoje likusiais buvusiais bendrabroliais?

Deja, beveik jokių tiesioginių asmeninių ištarų *expressis verbis*, kurios leistų vienareikšmiškai konstatuoti bent šio tokias jėzuitų pasitraukimo po 1773 m. priežastis, kol kas neaptikta. Vienintelis žinomas atvejis – Mazovijos provincijos jėzuito Pauliaus Snarskio liudijimas apie savo apsisprendimą. Gyvendamas aneksuotoje LDK dalyje, kurioje monarchė uždraudė paskelbti popiežiaus brevę, Snarskis iš pradžių drauge su kitais jėzuitais vadovavosi principu, kad nepaskelbtas įstatymas neįpareigoja. Daugiau nei po trejų metų, t. y. apie 1776–1777 m., su reikalais išvykęs ir „išsilaisvinęs“ nuo vienodo visų, t. y. Baltarusijos jėzuitų, požiūrio bei galvodamas apie tai, kad dėl senyvo amžiaus gali veikiai tekti stoti prieš Dievo teisimą, Snarskis suabejojo, ar šis „užsieniečių“ argumentas padės jam Teisėjo aki-vaizdoje. Visą apsvaistę nusprendė, jog sąžinė bus ramesnė paklusus popiežiaus ištarme, kad ir labai skaudžiai baudžiančiai, tad negaišdamas sekuliarizavosi ir dabar gyvena ramus, laisvas nuo bet kokių sąžinės priekaištų. Pažymėtina, kad „dezertyravęs“ iš Baltarusijos jėzuitų Snarskis vengė smerkti šiųjų apsisprendimą: jis pats nenusidėjęs, nes jėzuitiško gyvenimo tąsa turėjusi tam tikrą pagrindą; nesmerkiąs ir lig šiol Draugijoje likusiųjų nei jų sprendimo, palikdamas visa tai Dievo nuožiūrai¹³. Galima

¹³ „W czasie publikacji Bulli wszędzie po Koronie i Litwie byłem w zabranym kraju, gdzie iż publikować Bulli Najjaśniejsza] Monarchini nie pozwoiliła, a Nasi tam na tym fundamencie *lex lata non promulgata non tenet, non obligat* utrzymywali się w swym dawnym stanie, jako i teraz na tymże fundamencie utrzymują się, i ja z niemi tejże sentencji, jako dość bezpiecznej i jako tam przed kasacją jeszcze będący, trzymałem się. [...] Nie potępiał i ja nawet teraz ich o tę sentencję; Bogu to zostawuję. Sam zaś stamtąd w interesie wyjachawszy i od tłumy jednostajnego tam wszystkich zdania uwolniwszy się, gdym pojrzał się na śmierć przez podeszłość wieku nieopodal odemnie stojącą, strwożony myślić mocno począłem, jeśli ów argument Zagranicznych zastąpi mię na sądzie Boskim, i [...]”

tik numanyti, kad ir nemaža kitų „dezertyrų“ pasitraukė, nes apsisprendė paklusti popiežiaus valiai. Galbūt reikšmės turėjo ne vien ryžtas paisyti Draugijos tėvų profesų duodamo ištikimybės popiežiaus siuntimui įžado, bet ir „patriotinis“ motyvas – nenoras paklusti ką tik dalį Tėvynės aneksavusiai imperatorei ir pasidalijimas likimu, kokį patyrė bendrabroliai beveik visame likusiame pasaulyje (taip pat ir, numanytina, daugelio pasitraukusių Baltarusijos jėzuitų gimtuosiuose kraštuose).

Didžiuma Baltarusijos jėzuitų (likusieji), regis, buvo linkę ištikimai laikytis *status quo*, galbūt priimdami įvykius ne kaip atsitiktinumą ar keistiną neteisę, o kaip Apvaizdos ženklą. Tokia nuostata ryškėja Martynui Počobutui 1774 m. rudenį rašytame t. Gabrieliaus Lenkevičiaus (jis vėliau, 1785–1798 m., ėjo jėzuitų Baltarusijoje generalinio vikaro pareigas) laiške: „Aš esu ten, galvoju tai, darau tai, ko prisiekiau laikytis prieš trisdešimt metų. [...] Mums čia iki šiol klojasi gerai; kokią pabaigą mums numatė Aukščiausioji Apvaizda, sunku numatyti, ir spėlioti labai jau nedera; laikau savo svarbiausia pareiga šiame gyvenime laukti to palankiai nusiteikus. Tau širdingai dėkoju už nuolatinį atminimą ir malonų rūpestingumą, ir jei reikalas pasinaudoti saldžiais Tavo draugystės vaisiais prispaus, pasinaudosiu tuo su malonumu, nes [?] kitokio gyvenimo būdo neplanuoju, kaip jau ne kartą Tave patikinau. Ir ne anksčiau [pasinaudosiu Tavo pagalba?], nei man bus visais požiūriais tinkama, kitaip ir Tau, ir pats sau tapčiau pasibjaurėtinas“¹⁴.

przekonany w sobie zostałem, iż doskonalej i bezpieczniej dla sumnienia jest Bulli Namiestnika Chrystusowego, choć tak srodze nas karzacego, poddać się i cierpieć ukaranie, aniżeli argumentując za sobą i rękę Boską, przez Namiestnika jego karzącą, sposobem mniej karnych synów utrzymując, sprzeciwiać się i nie poddawać się. I to mię krom Bulli konwinkowało: jak ja 4 *votorum* profes będąc, za granicą dobrowolnie utrzymywać się mam! Przysiągłem *in quarto voto Summo Pontifici* na misję, gdzieby postać chciał, a dobrowolnie żyć w tym kraju chcę, gdzie ani sam, gdyby roskazano, wykonać przysięgi nie mogę, ani papież może mi tamto roskazać, gdzie i Papieżowi ręce związane do roskazania, i mnie do wykonania. Dlaczego Zagranicznych i zdanie ich Panu Bogu poleciwszy, w rzeczach zbawienia *tutiora* i *perfectiora* obierając, wraz bez zwłoki poddając się Bulli sekularyzowałem się, i spokojnie teraz bez zatrwożenia żadnego na sumnieniu żyję a śmierci czekam. Nie zgrzeszyłem, żem się sekularyzował idąc za Bullą i *post dictamen rationis – quod patet expresse, not probare necesse*. Nie zgrzeszyłem, kiedy i za granicą z drugimi utrzymującami więcej 3 lat utrzymywałem się, bo trzymałem się, choć i wątpliwość nagabala, wsparty na mocnym axioma theologickim: *In dubio melior est conditio possidentis*. A zatym jak się nie spodziewam Bogu na sądzie Jego strasznyim za to odpowiedzieć, żem się zaraz nie sekularyzował, tak spodziewam się, że żaden, ani Ty sam, [Jaśnie] O[święcony] Panie, nie będziesz mi tego poczytał za grzech [...]” (Pauliaus Snarskio laiškas vysk. Ignacui Jokūbui Masalskiui [?], [b. v., b. d.], in: *VUB RS*, f. 16, b. 17, l. 1v–2r).

¹⁴ „Ja tam iestem, to myślę, to czynię, do czego się od trzydziestu lat przyrzeczyłem.

Apie Draugiją palikusių brolių likimą veik nieko nežinoma; fragmentiškos žinios ir apie tėvus bei scholastikus. Dauguma jų byloja apie kuniškią veiklą ir bažnytinę karjerą (išimtis – santuoką sudaręs ir drauge su žmona Kosciuškos sukilime žuvęs Mykolas Konča), dažniausiai – tuose pačiuose arba kaimyniniuose kraštuose. Antai Daugpilyje dirbė tėvai Antanas Alenkevičius ir Jonas Buivydas persikėlė į netolimą Ilūkstę (buv. jėzuitų kolegiją) Kurše, Stanislovas Šadurskis tapo Livonijos garbės kanau-ninku, o Juozapas Simonavičius darbavosi Polocko dekanate (kaip dvaro kapelionas, vėliau – kaip altarista); vien Antanas Šliogeris išvyko į lietuviškas žemes ir tapo Šeduvos bei Naujamiesčio parapijų klebonu. Ne vienas buv. Baltarusijos provincijos narys liko toje pačioje teritorijoje (Baltarusijos vyskupijoje, vėliau – Mogiliavo arkivyskupijoje) darbuotis kaip diecezinis kunigas. Antanas Jurgis Berentas tapo Mstislaulio klebonu ir Mogiliavo arkivyskupo oficijolu, Ignacas Bohomolecas – Maskvos klebonu; netoliese, baltarusiškose žemėse, klebonavo Bonifacas Dambrovskis (Paliudovicuose), Timotiejus Lebkovskis (Ekimanėje), Liudvikas Mirskis (Mioruose), Danielius Spiridovičius (Dysnoje), Petras Šulcas (Lukomlėje). Toliau pajudėjo tik vienas kitas – Nesvyžiaus klebonu tapęs Juozapas Katenbringas, Kode-nyje mansionarijumi prisiglaudęs Juozapas Leščinskis, Vilniuje ir Olykoje beneficijas gavęs, galiausiai pirmuoju Minsko vyskupu paskirtas Jokūbas Ignacas Dederka, Tirkšliuose vietos seniūnų Vaziškių kapelionu įsitaisęs Paulius Snarskis. Didesnis mobilumas, regis, buvo būdingas tiems, kurie stėjo darbuotis į edukacinę tarnystę: Steponas Michalovskis rado mokytojo vietą Pinske, o Bernardas Lovišas – Vilniuje ir Kražiuose. Pastebėtina, kad absoliuti dauguma migravo savų jėzuitinių administracinių struktūrų (atitinkamai Lietuvos arba Mazovijos provincijų) arealuose – juos peržengė tik Lietuvos provincijos tėvas Simonavičius ir keli Mazovijos provincijos nariai – tėvas Leščinskis, scholastikai Dederka ir Lovišas.

Išstojusieji iš Baltarusijos provincijos anaip tol nebūtinai paliko Draugiją priešišškai nusiteikę. Kokių nors tokio nedraugiškumo įrodymų ne-

[...] Nam tu dotąd wszystko się dzieie dobrze; jaki zaś Opatrzność Naywyższa naznaczyła nam koniec, to przewidzieć trudno, i szperać bardzo nie należy, a czekać tego z powolnością za największą w tym życiu sobie zakładam powinność. Tobie za stateczną pamięć i uprzejmą troskliwość serdecznie dziękuję, i jeśli potrzeba przycisnie użyć skutków słodkiej przyjaźni Twojej, uczynię to z wdzięcznością, bo inszego sobie systema [?] życia nie zakładam, jakem już nie raz cię upewnił, ale nie pierwej, nim mnie się będzie ze wszystkich miar godziło, inaczej i tobie, i mnie samemu stałbym się obrzydliwy” (Gabrieliaus Lenkevičiaus laiškas Martynui Počobutui, Polockas, 1774-10-01, in: *VUB RS*, f. 5, b. A31-5561-5567, l. 3r-v).

turime. Atvirkščiai, vyskupas Dederka buvo žinomas dėl savo draugiško santykio su jėzuitais, Steponas Michalovskis minėtas kaip Daugpilio kolegijos geradarys, o mirus kun. Andriejui Berentui Baltarusijos jėzuitams pavesta paaukoti už jį po vienerias Mišias „kaip už Livonijoje mirusį Jėzaus Draugijos bičiulį ir geradarį“¹⁵. Maža to, gyvenimo saulėlydyje į Daugpilio kolegiją vėl pasibeldė Antanas Alenkevičius – kad spėtų numirti vėl prisijungęs prie Draugijos. Sugrįžo ir brolis Petras Michalskis – bet jo išstojimas 1786 m. Oršoje veikiausiai nebuvo susijęs su Draugijos panaikinimo sukeltomis perturbacijomis.

2. Buvę jėzuitai – vėl Draugijoje: kiek? kada? iš kur? Po masinio išstojimo 1773–1774 m. Baltarusijos jėzuitų būklė stabilizavosi ir netgi ėmė tvirtėti: Lietuvos provincijai priklausę Daugpilio kolegijos ir jos misijų jėzuitai pasivedė Baltarusijos viceprovincijolo Černevičiaus valdžiai; po ilgesnės pertraukos kunigais buvo įšventinta grupė jėzuitų studentų (1776); 1779 m. Polocke atidarytas naujokynas, sutraukęs kandidatų iš įvairių Europos šalių. 1779 m. žemiausiu lygmeniu atnaujinta jėzuitų formacijos grandinė toliau buvo nuosekliai tęsiama: Polocke įvestos jėzuitų filosofijos (1780) ir teologijos (1782) studijos, o 1784 m. Daugpilyje atidarytas vienuolinę formaciją užbaigiantis terciatas. Itin svarbi Draugijos tolimesniam gyvenimui buvo 1782 m. Polocke sušaukta ekstraordinarinė generalinė kongregacija. Jos metu provincijolas Černevičius išrinktas Jėzaus Draugijos generaliniu vikaru; gavęs naujus įgaliojimus, jis pasiskyrė tris asistentus ir admonitorius – tokiu būdu buvo suformuota centrinė laikinoji Jėzaus Draugijos vadovybė. Jėzuitų veiklą ypač sustiprino 1783 m. audiencijos metu Mogiliavo vyskupui sufraganui (buv. Lietuvos provincijos tėvui jėzuitui) popiežiaus Pijaus VI neoficialiai, žodžiu (*vivae vocis oraculo*), išreikšta parama jėzuitų veiklai Rusijos imperijoje. Kitas kokybiškai naujas ir svarbus jėzuitų Rusijoje patvirtinimo žingsnis buvo 1801 m. paskelbta Pijaus VII bulė *Catholicae fidei*, kuria oficialiai patvirtintas Jėzaus Draugijos veikimas Rusijos imperijoje; ja remdamasis generalinis vikaras Pranciškus Kareu pradėjo vadintis Jėzaus Draugijos generaliniu vyresniuoju Rusijoje. Šis partikuliarinis jėzuitų patvirtinimas atvėrė kelią jėzuitų atkūrimui po 1801 m. ir kitose šalyse; laipsniškas procesas 1814 m. rugpjūtį Romoje baigėsi visišku Jėzaus Draugijos atkūrimu. Tada Rusijos jėzuitams vadovavęs Tadas Bžozovskis tapo ir visos Jėzaus Draugijos generaliniu vyresniuoju¹⁶. Negavęs leidimo išvykti į Romą,

¹⁵ ARSI, Russia, t. 1032/36.

¹⁶ Marek Inglot, *op. cit.*, p. 65–92, 125–164, 249–251.

jis liko neoficialiu Rusijos kaliniu iki mirties 1820 m. sausį, po kurios jėzuitai buvo ištremti iš Rusijos imperijos ir išvyko į įvairius Europos kraštus.

Po 1782–1783 m. įvykių (generalinės kongregacijos ir vyresnybės išrinkimo, popiežiaus duoto žodinio patvirtinimo jėzuitų veiklai) Jėzaus Draugijos narių Baltarusijoje skaičius ėmė sparčiai augti: jei 1783 m. jų buvo 159 (88 tėvai, viso labo 28 scholastikai ir 43 broliai), tai 1805 m. – 333, gerokai daugiau nei antra tiek (145 tėvai, net 100 scholastikų ir 88 broliai). Be išaugusio bendro asmenų skaičiaus, bendruomenės gyvybingumą ypač akivaizdžiai rodė scholastikų (studentų), t. y. naujų ir jaunų, ką tik į Draugiją įstojusių jos narių skaičius. Vėliau, iki jėzuitų ištremimo 1820 m., bendras jėzuitų skaičius stabilizavosi: 1814 m. buvo 349 (174 tėvai, 91 scholastikas, 84 broliai), o 1819 m. – 358 (192 tėvai, 83 scholastikai, 83 broliai)¹⁷. Deja, kartu matyti ir neigiamos tendencijos – mažėjantis studentų skaičius reiškė, kad vienuolija sensta.

Šiame Baltarusijos jėzuitų raidos kontekste galima pažvelgti ir į buv. jėzuitų Lietuvoje bei jų santykio su bendrabroliais Baltarusijoje klausimus. Pirmiausia į akis krenta faktas, kad prisijungti prie jėzuitų Baltarusijoje panoro gana mažai buv. jėzuitų iš buvusių Lietuvos ir Mazovijos provincijų – vos 3,6 proc. (37 iš 1021): 23 kunigai iš 449 (4,1 proc.), 11 studentų iš 301 (3,65 proc.) ir 3 broliai iš 271 (1,1 proc.)¹⁸.

Bendras 37 prisijungusių jėzuitų skaičius, lyginant su išstojusiais iš Baltarusijos provincijos (61) – beveik dvigubai mažesnis, tad išstojimo praktika buvo gerokai dažnesnė nei pakartotinio įstojimo (prisijungimo). Žiūrint provincijomis, prisijungusiųjų Lietuvos provincijos narių buvo kiek daugiau (3,7 proc.): 22 asmenys, t. y. 15 tėvų, 5 studentai, 2 broliai (Mazovijos provincijoje – 15 asmenų, atitinkamai 8, 6 ir 1, iš viso – 2,6 proc.); tarp grupių dydžiu kiek išsiskiria didžiausia (5,8 proc.) Lietuvos provincijos tėvų dalis (15 iš 259). Tokią statistinę tendenciją paaiškinti sudėtinga – atrodytų, kad prisijungimas prie Baltarusijos jėzuitų, tarp kurių dominavo buvę Mazovijos provincijos bendrabrooliai, turėjo būti patrauklesnis būtent pastarosios provincijos nariams.

Chronologinės tendencijos rodo, kad didžiuma buv. jėzuitų (23 iš 37) į Baltarusijos provinciją įstojo dar iki pirmojo (1784/1785) spausdinto katalogo sudarymo, t. y. faktiškai iki Draugijos gyvenimo reorganizavimo ir

¹⁷ Skaičiai pateikti pagal atitinkamų metų Baltarusijos provincijos jėzuitų sąrašus.

¹⁸ Priede pateikiama žinių ir apie du Lietuvos provincijos naujokus, 1773 m. atlikinėjusius naujokyną Vilniuje, tačiau jie, dar nedavę pirmųjų įžadų Jėzaus Draugijoje ir formaliai netapę vienuolijos nariais, į statistinius skaičiavimus neįtraukiami.

reaktyvavimo, tačiau ne iškart po 1773 m. Baltarusijos jėzuitų vyresnysis Černevičius 1775 m. spalio 15 d. laišku iš Polocko kreipėsi į popiežių Pijų VI, be kita ko, prašydamas leidimo pasinaudoti pagalba tų, kurie, kituose kraštuose paskelbus popiežiaus brevę, buvo priversti nusivilkti Draugijos rūbą, ir priskaičiuoti juos prie „mūsiškių vienuolių“¹⁹. Negavęs popiežiaus pritarimo, bet ir nesulaukęs draudimo, Černevičius apie 1776 m. ėmė priminėti prie Baltarusijos jėzuitų prisijungti panorusius buvusius jėzuitus; tarp jų bene pirmieji buvo tėvai Antanas Abramsbergas, Pranciškus Liubovickis, Pranciškus Loupia ir Stanislovas Rostovskis²⁰. Natūralu, kad tokius sprendimus buvusiems jėzuitams buvo lengviausia priimti dar neįsisenėjus gyvenimo pokyčiams, nepripratus prie permainų, galiausiai – tiesiog dar nepasenus. Šia prasme kiek stebina, kad gan nemaža dalis (bemaž ketvirtadalis, t. y. 9 iš 37) prisijungusiųjų prie Draugijos tai padarė gana vėlai, tik 1801–1812 m. Galbūt tai paskatino 1801 m. Pijaus VII paskelbtas oficialus Jėzaus Draugijos Rusijoje patvirtinimas? Gal besikeičianti vyresniųjų pozicija? Įdomu, kad 1784–1800 m. laikotarpiu prie Baltarusijos jėzuitų prisijungė vos 5 buvę bendrabroliai, paskutinysis iš jų – 1795 m. Tuomet įvykęs paskutinysis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas jėzuitus ir didelę dalį buv. jėzuitų vėlei sujungė toje pačioje valstybėje, tačiau šis faktas, atrodo, neturėjo jokios įtakos buv. jėzuitų grįžimo į Draugiją procesui.

Atrodo, kad šios tokios reikšmės galėjo turėti geografinis veiksnys – kaimynystė: dalis buv. jėzuitų, nusprendusių vėl prisijungti prie Draugijos, darbavosi pirmojo ATR padalijimo metu Rusijos aneksuotose teritorijose arba jų kaimynystėje – Kurše arba rytinėse Baltarusijos žemėse. Antai Livonijoje, tarp tebeveikiančios Daugpilio kolegijos ir jos misijų stočių, kungavo Andriejus Jankauskas, Matas Juraha, Dominykas Masiulevičius, Jonas Petkevičius, Ignacas Jomantas, į čionykštę Kraslavos seminariją įstojo Martynas Heikingas. Netoliese, Kurše, buvusioje Ilūkstės jėzuitų kolegijoje kungavo Antanas Alenkevičius, mokytojavo Liudvikas Vizgintas. Baltarusijos žemėse, netoli „kordono“, darbavosi Lučiojaus misionierius Vladislovas Golaševskis, Čerėjos klebonas Jeronimas Haraburda, Babruisko mokyklos pamokslininkas Antanas Sutockis, Pinsko mokytojas Mansuetas Skokovskis, Minsko mokytojai Tadas Bžozovskis, Juozapas Laurinavičius, Motiejus

¹⁹ „Item ut, siquidem tyrocinium isthic nostrorum non habetur, liceat nobis ad nostra ministeria adhibere opem eorum, qui extra fines regionis huius, officiosa bullae promulgatione, habitum Societatis deponere coacti sunt, eosque nostris religiosis annumerare“ (Marek Ingłot, *op. cit.*, p. 268).

²⁰ *Ibid.*, p. 63 (ir išn. 62).

Olendzkis, šios mokyklos pamokslininkas Motiejus Raketis. Tam tikrą grupę sudarė vilniečiai – „akademikai“ (profesorai Jokūbas Linkenhejeris, Stanislovas Rostovskis, rektoriai Ignacas Žaba, Martynas Počobutas) ir „sielovadininkai“ (Andriejus Bainilevičius, Andriejus Vaidagas). Be abejo, būta atskirų atvejų – Pranciškus Borovskis ir Jonas Bogurskis atvyko iš Mazovijos, Pranciškus Loupia – iš Prūsijos, Martynas Kučevskis – netgi iš Romos. Brolis Marcijonas Koscieša metė prekybą vynu Varšuvoje.

3. Buvę jėzuitai – „sugrižėliai“: Draugija mielesnė už Tėvynę (ir popiežių)? Dauguma buv. jėzuitų Lietuvoje – Jėzaus Draugijos entuziastų, kurie jautėsi našlaičiais pojėzuitiniame pasaulyje, – dūsavo dėl Draugijos likimo ir vylėsi jos atkūrimo. Vis dėlto vos vienas kitas iš jų pasinaudojo galimybe tęsti vienuolinį gyvenimą oficialiose jėzuitinėse struktūrose. Kaip tai paaiškinti?

Į buv. jėzuitų prisijungimą reikėtų pažvelgti iš dviejų – LDK buv. jėzuitų ir Baltarusijos jėzuitų – perspektyvų. Pirmosios, deja, nepavyko aptikti suformuluotos *expressis verbis*, tad tolimesni svarstymai – spekuliatyvūs. Pirma, LDK jėzuitai, kurių specifinę vienuolinę tapatybę išreiškė ketvirtasis – klusnumo popiežiui – įžadas, galėjo tokį klusnumą Romos vyskupui iškelti aukščiau savo pačių valios ar troškimų, nepaliaudami *pasyviai* trokšti Draugijos atkūrimo tuo pačiu būdu, koku ji buvo panaikinta, t. y. popiežiaus sprendimu²¹. Kad tokia laikysena galėjo būti būdinga ir reikšminga, netiesiogiai liudija Baltarusijos jėzuitų pavyzdys, kai nemaža jų dalis paliko Draugiją taip ir neišgirdę jiems paskelbiamos popiežiaus brevės, bet pakludami šiaip jau žinomai popiežiaus valiai²². Tokią laikyseną – nuolankiai priimti vienokią ar kitokią vyresnybės valią – gali paaiškinti visai kitokį likimą patyrusių Baltarusijos jėzuitų ištarmės. Jos atskleidžia Baltarusijos jėzuitų pasiryžimą ir „išoriškai“, ir „vidujai“ laikytis ištikimybės tam, kam juos įpareigojo įvykiai ir aplinkybės, skirtingai susiklosčiusios abiejuose „kordono pusėse.

Antai atsakydamas į buv. jėzuito Pranciškaus Koiševskio (1716–1793) prašymą jį priimti, Baltarusijos jėzuitų generalinis vikaras Černevičius pir-

²¹ Pvz., dėl Draugijos panaikinimo sielvartavo, jos atkūrimo vylėsi, tačiau prie Baltarusijos jėzuitų nemėgino prisijungti buvęs Lietuvos provincijos tėvas Mikalojus Velička; žr. Liudas Jovaiša, „Gyvenimas po mirties: Kražių jėzuitų ir buvusių jėzuitų likimai po 1773 metų“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, Vilnius, 2017, t. 44, p. 114, išn. 147.

²² Be abejo, kai kuriais atvejais tokia motyvacija galėjo būti pridengtas ir su įvykiais tiesiogiai nesusijęs ketinimas išstoti iš Jėzaus Draugijos.

miausia atsakė, kad prašytojui dera, laikantis dabartinio statuso, drauge su kitais išsklaidytais broliais viltis Draugijos *visuotinio* atkūrimo, guodžiantis, kad šv. Tėvas Ignacas tarp savo sūnų ir karių turės ir tuos, kurie dėl neteisybės neteko savo vardo ir buveinių, tačiau iš kurių nebuvo galima atimti Draugijos dvasios, skrupulingo nustatytų taisyklių laikymosi, uolumo dėlei artimo išganymo ir tvirto nusistatymo vėl prisijungti prie Draugijos, kuri gal būsianti atkurta greičiau nei tikimasi²³. Matyt, gavęs pakartotinį prašymą, Baltarusijos jėzuitų vyresnysis po kelių mėnesių rašė jau tiesiau: „išsklaidyti broliai [tegu?] stengiasi išlaikyti Draugijos dvasią ir daryti tai, kas būdinga mūsų pasauliui“. Černevičius pabrėžė, kad „[n]e mūsų galioje panaikinti tokį skirtumą, koks yra tarp mūsų ir jūsų, garbieji tėvai. Jums Klemenso brevė buvo kaip dera paskelbta, mums – visai ne. Jūs aukščiau su Bažnyčios autoritetu buvote pavesti vietos ordinarų jurisdikcijai, mes tebeturime sveikas Draugijos privilegijas, nepažeistai išlaikydami ir vardą, ir rūbą bei jos [t. y. Draugijos] statusą. [...] Kadangi taip yra ir išorinis teismas (*forum externum*) mus laiko vienuoliais ir kaip tokius pripažįsta, ir mano, kad jūs esate dieceziniai kunigai, jums nė kiek nepadėtų, jei jums būtų praplėsta mūsų pareigos galia“²⁴.

Antroji buv. jėzuitų neapsisprendimo prisijungti prie Baltarusijos jėzuitų bendruomenės priežastis galėjo būti nenoras išvykti į svetimą, tėvynei priešišką šalį, paklusti imperatorės autoritetui, laikytis lojalumo jai ir netgi

²³ „Non restat Reverentiae Vestrae nisi ut cum caeteris fratribus dispersionis praestolentur communem Societatis in integrum restitutionem; ac interim hoc sustentetur solatio, quod Sanctissimus Dux et Pater noster Ignatius non potest non habere in numero militum et filiorum suorum eos, qui, licet per injuriam exauctoritati, nomen pristinum et stationes suas amiserunt, id tamen quod solum sors invida, armataque majore quam a nobis superari posset potestate, ablatis rebus omnibus, auferre nobis non potuit, spiritum scilicet Societatis, morum ad sanctas eius leges exactam integritatem, zelum salutis proximorum, firmitatemque adjungendi se iterum corpori Societatis citius fortassis, quam speremus, per orbem universum redintegrando, pro ratione praesentis sui status retinere studeat“ (Stanislovo Černevičiaus laiškas Pranciškui Koiševskiui į Pinską, 1783-08-30, in: *ARSI*, Russia, t. 1019, p. 67–68).

²⁴ „... fratres dispersionis [...] spiritum Societatis retinere ac ea, quae vocationis sunt nostrae, agere student [...]. Non nostrum quippe est tollere discrimen tantum, quantum nos inter ac vos, Reverendi Patres, intercedit. Vobis breve Clementinum rite promulgatum est, nobis minime. Vos suprema auctoritate Ecclesiae jurisdictioni locorum Ordinariorum subjecti estis, nobis privilegia Societatis sunt integra, adeo ut et nomen, et habitum, et statum ejusdem intemneret retineamus [...]. Quae cum ita sint, nosque forum externum regulares esse censeat et agnoscat, vos autem presbyteros saeculares esse reputet, non juvaret vos quidquam, si ad vos potestas muneris nostri extenderetur“ (Stanislovo Černevičiaus laiškas Pranciškui Koiševskiui į Pinską, 1783-12-20, in: *Ibid.*, p. 87–88).

ją šlovinti. Galbūt kai kurie buv. jėzuitai verčiau rinkosi būti LDK piliečiais nei universalios Jėzaus Draugijos nariais?

Svarbu ir tai, kad vien buv. jėzuitų noro prisijungti prie oficialiai tebeveikiančių bičiulių nepakako – reikėjo ir pastarųjų sutikimo, kuris, kaip matėme iš ankstesnių atsakymų Pranciškui Koiševskiui, anaipol nebuvo savaime suprantamas. Kaip byloja aukščiau pateiktos citatos, iš principo galėjo nebūti laikoma tinkamu dalyku keisti vieniems tokį, o kitiems – kitokį turimą statusą. Panašiai atsakyta Mykolui Skšypskiui (1738 – po 1802): „sprendžiu Viešpatyje, kad Jūs, Gerbiamas Pone, pas jus trūkstant, ypač dabar, Evangelijos darbininkų, verčiau liktumėte toje vietoje, kurioje esate, mat ten galėtumėte daugiau nuveikti Dievo garbei nei atvykęs čia, kur mūsų buveinių ankštuma vargiai gali sutalpinti darbininkų gausybę [...]. [R]eikia tau laukti Draugijos išplėtimo ir į jūsų kraštus, o tuo tarpu viską reikia daryti taip, tarsi būtumei vienas iš Jėzaus draugų“²⁵. Vis dėlto vienokį ar kitokį atsakymą nulemti galėjo konkrečios aplinkybės. Generalinis vikaras Černevičius kun. Koiševskiui 1783 m. atsakė, kad Rusijos valstybės valdžia draudžia priimti vyresnius nei 50 m. amžiaus asmenis, o naujasis generalinis vikaras Lenkevičius 1785 m. tam pačiam adresatui pakartojo punktą dėl valstybės ribojamo amžiaus, pridėdamas papildomą argumentą – vietų Baltarusijos jėzuitų namuose stygių²⁶. Tais pačiais metais tas pats Lenkevičius kitam besiprašančiam – Antanui Alenkevičiui – rašė tarsi priekaištaudamas: „Vėlai, šviesusis ir didžiai gerbiamas Pone, prašote manęs priimti į šią mažytę Jėzaus draugų kaimenę“. Vis dėlto toliau mintis kryo visiškai kita linkme: kadangi Evangelijos prievaizdas priėmė atėjusius dirbti ir vienuoliktą valandą, jėzuitams gerai žinomi Alenkevičiaus talentai ir meilė pašaukimui esą be vargo leidžia priskirti jį prie bičiulių. Atsakymas baigtas nedviprasmišku raginimu: „Taigi atvyk, brangiausias Tėve, kuo greičiau sutvarkęs atidėliojančius reikalus“²⁷.

Baltarusijos provincijos vyresnybės korespondencija leidžia suprasti, kad mažas prie Baltarusijos jėzuitų prisijungusių buv. Lietuvos jėzuitų skaičius – ne vien pastarųjų nenoro prisijungti, bet ir pirmųjų dažnai rezervuotos

²⁵ [Generalinio vikaro Jeronimo Vicherto?] laiškas Mykolui Skšypskiui, 1802-08-11, in: *ARSI, Russia*, t. 1020, p. 122–123.

²⁶ Stanislovo Černevičiaus laiškas Pranciškui Koiševskiui į Pinską, 1783-12-20; Gabrieliaus Lenkevičiaus laiškas Pranciškui Koiševskiui į Pinską, 1785-02-10, in: *ARSI, Russia*, t. 1019, p. 87–88, 204–205.

²⁷ Gabrieliaus Lenkevičiaus laiškas Antanui Alenkevičiui į Ilūkstę, 1787-08-05, in: *Ibid.*, p. 262.

laikysenos pasekmė. Kokie motyvai ir kokios aplinkybės galėjo lemti (ne)sitikimą priimti buvusius jėzuitus atgal į bendruomenę?

Pirma – besikeičiančios istorinės realijos. Kiek daugiau nei pusė (16 iš 28) buv. Lietuvos jėzuitų, tapusių Baltarusijos provincijos nariais, prisijungė ne vėliau kaip 1783 m., t. y. iki visiškos jėzuitų Rusijoje veiklos normalizacijos, kai į Polocką pradėjo vykti ir nauji kandidatai, ir Draugijos veteranai iš visos Europos. Iki šios pakilimo bangos jėzuitų skaičius Rusijos imperijoje, kaip matėme, ketvirtadaliui išstojus iš Draugijos, buvo gerokai sumažėjęs, tad norintieji prisijungti turėjo būti noriai laukiami, o vietos visiems turėjo pakakti. Vėliau prioritetas galėjo būti teikiamas jaunesniems, pajėgesniems kandidatams, juoba kad namuose turėjo pradėti darytis ankšta; vis dėlto tai nereiškia, kad nebuvo daroma išimčių, kaip antai minėtajam t. Alenkevičiui, kuris mirė vos spėjęs prisijungti prie Baltarusijos tėvų. Dalies jėzuitų išvykimas į kitas šalis, Draugijos atkūrimas kai kuriuose kituose kraštuose nuo 1804 m. turėjo vėl sumažinti jėzuitų skaičių, o kartu – ir palengvinti „veteranų“ priėmimo sąlygas. Ir iš tiesų, nuo 1783 m. iki oficialaus Jėzaus Draugijos Rusijos imperijoje patvirtinimo 1801 m. prie Baltarusijos jėzuitų prisijungė vos trys buv. jėzuitai iš Lietuvos: Ksaveras Lominskis (1784), Ignacas Jomantas (1786), Juozapas Laurinavičius (1795). Vėliau, XIX a. pradžioje, iš esmės – pirmajame dešimtmetyje (iki Napoleono invazijos) prie Baltarusijos jėzuitų prisijungė paskutinė buv. jėzuitų (8) grupė: Andriejus Vaidagas ir Dominykas Masulevičius (1802), Jonas Bogurskis ir Kazimieras Kognovickis (1805), Jeronimas Haraburda (1806), Matas Juraha (1807), Martynas Počobutas (1808) ir Jonas Petkevičius (1811).

Antra, veikiausiai buvo atsižvelgiama į konkrečias prašytojų personalijas – tuo pačiu metu Koiševskiui porą kartų atsakyta neigiamai, o Alenkevičiui – teigiamai. Iš teigiamo atsakymo Dominykui Masulevičiui matyti, kad reikšmės galėjo turėti ir rekomendacinis Daugpilio kolegijos rektoriaus laiškas²⁸. Taip pat galėjo lemti ir ankstesnė, mums nežinoma, korespondencijos ir ketinimų istorija. Atsakydamas Pranciškui Juozapui Lisikevičiui (1738–1822), generalinis vikaras Lenkevičius leido suprasti, kad dėl neigiamo atsakymo esąs kaltas prašytojo aplaidumas – prieš aštuonerius metus Lenkevičiaus pirmtakas rašęs, kad Lisikevičius nedelsdamas atvyktų į Polocką, bet šis taip ir nepasirodęs. Tuomet būtų radęs vietos, būreliui esant menkam, o dabar įstoję tiek gabių Kristaus vynuogyno darbininkų, kad vietos

²⁸ Pranciškaus Kareu laiškas Dominykui Masulevičiui į Daugpilį, 1802-01-20, in: *ARSI, Russia*, t. 1020, p. 75.

nebesą, tad reikia likti tame pačiame luome, kokiam prašytojas esąs dabar²⁹. Galėjo būti atsižvelgiama ir į prašytojo amžių: 39 m. amžiaus Minsko mokytoji Juozapui Laurinavičiui (matyt, norėjusiam ir toliau mokytojauti, tik jau pas jėzuitus) 1795 m. rašyta, kad, norint užimti aukštesnį laipsnį Draugijoje (t. y. duoti profeso įžadus), šiam reikėtų ne vien pakartoti noviciatą, bet ir išlaikyti filosofijos ir teologijos egzaminus, kuriems pasiruošti reikėtų nemaža laiko, o po to Laurinavičius jau nebebūtų tinkamas dirbti mokykloje. Kiti jėzuitų užsiėmimai (pamokslavimas ir kitokie bažnytiniai darbai, dvasinis vadovavimas ir misionieriaus veikla), be tinkamumo, reikalauja ir geros sveikatos, tad Laurinavičius turėtų pats pasvarstyti ir pasiklausti išmanančių patarimo, ar jis būtų tinkamas atlikti pareigas ir tarnauti Viešpačiui Dievui ir Monarchui, idant nepasirodytų, jog dvasia ryžtinga, o kūnas silpnas³⁰. Tuo tarpu 54 m. amžiaus Jonui Bogurskiui, kuriam leista prisijungti 1802 m., dėstyta kitaip: nors mielesnis būtų buvęs atvykimas esant stipresnėms jėgoms ir jaunesniam amžiui, vis dėlto esąs laukiamas kaip mielas svečias; Bogurskio nuoširdumas, indifferencija ir uoli dvasia verčiantys tikėti, kad vėlyvas jo prisijungimas būsiąs gausiai kompensuotas darbštumu ir įkarščiu³¹. Panašiai palankiai generalinis vikaras Gabrielius Gruberis rašė Mikalojui Osinskiui (1744–1821): „Dievo Karalystei nėra netikusio amžiaus“, nesą kliūtis, kuri neleistų prisijungti prie senų Jėzaus Draugijos bičiulių. „Taigi atvyk, žymus vyre, kad dabar jau pilna burna gertum tos saldybės, kurios paragavai jaunystėje, tuomet turėdamas dvasios pradmenis.“³² Tiesa, kartais gavusieji pažadą būti priimti taip niekados ir neatvykdavo – to nepadarė nei Pijus Vaina (1739–1825), nei jėzuitų entuziastas, Kamojų klebonas Tadas Sulistrovskis (1743? – po 1829)³³.

²⁹ Gabrieliaus Lenkevičiaus laiškas Pranciškui Juozapui Lisikevičiui į Sandomierą, 1788-02-03, in: *ARSI, Russia*, t. 1019, p. 274.

³⁰ Gabrieliaus Lenkevičiaus laiškas Juozapui Laurinavičiui į Minską, 1795-03-??, in: *Ibid.*, p. 266–267.

³¹ Pranciškaus Kareu laiškas Jonui Bogurskiui į Lvovą, 1802-02-27, in: *ARSI, Russia*, t. 1020, p. 86–87.

³² Gabrieliaus Gruberio laiškas Mikalojui Osinskiui į Vloclavę, 1803-12-29, in: *Ibid.*, p. 305.

³³ Tado Bžozovskio laiškas Pijui Vainai, 1812-04-04, in: *ARSI, Russia*, t. 1022, p. 366–367; Nežinomo autoriaus laiškas Tadiui Sulistrovskiui į Kamojį, [s. l., s. d.], in: *ARSI, Russia*, t. 1025, p. 95. Įdomu, kad Sulistrovskio kaip Kamojų klebono rašytame „dienoraštyje“ (Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps nr 1175) esama ne vieno pozityvaus jėzuitų ir buv. jėzuitų veiklos pasaulyje (Šiaurės ir Pietų Amerikoje, Indijoje) paminėjimo, užfiksuotas Draugijos atkūrimo Abiejų Sicilijų Karalystėje

Peržvelgus atsakymų įvairovę, galima daryti išvadą, kad ištarmių svyravimai, susiję su nevienodu požiūriu į skirtingus asmenis (besiprašančius priėmimo), galėjo turėti ir kitą kintamąjį – adresanto asmenį. Teigiamą, neigiamą ar neutralų atsakymą galėjo lemti ne vien objektyvios aplinkybės (Rusijos valdžios reikalavimai, vietos namuose stygius) ar prašančiojo vertinimas, bet ir nevienoda Baltarusijos jėzuitų vyresniųjų pozicija, pavyzdžiui, griežtesnė – Gabrieliaus Lenkevičiaus, palankesnė – Tado Bžozovskio. Pastarasis, beje, galėjo būti supratingesnis ir dėl to, kad pats ne vienerius metus pabuvo eksjėzuitu Minske, iki nusprendė prisijungti prie Draugijos Baltarusijoje.

Dar viena išeitis, kurią besiprašantiems į Draugiją siūlė jos vyresnieji, buvo galimybė atnaujinti kitados duotus galutinius (profeso) įžadus; šių įžadų nedavusieji turėjo iš naujo atlikti naujokyną. Pranciškus Kareu Minske gyvenusiam Andriejui Kviatkovskiui (1721–1802) nurodė, kad įžadų atnaujinimui nėra būtinas kunigo dalyvavimas – pakanka tai atlikti Dievo akivaizdoje, pagal siunčiamą formulę surašyti įrašų ratifikacijos aktą ir atsiųsti jį Baltarusijos jėzuitų vyresnybei³⁴. Gabrielius Gruberis paaiškino Pranciškui Paprockiui (1723 – po 1805) tokios praktikos *ratio essendi*: „Visi senieji mūsiškiai negali, kad ir labiausiai norėdami, atvykti čia, pas mus, kad gyventų drauge su mumis po tuo pačiu stogu ir su tuo pačiu rūbu, nes yra seni ir ligoti. Taigi jei kuris nors iš jų, kuris, kiek leidžia jėgos, seka Ignaco dvasia ir nėra susisaistęs bažnytine beneficija, norėtų kadaise teisėtai savo duotus profeso įžadus ratifikuoti, prašančiam šios malonės lengvai [tai] leisčiau“³⁵. Iš norinčiųjų atnaujinti įžadus buvo reikalaujama atsisakyti turimų beneficijų (parapijos klebono, kapitulos kanauninko vietų), nebenešioti titulinių (Livonijos, Smolensko) kanauninkų insignijų, atlikti 8 dienų (profesams) arba 30 dienų (paprastus įžadus atnaujinantiems) rekolekcijas. Jiems leista pragyvenimo dėlei naudotis platesniais įgaliojimais, paprastai suteikiamais jėzuitų misionieriams misijų kraštuose (reikalui esant, gauti išaiškinimą iš buv. Draugijos nario, pasirinkto nuodėmklausiu – kaip savo vyresniojo), imti Mišių stipendijas ir gauti pensiją³⁶. Taip įžadus Draugijoje

1804 m. faktas, tačiau atidžiai sekęs Draugijos bičiulių likimus Sulistrovskis liko nepastebėjęs 1801 m. popiežiaus oficialaus Jėzaus Draugijos Rusijos imperijoje patvirtinimo...

³⁴ Pranciškaus Kareu laiškas Andriejui Kviatkovskiui į Minską, 1802-03-24, in: *ARSI, Russia*, t. 1020, p. 96–97.

³⁵ Gabrieliaus Gruberio laiškas Pranciškui Paprockiui, 1804-08-05, in: *Ibid.*, p. 370.

³⁶ Gabrieliaus Gruberio laiškas Gniezno kan. Simonui Skivskiui, 1805-03-26, in: *ARSI, Russia*, t. 1025, p. 179–181.

1793 m., prieš pat mirtį, atnaujino t. Pranciškus Koiševskis, o nenustatytu metu – ir t. Mykolas Liorkovskis (1731–1817)³⁷.

Prisijungimas prie Baltarusijos jėzuitų bendruomenių leido visiškai atkurti ankstesnį buvimo Jėzaus Draugijoje būdą, įžadų atnaujinimas grąžindavo į dvasinę Draugijos narystę, liekant gyventi ir dirbuoti savo aplinkoje. Būta ir kitų, surogatinių dvasinės bendrystės būdų. Vienas jų – „eksternams“ (t. y. neįėjusiems) suteikiama priėmimo į Draugijos nuopelnus privilegija. Tai buvo leidimas Draugijai nusipelnusiems asmenims (dažniausiai – fundatoriams ir kitiems rėmėjams turtu bei nuosavybe) po mirties gauti tokias pačias maldas už mirusįjį, t. y. įsijungti į mirusių jėzuitų draugiją, o ir gyvam esant naudotis Draugijos narių maldomis. 1787 m. į Draugijos nuopelnus buvo priimti kitados Lietuvos jėzuitų provincijai priklausę vysk. Dovydas Pilkauskas (1735–1803) ir kun. Rapolas Litvinskis (1748–1799), o 1804 m. – buvęs Mazovijos provincijos narys vysk. Kiprijonas Odinecas (1749–1814)³⁸. Kažkokiu pagrindu už buv. jėzuitą, Mogiliavo arkivyskupo sufraganą vysk. Joną Benislavskį (1735–1812) viena proga nuspręsta paaukoti 200 Mišių ir sukalbėti 200 rožinių³⁹.

Svarbi buvo ir privilegijuotais būdais neišforminta atminties ir maldos už mirusius bendrystė. Iš sudarytų sąrašų matyti, kad Baltarusijos jėzuitus pasiekdavo nemaža žinių apie buv. jėzuitus, mirusius Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje; ir šiandien šie mirusiųjų sąrašai dažnai yra vienintelis (arba tiksliausias) informacijos apie buv. jėzuitų mirties laiką (kartais – ir vietą) šaltinis. Kaip buvo gaunama žinių, matyti iš generalinio vikaro Lenkevičiaus 1787 m. rugpjūčio 24 d. laiško Babruisko mokytojui, buvusiam Mazovijos provincijos scholastikui Simonui Ilaševičiui (1751 – po 1791) – jam dėkota už pranešimą apie kitą tos pačios provincijos narį, mirusį buv. „mūsų kitados brolių kun. Gabrielių Snitką“ (1724–1787), už kurį nuspręsta paaukoti po dvi Mišias Baltarusijos provincijoje⁴⁰.

Baltarusijos jėzuitus ir Lietuvos buv. jėzuitus siejo ir elementarūs, dalykiniai korespondenciniai ryšiai. Regis, itin intensyvų ir gilų ryšį laiškais

³⁷ *Catalogus nostrorum defunctorum*, in: ARSI, Russia, t. 1032/36; *Catalogus eorum, qui aliunde nobis aggregati professionem 4 votorum ratam habuerunt*, in: ARSI, Russia, t. 1032/31.

³⁸ *Catalogus nostrorum defunctorum*, in: ARSI, Russia, t. 1032/36; *Suscepti ad merita Societatis (1785–1821)*, in: ARSI, Russia, t. 1032/30.

³⁹ Pranciškaus Kareu laiškas Jonui Benislavskiui, 1802-06-14, in: ARSI, Russia, t. 1020, p. 109.

⁴⁰ Gabrieliaus Lenkevičiaus laiškas Simonui Ilaševičiui į Babruiską, 1787-08-24, in: ARSI, Russia, t. 1019, p. 271–272.

palaikė Vyriausiosios Lietuvos mokyklos rektorius Počobutas ir Baltarusijos jėzuitų generalinis vikaras Lenkevičius. 1787 m. pastarasis dėkojo Počobutui „už nuolatinį Jo prisirišimą prie nesumuštų senosios savo vėliavos likučių ir už maloningą nuomonę apie mus“⁴¹. Počobutas buvo, žinoma, svarbiausias Baltarusijos jėzuitų korespondentas, pavyzdžiui, jis visada buvo informuojamas apie jėzuitų vyresniųjų pasikeitimus; 1802 m. naujasis generolas Gruberis prisistatė ir Počobutui, ir vysk. Dovydui Pilkauskui (Pilchowski)⁴². Tas pats Gruberis 1803 m. apsidžiaugė gavęs Paprockio laišką iš Varšuvos, mat korespondenciniai ryšiai su buv. jėzuitais Varšuvoje buvo nutrūkę sulig t. Stanislovo Matcinskio (1732 – ap. 1802) mirtimi⁴³.

Epistolinis Baltarusijos jėzuitų palikimas atskleidžia ir buv. jėzuitų, svarbiausių Draugijos simpatikų ir rėmėjų, vardus. Tarp tokių pirmiausia minimi Počobutas ir vysk. Pilkauskas; Počobuto susirašinėjimas su Lenkevičiumi ir Kareu bei jo apsilankymas drauge su Pilkausku Polocke vertinti kaip labai stiprūs palankumo Draugijai įrodymai⁴⁴. 1803 m. iš Parmos į Polocką per Vilnių keliavę italų jėzuitai t. Domenico Venturi (1765–1823) ir br. Domenico Pastori (1768–1804) kelionės pastabose pažymėjo, kad „Vilniuje reikia ieškoti monsinjoro Pilkausko, kuris gyvena pas bernardinus, ir iš jo bus gauta visokeriopos pagalbos“⁴⁵. 1806 m. rašydamas knygų spausdinimo Vilniuje reikalais, generolas Bžozovskis apgailestavo, kad „mirus šviesiajam dauggaliui vyskupui Pilkauskui ir kun. Litvinskiui, kurie, pasakysiu, buvo mūsų prokuratoriai, dabar neturime nieko, kas juos atstotų. Šviesiojo dauggalio Počobuto varginti nedrįstame“⁴⁶.

Dar viena buv. jėzuitų bendrystės su tebeveikiančiais Draugijos namais forma – materialiniai senųjų bičiulių užrašymai ir dovanojimai. Kažką Baltarusijos jėzuitams dovanojo į tiesioginę bendrystę nepriimtas Pranciškus

⁴¹ Gabrieliaus Lenkevičiaus laiškas Martynui Počobutui į Vilnių, 1787-09-09, in: *Ibid.*, p. 266–267.

⁴² Gabrieliaus Gruberio laiškas Martynui Počobutui ir Dovydui Pilkauskui, 1802-10-13, in: *ARSI, Russia*, t. 1020, p. 137–139.

⁴³ Gabrieliaus Gruberio laiškas Pranciškui Paprockiui, 1803-08-14, in: *Ibid.*, p. 261–262.

⁴⁴ Tado Bžozovskio laiškas Martynui Počobutui, 1805-10-11, in: *ARSI, Russia*, t. 1021, p. 16.

⁴⁵ Marek Ingłot, „Z Parmy do Połocka: Jezuici włoscy w drodze na Białoruś na przełomie XVIII/XIX w.“, in: *Itinera clericorum: Kulturotwórcze i religijne aspekty podróży duchownych*, pod redakcją Danuty Quirini-Popławskiej i Łukasza Burkiewicza, Kraków: WAM, 2014, p. 458, 460–461, 468.

⁴⁶ Tado Bžozovskio laiškas Ignacui Račinskiui į Varšuvą, 1806-07-19, in: *Ibid.*, p. 138–139.

Koiševskis⁴⁷; vysk. Pilkausko teirautasi, ką jis žinąs apie Jono Erdmano (1729–1798) užrašymą Draugijos naudai⁴⁸; Brastos vaivados Jono Zybergo klausta apie jo velionio kapeliono, buv. jėzuito Mato Kisielevskio (1738–1801/1802) Baltarusijos jėzuitams užrašytą 500 lenkiškų auksinų sumą⁴⁹. Baltarusijos jėzuitai kaip savo rėmėjus minėjo ir kun. Matą Miloševskį (1714/1715 – po 1801), dovanojusį 6000 lenkiškų auksinų, ir Kazimierą Rogovskį (1728–1810)⁵⁰. Jaudinantis buvo Andriejaus Kviatkovskio dovanojimas. Susirūpinęs atnaujinti įžadus Draugijoje, jis pasiuntė Baltarusijos jėzuitams savo testamentą, ketindamas jiems dovanoti dalį palikimo. Mandagiame Baltarusijos jėzuitų atsakyme pranešta, kad iš viso palikimo teišs rinktas vienas leidinys – Krokuvos vyskupo Jokūbo Zadziko pamokslai – ir testamentas pasiųstas atgal, šia proga reiškiant dėkingumą geradario intencijoms ir Dievo akivaizdoje atmenant, tarsi viskas, kas užrašyta, būtų buvę iš tiesų gauta⁵¹.

Pabaigai. 1773 m. Abiejų Tautų Respublikoje paleistus panaikintos Jėzaus Draugijos narius ir Rusijos imperijoje likusius oficialiai veikti jėzuitus – dvi formaliai atskiras grupes – tebesaistė įvairiopi ryšiai, susiję su bendra praeitimi. Pasirinkusi paklusti popiežiui Baltarusijos provincijos jėzuitų mažuma papildė tiek Abiejų Tautų Respublikoje, tiek Rusijos imperijoje veikiančių, daugiausia parapiinėje sielovadoje, o kartais – ir Edukacijos komisijos mokyklose besidarbuojančių kunigų ir mokytojų gretas. Bent 61 jėzuitas iš 200, atsidūrusių 1772 m. Rusijos aneksuotoje teritorijoje (daugiausia – studentai), anksčiau ar vėliau (didžiuma – per penkerius–šešerius metus po to, kai popiežius paskelbė apie Draugijos panaikinimą) paliko Baltarusijoje likusius veikti bendrabrolius; numanoma, kad nemaža jėzuitų taip pasielgė reaguodami į faktą, kad Draugijos panaikinimą paskelbusi popiežiaus brevė Rusijoje taip ir nebuvo paskelbta.

⁴⁷ Gabrieliaus Lenkevičius laiškas Pranciškui Koiševskiui į Pinską, 1786-02-10, in: *ARSI, Russia*, t. 1019, p. 204–205.

⁴⁸ Gabrieliaus Gruberio laiškas Dovydui Pilkauskui, 1802-10-13, in: *ARSI, Russia*, t. 1020, p. 139.

⁴⁹ Gabrieliaus Gruberio laiškas Jonui Zybergui, 1803-06-15, in: *Ibid.*, p. 237.

⁵⁰ Pranciškaus Kareu laiškas Matui Miloševskiui į Slucką, 1801-07-29, in: *Ibid.*, p. 51; *Catalogus nostrorum defunctorum*, in: *ARSI, Russia*, t. 1032/36; *Catalogus benefactorum et benemeritorum de Societate Albae Russiae*, in: *ARSI, Russia*, t. 1032/34.

⁵¹ Pranciškaus Kareu laiškas Andriejui Kviatkovskiui į Minską, 1802-04-10, in: *ARSI, Russia*, t. 1020, p. 97–98.

Troškusieji ir toliau darbuotis visiškoje bendro vienuolinio gyvenimo pilnatvėje ieškojo – ir neretai rado – galimybių atnaujinti jėzuitišką tapatybę ir prisijungti prie bendrabrolių Baltarusijos provincijoje. Jų nebuvo daug (37, t. y. mažiau nei Rusijos imperijoje nusprendusių palikti Draugiją), tačiau tarp sugrįžusiųjų galima minėti tokias svarbias personas kaip Martyną Počobutą ir pirmąjį oficialiai atkurtos Jėzaus Draugijos generalinį vyresnįjį Tada Bžozovskį. Didžiuma prisijungusiųjų prie Baltarusijos jėzuitų tai padarė per pirmą dešimtmetį po Draugijos panaikinimo (1776–1784); kitas žymesnis prisijungimo pakilimas, pastebimas 1801–1812 m., galbūt buvo paskatintas to, kad Pijus VII 1801 m. oficialiai patvirtino Jėzaus Draugijos gyvavimą Rusijoje.

Menką prie Baltarusijoje veikiančių bendrabrolių prisijungusių jų bičiulių iš panaikintos Draugijos skaičių galima paaiškinti įvairiomis priežastimis. Kaip matyti iš išlikusio Baltarusijos jėzuitų vyresniųjų ir norinčiųjų vėl prisijungti prie Draugijos susirašinėjimo, ne kiekvienas toks prašymas buvo patenkinamas. Neigiamus atsakymus galėjo lemti ir nepalanki veteranų priėmimui provincijos konjunktūra (daug jaunų, pajėgių kandidatų, mažai vietos namuose), ir konkrečių asmenų (tiek vyresniųjų, tiek norinčiųjų prisijungti) savybės. Kartais buvo pasiūlomos alternatyvios ryšio su Draugija atkūrimo formos (privatus išvadų atnaujinimas, priėmimas į Draugijos nuopelnus, atminimas maldose po mirties).

Pora sugrįžusiųjų į Draugiją, jauniausių amžiumi – buvęs studentas Kazimieras Kognovickis ir buvęs naujokas Stanislovas Švientochovskis – Baltarusijos provincijoje sulaukė ne tik oficialaus Draugijos atkūrimo (1814), bet ir jėzuitų ištrėmimo iš Rusijos imperijos (1820). Baigę gyvenimą Austrijos imperijoje atkurtose jėzuitų bendruomenėse, jie tapo gyvu Jėzaus Draugijos tęstinumo liudijimu naujai jėzuitų kartai ir tarsi tiltas sujungė 1773 m. panaikintą „senąją Draugiją“ su nauja ordino istorijos epocha.

Priedai

PRIEDAS NR. 1

JĖZUITAI, ATLEISTI IŠ DRAUGIJOS RUSIJOS IMPERIJOJE (NUO 1773)

Eil. Nr.	Vardas, pavardė	Gimimo metai	Provincija	Atleidimo data ir vieta	Gyvenimas ir veikla po atleidimo	Mirties data ir vieta
TĖVAI						
1.	Antonius Alenkiewicz	1728	Lietuvos (profesas)	Daugpilis	Ilūkštės klebonas (min. 1784), Livonijos kanauninkas, vysk. Juozapo Kazimiero Kosakovskio bendradarbis. Likus dviem savaitėms iki mirties vėl įstojo į Draugiją.	1788-02-25, Daugpilis
2.	Andreas Georgius Berent	1730	Mazovijos (profesas)	1776, Mogiliavas	Mstislaulio klebonas. Buvo Mogiliavo kanauninkas, Mogiliavo arkivyskupo oficijolas (nuo 1797).	1805-01-10, Livenmuiža
3.	Ignatius Bohomolec	1738	Mazovijos (profesas)	1774, Polockas ar Vitebskas	Maskvos klebonas, Smolensko kanauninkas.	po 1780
4.	Ioannes Buywid	1732	Lietuvos (profesas)	prieš 1780	Ilūkštės vikaras ir mokytojas (1780–1787).	
5.	Bonifacius Dąbrowski	1742	Mazovijos	1774, Polockas	Paliudovicų (Vilniaus vysk-joje) bažnyčios administratorius (min. 1788–1789).	
6.	Antonius Juriewicz (Jurjewicz)	1740	Mazovijos	1779, Vitebskas		
7.	Joseph Kat(t)enbring	1730	Mazovijos (profesas)	1775, Polockas	1774 pabaigoje paliko Jėzaus Draugiją ir išvyko į Vokietiją kaip Jeronimo Radvilos gubernantas. Vėliau – Nesvyžiaus klebonas (nuo 1777 – min. iki 1788), Smolensko prelatas kustodas (nuo 1780), Svėdasų klebonas (min. 1783–1788). 1804 min. kaip Minsko vyskupijos prelatas.	Apie 1805
8.	Laurentius Kniazewicz	1739	Mazovijos (profesas)	1774, Orša		

9.	Thaddaeus Kobyliński	1736	Mazovijos	1774, Vitebskas		
10.	(Joannes) Gualbertus Kulesza	1742	Mazovijos	1784-12-12, Chalčas		
11.	Timotheus Łebkowski	1734	Mazovijos (profesas)	1774, Polockas	Ekimanės klebonas (min. 1784–1789).	
12.	Michael Łomiński	1715	Mazovijos (profesas)	1774, Orša		
13.	Bernardus Łowisz	1739	Mazovijos	1774, Mogiliavas	Edukacijos komisijos Vilniaus mokyklos mokytojas (iki 1780), Kražių mokyklos mokytojas (1783–1794).	Po 1803, Vilnius
14.	Joseph Skorko	1710	Mazovijos (profesas)	1778, Mscislaulis		
15.	Paulus Snarski	1720	Mazovijos (profesas)	1774, Lozovica ¹	Tirkšlių dvaro (seniūnų Vazińskių) kapelionas (min. 1779-02-04 – 1782-10-15/16?); vėliau (maždaug nuo 1783; min. 1784-03-04 – 1796-08-04) rezidavo Liepojoje, privačiai mokydamas lenkų kalbos ² .	
16.	Joannes Sudziłowski	1738	Mazovijos	1774		
17.	Joseph Symonowicz	1739	Lietuvos (profesas)	?	Ponios Kelpšienės kapelionas (Polocko dekanate, min. 1789). Iki mirties – Kubličių altarista.	1807/1808 ³
18.	Stanislaus Szadurski	1726	Lietuvos (profesas)	?	Livonijos garbės kanauninkas.	Po 1780
19.	Antonius Szlagier	1747	Lietuvos (profesas)	?	Šeduvos klebonas (min. nuo 1780 – iki 1792), Naujamiesčio klebonas (nuo 1781 – min. iki 1786).	
20.	Sim(e)on Terlecki	1726	Mazovijos (profesas)	1776, Mscislaulis		1778, Gardinas arba jo apylinkės

¹ Bet laiškuose pats tvirtino po 1773 m. su Baltarusijos jėzuitais pragyvenęs maždaug iki 1776–1777 m.; žr. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 16, b. 17, l. 2r.

² *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1453, ap. 1, b. 16 (Tirkšlių parapijos krikšto metrikų knyga), l. 1v, 30r; VUB RS, f. 2, b. DC 47_25 (Pauliaus Snarskio laiškas Martynui Počobutui iš Liepojos).

³ 1809 m. Vilniaus vyskupijos elenchas.

21.	Stephanus Wierciechowski	1739	Mazovijos	1774, Polockas		
22.	Joannes Wińcza	1717	Mazovijos (profesas)	1774, Vitebskas		
23.	Joseph Włodecki	1746	Mazovijos	1779, Daugpilis		
SCHOLASTIKAI						
1.	Thaddaeus Bęklewski (Beklewski)	1750	Mazovijos	1774, Polockas		
2.	Carolus Buynowski	1746	Mazovijos	1786-03-15 (kaip „Pater“)		
3.	Florianus Chodźkiewicz	1742	Mazovijos	1774, Polockas		
4.	Josaphat Chreptowicz	1747	Mazovijos	1774, Polockas		
5.	Jacobus Ignatius Dederko	1753	Mazovijos	1774, Polockas	Kun. 1776, abiejų teisių daktaras, Šv. Stanislovo ordino riteris. Vilniaus Šv. Jono bažn. Dievo Kūno koplyčios prepozitas (nuo 1777 iki 1799), Olykos prepozitas infulatas (min. nuo 1793), Vilniaus ir Lucko kanauninkas (min. 1793), Minsko vyskupas nuo 1798. Palaikė artimus ryšius su Baltarusijos jėzuitais.	1828-12-24, Olyka
6.	Joannes Harnak	1741	Mazovijos	1774, Polockas		
7.	Michael Kończa	1741	Mazovijos	1775, Mscislaulis	Prieš 1780 sudarė santuoką.	1794-11-04 žuvo Varšuvoje („Pragos skerdyne-se“, kartu su žmona)
8.	Joannes Lastowski <i>vel</i> Laskowski	1748	Mazovijos	1782-08-29, Faščovka (kaip „Pater“)		
9.	Joseph Leszczyński	1750	Mazovijos	1775, Mogiliavas	Kodenio mansionarijus (min. 1793) ⁴ .	

⁴ 1794 m. Lucko vyskupijos elenchas (p. 56).

10.	Franciscus Mali(e)hs	1751	Lietuvos	1803-06-05, Daugpilis (kaip tėvas profesas)		
11.	Stephanus Michałowski	1748	Mazovijos	1781, Polockas (kaip „Pater“)	Pinsko mokyklos mokytojas (1790–1792). Išleido Kotrynai II dedikuotą politinės ir tautų teisės apybraižą <i>Wykład prawa przyrodzonego</i> (1793). Daugpilio kolegijos geradarys.	1806
12.	Ludovicus Mirski	1747	Mazovijos	nebeminimas 1776/1777	Kunigas nuo 1775. Miorų klebonas (1775–1790).	
13.	Ignatius Paulin	1749	Mazovijos	1776, Polockas (kaip „Pater“)		
14.	Jacobus Pławiński	1742	Mazovijos	1776, Polockas	1773-08-22, 26 ir 28 gavo visus aukštesniusius dvasininko šventimus.	
15.	Nicodemus Pomarnacki	1746	Mazovijos	1774, Polockas		
16.	Adam Richter (Rychter)	1753	Mazovijos	1774, Vitebskas		
17.	Matthias Seyf(f)ardt	1744	Mazovijos	1773		
18.	Daniel Spirydowicz (Spiridowicz)	1747	Mazovijos	1777, Polockas	Dysnos vikaras (? min. 1784), klebonas (min. 1788–1789).	
19.	Petrus Szulc	1752	Mazovijos	1774, Polockas	Kaip Kublicų klebono Konstantino Mirskio vikaras 1783-03-10 teiktas aukštesniesiems dvasininko šventimams ⁵ . Lukomlės klebonas (min. 1789).	
20.	Casimirus Szyszko	1745	Mazovijos	1774, Polockas		
21.	Joseph Wolfar(d)t (Wolfart(t))	1741	Mazovijos	1778, Polockas		
22.	Dominicus Woyniłowicz	1744	Mazovijos	1809, Chalčas (kaip dvasinis pagalbininkas)	1773-12-08–18 gavo visus aukštesniusius dvasininko šventimus.	

⁵ VUB RS, f. 57-B54, b. 30 (1783–1791 m. provizijos Vilniaus vyskupijos klierikų šventimams), l. 2r.

23.	Stanislaus Wyszkowski	1751	Mazovijos	1778 (1776/1777 min. kaip „Pater“)		
24.	Eduardus Zaleski	1750	Mazovijos	1779, Daugpilis		
25.	Vincentius Zorawski	1751	Mazovijos	1776, Orša		
BROLIAI PAGALBININKAI						
1.	Franciscus Delavalle	1744	Mazovijos	1774, Polockas		
2.	Samuel Dołmacki	1724	Mazovijos	1774, Polockas		
3.	Matthias Domaniowski	1743	Mazovijos	1774, Polockas		
4.	Rochus Jakubowski	1722	Mazovijos	1774, Vitebskas		
5.	Stephanus Kracer	1728	Mazovijos	1774, Vitebskas		
6.	Paulus Maluszycki	1722	Mazovijos	1774, Vitebskas		
7.	Petrus Michalski	1746	Mazovijos	1786-02-03, Orša	Vėliau vėl priimtas į Draugiją.	1810-08-15, Mscislaulis
8.	Matthias Topczewski	1730	Mazovijos	1774, Polockas		
9.	Stanislaus Siemaszko	1741	Lietuvos	?		1809
10.	Boguslaus Wierciński	1743	Mazovijos	1774, Polockas		
11.	Valentinus Zambrzycki		Mazovijos	1779, Vitebskas		
12.	Stanislaus Zupranowicz	1741	Mazovijos	1782-08-29, Faščovka (1775/1776 min. kaip „Pater“ (?))		
NAUJOKAS (antrą kartą)						
1.	Franciscus Pryszczyński (II metų)	1720	Mazovijos	1786-01-30, Orša (atleistas antrą kartą)	1774-06-05 gavo žemesniusius dvasininko šventimus.	

PRIEDAS NR. 2

BUVĘ LIETUVOS IR MAZOVIJOS PROVINCIJOS JĖZUITAI,
PO 1773 M. PRISIJUNGĘ PRIE BALTARUSIJOS
JĖZUITŲ PROVINCIJOS

Eil. Nr.	Vardas, pavardė	Gimimo metai	Provincija	Gyvenimas ir veikla po 1773	Prisijungimas prie Baltarusijos jėzuitų	Mirties data ir vieta
TĖVAI						
1.	Antonius Abramsperg	1743	Mazovijos		Min. nuo 1776/1777 (jau kaip „Pater“)	1809-05-29, Polockas
2.	Antonius Alenkiewicz	1728	Lietuvos	Ilūkstės klebonas (1776).	1788	1788-02-25, Daugpilis
3.	Antonius Baynilewicz	1732	Lietuvos	Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčios pamokslininkas (min. 1774). Vilniaus akademijos šventadienių pamokslininkas (min. 1775).	Min. nuo 1784/1785	1804
4.	Franciscus Borowski	1743	Mazovijos	Po 1773 liko Varšuvoje, dėstė, buvo koleginės bažnyčios pamokslininkas. Adomo Naruševičiaus siuntimu studijavo Romoje ir Paryžiuje, jo dėka gavo bažnytinių beneficijų. Grįžęs gyveno Varšuvoje, buvo Mniševo klebonas (iki 1794). Po to (?) 6 metus buvo Balstogės mokyklos prorektorius.	1801	1817-03-15, Polockas
5.	Cajetanus Giery(g)k	1744	Lietuvos		Min. nuo 1776/1777	1793-02-02, Ciepliai
6.	Ladislauš Gołaszewski	1719	Lietuvos	Lučiojaus misionierius (min. 1774).	Veikiausiai po 1776	1780-03-22, Polockas

7.	Hieronimus Haraburda	1735	Mazovijos	Nesvyžiaus mokyklos prefektas turbūt iškart po 1773, po to – Cholopieničių mokyklos prorektorius. Vėliau buvo Čerėjos klebonas, Vitebsko-Oršos dekanas (min. 1784–1789), Smolensko kan. (min. 1789). Iš Rusijos imperijos išvarius jėzuitus, kaip senelis iki mirties prisiglaudė pas bazilijonus Čerėjeje.	1802-02-06	1820-07-??, Čerėja
8.	Andreas Jankowski	1717	Lietuvos	Buvo Melnavos kleb. (Livonijos vysk-joje).	1781	1782-09-02, Auleja
9.	Matthaeus Juraha	1744	Lietuvos	1773-11-03 – 12-05 gavo visus aukštesniusius dvasininko šventimus. Vėliau buvo pamokslininkas latvių kalba, kunigavo Bebrenėje ir Rubenėje (maždaug nuo 1783 – min. iki 1800).	1807/1808	1809-03-16, Polockas
10.	Stanislaus Klonowski	1711	Lietuvos	Emeritas (min. 1775). 1775-08-27 krikštijo kūdikį Josvainių parapijoje ⁶ .	1780	1788-08-05, Albrychtovas
11.	Martinus Kuczewski	1719	Mazovijos	Knygų revizorius Romoje, 1773 internuotas Romos profesų namuose.	1779	1782-09-21 Polockas

⁶ LVIA, f. 3002, ap. 9, b. 11 (Josvainių parapijos krikšto metrikų knygos skaitmeninė kopija), l. 117v.

12.	Jacobus Lin(g)kenhejer	1729	Lietuvos	Vilniaus akademijos kanonų teisės profesorius (min. 1774). Emeritas nuo 1778. Vilniaus Šv. Jono bažnyčios rektorius (min. 1778–1779) ⁷ .	Min. nuo 1784/1785	1798-03-05, Daugpilis
13.	Franciscus Loupia	1717	Lietuvos	Po 1773 liko Šventaliepėje ir Rešelyje.	Min. nuo 1776/1777	1791-12-20, Polockas
14.	Franciscus Lubowicki	1724	Mazovijos		Min. nuo 1784/1785 (atvyko iki 1777?)	1801-12-22, Polockas
15.	Xaverius Łomiński	1739	Mazovijos		Min. nuo 1784/1785	1793-07-19, Vitebskas
16.	Dominicus Massulewicz	1744	Lietuvos	Ilūkstės misionarijus 1773–1775, buvo Brastos vaivados Jono Zyberko kapelionas (1781), Dvietės kapelionas/ rektorius (maždaug nuo 1783 – min. iki 1800). 1785 kaip Livonijos vyskijos kunigas aprobuotas nuodėmklausiu Vilniaus vyskijoje.	1802/1803	1810-02-05, Daugpilis
17.	Joannes Pietkiewicz	1740	Lietuvos	1773-11-03 – 12-05 gavo visus aukštesniuosius dvasininko šventimus. Laukesos klebonas / kamendorius (nuo 1773 – min. iki 1809). Livonijos kanauninkas (1800).	1811/1812	1820
18.	Martinus Poczobutt	1728	Lietuvos	Vilniaus universiteto astronomas, Baltojo erelio ir Šv. Stanislovo ordinų riteris, Vilniaus universiteto rektorius 1780–1799, Vilniaus Švč. Trejybės špitolės prepozitas 1780–1805, Anykščių klebonas iki 1807, Smolensko prelatas, dekanas (min. 1807).	1808	1810-02-08, Daugpilis

⁷ VUB RS, f. 2, b. DC 130, l. 134r.

19.	Matthias Rakiety (Rakietti)	1734	Mazovijos	Po 1773 liko Minske darbuotis pamokslininku.	Min. nuo 1784/1785 (maždaug nuo 1780?)	1797-05-03, Polockas
20.	Stanislaus Rostowski	1711	Lietuvos	1774 dar min. Vilniuje.	Maždaug nuo 1776/1777	1784-02-07, Polockas
21.	Joannes Schwartz	1728	Lietuvos		Min. nuo 1784/1785 (maždaug nuo 1782)	1796-08-28, Baltarusija
22.	Antonius Sutocki	1714	Mazovijos	Babruisko mokyklos pamokslininkas (1775).	prieš 1783	1792-07-09, Polockas
23.	Ignatius Zaba	1713	Lietuvos	Vilniaus akademijos rektorius 1774–1779.	1780	1780-09-17, Baltarusija
SCHOLASTIKAI						
1.	Joannes Bogurski	1748	Mazovijos	Kun. (apie 1774), Plocko mokyklos mokytojas 1778–1781, Ježovo (Plocko vysk-joje) klebonas (28 metus).	1802	1806-07-05, Polockas
2.	Thaddaeus Brzozowski	1749	Mazovijos	1773-12-18 – 1774-02-27 gavo visus aukštesniuosius dvasininko šventimus, buvo didikų vaikų dvaro mokytojas, vėliau – Minsko mokyklos mokytojas.	1782 (Draugijos generalinis vyresnysis nuo 1805)	1820-02-05, Polockas
3.	Martinus Heyking	1754	Lietuvos	1774 įstojo į Kraslavos seminariją (Livonijos vysk-joje). 1776 studijavo filosofiją Polocke, kun. apie 1784.	Bent nuo 1776	Atleistas. Liksnos kunigas nuo 1791, Ozolmuižos klebonas 1817–1821, Dukstigalos kapelionas 1829.
4.	Ignatius Jamontt (Jamątt)	1745	Lietuvos	1774-03-13 – 04-02 gavo visus dvasininko šventimus. Ludzos vikaras (1780–1784), Feima- nių vikaras (1784)8.	Bent nuo 1786	1788-05-03, Puša

⁸ Reinio Norkarklo informacija.

5.	Casimirus Kognowicki	1746	Lietuvos	Gardino mokyklos mokytojas (1775–1781). Išleido Adomui Naruševičiui dedikuotą kelionės į Romą aprašymą (Warszawa, 1783). Po 1783 tapo Gardino tribunolo pamokslininku, buvo Gardino mokyklos pamokslininkas (min. 1784). 1789 persikėlė į Sapiegų dvarą ir rašė giminės istoriją. Buvo Lančiūnavos mansonarijus (min. 1781). Ružanų altarista (nuo 1780) ir Dziewiontkovičių klebonas (nuo 1793), 1805-05-20 atsistatydino iš šių beneficijų kaip Smolensko kanauninkas ⁹ .	1805	1825-03-22, Pševorskas
6.	Joseph Łaurynowicz	1756	Mazovijos	Minsko mokyklos mokytojas (min. 1784 – iki 1795). Kun. 1784.	1795	1808-06-25, Orša
7.	Matthias Ołędzki	1746/ 1749	Mazovijos	Minsko mokyklos mokytojas.	Nuo 1774/1775	1816-04-06, Polockas
8.	Thaddaeus Skłodowski	1751	Mazovijos		Min. nuo 1783	1804
9.	Mansuetus Skokowski	1751	Mazovijos	Pinsko mokyklos mokytojas.	1779	1798-02-08, Mstislaulis
10.	Ludovicus Wizgintt	1748	Lietuvos	Mokytojo Ilūkstėje, Šiluvos mansonarijus, min. 1775-07-16 ¹⁰ – 1776-07-18 ¹¹ .	Min. nuo 1784/1785 (maždaug nuo 1780–1782)	1803-01-31 – 03-11, Daugpilis

⁹ VUB RS, f. 57-B54, b. 216 (1782–1827 m. *Liber resignationum*), l. 24r.¹⁰ LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 15, l. 27r (kūmas gimtosios Tirkšlių parapijos krikšto metrikų knygoje).¹¹ LVIA, f. 1575, ap. 1, b. 10 (Šiluvos parapijos krikšto metrikų knyga), l. 17r.

11.	Andreas Woydag (Woydak)	1742/ 1743	Lietuvos	1774-03-13 – 04-02 gavo visus aukštesniusius dvasininko šventimus. Buvo Kietaviškių kamedorius (5 m.), vėliau – Vilniaus Šv. Jono bažnyčios mansionarijus (maždaug nuo 1782 – min. iki 1800).	1802	1814-11-11, Vitebskas
BROLIAI PAGALBININKAI						
1.	Jacobus Grym	1709	Lietuvos		Po 1779	1790-12-16, Polockas
2.	Joseph Jędrzejewski	1717	Lietuvos	1773-09-19 gavo žemesniusius dvasininko šventimus.	1785	1791-05-28, Polockas
3.	Martianus Kościesza	1722	Mazovijos	Po 1773 prekiaavo vynu ir Varšuvoje gavo pensiją.	1785	1792-03-02, Polockas
NAUJOKAI (KLIERIKAI)						
1.	Stanislaus Świętochowski (II metų)	1758	Lietuvos		Min. nuo 1776/1777, kun. 1786	1831-02-09, Stara Vieš
2.	Joannes Zaranek (II metų)	1748	Lietuvos		Min. nuo 1776/1777	1817-10-12, Vitebskas

DAŽNIAU NAUDOTI (IR SPECIALIAI NEDOKUMENTUOTI) PRIEDŲ ŠALTINIAI

Enciklopedinė literatūra

Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995, opracował Ludwik Grzebień, Kraków: WAM, 1996.

Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, *Komisja Edukacji Narodowej, cz. II: Słownik biograficzny*, Warszawa: IHN PAN, 2018.

Spaudiniai

Lietuvos, Mazovijos ir Baltarusijos provincijų metiniai (trumpieji) katalogai (*Catalogi breves*) (įvairių metų ir vietų leidimai).

Archyviniai šaltiniai

Archivio Apostolico Vaticano (AAV)

Nunziatura di Varsavia, t. 119, l. 421r–423v (1775 m. buv. jėzuitų Vilniaus vyskupijoje ir LDK sąrašai).

Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI)

Russia, t. 1032 (Baltarusijos provincijos narių, mirusiųjų, atleistųjų iš Draugijos ir kt. sąrašai).

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS)

f. 43, b. 21288, 21290 (XVIII a. antros pusės dvasininkų šventimų registrai).

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (LNMMB RKRS)

f. 203, bylos nenumeruotos (1778 ir 1800 m. Vilniaus vyskupijos kunigų registrai).

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA)

f. 694, ap. 1, b. 59 (1781–1790 m. metinės žinių apie Vilniaus vyskupijos dekanatų parapijas suvestinės).

f. 694, ap. 1, b. 3503 (1784 m. Vilniaus vyskupo kurijos išduotų dokumentų registras).

Rusijos valstybės istorijos archyvas (RVIA)

f. 822, ap. 12, b. 2943 (1797 m. informacija apie Vilniaus vyskupijos beneficijas ir dvasininkus).

Rusijos valstybinis senųjų aktų archyvas (RVSAA)

f. 1603, ap. 1, b. 79, l. 35r–38v (1774 m. liepos 10 d. buv. jėzuitų LDK sąrašas).

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS)

f. 57-B53, b. 1413 (1780–1781 m. Vilniaus vyskupo kurijos išduotų dokumentų registras).

f. 57-B53, b. 1414 (1785 m. Vilniaus vyskupo kurijos išduotų dokumentų registras).

f. 57-B53, b. 1417 (1789 m. Vilniaus vyskupo kurijos išduotų dokumentų registras).

ON BOTH SIDES OF THE BORDER: RELATIONS OF THE JESUITS IN WHITE RUSSIA AND THE FORMER JESUITS IN LITHUANIA AFTER 1773

Summary

The paper examines the way in which the Jesuits in the Russian Empire, preserved by Empress Catherine II, and the former Jesuits active in the Polish-Lithuanian Commonwealth dealt with problem of their identity and obedience. It appears that 61 (out of 200) members of the Masovian and Lithuanian Jesuit provinces in the territory annexed by Russia in 1772 left the Society sooner or later. Approximately half of them did it shortly after 1773, and this can be regarded as a protest against the refusal of the empress to publish the papal brief abolishing the Society of Jesus and as readiness to obey the orders of the pope, albeit without official promulgation. Half of the students left the Society, and this can be explained by the fact that they had not taken their final vows yet and their bond with the Society, due to a shorter period of membership, was not as strong as

that of the 'veterans'. However, about a quarter of priests and lay brothers, many of them already after final vows, also decided to leave the Society.

Conversely, 37 former members of the Lithuanian and Masovian provinces, at certain moments sooner or later (the last one, in 1811/1812) rejoined their former companions active in the Russian Empire (in the Province of White Russia). The most active was the first decade (1774–1784), during which nearly two-thirds of the mentioned group re-entered the Society of Jesus. However, the number of those who re-entered in the late period, after 1801, is significant; perhaps they were encouraged by the official recognition of the Society in Russia by the pope.

From the correspondence of the applicants and Jesuit superiors in White Russia, it appears that not always the wishes of re-entering were approved. Negative answers might have been related to the situation in the province (e.g., many young candidates, small living space) and to the actual personalities, both of the superiors (stricter or more willing) and the applicants. Sometimes other forms of restoring the bond with the Society were proposed, such as private renovation of the vows, participation in the merits of the Society, remembrance in prayers after death.

BROLIJŲ SKUNDAI DĖL ŽEMAIČIŲ (TELŠIŲ) VYSKUPIJOS DVASININKŲ XIX A. ŠEŠTAJAME- SEPTINTAJAME DEŠIMTMETYJE

VILMA ŽALTAUSKAITĖ

Įvadas. „Prašome Ganytojo apsaugos! O jei mūsų didelei nelaimei, taip kaip buvo turi pasilikti, tai prašome Ganytojo palaiminimo ir atleisti mus nuo Brolijos pareigų, kad būtume laisvi ir ramia sąžine...“¹, – taip lenkų kalba rašytame „nuolankiame prašyme“ Žemaičių (Telšių) vyskupijos vyskupui Motiejui Valančiui rašė Novoaleksandrovsko (Zarasų) bažnytinės brolijos 17 narių, „už kuriuos ir kitus jų prašymu“ pasirašė brolijos narys („broliukas“) Konstantinas Rukštelė. Tai vienas iš kelių dešimčių 1866 m. vyskupo gautų skundų ir vienas iš keleto brolijos 1865–1867 m. jam siųstų skundų. Šį ir kitus bažnytinių brolių skundus toliau analizuosiu norėdama parodyti bažnytinių brolių raišką Bažnyčioje ir anuometinėje visuomenėje: kaip ir kodėl brolijos dalyvavo „konflikto genealogijoje“, išreiškė savo pozicijas, poreikius, kūrė ar atsakė į socialinę įtampą (konfliktą) parapijoje. Šaltinių pasirinkimas irgi nėra atsitiktinis. Skundai ar skundai-prašymai bus tiriami kaip saviti ir daugiaaspekčiai šaltiniai, talpinantys įvairią informaciją apie socialinius ir kultūros reiškinius visuomenėje. Akcentuojant bažnytinių brolių raišką, toliau tęsiami šių pasauliečių socialinių struktūrų XIX a. Lietuvos Bažnyčioje tyrimai, analizuojama, kaip būta kataliku anuometinėje visuomenėje ir Bažnyčioje².

XIX a. šeštajame dešimtmetyje Katalikų Bažnyčia Rusijos imperijoje (šiam straipsnyje aktualios imperijos ribose veikusios Žemaičių (Telšių) ir

¹ Novoaleksandrovsko bažnyčios brolijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1866-02-19, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 356.

² Vilma Žaltauskaitė, „Bažnytinių brolių Žemaičių (Telšių) vyskupijoje raiškos ir struktūros kaitos ypatybės XIX a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2024, t. 47, p. 21–42; Vilma Žaltauskaitė, „Apie konfliktus dėl škaplierių, seseris Žilytes ir kitokią pasauliečių struktūrų Bažnyčioje raišką po 1863–1864-ųjų sukilimo Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijose“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2024/2*, Vilnius, 2024, p. 59–76.

Vilniaus vyskupijos, nors pastaroji nėra šio konkretaus tyrimo erdvė) gyvenimo pokyčių, tačiau ne išbandymų laiką. 1847 m. buvo pasiektas konkordatas tarp Apaštalo Sosto ir Rusijos imperijos, kuris sąlygojo administracinę pertvarką jai priklausiusiose vyskupijose: keitėsi Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus vyskupijų ribos, buvo pasiekti susitarimai dėl naujų vyskupų skyrimo. Žemaičių (Telšių) vyskupijai buvo paskirtas Motiejus Valančius (vysk. 1849–1875). Vilniaus vyskupijoje visas šeštasis dešimtmetis buvo kaitos metas: 1856 m. Vilniaus vyskupas Vaclovas Žilinskis (vysk. 1848–1858) buvo paskirtas ir Mogiliavo arkivyskupijos metropolitu, nors vyskupiją tebevaldė iki 1858 m. rudens pabaigos). 1858 m. Adomas Stanislovas Krasinskis buvo paskirtas Vilniaus vyskupu (vysk. 1858–1883). Bažnyčioje šis laikotarpis vadinamas ir katalikybės atsinaujinimu/atgimimu, kurio metu, be kita ko, reikėsi bažnytinės brolijos ir joms buvo stiprinama Bažnyčios kontrolė³. Politine prasme XIX a. šeštasis dešimtmetis įvardijamas ir „liberaliniu atšilimu“, kurio reikšmingiausia reforma – baudžios panaikinimas (1861)⁴ – iš esmės keitė valstiečių luomo padėtį visuomenėje. Turėjo kisti ir šio luomo savivoka, mentalitetas, o tai apėmė visą asmens sąveiką su pasauliu, taigi ir santykį su Bažnyčios struktūromis, tad šis socialinis lūžis visuomenėje turėjo atsispindėti ir Bažnyčios struktūrose. Taigi šio tyrimo tikslas – analizuojant brolių skundus dėl dvasininkų nustatyti, ar ir kaip keitėsi brolių vieta parapijose XIX a. šeštajame-septintajame dešimtmetyje, t. y. iki baudžios panaikinimo ir po jo Žemaičių (Telšių) vyskupijoje. Analizuojant brolių veikimo kontekstą, norima pamatyti brolių kaip parapijos religinio, taip pat socialinio ir ekonominio gyvenimo dalį, pamatyti jų religinių ir socialinių praktikų raišką bei dinamiką. Taip pat svarbu įvertinti ir kito reiškimo – 1863–1864 m. sukilimo ir po jo sekusių valdžios represijų – poveikį ir kontekstą.

Metodologiškai tyrimas apima socialinės, mikroistorijos⁵, kasdienybės tyrimų aspektus, nes analizuojant brolių (konkrečių socialinių struktūrų) skundus, iškalbingus lokalios istorijos ir jos veikėjų dokumentus, taip pat analizuojama ir Bažnyčios tuometinėje visuomenėje istorija. Teorinės pri-

³ Plačiau žr. Vilma Žaltauskaitė, „Bažnytinių brolių Žemaičių (Telšių) vyskupijoje raiškos ir struktūros kaitos ypatybės XIX a.“, p. 24–25.

⁴ Tamara Bairašauskaitė, „Valdžia: administracija ir teisė“, in: Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: Visuomenė ir valdžia*, t. VIII, d. I, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 78–79; Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 191.

⁵ Mikroistorijos tyrimų teorinė pozicija, apimanti šių tyrimų apibendrinantį pobūdį: Sigurður Gylfi Magnússon, Davíð Olafsson, *Minor Knowledge and Microhistory: Manuscript Culture in the Nineteenth Century*, New York and London: Routledge, 2017, p. 57–58.

eigos prasme svarbus yra Julijos Levinos tyrimas, kuriame atvejų analizė išplėsta į platesnės problemos analizę⁶. Taip pat reikšmingi peticijų/prašymų tyrimai. Robertas Allanas Houstonas analizavo juos ir atkreipė dėmesį, kad tokie šaltiniai atsirado dėl statuso ir turtinės padėties skirtumo tarp prašančiojo ir prašomojo, bet siekė tarp jų nustatyti moralinį ir (arba) materialinį ryšį. Esą tai savotiškas tarpininkaujantis balsas arba šaltinis, kuris santykiams suteikia dinamiškumo, kuriuos kito tipo dokumentai palieka nuošalėje/inertiškumui⁷. Henry Milleris įvairiais aspektais įvertino peticijas-kolektyvinius prašymus Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos sociopolitiniame kontekste. Jis matė jų kaitą nuo ne viešų ir valdžią legitimuojančių dokumentų ikimodernioje epochoje iki viešų protesto išraiškų moderniojoje⁸. Skundai kaip valdžios kontrolės priemonė buvo analizuoti ir Bažnyčios istorijos tyrimuose⁹. Taip pat svarbi švedų mokslininko Martino Almbjāro pozicija, kad peticijos/prašymai – tai ypatingo iškalbingumo ir sudėtinių prasmų dokumentai, reikalaujantys daugelį aspektų į bendrą analitinę sistemą apjungiančios analizės¹⁰. Jis teigė, kad peticijos/prašymai turi ribotą sistemos legitimizavimo efektą, o gali turėti ir ją delegitimizuojantį poveikį¹¹. Mūsų tyrimui reikšmingas yra santykio tarp prašančiojo ir prašomojo nustatymo aspektas, jo kaitos įvertinimas sociopolitinių pokyčių kontekste. Skundo retorika, turinys – klausimai, dėl kurių kreiptasi į bažnytinę valdžią – rodo, kokias šios valdžios kompetencijas skundo autorius(-iai) matė ir pripažino, taigi rodo besiskundžiančiojo santykį su valdžia, taip pat skundo autoriaus(-ių) savivoką ir „krikščioniškąją savipratą“¹². Skundo

⁶ Julia Levin, *Violence Against Jewish Women in Vilna and the Vilna Gubernia in the Second Half of the Nineteenth Century: Gender, Vulnerability, and Agency*, MA thesis, Tel Aviv University, 2022.

⁷ Robert Allan Houston, *Peasant Petitions: Social Relations and Economic Life on Landed Estates, 1600–1850*, New York: Palgrave Macmillan, 2014, p. 24.

⁸ Henry Miller, „Introduction: The Transformation of Petitioning in the Long Nineteenth Century (1780–1914)“, in: *Social Science History*, 2019, t. 43, p. 409–429.

⁹ Gary Lease, „Denunciation as a Tool of Ecclesiastical Control: The Case of Roman Catholic Modernism“, in: *Journal of Modern History, Denunciations in the Modern European History 1789–1989*, Chicago, 1996, t. 68, nr. 4, p. 819–830.

¹⁰ Martin Almbjār, „The Problem with Early-Modern Petitions: Safety Valve or Powder Keg?“, in: *European Review of History*, 2019, t. 26, nr. 6, p. 1013–1039.

¹¹ *Ibid.*, p. 1028–1029.

¹² Karl Rahner, „Kodėl aš šiandien esu krikščionis“, in: Joseph Ratzinger, Hans Urs von Balthasar, Karl Rahner, *Kodėl šiandien dar esu krikščionis*, sudarė Pranas Vildžiūnas, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė ir Nerijus Šepetys, Vilnius: Aidai, 2008, p. 91.

nagrinėjimas, jo pasekmės leidžia vertinti adresato santykį su besiskundžiančiuoju, t. y. bažnytinės valdžios laikyseną, jos autoriteto sampratą ir raišką potridentinės Bažnyčios vietos visuomenėje ir veikimo kontekste.

Skundas ir skundas-prašymas. Šio tyrimo šaltiniai – tai pasauliečių (pirmiausia brolių) skundai dėl dvasininkų siųsti bažnytinei valdžiai. Į tyrimą įtraukti ir parapijų skundai, kuriuose minima brolių veikla. Svarbu nurodyti, kad tyrimo šaltiniai, kurie čia vadinami skundais, dažniausiai buvo įvardyti kaip prašymai (ir lenkų, ir rusų, ir lietuvių kalbomis). Jų turinys labai dažnai turėjo skundo pobūdį, nors sąvoka „skundas“ vartota retai. Taigi skundai ir skundai-prašymai tyrime analizuojami kaip tapatūs šaltiniai, atsižvelgiant į jų turinį. Daugeliu atvejų šios sąvokos vartotos pramaišui, kaip sinonimai. Pavyzdžiui, valstietis Juozapas Steigvilas rašė Žemaičių (Telšių) vyskupijos valdytojui Aleksandrui Beresnevičiui, kad išsiuntė paštu „prašymą, kuriame skundėsi“¹³. Prašymo nagrinėjime, kurį atliko Vilkmėrgės (Ukmergės) dekanas Andriejus Dulskis, prašymas tampa skundu¹⁴. Tai, kad bažnytinė valdžia dažniausiai gaudavo „nuolankiausius prašymus“ ir „prašymus“ tikėtina, rodo ne tik anuometinių raštvedybos taisyklių paismą, bet ir besikreipiančiųjų santykį su valdžia bei nuolankumo kaip krikščioniškos dorybės funkcionavimą, reikšmingumą anuometiniame kultūriniame kontekste. Taip pat tai rodo, kad ši dorybė skundo tekste pripažįstama kaip svarus argumentas. Tokią laikyseną („kantrybę ir krikščionišką nuolankumą“) savo prašyme pabrėžė Deltuvos (Vilkmėrgės dekanatas) brolijos nariai ir parapijiečiai skųsdami kunigą Antaną Dargevičių ir prašydami kito dvasininko¹⁵. Houstonas yra atkreipęs dėmesį, kad visuomenėje/kultūroje, kur nuolankumas buvo suvokiamas kaip moralinė dorybė, jo išryškinimas tekste gali rodyti prašančiojo stiprybę¹⁶, t. y. įsitikinimą savo veiksmo teisingumu. O teisingumo siekimas skunduose dažnai nurodomas kaip vienas esminių skundo motyvų (ir asmeniniame, ir bendruomenės skunde). Šio motyvo reikšmė prašymuose pasaulietinei valdžiai yra aptarta Dangiuro Mačiulio ir Dariaus Staliūno tyrime apie 1893 m. Kražių įvykius, taikant „socialinio

¹³ Valstiečio Juozapo Steigvilo raštas Žemaičių (Telšių) vyskupijos valdytojui Aleksandrui Beresnevičiui, 1883-02-25, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 139, l. 518.

¹⁴ Vilkmėrgės dekano Andriejaus Dulskio raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1861-05-15, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 109, l. 80–81.

¹⁵ Deltuvos parapijiečių ir brolių prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1861-04-21, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 109, l. 82–83.

¹⁶ Robert Allan Houston, *op. cit.*, p. 96.

kontrakto“ konceptą¹⁷. Beje, Vilkmergės dekanas Dulskis po minėto Deltuvos atvejo nagrinėjimo nurodė, kad skundas buvo neteisingas, išvelgė šmeižtą ir siūlė nubausti skundėjus, kad neaugtų nepaklusnumas¹⁸, – taigi prašymo turinys ir argumentai neįtikino. „Nuolankiame prašyme“ dekanas išvelgė nepaklusnumą – veiksma, prieštaraujantį nuolankumui, o tokia laikysena buvo laikoma pavojinga ir sulaukdavo sankcijų. Pavyzdžiui, valstiečiui Ignacijui Sviručiui „už šmeižtą, liaudies kiršinimą ir skundus“, rašytus vyskupui dėl Lieplaukės (Alsėdžių dekanatas) kunigo Vincento Juzumavičiaus, 1861 m. rugsėjį pagal Kaimo teismo sprendimą bausmės buvo skirtos dvi paros su duona ir vandeniu, o kiti trys šios istorijos dalyviai (Bernotų kaimo bendruomenės valstiečiai Adomas Bubilas, Vincentas Grigutis ir Dominykas Tomašauskas) nubausti pinigėmis bandomis po 50 sidabro kapeikų¹⁹. Liudijimas skundo nagrinėjime valstiečiui galėjo kainuoti ir kūno bausmę – išplakimą rykštėmis²⁰. Kūno bausmės valstiečių luomo asmenims tebebuvo taikomos ir po XIX a. antrojoje pusėje įvykdytų socialinių ir teisminių reformų²¹. Reikšminga ir iškalbina, kad panašių nuomonių, kaip kad Vilkmergės dekano Dulskio apie valstiečius, kurie skundėsi dėl dvasininkų, pavyko nustatyti ne vieną²². Taigi tai nebuvo retas atvejis, rodantis kaip valstiečių luomą vertino su savo autoriteto kvestionavimu susidūrę dvasininkai. Platesne prasme tai aiškiai rodo hierarchinį tuometinės visuomenės socialinių santykių pobūdį, taip pat ir Bažnyčios hierarchinį pobūdį. Pažymėtina, kad diskredituojantis ir generalizuojantis požiūris, vertinant žemesnės socialinės pozicijos skundo pateikėjus, baudžiavos sąlygomis buvo būdingas ir kituose kultūriniuose kontekstuose²³.

¹⁷ Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Kražių skerdynės: 1893 m. lapkričio 10 d.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022; Darius Staliūnas, „Church Defenders, Monarchism, and the Social Contract in the Lithuanian Countryside. The Case of the “Kražiai Massacre” (1893)“, in: *Ab Imperio*, Miami University, 2022, nr. 2, p. 178–200.

¹⁸ Vilkmergės dekano Andriejaus Dulskio raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1861-05-15, l. 80–81.

¹⁹ Kaimo teismo sprendimas, 1861-09-29, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 109, l. 237–238, 241.

²⁰ Valstiečio Benedikto Gajevskio pranešimas Vilniaus vyskupijos administratoriui Petriui Žilinskiui, 1876-07-20, in: *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 2376, l. 224.

²¹ Tamara Bairašauskaitė, *op. cit.*, p. 351.

²² Vilma Žaltauskaitė, *Paklusnūs žmonės: Romos katalikų dvasininkų sociokultūrinė laikysena XIX a. II pusės Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 88–95.

²³ Otto Ulbricht, „Supplikationen als Ego-Dokumente. Bittschriften von Leibeigenen aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts als Beispiel“, in: *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, ed. Winfried Schulze, Berlin: Akademie Verlag, 1996, p. 166–167.

Skundų nagrinėjimas Bažnyčioje. Toliau bus aptarta skundo nagrinėjimo tvarka Bažnyčioje, kuri taip pat rodo vyskupo valdžios reikšmę. Skundo nagrinėjimo tvarka nebuvo vienoda. Tikėtina, kad buvo atsižvelgiama į informacijos turinį. Skundas galėjo likti be pasekmių, t. y. nagrinėjimas net nepradedamas, jei taip nurodo vyskupas. Konkretus dvasininkas galėjo sulaukti vyskupo nurodymo slapta aiškintis skunde nurodytas aplinkybes ir informuoti vyskupą²⁴. Po vyskupo rezoliucijos „ad actum“ (veikti) ar platesnės rezoliucijos su detaliais nurodymais, skundas buvo nagrinėjamas persiunčiant jį dekanui, o per šį – tiesiogiai susijusiems dvasininkams, vykdomos liudininkų apklausos, dvasininkai pateikdavo pasiaiškinimų raštus. Pasitaikydavo atvejų, kai tokią tvarką žinodami besiskundžiantieji prašydavo jų rašto neperduoti skundžiamam dvasininkui. Taip Skapiškio bažnyčios brolijos nariai prašė neperduoti jų rašto kunigui Vladislovui Mikutavičiui, kurį, be kita ko, įtarė norint užimti klebono vietą parapijoje²⁵. Buvo bijoma apskųstojo dvasininko reakcijos, o kad tokių atvejų būta, minima ne viename skunde (skundo autoriai persekiojami, prakeikiami iš sakyklų, jiems neteikiami sakramentai, pavyzdžiui, nepriimama išpažinties²⁶). Skundo nagrinėjimo rezultatai ne visada buvo fiksuojami vyskupijos konsistorijos protokolų knygoje, matyt, tai lemdavo koks sprendimas ir koku klausimu buvo priimamas. Kartais apie nagrinėjimo išvadą buvo nurodoma pranešti prašančiajai pusei. Kartais skundai baigdavosi abiejų šalių taika – susitarimu²⁷. Tačiau skundų dėl dvasininkų elgesio atvejais, jeigu priekaištai pasitvirtindavo, tyrimai baigdavosi vyskupo sprendimu kaip bausti skundžiamąjį: įspėti, apriboti tarnystės funkcijas iki uždarymo vienuolyne ar seminarijoje atgailai, iškelti iš tarnybos vietos. Ne visais atvejais aišku, ar buvo priimti sprendimai dėl skunde išvardytų detalių. Pavyzdžiui, identifikuoti pranešimai, kad po skundo nagrinėjimo skola buvo atlyginta²⁸,

²⁴ Vyskupo Motiejaus Valančiaus raštas kunigui Jeronimui Kiprijonui Račkauskui, 1861-10-03, in: *LVIA*, 1671, ap. 4, b. 109, l. 182.

²⁵ Skapiškio brolių raštas vyskupui Motiejui Valančiui, 1865-06-28, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 101–102.

²⁶ Luokės parapijos valstiečių prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1862-06-23, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 109, l. 426–427; Kupiškio parapijiečių brolių raštas vyskupui Motiejui Valančiui, [1864], in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 62, l. 337–338.

²⁷ Vilma Žaltauskaitė, „Apie elgesį bažnyčioje ir kitas luomo tapatybės išraiškos detales: 1891 m. Seredžiaus atvejis“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2022, t. 45, p. 111–145.

²⁸ Varnių kunigų pataisos namų moderatoriaus raštas Žemaičių (Telšių) vyskupijos konsistorijai, 1861-12-20, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 109, l. 39.

tačiau nežinoma, kaip atlyginta kitu nederamu kunigo elgesiu padaryta skriauda parapijiečiams. Kita vertus, pats skundo teikimas bažnytinei valdžiai kaip viešas veiksmas, kuriuo išreiškta abejonė dvasininko autoritetu, jau galėjo turėti nuobaudos prasmę. „Viešo teismo“ motyvas yra aiškus bajoro Adomo Reutto prašyme vyskupui, rūpinantis atgauti tėvo, Svėdasų bažnyčios vargonininko, algą iš klebono Kanuto Saurimavičiaus²⁹. Alsėdžių dekanas Laurynas Barkauskas, „saugodamas kunigo garbę nuo pasauliečių“, esą net nerašė raporte apie Kantaučių klebono Juozapo Urbonavičiaus nederamą elgesį³⁰. Taigi ir skundas, ir skundų nagrinėjimo tvarka rodo, kaip lokaliaje vyskupijoje reikėsi Bažnyčios hierarchinis pobūdis, vyskupo galia. Tai aiškiai demonstruoja vyskupo rezoliucijos ant skundų. Altaristui Zigmantui Stabrovskiui, kuris prašėsi iškeliamas dėl nesutarimų su klebonu, rezoliucijoje buvo nurodyta, kad klausimas jau išspręstas ir jis turįs „klausyti savo valdžios“³¹. Skuodo dekanui vyskupas nurodė išsiaiškinti, ar Salantų vikaras Jonas Monkevičius tikrai per pamokslą atitinkamai kalbėjo „ir mano valios nesilaikė“, ir jei pasitvirtintų, atsiųsti pas vyskupą³². Taigi paklusnumo Bažnyčios vyresnybei aspektas buvo reikšmingas skundų nagrinėjimo kontekste.

Brolijų skundai XIX a. šeštajame dešimtmetyje. Toliau pateiksime keletą svarstymų apie bažnytinių brolijų raišką iki baudžios panaikinimo. Yra pavykę identifikuoti 118 asmeninių ir 16 kolektyvinių prašymų-skundų, 1851 m. adresuotų Žemaičių (Telšių) vyskupui³³. Tik viename skunde minima brolija, nors kituose kartais paminimi brolijos nariai kaip bažnyčios tarnai. Taip pat pavyko nustatyti po keletą bažnytinių brolijų skundų arba skundų, kuriuose minima ši struktūra, vėlesniais metais (iki 1861 m.). Toks nedidelis brolijų skundų skaičius nerodo, kad brolijos

²⁹ Adomo Reutto prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1860-12-21, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 109, l. 5.

³⁰ Alsėdžių dekanas Lauryno Barkausko raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1862-02-12, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 109, l. 323.

³¹ Kunigo Zigmanto Stabrovskio raštas vyskupui ir 1861-01-31 vyskupo rezoliucija, 1861-01-25, in: *LVIA*, f. 1641, ap. 4, b. 109, l. 9.

³² Vyskupo Motiejaus Valančiaus rezoliucija ant Darbėnų ūkininkų Jono Zabemo ir Tado Puškoriaus rašto vyskupui Motiejui Valančiui, 1856-08-06, in: *LVIA*, f. 1641, ap. 4, b. 70, l. 79.

³³ Skačiuota pagal šių Žemaičių (Telšių) vyskupijos bylų medžiagą: *LVIA*, f. 1641, ap. 4, b. 78, 79, 80, 82.

neegzistavo (yra identifikuotos ir XIX a. veikusios, ir naujai įvestos brolijos³⁴) ar kad nepatyrė įtampų. Beje, dar nebūdamas vyskupu Valančius 1848 m. rašė, kad dauguma parapijiečių (beveik visi „nemokyti žmonės“) priklauso Švč. Rožinio, Šv. Škaplierio brolijoms³⁵. Tikėtina, kad toks tylus brolių buvimas rodo jų veikimo pobūdį: dauguma jų narių valstiečių tebebuvo baudžiauninkai ir jų galimybės paduoti prašymus buvo ribotos. XIX a. šeštojo dešimtmečio kitų skundų turinys, dvasininkų raštai rodo, kaip dvaras įsiterpė į valstiečių religinio gyvenimo, taip pat ir brolių, raišką: pavyzdžiui, dvarininkas neleido valstiečiams eiti pas dvasininką, neleido konkrečių valstiečių skirti maršalkomis, neleido valstiečių į bažnyčią Didžiąją savaitę arba vertė dirbti Bažnyčios švenčių dienomis³⁶.

1851 m. Platelių (Alsėdžių dekanatas) parapijos „gyventojų“ prašyme vyskupui net 12-oje punktų buvo skųstas kunigas Stanislovas Gruzdis, prašyta jį iškelti ir skirti kitą³⁷. Pirmiausia nurodyta, kad jis savavališkai naudojo bažnyčios aukas, jų neįrašydavo į knygas, nebuvo paskirtas išdininkas, taip pat kad neteisingai naudotas Advento Rarotų mišioms suaukotas vaškas ir pinigai, kuriuos kunigo nurodymu rinko špitolės gyventojai, nedegintos žvakės ar jų skaičius per Mišias arba išstačius Švč. Sakramentą buvo nepakankamas, kad per atlaidus sumažėjo kviečiamų kunigų, dėl ko tikintieji negali atlikti išpažinties, kad esą klebonas nemoko katekizmo, neišlaiko mokyklos. 7-ajame punkte buvo netiesiogiai paminėta brolija – kad Beržoro filijoje panaikintos brolijos Mišios (Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės), kurios vykdavo kiekvieną pirmo mėnesio sekmadienį, o parapijiečiams buvo itin svarbu melstis už kapuose prie filijos palaidotus mirusiuosius. Alsėdžių dekanas atliko tyrimą, bet klebono pakeisti nesiūlė. Dekanas nurodė, kad bajoras Šimkevičius ir valstietis Stonkus subūrė klebonui priešišką parapii-

³⁴ Vyskupo Motiejaus Valančiaus nurodymu Alšvangoje (Alsunga, Kuršo dekanatas) įvesta Švč. Rožinio brolija, 1851-09-08, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 82, l. 150; Vilma Žaltauskaitė, „Bažnytinių brolių Žemaičių (Telšių) vyskupijoje raiškos ir struktūros kaitos ypatybės XIX a.“, p. 21–42.

³⁵ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 6: *Žemaičių vyskupystė*, parengė Vytautas Vanagas, tekstai transponuoti į bendrinę kalbą Birutės Vanagienės, komentarai Vytauto Merkio, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 613–615.

³⁶ Antašavos valstiečių prašymas vyskupui, [1858?], in: *LVIA*, f. 1641, ap. 4, b. 70, l. 102; Lauksodžio kunigo Petro Gomolevskio raštas vyskupui Motiejui Valančiui, 1855-03-??, in: *LVIA*, f. 1641, ap. 4, b. 70, l. 69–70; Skuodo dekanas Pranciškaus Staškevičiaus raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1856-09-05, in: *LVIA*, f. 1641, ap. 4, b. 70, l. 81–82.

³⁷ Platelių parapijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1851-01-07, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 82, l. 270–271.

jiečių grupę, o kleboną palaikantieji buvo suklaidinti, nes galvojo pasirašantys ant prašymo dėl brolijos Mišių sugražinimo³⁸. Iškalbinga tai, kad brolijos Mišios parapijiečiams atrodė reikšminga priežastis pasirašyti prašymą vyskupui, kas liudija jiems svarbią brolių pamaldumo tradiciją. Yra žinoma, kad Platelių parapijoje veikė dvi XVIII a. įvestos brolijos³⁹ ir tikėtina, kad viena iš jų buvo paminėta skunde vyskupui. Parapijiečių skundo turinys, kuriame remiamasi vyskupijos sinodų, konsistorijos dokumentais, leidžia daryti prielaidą, kad prie jo genezės prisidėjo dvasininkas, galbūt Beržoro filialistas. Tačiau jo sumanymas nebuvo sėkmingas. Plateliuose ir toliau klebonavo Gruzdis.

Novoaleksandrovsko brolijos atvejis XIX a. septintajame dešimtmetyje. Straipsnio pradžioje minėtos Novoaleksandrovsko brolijos skundai ir jų nagrinėjimas teikia išsamesnę informaciją apie brolijos raišką parapijoje jau po baudžios panaikinimo. Pirmojo brolijos skundo, arba šios 1865–1867 m. istorijos pradinio dokumento, rasti nepavyko, tačiau vyskupo Valančiaus rašte Novoaleksandrovsko dekanui Petrui Vaitkevičiui nurodoma, kad Novoaleksandrovsko bažnyčios broliukai atsiuntė skundą dėl administratoriaus. Skundą peržiūrėjęs vyskupas nurodė: „Prašau Jūsų paskelbti mano sprendimą“⁴⁰. Iš rašto aišku, kad skundo nagrinėjimo nebuvo, o brolijos ir parapijos administratoriaus Jono Katelės konfliktą spręsti ėmėsi pats vyskupas. Jis nurodė abiem šalims pranešti, „kad gyventų draugiškai“, „kad parapijoje nebūtų pagundų“. Tik iš vyskupo išaiškinimo galima numanyti, kuo brolija kaltino administratorių. Vyskupas papunkčiui išaiškino: administratorius į brolijos kasą turi įnešti pernai paimtus 10 rublių (t. y. 1864 m.; vadinasi, konfliktas kilo jau tada); gaunamus pinigus įrašyti į knygą, o juos leisti su dekanu kontrole; konsistorijai atsiskaityti dėl bažnyčios remonto; brolija neturi teisės į prie altorių aukojamas aukas, o tik į tas, kurios surenkamos įrašant į broliją ir esančias aukų dežutėse prie Išganytojo altoriaus; kad administratorius yra brolijos prezidentas, kad jis turi du balsus priimant ir šalinant narius, kad pas jį turi būti saugomas vienas brolijos kasos raktų. Taigi

³⁸ Alsėdžių dekanu Lauryno Barkausko raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1851-03-15, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 82, l. 272.

³⁹ 1865 m. buvo nurodyta, kad Platelių parapijoje yra Šv. Juozapo brolija, įvesta 1744 m., ir Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolija, įvesta tais pačiais metais; žr. 1865 m. duomenys apie brolijas Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 892, l. 18.

⁴⁰ Vyskupo Motiejaus Valančiaus raštas Novoaleksandrovsko dekanui Petrui Vaitkevičiui, [1865-07-30], in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 86.

daugiausia dėmesio skirta tam, kad būtų aiškus bažnyčios aukų tvarkymas. Rugpjūčio 17 d. dekanas nuvyko įgyvendinti vyskupo nurodymo ir informavo, kad šalys „per jėgą vos sutarė su tokiomis sąlygomis“, nors visos brolijos pretenzijos buvo patenkintos ir išreiškė viltį, kad vyskupas daugiau nebus trukdomas⁴¹. Dekanas detaliai nurodė, dėl ko buvo susitarta: administratorius brolijai skyrė Viešpaties Jėzaus Kristaus altoriaus pajamas, dar dvi aukų dėžutes bažnyčioje ir Šaltupių koplyčią, kad brolija koplyčią taisys be administratoriaus įsikišimo, kad brolija sutiko padaryti dar vieną raktą administratoriui nuo brolijos kasos. Dekanas savo misiją įvertino pozityviai, tačiau jo raštas rodo, kad ne visi vyskupo nurodymai buvo įvykdyti – skola brolijai ar aukų įrašymas į pajamų knygą liko nutylėti. Svarbu tai, kad 1865 m. vyskupas konfliktą sprendė be jokio tyrimo. Tai rodo jo autoritetą ir administratoriaus, ir brolijos atžvilgiu. Beje, panašiai vyskupas sprendė konfliktą ir Salų filijoje, kurioje taip pat buvo įvedęs broliją: gavęs brolijos skundą, nurodė kunigui broliją saugoti⁴². Visgi daugiau tokių tiesioginių vyskupo įsikišimo atvejų konfliktuose su brolijomis nustatyti nepavyko. Greičiausiai Novoaleksandrovske tokia situacija susiklostė ir dėl ypatingo vyskupo santykio su šia brolija bei dvasininku. Pastebėtina, kad pats vyskupas 1860 m. įsteigė Novoaleksandrovske Švč. Jėzaus Širdies broliją⁴³. Tuo metu ten klebonavo Mykolas Skorupskis, buvo pradėti bažnyčios statybos, remonto darbai. Tad brolija buvo reikalinga, nes galėjo prisidėti koordinuojant parapijos pagalbą. Pavyzdžiui, kaip matyti iš kitos brolijos skundo, 1862 m. Salų filijoje (Kamajų parapija, Obelių dekanatas) Valančiaus įvesta brolija buvo skirta „bažnyčios tvarkai ir visiems bažnyčios poreikiams“ ar „tvarkai ir tylai bažnyčioje palaikyti“⁴⁴. Tačiau klebonas Skorupskis buvo apkaltintas dėl sukilėlių rėmimo ir ryšių su jais, 1864 m. vasarį suimtas, vėliau išstremtas⁴⁵.

⁴¹ Novoaleksandrovsko dekanas Petro Vaitkevičiaus raštas vyskupui Motiejui Valančiui, 1865-09-07, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 97.

⁴² Motiejaus Valančiaus raštas Salų filialistui Stanislovui Jankevičiui, 1865-11-17, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 127.

⁴³ Novoaleksandrovsko dekanas Vaitkevičius konsistorijai rašė, kad „prie Novoaleksandrovsko bažnyčios 1860 m. Telšių vyskupo leidimu įvesta Švč. Jėzaus Širdies brolija, bet jokių dokumentų nėra, tai jos ir nenurodžiau [sąraše]“ (Novoaleksandrovsko dekanas Petro Vaitkevičiaus raštas Žemaičių (Telšių) vyskupijos konsistorijai, 1865-09-01, in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 890, l. 295).

⁴⁴ Salų filijos brolių prašymas vyskupui Motiejui Valančiui su 1865-11-17 vyskupo rezoliucija, 1865-11-09, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 126–127.

⁴⁵ Aldona Prašmantaitė, *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 293.

Matyt, nujausdamas grėsmę Skorupskis vyskupo prašė kuo greičiau jį iškelti į Kuršo guberniją, skirti rekolekcijas atgailai ir palikti naujoje vietoje⁴⁶. Taip galėjo tikėtis apsisaugoti nuo kitos valdžios bausmės. Tačiau jam nepavyko, nors Skorupskio raportą gavęs vyskupas jau kitą dieną išsiuntė tokius nurodymus⁴⁷. Svarbu paminėti, kad Skorupskis prašė administratoriumi laikinai skirti vikarą Joną Katele „kaip geriausiai žinantį jo bažnytinčius ir ūkinius interesus“⁴⁸. Beje, Katelė 1861–1863 m. buvo vikaru Novoaleksandrovske. Valančius skyrė Katelę administratoriumi 1864 m. sausio 13 d.⁴⁹ Tokia įvykių seka ir tai, kad vyskupas atsižvelgė į Skorupskio prašymus, rodo buvus ypatingus jų ryšius. Tikėtina, kad vyskupas Skorupskį vertino ir dėl jo iniciatyvumo 1857–1858 m. parapijai atgaunant ir remontuojant Skapiškio buvusią dominikonų bažnyčią, kuri 1858 m. buvo pašventinta ir tapo parapija⁵⁰. Iš šios parapijos Skorupskis buvo perkeltas į Novoaleksandrovską, kuriame vėlgi turėjo organizuoti bažnyčios remontą⁵¹.

Tačiau ir tokiomis aplinkybėmis, o gal kaip tik dėl jų (nes brolijos nariai skunde buvo nurodę, kad jie išrinkti Skorupskio⁵², kad laukia savo klebono, t. y. rėmėsi buvusio klebono autoritetu) konfliktas negėso. 1865 m. gruodį buvo gautas, tiksliau – asmeniškai per broliuką Joną Leipų⁵³ įteiktas prašymas rusų kalba⁵⁴, taip pat gautas raštas lenkų kalba su konkrečiais priekaištais administratoriui⁵⁵. Pirmajame rašte nurodyta, kad kunigas

⁴⁶ Novoaleksandrovsko klebono Mykolo Skorupskio raštas vyskupui Motiejui Valančiui, 1864-01-02, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 499.

⁴⁷ Vyskupo Motiejaus Valančiaus raštas Novoaleksandrovsko klebonui Mykolui Skorupskiui, 1864-01-13, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 499.

⁴⁸ Novoaleksandrovsko klebono Mykolo Skorupskio raštas Motiejui Valančiui, 1864-01-02, l. 499.

⁴⁹ Vyskupo Motiejaus Valančiaus raštas kunigui Jonui Katelei, 1864-01-13, in: *LVIA*, 1671, ap. 4, b. 62, l. 299.

⁵⁰ Dalia Klajumienė, Rimvydas Laužikas, *Dominikonų palikimas Palėvenėje ir Skapiškyje / The Dominican Legacy in Palėvenė and Skapiškis*, Kupiškis: Kupiškio etnografijos muziejus, 2023, p. 132.

⁵¹ Aleksandras Dambrauskas-Jakštas, *Užgesę žiburiai: Biografijų ir nekrologų rinkinys*, Kaunas: Zavišos ir Steponavičiaus spaustuvė, 1930, p. 277.

⁵² Novoaleksandrovsko bažnyčios brolijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1866-02-19, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 355.

⁵³ *Ibid.*, l. 353.

⁵⁴ Novoaleksandrovsko bažnyčios brolijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1865-12-11, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 108.

⁵⁵ Novoaleksandrovsko bažnyčios brolijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, [s. d.], in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 109–110.

aukas savinosi savo, o ne bažnyčios reikmėms, kad buvo priešiškas jį apskundusiai brolijai, todėl prašyta iškelti kunigą Katelę⁵⁶. Antrajame rašte (liepos mėnesio skundo papildyme) nurodyta, kad kunigas nenorėjo atlikti brolijos pamaldumo praktikų – nedarė vigilijų prieš ketvirčių šv. Mišias (brolijoms skirtos šv. Mišios aukotos pagal brolijų steigimo dokumentuose nustatytą tvarką – dažnai per metų ketvirčius), neskelbė pasninkų, nemokė, ką darydavo iki jo buvę kunigai, nurodydavę maldų intencijas, pavyzdžiui: „kad Dievas duotų gerų ir dievobaimingų kunigų, kurie tuo metu priima šventimus“. Beje, tai reikšminga brolijų pamaldumą charakterizuojanti pastaba⁵⁷. Dar brolijos skunde buvo nurodyta, kad kunigas Katelė noris atskirti broliją nuo bažnyčios, „kurią patys statėme“, ir prašė atkelti buvusį vikarą Jurgį Kosilovskį bei žadėjo atlyginti Katelės skolas⁵⁸. Čia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kaip skundėjai motyvavo priekaištus. Broliukai teigė, kad pagal kalendorių jiems sunku orientuotis, o ketvirčių Mišios padeda sekti liturginį laiką, pavyzdžiui, yra buvę konfliktų jų namuose, kai samdiniai nepaiso šeimininkų nurodymų (pavyzdžiui, dėl pasninko), jei to ne-nurodė kunigas⁵⁹. Toks priekaištas, kad kunigas nepraneša apie pasninkus, yra išsakytas ne tik šios brolijos skunduose⁶⁰. Tai rodo Bažnyčios mokymų grįstų elgesio normų funkcionavimą ir reikšmę bendruomenei. Žinoma, pasninkai buvo visuotinė Bažnyčios norma, bet ir kai kurių brolijų pamaldumo tradicijoje (tarp jų ir Švč. Jėzaus Širdies) itin išskirti⁶¹. Aptariamame skunde yra svarbus brolijos dalyvavimo bažnyčios statyboje paminėjimas, rodantis, kad ji galėjo imtis viešojo intereso atstovavimo funkcijos; svarbus ir konkretus pamaldumo praktikų vardijimas, kas rodo ir socialinę, ir reli-

⁵⁶ Novoaleksandrovsco bažnyčios brolijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1865-12-11, l. 108.

⁵⁷ Panašią intenciją per šv. Mišias minėjo ir Vilniaus vyskupijos kunigas Silvestras Gimžauskas, tarnavęs parapijose, kuriose veikė brolijos. Jis pamoksle mokė: „[t]urit visados melstis (labiausiai Ketvirtėse metų), kad Dievas duotų dievotus Kunigus“ (Silvestras Gimžauskas, *Pamokslai*, parengė Paulius Subačius, Renata Taučiūtė, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010, p. 324).

⁵⁸ Novoaleksandrovsco bažnyčios brolijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, [s. d.], l. 109–110.

⁵⁹ *Ibid.*, l. 109.

⁶⁰ Žemaitkiemio (Vilkmergės dekanatas) brolijos ir parapijiečių prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, [gauta 1861-02-20], in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 109, l. 120–121.

⁶¹ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 5: *Mokslas Rymo katalikų. Apie brostvas su įstatymais Trečiojo zokano švento Dominiko*, parengė Vytautas Vanagas, tekstus redagavo Birutė Vanagienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 485, 585, 607, 613, 627, 639.

ginę brolijos funkciją parapijoje. Vėlesni skundai taip pat parodo, kaip ir ką ši brolija veikė parapijoje, kokios buvo jos funkcijos. Pastebėtina, kad į juos vyskupas reagavo duodamas nurodymus dekanui ištirti reikalą. 1866 m. vasario 19 d. buvo gautas ankstesnį (1865-12-11) prašymą papildantis raštas lenkų kalba⁶², iš kurio aiškėja konflikto dinamika: kunigas parapijiečius nuteikinėjo prieš broliją, ją šmeižė (minėtas brolijos narių girtuokliavimas, sukčiavimai renkant aukas) iš sakyklos ir neatsiprašė kaltinimams nepasitvirtinus. Brolijos nariai minėjo tokio administratoriaus elgesio žalą bažnyčiai, o patį administratorių apkaltino dėl nežinia kur išleistų pinigų, gautų už 1865 m. velykinių išpažinčių korteles (1864 m. už šias korteles buvo surinkta 177 rubliai, jas dalijant padėjo ir brolijos narys, kuris egzaminavo iš poterių ir katekizmo⁶³), dėl draudimo per grabnyčias lieti vaško žvakes klebonijoje (kas iki tol buvo daroma), pajamos už kurias buvo skiriamos bažnyčiai, dėl medienos pasisavinimo, kurią brolija susivežė špitolei padidinti. Po šio brolijos skundo pasiaiškinimą vyskupui siuntė ir administratorius Katelė. Jis nebuvo itin detalus, o prašė neiškelti iš vietos ir pabrėžė savo klusnumą dėl bet kokio sprendimo⁶⁴. Administratorių palaikė parapijiečių grupė⁶⁵, o po kovo 15 d. vyskupo nurodymo pastangas sutaikyti abi puses aprašė dekanas⁶⁶. Jis paminėjo, kad brolija nesutinka, jog kunigas liktų parapijoje, nors jis turi 700 rublių skolos ir išvykti negali. Broliją dekanas apibūdino kaip „siautėjančią liaudį“, vadovaujamą vyresnio broliuko Ignoto Kazlausko, kuriam esant brolijoje „vyskupijos valdžiai niekada nebus ramybės“. Kartu nepaklusimu buvo kaltintas ir kunigas Katelė, esą neturintis švelnaus charakterio, kuriuo galėtų numaldyti parapijiečius.

1866 m. gegužės mėn. jau tik 14 brolijos narių skundė kunigą vyskupui dėl apgavysčių, kad naudojo brolijos ir konsistorijos pinigus, kad visos liaudies akyse broliukus nuvarė nuo altoriaus per brolijos Mišias⁶⁷. Šiuo atveju

⁶² Novoaleksandrovsco bažnyčios brolijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1866-02-19, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 353–356.

⁶³ *Ibid.*, l. 355.

⁶⁴ Novoaleksandrovsco administratoriaus Jono Katelės raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1866-02-28, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 313–314.

⁶⁵ Novoaleksandrovsco parapijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1866-03-01, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 303–304.

⁶⁶ Novoaleksandrovsco dekanas Petro Vaitkevičiaus raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1866-05-09, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 348.

⁶⁷ Novoaleksandrovsco bažnyčios brolijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1866-05-31, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 349–350.

dekanas po skundo nagrinėjimo rašė tik apie pinigus, kad greičiausiai kunigas bus broliją apgavęs⁶⁸.

Iš 1867 m. sausio mėn. rašyto brolijos skundo aiškėja, kad nuo altoriaus brolijos nariai buvo nuvaryti ir per 1867 m. sausio 1 d. Mišias⁶⁹. Brolijos nariai rašė, kad kunigui dėvint liturginius rūbus jie negalėjo nepaklusti⁷⁰. Tai reikšminga detalė, rodanti, kad brolija gerai išmanė elgesio bažnyčioje normas – ypatingą kunigo statusą jam dėvint liturginius rūbus. Dar buvo paminėta, kad 1866 m. lapkričio 13 d. sekmadienį brolija negalėjo dalyvauti liturgijoje, nes rado užrakintą spintą, kurioje saugomos jų „asmeninės kamžos“. Šiame brolijos skunde yra ryškus patirtos skriaudos, neteisybės ir kunigo savivalės akcentas: „būdami neviltyje, ieškome apsaugos ir teisingumo“, – ir pasirašė 18 brolijos narių⁷¹. Vyskupas sausio 7 d. nurodė dekanui vėl vykti į Novoaleksandrovską, nors šis nuvyko tik kovo mėn. Kovo 2 d. klebonijoje įvyko brolijos ir parapijiečių susirinkimas, kurio metu dauguma balsų iš brolijos buvo pašalinti skundų organizatoriai, „užsispyrę“ broliukai, ir išrinkti 4 nauji. Po šių reikalų dekanas vylėsi „šventos ramybės“⁷². Daugiau kaip 40 parapijiečių apie tokius pokyčius informavo vyskupą prašydami kitus galimus skundus laikyti melagingais⁷³. Tarp jų pasirašė ir Jonas Leipus – vienas iš buvusių nepaklusniųjų broliukų, vežusių skundą vyskupui 1865 m. gruodžio mėn. Kaip matyti, įvyko brolijos skilimas, skundų organizatoriai buvo pašalinti, jų skundai patenkinti nebuvo. Kateilė Novoaleksandrovske kunigavo iki 1872 m.⁷⁴ Tokia konflikto baigtis rodo dvasininko autoriteto pergalę ir kad tik jam norima deleguoti parapijos dvasinio ir ekonominio gyvenimo klausimus. Paminėtina ir tai, kad dekanas Petras Vaitkevičius raporte vyskupui išdėstė savo nuomonę apie brolijas. Rašto turinys rodo, kad dekanas rėmėsi būtent šio lokalaus konflikto

⁶⁸ Novoaleksandrovsko dekanas Petro Vaitkevičiaus raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1866-06-21, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 351.

⁶⁹ Novoaleksandrovsko bažnyčios brolijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, [gauta 1867-01-05], in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 366–368.

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ *Ibid.*

⁷² Novoaleksandrovsko dekanas Petro Vaitkevičiaus raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1867-03-03, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 369.

⁷³ Novoaleksandrovsko parapijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1867-03-06, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 415.

⁷⁴ *Directorium Horarum Canoniarum et Missarum pro Dioecesi Telsensi in Annum Domini MDCCCLXXII*, Vilnae: Typis Jozepi Zawadzki, 1871, p. 158.

pavyzdžiu. Jo nuomone, anksčiau brolijos buvusios pagalba klebonui, bet ilgainiui ėmė savintis valdžią, netgi konkuruoti su dvasininku dėl pajamų, todėl „neramias“ brolijas dekanas siūlė uždaryti, kad nebūtų atsiskyrimo tarp klebono ir parapijiečių, „o vyskupijos valdžiai nuolatinių susirašinėjimų“; pozityviai vertino tik brolių dalyvavimą bažnytinėse šventėse, kad tai prisideda prie jų iškilmingumo⁷⁵. Galima manyti, kad tai buvo tik šio dvasininko pozicija, tačiau rašto turinys labai panašus į jau minėtą dekaną Dulskio nuomonę ir jo siūlymą bausti skundų autorius valstiečius (bausmės buvo taikytos kaip kontrolės priemonė).

Novoaleksandrovsco Švč. Jėzaus Širdies brolijos įsteigimo, skundo ir jo sprendimo atvejis rodo, kaip XIX a. parapijoje veikė brolija. Matoma, kad ji išlaikė tradicines brolių funkcijas: konkretaus pamaldumo palaikymas, socialinės globos organizavimas (rūpinosi špitole), parapijos veiklos koordinavimas (bažnyčios, koplyčios remontas, aukų rinkimas, žvakių liejimas, pagalba klebonui organizuojant velykinę išpažintį). Kita vertus, matoma įtampa dėl minėtų funkcijų tarp brolijos ir dvasininko, nes brolija siekė savarankiškos veiklos, valdyti savo surinktas lėšas (aukos, pajamos už paroduotas žvakes), dalyvauti liturgijoje ypatingu būdu (brolijos šv. Mišiose). Vis dėlto kaip Bažnyčios struktūra brolija privalėjo paklusti dvasininkui, tad galėjo virsti ir jo manipuliavimo objektu. Brolijos situacija buvo dvilypė: ir savarankiškumo siekis, ir priklausomybė nuo dvasininko. Dvasininko iškėlimas iš parapijos galėjo tapti pretekstu brolijos konfliktams su nauju jos globėju ir vadovu. Šiame – dvasininko autoriteto ir individualių ryšių svarbos – kontekste paminėtinas dar vienas konfliktas, kuriame dalyvavo ir jau minėtas kunigas Skorupskis, ir brolija. Panašiai kaip 1865 m. Novoaleksandrovske, įvykiai klostėsi ir Skapiškyje 1861 m. Kunigas Dominykas Sakalauskas, žinodamas apie parapijos skundą dėl jo veiklos, 1861 m. gegužės 6 d. raporte vyskupui pateikė savo versiją⁷⁶. Skapiškio brolija⁷⁷ gegužės 7 d. rašte prašė „patenkinti religinius mūsų troškimus“, išdėstytus

⁷⁵ Novoaleksandrovsco dekanas Petro Vaitkevičiaus raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1867-07-02, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 114, l. 419.

⁷⁶ Kunigo Dominyko Sakalausko raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1861-05-06, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 109, l. 76–77.

⁷⁷ Yra duomenų apie dvi Skapiškyje veikusias brolijas: Dievo Apvaizdos ir Švč. Mergelės Marijos [Škaplierinės]; žr. 1851 m. Skapiškio parapijos generalinė vizitacija, in: *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 558, l. 7; 1870 m. nurodomi du šių titulų altoriai: 1870 m. Skapiškio inventorius, in: *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 356, l. 276 A–280; Dalia Klajumienė, Rimvydas Laužikas, *op. cit.*, p. 138.

septyniais punktais. Brolija skundėsi, kad kunigas Sakalauskas „persekiojo“ broliją, kuri su buvusiu kunigu Skorupskiu bendradarbiavo, remontavo bažnyčią ir net nurodė 1859 m. sudarytą tokį susitarimą su vyskupo žinia⁷⁸. Brolija skundė naujo kunigo savivalę panaudojant aukas bei kitų jo veiksmų žalą bažnyčiai, esą jis nesilaikė buvusių pamaldumo tradicijų: Kryžiaus kelio apvaikščiojimo, 40 valandų Švč. Sakramento garbinimo, nekviatė kunigų į atlaidus (dėl ko susirinkdavo mažiau žmonių, surinkta mažiau aukų). Brolija prašė laikytis buvusios tvarkos, taip pat kad „maršalkos būtų mūsų renkami ir nebūtų apmokami“⁷⁹. Tik Skapiškio skundo istorijos baigtis buvo kitokia, nei 1867 m. Novoaleksandrovske. Kunigas Sakalauskas iš Skapiškio buvo perkeltas į Šates, nes jau 1862 m. Vilkmergės dekanas Dulskis aiškinosi vyskupui dėl skundo apie šio kunigo smurtą prieš Šačių zakristijoną⁸⁰. Perkeltas buvo ir vikaras Lionginas Rekšas⁸¹, kurį klebonas įtarė skundo prieš jį organizavimu⁸². Taigi Skapiškio atveju buvusio kunigo autoritetas padėjo pasiekti jai trokštamų pokyčių, o Novoaleksandrovske brolijos skundas liko netenkintas, tikėtina, dėl to paties kunigo autoriteto saugojimo. Vyskupas tikrai nedažnai išiklausydavo į dvasininkų siūlymus dėl tarnystės vietų, tačiau 1864 m. į klebono Skorupskio nuomonę atsižvelgė.

Apibendrinimas. XIX a. šeštojo-septintojo dešimtmečio bažnytinių brolijų Žemaičių (Telšių) vyskupui teikti skundai dėl dvasininkų rodo, kad jie buvo naudojami kaip komunikavimo su bažnytine valdžia forma, rodė šio valdžios autoriteto pripažinimą. Jie dažniausiai vadinti prašymu, nors turinys išreiškė skundą. Jais bažnytinė brolija atstovavo parapiją ar jos dalį, siekiant įvardytų ar tik numanomų tikslų. Nedidelis vyskupui Motiejui Valančiui adresuotų bažnytinių brolijų skundų iki baudžios panaikinimo skaičius rodo, kad ši struktūra baudžios sąlygomis, nors ir funkcionavo parapijose, bet turėjo ribotas galimybes atstovauti sau ir išreikšti savo ar parapijos poreikius, nors siekė tai daryti.

⁷⁸ Skapiškio bažnyčios brolijos prašymas vyskupui Motiejui Valančiui, 1861-05-07, in: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 109, l. 88.

⁷⁹ *Ibid.*, l. 88–89.

⁸⁰ Vilkmergės dekanas Andriejaus Dulskio raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1862-07-10, in: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 109, l. 411.

⁸¹ Aldona Prašmantaitė, *op. cit.*, p. 289.

⁸² Kunigo Dominyko Sakalausko raportas vyskupui Motiejui Valančiui, 1861-05-06, l. 76–77.

Brolijų konfliktai su dvasininkais kildavo dėl pastarųjų statuso ir galios demonstravimo, parapijoje susiklosčiusių tradicijų, religinių praktikų, pamaldumo formų nepaisymo ar keitimo.

XIX a. šeštojo-septintojo dešimtmečio brolijų skundai savo turiniu daugeliu aspektų yra panašūs, o tai rodo, kad brolijos po baudžiavos panaikinimo išlaikė brolijoms būdingas veiklos funkcijas: turėjo administracinę struktūrą ar hierarchiją (vyresniusius broliukus, maršalkas), rėmė bažnyčią aukomis, pildė ar turėjo pildyti brolijos knygas (įrašyti stojant į broliją gautas aukas ar kitas), liejo žvakes ir jas pardavinėjo, rūpinosi špitole (atliko socialinės globos funkciją), turėjo brolijos liturgiją (steigimo dokumentuose nustatytas brolijos mišias, kuriose dalyvavo pasipuošę savo kamžomis prie altoriaus, kas buvo ypatingo statuso parapijoje ženklas). Kita vertus, XIX a. septintajame dešimtmetyje skundų funkcionavimo kontekste atsiranda ir naujas jų veikėjas – valsčiaus valdybos, – dėl 1861 m. valstiečių reformos sukurta administracinė struktūra. Tiesa, tokia valstiečių savivaldos forma valstybiniai valstiečiai naudojoji nuo XIX a. penktojo dešimtmečio, tačiau su baudžiavos panaikinimu ji taikyta visiems šio luomo nariams. Galima kelti klausimą, ar šis veiksnys turėjo įtakos didesniai bažnytinių brolijų veikimo aktyvumui, kurį išreiškė XIX a. septintajame dešimtmetyje rašyti skundai.

COMPLAINTS OF CHURCH FRATERNITIES ABOUT THE CLERGY IN THE SAMOGITIAN (TELŠIAI) DIOCESE IN THE 1850s–1860s

Summary

The aim of this article is to analyse complaints of church fraternities about the clergy and to determine if and how the position of the fraternities in parishes changed in the 1850s–1860s, i.e., before and after the abolition of serfdom (1861) in the Samogitian (Telšiai) Diocese. When analysing the context of fraternity activities, the goal is to see the fraternity as part of the religious, social, and economic life of the parish, and to view the expression and dynamics of their religious and social practices. A complaint was used as a form of communication with ecclesiastical hierarchy and demonstrated recognition of their authority. It was usually referred to as a request (in Polish, Russian, and Lithuanian), although its content expressed a complaint. By submitting it, a church fraternity represented the parish or part of it in pursuit of specified or implied purposes.

An analysis of complaints submitted by church fraternities to the bishop of Samogitia (Telšiai) in the 1850s–1860s shows that, under serfdom, fraternities had limited opportunities to represent themselves and express their own needs or those of their parish, even though they sought to do that.

Conflicts between fraternities and the clergy arose due to the status of and display of power by the latter, traditions established in the parish, religious practices, disregard for or changes to the forms of worship.

The complaints of fraternities in the 1850s–1860s are similar in many respects, which shows that after the abolition of serfdom, the fraternities retained their characteristic functions: they had an administrative structure or hierarchy (senior brothers, marshals), supported the church with donations, they kept or were required to keep fraternity books (recording donations received upon joining the fraternity and of other kinds), made candles and sold them, took care of the alms-house (performed a function of social care), and had a fraternity liturgy. On the other hand, a new actor – rural district councils – appeared in the context of complaints in the 1860s; it was an administrative structure that emerged from the 1861 peasant reform. It is true that state peasants practised this form of peasant self-governance from the 1840s, but with the abolition of serfdom it was applied to the peasantry as a whole. A question could be raised whether this factor contributed to the increased activity of church fraternities, as evidenced by the complaints written in the 1860s.

MARTYNO LIUDVIKO RĖZOS AISÓPAS
ARBA PÁSAKOS IR DAINOS ODER LITTHAUISCHE
VOLKSLIEDER KALBINĖS RAIŠKOS ELEMENTAI
SIMONO DAUKANTO VEIKALE
BUDAŲ SENOWĘS-LĖTUWIŲ KALNIENŲ ĮR
ZÁMAJTIŲ

ROMA BONČKUTĖ

Įvadas. Simonas Daukantas (1793–1864), kaip ir Martynas Liudvikas Rėza (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1840), vengdami klasicizmo normatyvinės poetikos dirbtinumo, tautosakoje ieškojo autentiškumo ir natūralumo pavyzdžių. Albinas Jovaišas mano, kad Rėzos „lietuvių liaudies dainų rinkimas ne vienu atveju giminingas amžininkų tautosakiniam darbui Lietuvoje“, jo teoriniai principai pagerinti literatūrinę kalbą buvo analogiški tokiems pat siekiams Didžiojoje Lietuvoje¹. Anot Jovaišo, Daukantas visiškai pritarė Rėzos tautosakinėms pažiūroms, nes ir rinkinį *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825)² Daukantas kelis kartus mini³ veikale *BUDAŲ Senowęs-Lėtuwių Kalnienų įr Zámajtių* (1845)⁴. Kazys Grigas pažymi⁵, kad Daukantas tautosaka, ypač patarlėmis ir priežodžiais, dažnai motyvavo savo teiginius veikale *Būdas*. Anot Grigo, „Daukantui buvo prie širdies Rėzos tendencija aukštinti lietuvių liaudies dvasinę kultūrą, kaip ir bandymai

¹ Albinas Jovaišas, *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 2, 322.

² *Dainos oder Litthauische Volkslieder gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa*, Dr. d. Theol. und Phil. ordentl. Profeffor d. Theol. und Dir. des Litthauischen Seminars auf d. Univerfität zu Königsberg. Nebst einer Abhandlung über die litthauischen Volksgedichte, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerei, 1825; toliau – *Dainos*.

³ Albinas Jovaišas, *op. cit.*, p. 310.

⁴ *BUDAŲ Senowęs-Lėtuwių Kalnienų įr Zámajtių* išsraszzę [...] Jokyb's Łaukys, Petropilie: Spaudinie pas C. Hintze, 1845; toliau – *Būdas*.

⁵ Kazys Grigas, „Simonas Daukantas ir žemaičių tautosaka“, in: Simonas Daukantas, *Žemaičių tautosaka*, t. 1: *Dainos*, parengė Vytautas Jurgutis ir Bronė Kazlauskienė, Vilnius: Vaga, 1983, p. 16.

parodyti dainų estetines vertybes, ir todėl jis šį rinkinį propagavo⁶. Jovaišas atkreipė dėmesį, kad Daukantas savo bibliotekoje turėjo Rėzos knygą *Aifópas arba Páfakos* (1824)⁷, ir palyginęs Rėzos ir Daukanto *Pasakų Phedro*⁸ rankraštį, nepateikdamas pavyzdžių, mano, kad pastarasis „sprendė žymiai didesnius visuomeninius ir literatūrinius uždavinius“, kad norėjo paskatinti rinkti lietuvių liaudies pasakojimus⁹.

Iki šiol Lietuvos folkloristikoje aptariant Rėzos dainų paplitimą Daukanto indėlis paminimas¹⁰ dėmesį sutelkiant į perspausdintas dainas, bet ne į teksto pakeitimus. Vytautas Jurgutis, palyginęs Daukantui atsiųstų dainų rankraščius su jo suredaguotais teksta, lakoniškai teigia, kad istorikas tęsė Rėzos ir Simono Stanevičiaus (1799–1848) skolinių keitimo tradiciją¹¹. Giedrius Subačius Daukanto Rygos periodo naujos rašybos atsiradimą 1827–1828 m., paremtą Rytų Prūsijos lietuviškų raštų ortografija, sieja su Rėzos autoritetu¹². Subačius pirmasis atkreipė dėmesį, kad Daukantas išsirašinėjo žodžius iš Rėzos parengtos ir išleistos Biblijos (1824), ir pabrėžia, jog tekste istorikas ieškojo įdomių leksemų, ne visi žodžiai jam atrodė aiškūs¹³. Subačius nustatė, kad Daukantas, rengdamas tekstus, naudojo savo paties

⁶ *Ibid.*, p. 20.

⁷ *Aifópas arba Páfakos* iš Grykonų kalbės pergulditos per D. L. J. Rhefa. Su Pridėjimų kelių naujų Páfakų, Karaláuczuje: Išpauftas ir pardūdamas pas Auguftą Artungą, 1824; toliau – *Aisopas*.

⁸ *Pasakos Phedro* Jsrguldė iš Lotiniszkos Kalbos i Zámajtiszką Motiejūs Szauklys, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas* (toliau – LITI BR), f. 1, b. SD 5.

⁹ Albinas Jovaišas, *op. cit.*, p. 145, 148.

¹⁰ [Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann], *Littauische Volkslieder*, gefammelt kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt von G. H. F. Neffelmann, Berlin: Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung, 1853, p. VIII; Aukusti Robert Niemi, *Lituanistiniai raštai: Lyginamieji dainų tyrinėjimai*, sudarė ir iš suomių kalbos vertė Stasys Skrodenis, Vilnius: Džiugas, 1996, p. 129; Ambraziejus Jonynas, *Lietuvių folkloristika iki XIX a.*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 9; Bronė Stundžienė, „Martyno Liudviko Rėzos dainynas ir jo šiuolaikinė recepcija“, in: Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai*, t. 5: *Prūsijos lietuvių dainos*, sudarytoja ir vertėja Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018, p. 60–61.

¹¹ Vytautas Jurgutis, „Simono Daukanto „Dainės Žemaičių“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, sudarytojai Giedrius Subačius et al., Vilnius: Viltis, 1993, p. 148.

¹² Giedrius Subačius, *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 94.

¹³ Giedrius Subačius, *Simono Daukanto Sankt Peterburgo ortografija (1834–1846)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021, p. 407, 408, 426.

senesniais išrašais, o kai kurie pateko į *Būda*¹⁴. Tačiau mokslininkas netyrė Rėzos pasakėčių ir rinkinio *Dainos* poveikio *Būdo* tekstui.

Daukantas *Būde* Rėzą pamini šešis kartus (p. 32, 70, 97, 122, 158, 187), iš jų keturis kartus (p. 32, 70, 97, 187) nurodo jo išleistą rinkinį *Dainos*. Tekste aptinkame ir daugiau Rėzos *Dainų* netiesioginio citavimo (žodžiai, žodžių junginiai, sakinių fragmentai). Daukantas nepaliko platesnių pasisakymų apie Rėzą, tačiau, išgilinę į *Būdo* tekstą, kai kurias vietas galime traktuoti kaip netiesioginę diskusiją su Karaliaučiaus profesoriumi, su kuriuo istorikas ne visada sutinka. Kadangi Daukantas, rašydamas *Būdą*, beveik tuo pat metu rengė ir romėnų autoriaus Fedro pasakėčių knygėlę *Pasakas Phedro* (1846)¹⁵, ir tikėtina, kad, ieškodamas tinkamesnės raiškos dairėsi į Rėzos knygėlę *Aisopas*, matyt, dėl to kai kurie teksto elementai atspindi *Būde*.

Jau ankstesniuose tyrimuose parodyta, kad *Būde* vyrauja Rytų Prūsijos raštijos, vokiečių ir baltvokiečių mokslinės minties mokykla ir paradigma¹⁶. Artėjant Rėzos 250-osioms gimimo metinėms, siekiant pratęsti Rytų Prūsijos lietuviškosios raštijos poveikio Daukantui tyrimus, šiame straipsnyje norima aptarti *Aisopo* ir *Dainų* tekstų raiškos elementus veikale *Būdas*. Pirmiausia straipsnyje aptariamos keturios *Būdo* nuorodos į Rėzos *Dainas*; paskui dėmesys sutelkiamas į nežymėtas citatas, t. y. į Rėzos sudarytų leidinių *Dainos* ir *Aisopas* tekstams būdingą leksiką, frazes, taip pat į perimtus liaudies dainų motyvus.

Daukantas *Būde* rėmėsi pirmuoju Rėzos *Dainų* leidimu, o rinkinyje *Dajnes Žiamajtiū* (1846)¹⁷ nuorodų aprašuose figūruoja Frydricho Kuršaičio (Friedrich Kurschat, 1806–1884) parengtas leidimas *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1843)¹⁸. Šiame straipsnyje taip pat remiamasi, cituojama iš

¹⁴ *Ibid.*, p. 591.

¹⁵ PASAKAS PHEDRO JSZGÚLDE ISZ ŁOTINISZKOS KAŁBOS I ŽAMAJTISZKĄ Motiejūs Szauklys, o apskėlbę Ksaweras Kanapackis, Petropilie: Isspauostas pas E. Pratza, 1846.

¹⁶ Roma Bončkutė, „Dvi asmeninės bibliotekos – viena vizija: Simonas Daukantas ir Jurgis Plateris“, in: *Knygotyra*, Vilnius, 2016, t. 65, p. 48–65; Saulius Pivoras, *Virtus Litwana: Politinė mintis Simono Daukanto istoriografijoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2022, p. 134–146.

¹⁷ Simonas Daukantas, *DAJNES Žiamajtiū* pagal Žōdiū Dajnīnikū išsraszytas, Petropilie: Spaudinie pas C. Kray, 1846; toliau – *Dainės*.

¹⁸ [Frydrichas Kuršaitis], *Dainos oder Litthauische Volkslieder*, Gefammelt, überfetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhēfa, weiland Dr. der Theologie u. Philosophie, ordentl. Prof. der Theologie u. Director des Litthauifchen Seminars a. d. Univ. zu Königsberg. Nebst einer Abhandlung über die Litthauifchen Volksgedichte,

naujausio Rėzos rinkinio *Dainos* leidimo: *Raštai: Prūsijos lietuvių dainos*¹⁹, kuriame dainyno rengėjo komentarus ir tiriamuosius darbus Liucija Cita-vičiūtė išvertė iš vokiečių kalbos.

Keturiuos Daukanto nuorodos į Rėzos rinkinį *Dainos*. Veikale *Būdas* kitų autorių darbų nuorodų kontekste Rėzos paminėjimas šešis kartus nėra jau taip ir mažai. Pavyzdžiui, tiek pat kartų jis nurodo ir Teodoro Narbuto (Teodor Narbutt, 1784–1864) darbus. Svarbu pažymėti, kad Rėzą Daukantas pamini, nors taip elgiasi itin retai, pačiame tekste: „Garsós rasztīnikas Reza sólasēs jū kéles deszimtyts apskelbē swietou metuse 1825“ (*Būdas*, p. 70). Tai gali būti interpretuojama ir kaip Daukanto padėka, ir kaip didelis jo darbo įvertinimas. Kaip matome iš Rėzos pavardės veikale *Būdas* rašymo įvairovės (Rehsa, Rheza, Reza, Rhesa), Daukantas arba neapsisprendė, kaip ją sulietuvinti, arba nebuvo jos gerai įsidėmėjęs. Net savo *Dainių* pratarinėje jis rašo netiksliai: „L. G. Rehza-Vice-Rektoriós Karalaucziaus Uniwersiteto“²⁰, bet toliau nuorodose pavardę rašo originalo forma, pavyzdžiui, „Dainos oder Littauí'sche Volkslieder, L. J. Rhesa, neue Auflage. Berlin 1843. No. 49. S. 148“²¹. *Dainėse* nurodo, kad tris dainas (iš tikrųjų penkias) įdėjo iš 1825 m. Rėzos rinkinio²², bet nuorodų aprašuose figūruoja Kuršaičio 1843 m. leidimas²³. Daukantas visus kartus vietoje Rėzos dainų pavadinimų pažymi: „Kītór toie dingstie tejp dainiuo“ (p. 47), „Kīto szalie tejp dajniuo“ (p. 56), „Kītór tejp dajniuo“ (p. 124, 126), „Kīto szalie tejp dajniuo“ (p. 127). Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas (1811–1881) ne be reikalo nurodo, kad tekstai parengti ne visai tvarkingai, tie patys dainų variantai sudėti skirtingose vietose; jis negalėjęs retesnėmis dainomis pasinaudoti, nes, nesant vertimų, jų nesuprato²⁴.

Daukantas, kaip sakytą, *Būde* Rėzos *Dainas* nurodo keturis kartus (citatose Daukanto kalba ir rašyba netaisyta):

und mufikalíſchen Beilagen. Neue Auflage. Durchgesehen, berichtigt und verbeffert von Friedrich Kurfchat, Candidaten des Predigtamts, academíſchem Lector der liththauíſchen Sprache und Dirigenten des liththauíſchen Seminars bei der Universitát zu Königsberg, Berlin: Verlag von Theod. Chr. Fr. Enslin, 1843.

¹⁹ Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai*, t. 5.

²⁰ *Dainės*, p. X.

²¹ *Ibid.*, p. 48.

²² *Ibid.*, p. X.

²³ *Ibid.*, p. 48, 56, 125, 127, 128.

²⁴ Plg. [Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann], *op. cit.*, p. VIII.

1. Rhesa (Dainos) anmerk. s. 330. 2. Gervais Notizen von Preussen mit besondere Rücksicht auf die Provinz Litauen 1. Sammlung s. 29. (*Būdas*, p. 32)
- Rheza, Dainos oder Litthauische Volkslieder Königsberg 1825. (*Būdas*, p. 70)
- L. J. Rhesa Dainos oder Lithaun. Volkslieder Königsberg 1825. s. 316. anmer. (*Būdas*, p. 97)
- Rhesa Dainios anmerk. &. (*Būdas*, p. 187)

Pirmą kartą jis pateikia nuorodą skyriuje „BUDAS. Senowęs-Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū“ (*Būdas*, p. 1–78) po šios minties:

Arklys buo jū karės draugó; nesgi ne wen numusĩ só jómi brusdę, bet dar joje ant jó i karę sawo neprietelu graudintĩ, todieĩ i patingaj jus gerbę ir augino žirginicziose ape kórės paskiaus matisem. Nesgi kėli kėlawo, lankę gentys, atliko ukęs rekašus wissadós rajtĩ apžargó; kaip szenden dar jaunas Ziamajtis negaliedams jóti, welijes piestes bejtós ne kajp ratusĩ beważiouis, tardams ar asz cze koksaj wergas ratgalie wilktĩjs! a) todieĩ žirgaj jū dajniesĩ yra didej garbinamis kajp je rutaj. (*Būdas*, p. 32)

Kaip matėme, išnašoje yra ne tik nuoroda į Rėzos komentarą, bet ir į Prūsijos administratoriaus, Karaliaučiaus vyriausiojo burmistro Bernhar-do Conrado Ludwigo Gerwaiso (~1760–1829) traktatą²⁵. Nors Daukantas nurodo Rėzos pastabas „anmer.“²⁶, bet iš tikrųjų p. 330 yra ne „Anmerkungen“, o „Betrachtung über die litthauifchen Volkslieder“²⁷ („Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas“), kurį, kaip galime suprasti iš *Dainių*, jis vertino, ir pats liaudies dainų savybių neapibūdindamas nukreipia skaitytoją į Rėzos „Pratarmę“²⁸, t. y. į „Betrachtung...“, kuris Kuršaičio leidime įdėtas pradžio-je²⁹, todėl istorikui asocijavosi su pratarme.

Rėza, rašydamas (p. 330) apie liaudies dainų sukūrimo laikotarpį, nurodo, kad dainose galima atpažinti paskutinio (patikslinama – „1813 und 1814“) karo įvykius ir pateikia dainų pavadinimų, tarp kurių yra ir „Jaunátis

²⁵ [Bernhard Conrad Ludwig Gervais], *Notizen von Preußen, mit besonderer Rückficht auf die Provinz Littauen*, Ein Beitrag zu näheren Kenntniß der inneren Verfassung und der Bewohner defelben. In hiftorisch-topographisch-politisch-ökonomifcher Hinficht. Ad consilium de re publica dandum, caput est nosse rem publican, Cicero. Erfte Sammlung, Königsberg: Im Verlag der Hartungfchen Buchhandlung, 1795.

²⁶ [Ludwig Jedemin Rhesa], „Anmerkungen“, in: *Dainos*, p. 309–323.

²⁷ [Ludwig Jedemin Rhesa], „Betrachtung über die litthauifchen Volkslieder“, in: *Dainos*, p. 324–355.

²⁸ *Dainės*, p. XI.

²⁹ „Betrachtung über die litthauifchen Volkslieder“, in: [Frydrichas Kušaitis], *op. cit.*, p. 1–31.

į Waifką jodams“ / „Reiter zum Kriegesheer“. O toliau rašo, kad, priešingai, daina p. 200 („S. 200“) yra senesnė, dar ano amžiaus. Rėzos dainyne p. 200 yra daina „Negreits į Karą joti“ / „Der da ögert, in den Krieg zu reiten“. Rėza „Betrachtung...“, remdamasis šios dainos tekstu, sako, kad parašyta ji rekrūtų ėmimo laikotarpiu, todėl raitelis neskuba balnoti savo žirgo, o seserys piktai džiaugiasi, kad išdidusis brolis pašauktas į kariuomenę, nes praėjusiame amžiuje būsimąjį kareivį apraudodavo kaip mirusį. Daukantas, nors nurodo į rengėjo tekstą, bet iš tikrųjų apeliuoja į liaudies dainų, kuriose minimas žirgelis, tekstus. O nurodydamas ir Gerwaiso veikalą *Notizen von Preussen mit besonderer Rücksicht auf die Provinz Littauen* (Užrašai apie Prūsiją, ypač atsižvelgiant į Lietuvos provinciją), sustiprina mintį, kad senovės lietuviai buvo įgudę raiteliai. Palyginkime:

Uebrigens ifit der Littauer ein geborner Cavallerift. Von fieiner früheften Jugend an reitet er mit vieler Beherztheit, und bändiget die wildefsten Pferde.³⁰

Nors Daukantas nuorodą padėjo po sakinio atkarpos „tardams ar asz cze koksaj wergas ratgalie wilktįs!“, tačiau nei Rėza, nei Gerwaisas nurodytuose puslapiuose apie tai nerašo. Daukantas jų tekstuose užfiksavo mintį apie didžiulę žirgų svarbą senovės lietuvių gyvenime. O požiūris, kad vyriui/kariui/riteriui vežime važiuoti negarbinga, atėjęs iš Viduramžių tekstų. Antai Chrétieno de Troyes riteriniame romane *Lanselotas, arba Vežėčių riteris* (*Lancelot ou le Chevalier à la charette*; apie 1168) aprašoma situacija, kaip riteris, prieš laimėdamas damos meilę, išbandomas didžiausiu pažemimu – važiuoti vežimu³¹.

Toliau pirmajame *Būdo* skyriuje rašydamas apie liaudies kūrybą, antrą kartą mini Rėzą su epitetu *garsus raštininkas*:

nes tarp tų wīssū irānkiū dajnes buo wissódīdiausī linksmybī, kórės dajniawo darbą dīrbdamis, ilsiedamis ar linksmindamījs, īr tejp kōzna notīs jū gwenīmo torieję sau ipatingą dajnę, kóriū paļajkaj szenden dar kame ne kame yra gīrdemis. Garsós rasztīnikas Reza sólasęs jū kéles deszimtyš apskelbę swietou metuse 1825 a) tajpat Šīmonas Stanewicze, metusī 1829 Wīlnioujī, kóriū daugioie wījtoie gaļ regietī gajdos aitra, ļajbumā īr swēhnomā kaļbos bej gajlingumā szīrdījs. (*Būdas*, p. 69–70)

³⁰ [Bernhard Conrad Ludwig Gervais], *op. cit.*, p. 29.

³¹ Willem P. Gerritsen, Anthony G. van Melle (ed.), *Dictionary of Medieval Heroes: Characters in Medieval Narrative Traditions and Their Afterlife in Literature, Theatre and the Visual Arts*, translated from the Dutch by Tanis Guest, Woodbridge/Rochester, NY: Boydell & Brewer, 1998, p. 161.

Trečią kartą Daukantas pateikia nuorodą apie Rėzą skyriuje „TIKYBA Senovės-Lėtuviū“ (*Būdas*, p. 79–154), aptardamas XII a. pradžios senovės lietuvių religijos pokyčius, kur sako, kad senovės raštuose negalima rasti žinių, ar Perkūnas/Perūnas turėjo pačią, bet patarlėse ir dainose yra nurodoma, kad Saulė turėjo vaikų, o jos vyras buvo Mėnuo:

Negał žinotī, negi senovės rasztusī rastī ar Peruns yra tóriejės patę ar ne? wījnog sekāntes patarliemis īr dajniemis gał manytī, iog saule wakus tórieiusi: kajpogi szenden dar yra tarema i sószižósi žmōgu, saka „tam nie saulės duktie neitiktum“, nes kokė ta dóktie yra buwusi, to negał rastī, iog saulės wīrīszkió yra buwęs mienou, tou mums senovės dajnie rodo. a) iog saule werkusī īr tas yra žinoma; nesgi iki szé dījnā yra žólelė saulės aszarelī wadīnama. Sako tullī rasztīnikaj, iog žwajsdės saulės wakajs wadīnusi; bet tajp galieię tielow sawo wakū klausamis atsakytī; bet jū īszmintej īr kunegaj kitā noumonę apę jės tórieię, je jū takus žinoię īr nu jū ļajko sekies, kajp tujau regiesem. (*Būdas*, p. 97)

Ši nuoroda į Rėzos komentarą dainai „Mėnefio Swodba“ / „Des Mon-des Heirath“ kaip tik patvirtina Daukanto teiginį. Rėza, remdamasis Gustavo Bergmanno latvių dainų rinkiniu, sako, kad ir latvių dainos liudija Mėnulio neištikimybės siužetą³². O informaciją apie Saulės vaikus žvaigždės Daukantas paėmė iš Ewaldo von Klopmanno (1734–1804) straipsnio „Kurze Nachrichten aus der alten heydnischen Mythologie der Curen, deren Nachkömmlinge am Curischen Hof [=Haff] wohnen“ leidinyje *Neue Nordische Beyträge zur physikalischen und geographischen Erd- und Völkerbeschreibung, Naturgeschichte und Oekonomie*³³, nors šį kartą jo straipsnio nuorodoje nepateikia. Tai žodyno pobūdžio tekstas, kuriame paaiškinama senovės kuršių mitologija ir papročiai. Klopmannas rašo, kad kuršių mitologijoje Saulė yra ištekJusi už Mėnulio:

Saule, die Sonne, eine weibliche Gottheit, nach der kurischen Mythologie mit dem Monde vermählt. In den alten Liedern geschieht der Töchter der Sonne (Saules maitas) Erwähnung.³⁴

Toliau Klopmannas rašo, kad žvaigždės buvo laikomos jų vaikais („**Swägfines**, die Sterne oder Kinder der Sonne und des Mondes“). Daukantas

³² Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 179.

³³ [Evald von Klopmann], „Kurze Nachrichten aus der alten heydnischen Mythologie der Curen, deren Nachkömmlinge am Curischen Hof [=Haff] wohnen“, in: *Neue Nordische Beyträge zur physikalischen und geographischen Erd- und Völkerbeschreibung, Naturgeschichte und Oekonomie*, t. 5, St. Petersburg und Leipzig: bey Johann Zacharias Logan, 1793, p. 122–128.

³⁴ *Ibid.*, p. 127.

jo medžiagą buvo susikonspektavęs užrašuose *Marguminai*³⁵ ir *Būde* nurodo septynis kartus. Tad Daukantas, rašydamas *Būdą*, jau laisviau ir plačiau samprotavo apie senovės baltų mitologiją, nes jis buvo geriau susipažinęs su kitų autorių („tullī rasztīnikaj“) darbais. Palyginę jo pirmųjų istorijų skyrius apie religiją, matome, kad jie gerokai trumpesni. Pavyzdžiui, veikale *ISTORYJE ZEMAYTYSZKA*³⁶ Daukantas remiasi Motiejaus Strijkovskio kronika, Alberto Kojalavičiaus-Vijūko istorija ir Augusto von Kotzebue *Preußens ältere Gefchichte* ir iš jos percituoja Mato Pretorijaus *Prūsijos įdomybės* bei Simono Grunau kroniką. Užbaigęs *IŽ*, kur Rėza nurodytas tik du kartus – Donelaičio *Metų* ir *Dainų* pastabose, Daukantas labiau ėmė domėtis kultūra, tikėtina, platesnis susipažinimas su baltų tautosaka, mitologija, padėjo geriau įvertinti Rėzos tekstus. Daukantas *Būde* jau ne tik pritaria, mėgina išsakyti savo požiūrį. Manytina, kai kurie Rėzos pasakymai provokavo, kvietė išbandyti savo jėgas folkloristikos lauke, pavyzdžiui:

Mano rinkinyje skelbiamos dainos daugiausia surinktos prūsiškojoje Lietuvos dalyje, kur išlikusi gryniausia kalba, bet ne etninėje Didžiojoje Kunigaikštystėje, kuri XIII ir XIV amžiuje, kaip žinoma, buvo svarbiausių mūsų arena. Labai galimas daiktas, kad buvo apdainuoti Vytenio (*Witen*), Mindaugo (*Mendog*), Kęstučio (*Keistod*), Algirdo (*Olgerd*), Vytauto (*Witold*) ar dar senesnių kunigaikščių žygdarbiai, tik tauta galbūt nebemoka tų dainų, nes jos nebuvo užrašytos ir nugrimzdo užmarštin. Gal Žemaitijos kaimuose ir Neries (*Wilija*) pakrantėse dar pavyktų rasti jų nuotrupų.³⁷

Ketvirtą kartą skyriuje „KARYBA Senowęs-Lėtuwiū“ (*Būdas*, p. 186–212) Daukantas netiksliai nurodo „Rhesa Dainios anmerk. &.“ (*Būdas*, p. 187). Ir šį kartą jis, rašydamas apie senovės lietuvių žirgų reikšmę karyboje, pakartoja sakinį, kad senovės lietuviams buvo gėda vežime važiuoti, o nuorodą „a“) į Rėzos *Dainas* padėjo po kito sakinio:

Klausamas, dielko newažiou só motriszkosiems wazioutas, atsako „ar asz kok-saj werg's ratgalie wīłgtijs.“ Gaspadoriós sóbatos wakarą noriedamas pījwôs kėrtę nubęgti stīprin sawo jaunus piowieius butīnaj nuwargusius tajs žodejs. „Wajkélej benkém tou barą szenden, asz jums rytą dousiu arklius i bažnicę joti, szįjtajs žodejs pagaīwintī, tarsī sylós atsīgierusis nubeng dajnioudamis noris pósnaktie. (*Būdas*, p. 187)

³⁵ [Simonas Daukantas], *Marguminai*, [s. d.], in: *LLTI BR*, f. 1, b. SD 27, p. 239–240; toliau – *Ma*.

³⁶ [Simonas Daukantas], *ISTORYJE ZEMAYTYSZKA*, [s. d., ~1831–1834], in: *LLTI BR*, f. 1, b. SD 2, 551 l.; toliau – *IŽ*.

³⁷ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 197.

Nors Daukantas nurodo Rėzos tekstą, bet jis apeliuoja į pačias dainas, kurias mini *Dainų* rengėjas. Daukantas vengė sausų mokslinių paaiškinimų, platesnių samprotavimų. Tokį spėjimą sustiprina Daukanto pastaba 1843 m. rugsėjo 19 d. laiške Narbutui: „Mokslinių komentarų atsisakyk – nereikėtų skaitytojų varginti painiais samprotavimais, tegul kiekvienas pats galvoja ir nagrinėja“³⁸. Atrodo, Daukantui aktualu, kad jo tekstas būtų skaitomas sinchroniškai su dainų tektais. Saulius Pivoras mano, kad istorikas savo veikaluose (labiausiai *Būde*) tautosaką naudojo kaip šaltinį³⁹. Tačiau lyginant su patarlėmis ir priežodžiais, Daukantas gana mažai pacitavo dainų strofų, ir tai – nuorodose; kiek daugiau tekste aptinkame dainų žodžių, frazių, motyvų. Pivoro tyrimas rodo, kad Daukantas, remdamasis lietuvių patarlėmis, stengėsi argumentuoti senovės lietuvių visuomenėje buvus bendruomeninio teisingumo, laisvės nuostatų, kylančių iš prigimtinės teisės ir įtvirtintų papročiais⁴⁰, o liaudies dainų citatos, motyvai, vaizdiniai, įvaizdžiai, integruoti į tekstą, geriau nei sausi samprotavimai apie liaudies dainų svarbą perteikia lietuvių pasaulėvaizdį, nacionalinę mąstyseną, užkoduotą kultūrinę patirtį.

Dainų ir pasakėčių intertekstai Būde. Skaitydami *Būdą* aptinkame daugiau Rėzos tekstų poveikio. Daukantas *Būde* plačiai aprašo senovės lietuvių trobesius, kiekvieną išvardydamas ir apibūdindamas (*Būdas*, p. 19–28). Jau buvo rašyta⁴¹, kad šiuo požiūriu jis daugiausia rėmėsi Teodoro Lepnerio (Theodorus Lepner, 1633–1691) etnografinės apybraižos *Der Preussche Littauer (Prūsų lietuvis)* VIII skyriaus tekstu „Von der Littauer Wohnung, Gebaeuden, Acker=bau und Arbeit“ („Apie lietuvių būstus, statinius, žemdirbystę ir darbą“). Lepneriu remdamasis Daukantas aprašo ir klėtį:

Tretesis trobesys buo wadīnams klietīs nu zōdio kliestī, nu žiamīj par oulek-ti ar pōsāntros pakēltas ān trinkomis ar didelejs akminīnais, grystas īr ėubotas

³⁸ *Simono Daukanto raštai: Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas*, pratarė, įvadas, laiškų parengimas, komentavimas, Teodoro Narbuto laiškų vertimas Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 444.

³⁹ Saulius Pivoras, „Lietuvių patarlės kaip prigimtinės teisės nuostatų šaltinis Simono Daukanto Lietuvos istorijos veikaluose“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2023, t. 66, p. 135–152.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 150.

⁴¹ Roma Bončkutė, „Teodoro Lepnerio apybraižos „Prūsų lietuvis“ citatos Simono Daukanto veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, in: *Knygotyra*, Vilnius, 2018, t. 71, p. 161–196.

lentomis dieľ sausómo, kórioie buo jawaj mĩjgosĩ arba arodosi, drabužej, mesa, kajlej ĩr szĩksznas ľajkomas, beje, ĩszejgos ĩr lietos daktaj; torieie ĩi kartajs wĩjną k̄ambari, kartajs dó, trys ĩr k̄etórys pagaľ to, kajp ukĩnikas tórtinas buo. Wĩssĩ tĩj kambarej kajp sakiau buo ľuboti, ąnt tomis ľubomis wiszkas, kamĩ ľajkę dziuwusę messą ąnt akstĩmis sówertą źĩjną ĩr wasarą; tarp tũ k̄ambariũ wĩjnamĩ buo ľajkomis jawaj, kĩtamĩ drabužej sóswertĩ kiboję, nu ko ĩr swĩrnó wadĩnos, kĩts buo patę żmonystaj wasaros ľajki pawestas. (*Bũdas*, p. 23).

Lepneris nenurodo žodžio *klėtis* kilmės:

Ihre Kammern haben sie gar felten bey den Stuben, oder in den Wohnhaeufern, fondern abfonderlich, sie werden Klete gennant, in etlichen von diesen schlafen sie, in etlichen halten sie ihr Getreydigt, diese find mit Brettern wohl aufgelegt, damit das Getreydigt trocken liege, und nicht Schaden leide.⁴²

[Jų kamaraitės retai kada būna pirkiosė arba trobosė, jos stovi atskirai ir vadinamos klėtimis [*Klete*]: jie kai kuriosė jų miega, kai kuriosė laiko grūdus, šios būna išklotos lentomis, kad grūdai gulėtų sausai ir negestų.]⁴³

Daukantas, nepriklausomai nuo Lepnerio, atkreipia dėmesį į lietuvišką *klėtis* pavadinimo etimologiją: „klietis nu žodio klietis“. Neatmestina, kad Daukantas atkreipė dėmesį į pirmąjį „Anmerkungen“ komentarą, skirtą dainai „Kraitis“ / „Der Brautchatz“. Rėza aiškina žodžio *klėtis* paskirtį ir kildina jį iš slavų kalbos, su kuo Daukantas nesutiko:

[...] Žodis *Klėtis* yra slaviškos kilmės. Jį jau Nestoras, Rusijos kronikoje aprašydamas 946 m[etus]: *Ovo Klieti, ovo Veshi* ir t. t., bet Schlözeris neteisingai išvertė *Scheunen, Boden*; teisingiau vertė Mülleris: *Gemächer (Kämmerchen), Vorhallen* ir t. t. [...] Visuose dialektuose [šis daiktavardis] yra moteriškosios giminės: rusų *Клѣтъ*, lenkų – *Kletka* (nuo žodžio *klece*, *suręsti*, *supinti*, *pastatyti*), žemaičių – *Kliatis*, latvių *Klehtis*, f. *Dřiporu Klehts, Putz-Kammer*, lietuvių *Klėtis, -iės*, dim. *Klėtuīs*.⁴⁴

Antrasis Rėzos komentaras, skirtas deivei Laimai ir jos funkcijoms paaiškinti, yra gana išplėtotas. Daukantas veikale *Darbay senuju Lituwiau yr*

⁴² [Theodorus Lepner], *Der Preussche Littauer oder Vorstellung der Nahmens=Herleitung, Kind=Tauften, Hochzeit, Leibes= und Gemueths=Befchaffenheit, Kleidung, Wohnung, Nahrung und Acker=Bau, Speise und Tranck, Sprachen, Gottes=Dienst, Begrabnisse und andere dergleichen Sachen der Littauer in Preussen kuertzlich zusammen getragen* von Theodoro Lepner, Ersten Pfarer der Deutchchen und Lithauifchen Gemeine Gottes in Budwehten. Im Jahr nach des werthen Heylandes Geburt 1690, Danzig: bey Joh. Heinrich Ruedigern, 1744, p. 183.

⁴³ Teodoras Lepneris, *Prūsų lietuvis*, parengė Vilija Gerulaitienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 183.

⁴⁴ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 175.

*Zemaycziu*⁴⁵ ir IŽ deivę Laimą apibūdina vienodai: „Laima Dyiwie wikima“ (*Darbai*, p. 130), „Laima Deiwie wikyma“ (*IŽ*, I. 37v). Pažvelgę į pirmųjų jo veikalų nuorodas matome, kad tuomet jis senovės lietuvių religiją aprašė daugiausia remdamasis Kotzebue. Kotzebue, pasitelkdamas Pretorijų, rašo, kad Laimelė padėdavo gimdančioms (*kreißen* ‘gimdyti’) moterims, ir net šiandien lietuviai išlaikė paguodžiantį savo protėvių posakį, palyginkime:

Laimale half kreifenden Weibern und fpann der Menfchen unabänderliches Gefchick. Noch heute ift dem Litthauer feiner Vorältern Troftfpruch geblieben: Taip Laima leme, fo fpann es die Schickfalsgöttin.⁴⁶

Galbūt Kotzebue, versdamas posakį, pavartoja veiksmožodį *spannen* (‘tempti’, ‘traukti’, ‘saugoti’) pagal iš Senekos raštų žinomą lotynišką posakį „Ducunt volentem fata, nolentem trahunt“. Daukantas, aprašydamas istorinius įvykius, lotynų kalbos veiksmožodį *succedo* vertė ir žodžiu *vykti* ‘sektis’ reikšme. Jis lotynų-lietuvių kalbų žodynėlyje rašo: „Succedo, is, cessi, cessum, cedere – istoiū, i, wikstū, rondous, nutinkū“⁴⁷. Nors Daukantas ir *Darbuose*, ir *IŽ* jau vartojo veiksmožodį *lemti*, bet ‘spėti’, ‘manyti’, ‘spręsti’; ‘traukti’, ‘mesti burtus’ reikšmėmis, pavyzdžiui:

Paskou lieme tarp sawes, kurey ysz tu tryju dalu reykies numus palykty. Nulie-mus ta dalys, kurey yszkryta apleysty tujau apskire sau walditoju, kursay wede anu i swetymus krasztus sau giwenyma iszkoty (*Darbai*, p. 33),

bet jo kurį laiką nepritaikė Laimos funkcijai apibūdinti. Manytina, kad Daukantui tuo metu trūko tautosakos duomenų. Jis, aprašydamas deivės Laimos funkcijas, pažymi: „Pałakus tokio isitiepimo, gał dar dajniesĩ girdietĩ“ (*Būdas*, p. 100). Daiva Vaitkevičienė atkreipia dėmesį, kad „Lietuvoje Laima beveik neišliko dainose“⁴⁸. Religiniuose raštuose buvo vartotas nusistovėjęs žodis *palaima*⁴⁹. Po christianizacijos Lietuvoje minėti deivę Laimą, matyt,

⁴⁵ [Simonas Daukantas], *Darbay senuju Lituwuių yr Zemaycziu*, 1822, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 1, b. D 104, 885 l.; toliau – *Darbai*.

⁴⁶ August von Kotzebue, *Preußens ältere Geschichte*, von August von Kotzebue Mitglied der koeniglich Preußischen Akademie der Wissenschaften, t. 1, Riga: bey Carl Johann Gottfried Hartmann, 1808, p. 76.

⁴⁷ [Simonas Daukantas], „Zodrodis toie kningelieie essontiū žodiū“, in: Ch.[arles] F.[rançois] L’homond, *Epitome historiae sacrae*, Petropili: Hintze, 1838, p. 38.

⁴⁸ Daiva Vaitkevičienė, „Laima gimtuvėse ir krikštynose“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2002, t. XVI (XXIII), p. 123.

⁴⁹ Konstantinas Sirvydas, *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, įvadą ir žodyno rodyklę parengė Kazimieras Pakalka, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 532.

buvo draudžiama, kad nežadintų senosios religijos prisiminimų. Simonas Stanevičius, knygelėje *Historia Szwenta* (1823) pavartojęs žodį *laimė*, žodynelyje pažymėjo: „Łayma mos. Szczęście“⁵⁰. Stanevičius nurodė, kad tekste aptinkamą žodį *laimė* reikia suprasti ne kaip deivės vardą ar likimo prasme, o kaip palaimą, džiaugsmą. Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) savo pamoksle „Pamoksłas. Apey łabay dydzia Gyluky to, katras atsyrandasy Bażniczioy Rimyszkay-Katalykyszkoy. Sakitas Drangauskiniey Prususy ćiesó Dydziaje Jubileusza Metusy 1827. Mienesiey Birzely Dienoy 29“⁵¹ pasirinko Prūsijos lietuvių germanizmą *giliukis* (vok. *das Glück*) ir tik kartą pavartojo žodį *łaymos*. Pamoksle kalbama apie Katalikų Bažnyčios pirmumą prieš kitas, apie tai, kad buvo Jėzaus Kristaus įsteigta, todėl yra tikroji Bažnyčia. Šiame kontekste pagoniška *laimė* nuskambėtų dviprasmiškai. Jis pasirinko Prūsijos lietuvių vartotą germanizmą *giliukis* ('laimė', 'džiaugsmas'). Net savo eilėraščiuose „Esu sau žmogelis“ ir „Apie pypkininką“ jis vartojo polonizmą *szczeistes*⁵². Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) žodyne, kuris buvo Kretingos vienuolyno bibliotekoje, randame: „Láima, ôs, f. die Geburts=das Glücks=Göttin der alten Litthauifchen Heiden. Taip Láima lēmē, fo hat das Glück es mir beftimmt“⁵³. Daukantas iš Milkaus žodyno *Ma* išsirašė „Laima liemę, Geburts Götin“ (*Ma*, p. 161). Rengdamas *Daines*, grįžo prie Rėzos dainų rinkinio. Kadangi jis lygiagrečiai rašė ir *Būdą*, manytina, kad paaiškinimas „Nu kô tarę essantī galybe, kóri wījnimis padedanti jū wejkausī, tą galybę wadīno łajmó nu zódio lemťī“ (*Būdas*, p. 99) atsirado galbūt ne tik dėl Rėzos komentaro, bet ir dėl platesnio šaltinių konteksto. Vis dėlto Rėza rašo, kad deivė Laima yra latvių (t. y. baltų) gentims būdinga, ji nerandama nei slavų, nei skandinavų ar kitose kaimyninėse tautose. Komentatorius, remdamasis Gotthardo

⁵⁰ Simonas Stanevičius, „Historia Szwenta“, in: Simonas Stanevičius, *Raštai*, paruošė Jurgis Lebedys, (ser. *Lituanistinė biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1967, p. 403.

⁵¹ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža], *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*, parengė Rita Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, p. 769–790.

⁵² Jurgis Ambraziejus Pabrėža, „Esu saw Zmogelus [...]“, in: *XIX a. lietuvių literatūros antologija (1795–1831)*, sudarytoja Brigita Speičytė, t. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 370–373.

⁵³ [Christian Gottlieb Mielcke], *Littauifch-deutches und Deutch-littauifches Wörter=Buch*, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, aber mit fehr vielen Wörtern, Redens=Arten und Sprüchwörtern, zur Hälfte vermehret und verbeffert worden von Chrifitian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen, Königsberg: Im Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuch druckerey, 1800, p. 141; prieiga: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1R0000047249>.

Friedricho Stenderio gramatikoje esančiu latvių mitologijos aiškinimu, apibūdina⁵⁴ Laimos funkcijas:

S. 11. Der beftorene Teich.

„Laima fchenkte einen Tag der Sonne.“ Laima, eine den Lettifchen Völkern eigenthümliche Gottheit. Weder bei den Slaven, noch Skandinaviern, noch bei irgend einer andern den Litthauern nachbarlichen Nation wird fie gefunden. Stender, in f. Lettifchen Mythologie, Anh. 3. Gram. S. 264 fagt: „Laima war die Göttin des Schickfals, die einem Kinde bei Geburt das Lacken unterlegte und zugleich fein Glück beftimmte.“ – In den Littauifch. Volksliedern kommt fie aber als Spenderin jedes Glücks im Menfchenleben vor. Wenn ihre Stimme fich auf den Bergen hören ließ, fo ftand dem Menfchen ein unerwartetes Schickfal bevor. Siehe S. 273:

Die Laima rief, die Laima fchrie,
Lief mit bloßem Fuß über den Berg.

Oftermeyer in dem krit. Beitrag zur altpreuß. Rel. Gefch. S. 15. vergleicht fie wohl mit Unrecht mit den griechifchen Parzen: denn das Bild vom Spinnen des Lebensfadens ift den Litthauern fremd.– Im gemeinen Leben hört man noch oft die Redensart: Taip Laime lėmė, so hat es Laima gefügt. Vgl. Prutena, I Th. S. 169.⁵⁵

Šiame komentare pasakytą mintį, kad Gotfrydas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) nepagrįstai Laimą lygina su parkomis, atrodo, Daukantas užfiksavo ir *Būde*, išplėtodamas deivės Laimos ir Laumės samparatą (p. 99–103), pasitelkia gyvenimo palyginimą su audeklu, kurį žmogui ruošia devynios deivės Indėvės, kurių viena buvo gadintoja, „rasi Mogyle“ (*Būdas*, p. 102). Labai tikėtina, kad Daukantas pasitelkė latvių liaudies dainas, kur Laima audžia likimą kaip audeklą⁵⁶. Daukantas, rašydamas *Būdą*, susipažinęs su daugiau šaltinių, jau suvokė baltų mitologijos ir tautosakos tekstų kalbos savitumą, tam tikrą poetinį mąstymą, suformuotą ilgaamžės tradicijos, ir stengėsi jos laikytis. Rėza neabejojo, kad vėlai apsikrikštijusiame krašte išliko mitologinių dainų, kuriose atsispindi senasis pasaulėvaizdis⁵⁷. Jo pagarbus požiūris į Lietuvos istoriją ir kultūrą, be abejonės, imponavo. Iš bendros tradicijos, kuri atsispindi Rėzos ir Daukanto tekstuose, dar minėtinas dėmesys raudos žanrui, mitinę vertę turinčiam sakraliniam skaičiui devyni, baltos, žalios, juodos spalvų simbolikai, įžvelgimas sąsajų su skandinavų mitologija. Dėl straipsnio apimties jų neaptarsime.

⁵⁴ Plg. Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 175.

⁵⁵ *Dainos*, p. 309–310.

⁵⁶ Daiva Vaitkevičienė, *op. cit.*, p. 133.

⁵⁷ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 188.

Rėza, komentuodamas Perkūną, teigia, kad „jo garbinimas neabejotinai toks pat senas, kaip saulės ir mėnulio“, bet mano, kad „jo vardas artimesnis slaviškam *Perun* arba *Pierun*“⁵⁸. Žinoma, Daukantas, kaip ir *klēties* etimologijos atveju, nesutinka su pirmtako požiūriu. Daukantas tekste nenurodo, kurie „praszalejtej, bet neparmanidamis jū kalbos, paraszē iog Lētuwej perkunijē ōz Dījwā tórentys īr garbīnāntys“. Rėza nurodo, kad Perkūnas yra griausmo dievas, kad ir šiandien lietuviai griaustinį vadina Perkūnu, kad yra vietovardžių su šiuo žodžiu, tai rodo, kad Perkūnas stabmeldystėje buvo garbinamas. Daukantas jau *IŽ* Perkūną/Perūną laiko pirmuoju šilumos įkūrėju, davusiu pradžią gyvybei, sukūrusiu visa regima ir neregima, bet *Būde* gerokai išplėtoja Perūno sampratą ir nurodo, kad jis, „sekdamos patį Lėtuwiū kalbó“, pasakoja apie Perūną ir paaiškina: „pirmouji szilimos ikurieji wadīno Perunó arba Perkunó nu žōdio perietī; beje, iog jis īszperīeī wīs, kas wen yra regemó szioie pasaulie“ (*Būdas*, p. 80). Nijolė Laurinkienė mano, kad Daukantas pateikia originalią Perkūno interpretaciją, nes jam suteikia daug funkcijų⁵⁹, nors nenurodo faktų, įrodančių, kad tie vardai tikrai priklausė Perkūnui⁶⁰. Dainius Razauskas iškelia mintį, kad Daukantas „giliai buvo perpratęs patį mitinį pasaulėvaizdį, kad savaime bylojo archetipinėmis, *post factum* šaltinių patvirtintomis tiesomis“⁶¹.

Rėza, komentuodamas dainos „Du veju“ / „Die beiden Fícher“ dvi eilutes „Ney ant Warufnēs, / Tikt ant Rufnēs Kemėlio“, ir Rusnės, ir Klaipėdos vardą sieja su švedų kalba⁶². Daukantas jau *IŽ* išplėtoja su Rusnės šventykla susijusią istoriją, bet tik *Būde* jos kontekste aptaria ir Klaipėdos vardo kilmę, neatmestina, sureagavęs į Rėzos požiūrį:

Kītī wadīno Zámajtiū krasztą paiurie essanti tarp uppes Jslos īr Nemāno Pruzajs arba Parusajs nu dīdej garsios žiniczēs senowie Namóno itakos sąloie buwusios, kórioie žīniczio āmžina ugnēs ānt Dijwo garbies rusiejē, nu ko ne wen pati sąla Rusnēs wardą saw gawo, bet dar tullī raszfīnikaj patē Zīamajtiū jurā Rusū-mare wadeno o jos paiuriū gywentojus Rusajs; bet tānkesnej Parusejs arba Parusajs, beje, pas Rusnē gywenāntejs. (*Būdas*, p. 9)

Klājpieda nu žodiams klysti īr pīeda, jog klājdioiōs juro galiejē sawą pīedą padietī. (*Būdas*, p. 11)

⁵⁸ *Ibid.*, p. 179–180.

⁵⁹ Nijolė Laurinkienė, „Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 1996, t. 4 (11), p. 12.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ Dainius Razauskas, „Daukanto Perūnas“, in: *Liaudies kultūra*, Vilnius, 2018, t. 5, p. 12.

⁶² Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 181.

Rėzos komentaras prie dainos „Duktės Aplankimas“ / „Der Befuch der Tochter“ taip pat galėjo turėti poveikį Daukantui aiškinant žodį *atmonas* ‘etmonas’. Darbuose žodis *atmona* ‘kerštas’ yra vartojamas, bet žodžiui *etmonas* šiame veikale Daukantas pritaikė „tieunas“. IŽ jau vartojo ir *atmonas* ‘etmono’ reikšme, bet neaiškino žodžio kilmės. Rėza rašo, kad žodis *atmonas* neabejotinai yra totoriškos kilmės, nes

Kazanės totoriai tėvą vadina *Ata*, jakutai – *Atam* arba *Agam*, o *Ataman* vadinamas vyriausias šeimos narys. Turkai taip pat tėvą vadina *Atta*, o čiuvašai – *Atei*. Kaip žinoma, vienas narsiausių turkų karo vadų XIV amžiaus pradžioje buvo vadinamas *Athmann* arba *Otmann*. Jis užkariavo Mažąją Aziją, o jo kariai, vadinami osmanais, kitame šimtmeityje įveikė Konstantinopolį. – Kai kas žodį *Hetmann* bando kildinti iš vokiško *Het* arba *Haupt* (žr. *Real. enciklopedijoje*, d. 4, p. 743): „Kai kazokai dar buvo lenkų valdžioje, jiems karalius Steponas Batoras (1576) paskyrė vyriausią kariuomenės vadą, vadinamą hetmonu.“ – Tačiau labiau tikėtina, kad tas žodis yra atėjęs iš kazokų šnekamosios kalbos, o ne iš vokiečių. – Nereikia stebėtis, kad lietuvių kalboje pasitaiko totoriškų žodžių, kaip *Atmons*, *Urdelis* (žr. Schloetzerio *Lietuvos istoriją*, p. 177, pastabą b) ir t. t., juk lietuviai daugelį šimtmečių kariavo su totoriais ir pasigrobdavo vieni kitų belaisvių. Dar galima rasti latviškai kalbančių totorių prie Očakovo, kuriuos Adelungas (žr. Vaterio *Mithridatas*, t. 2, p. 699) laiko anų belaisvių palikuonimis.⁶³

Daukantas *Būde*, skyriuje „KARYBA Senowęs-Lėtuwiū“, aptardamas pareigybes nurodo:

Karęs wīresnīje tīj buo: atmonas nu žōdio atmonyti, deszīntinīkas, szīmtinīkas arba pōlkoriūs nu žōdio pōlti īr karūzasis, kōrius wīrsziaus minawojau: buo dar witunas, kōrs wissā kariauā wedā ī karę nesant Atmono, Sarguns, kōrsaj rupinos kariāunos mītalō, īr paojumō, Abazūnas kōrs prigulī kariāunōs rupinos. (*Būdas*, p. 205)

Daukantas į Rėzos komentarą galėjo atkreipti dėmesį ir anksčiau. Nes IŽ jis palaiko Augusto Ludwigo von Schlözerio istorijoje *Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland*, kurią Rėza mini komentare, požiūrį, perimtą iš Laoniko Chalkokondyleso (apie 1423/1430–1490), kad Herodoto minimi skitai, gyvenę Moldavijos teritorijoje, atkeliavo iš Europos, o ne atvirkščiai; kad jis totorius skirsto į keturias grupes, iš kurių viena – lietuviai Kazimiero valdymo laikais⁶⁴. Tačiau Schlözeris nieko nerašo apie latvius gudų kariuomenėje,

⁶³ *Ibid.*, p. 182–183.

⁶⁴ [August Ludwig von Schlözer], „Geschichte von Littauen, als einem eigenen Großfürstenthume, bis zum J. 1569“, in: *Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland*, von August Ludwig Schlözer und Ludewig Albrecht Gebhardi, Halle: bey Johann Jacob Gebauer, 1785, p. 4–300.

kurie, anot Daukanto, 1750 m. kariaudami su Krymo totoriais galėjo su jais susikalbėti. Rėza nurodo, kad apie latviškai kalbančius Očakovo totorius rašoma Johanno Severino Vaterio (1771–1826) bendrosios kalbotyros klausimus aptariančioje knygoje. Vateris nurodo, kad Gotthardas Friedrichas Stenderis savo latvių kalbos gramatikoje (1783, p. 18) užtikrina, kad rusų karininkas, gimęs Kurše, Anos Ivanovnos (1730–1740) valdymo metu stovėjo (su kariuomene) Belgorodo totorių stepėse, Očakove, ir pastebėjo, kad pastarieji skiriasi kalba ir papročiais nuo kitų, ir jis galėjo susikalbėti. Vateris, be kitų pastabų, sako, kad greičiausiai tai buvo palikuonys karų metu į nelaisvę patekusių karių, o ne iš senų laikų, kai ten gotai ir slavai gyveno pramaišiu⁶⁵. Atrodo, Daukantui labiau patiko Schlözerio pastaba, jis ją nurodo („Schlözer Gesch. Litthauen s. 177 anmerkung.“), bet, matyt, atsižvelgdamas ir į Stenderio pastabą, kad latvio su totoriumi pokalbis vyko Anos Ivanovnos valdymo laikotarpiu, *Būde* patikslina metus:

Kas dar yra stebuklingesnió iog kad Maskolej szenden Róssajs wadinamis metuš 1740 kariawo só Tórkajs tusi uksñiniusi pamariusi, tad Łatwej budamis Maskolú wajski dar radusis tenaj tokiu gywentojú, sókórejs galiejusis só kalbieti sawótiszkaj. (*Būdas*, p. 5)

Ne tik *Dainų* komentarai, bet ir „Betrachtung...“ teikė Daukantui retesnių žodžių pavyzdžių, mokė, kaip aprašyti senovės lietuvių charakterį, gyvenimą, papročius. Antai skaitant *Dainų* ir *Būdo* tekstus, kur aprašomas lietuvis sužadėtinės, nuotakos, motinos gyvenimas, susidaro įspūdis, kad kalbama apie tos pačios tautos mergele, kartojasi žodžiai ir motyvai. Pirmiausia krenta į akis, kad tik *Būde* Daukantas jau dažniau vartojo žodį *nuotaka*, kuris neaptinkamas *Darbuose*. *IŽ nuotaka* minima apie aštuonis kartus, o *jaunoji* – apie vienuolika. Vienoje *IŽ* rankraščio vietoje Daukantas viršuj žodžio „pas jaunūiė“ užrašo „nūtaka“ (*IŽ*, l. 549v). Pats Rėza „Betrachtung...“ paaiškino, kas yra nuotaka: „vadinama jaunoji, parvesta į vyro namus“⁶⁶. *Būde* Daukantas taip pat nusprendžia skaitytojui, kuris nesupras žodžio *jaunoji* ‘nuotakos’ reikšmę, paaiškinti ir sako, kad po ūkvaizdžių nuotaka buvo vadinama jaunąja („tejp nuotaką mergatę poukwajzdio pra-

⁶⁵ [Johann Severin Vater], *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde: Mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*, von Johann Christoph Adelung, Hofrath und Ober-Bibliothekar zu Dresden, grofsentheils aus Dessen Papieren fortgesetzt und bearbeitet von Dr. Johann Severin Vater, Professor und Bibliothekar der Universität zu Halle, Zweyter Theil, Berlin: in der Vossischen Buchhandlung, 1809, p. 699.

⁶⁶ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 185.

ded wadintī“, *Būdas*, p. 52). Žodį *nuotaka* tik kartą aptinkame jo surinktų dainų rinkinyje, jo paties komentare⁶⁷, o ne dainų tekstuose.

Rėza „Betrachtung...“ atkreipia dėmesį, kad latvių kalboje nėra ne tik žodžio *daina*, bet ir žodžių: *marti*, *piršlys*, *kraitis*, *palagis*, *palagas*, *svotas*, *uošvė*, *anyta*⁶⁸. Daukantas pavartojo žodį *palagas* IŽ, versdamas kryžiuočių įtvirtinto laivo apibūdinimą „pinnis loricaque instructus“⁶⁹, kurį Leonas Valkūnas verčia „su įtvirtintais bortais“⁷⁰:

Kitta dales Krizejū karaunas patėikusi laivus su palagas, kuriuse nebuo paoiū ne nusuilgsniū ne nu wilicziū, apgulę pyli Gondingenōs. (IŽ, I. 224)

Būde šis žodis pavartotas apibūdinant lietuvių sugebėjimą pasinaudoti gamtos teikiamomis gėrybėmis:

tu negawusis tad isz lįjpos lunku demblus drabužui aude, jau awašus wyzó, isz mauknū pałagus, punēs ir łapīnēs sau dirbo, apyniū wīrksztiemis ir płauszomis bej wiłimis siułoie ir rajszióję. (*Būdas*, p. 16)

Būde aptinkame *Dainose* esančią Pajūrio kraštui būdingesnę leksiką:

nes ir tos pates uppys ir uppalej parkarszósejs medejs ózwirti, kórius pawasario ar rudīnįs twanaj tewokę, o je kóriū tenaj smarkī sriautaj nestęngę pakuszintī, tįj mīrgdamis undinie i plįjną pawīrti jau apdumamis smiltiemis, jau nudumamis nu ąmziū ąmziū złuksoie it akmīnnys, kóriū žilą karszatę dar appinej alksniū ir karkłu szakosi wydamijs paundinejs issiswarstī sawa spórganotajs wajnikajs klietę, wissós krasztas wįjnógirri nióksoie i kórios tąnkme ne wen gywolis, bet ir žmógós negalieję ilistī. (*Būdas*, p. 13)

Daukanto pavartoti „apdumamis smiltiemis, jau nudumamis“ greičiausiai susikurtas pagal dainos „Prapūlufi“ / „Die Werfchwundene“ tekstą:

O ir furado Seffytelę
Ant Iurū, Marū Dugnėlio.

Sžemoms Smiltelemis apdumtą,
Žaleis Maureleis apneštą (*Dainos*, p. 102)

⁶⁷ Simonas Daukantas, *Žemaičių tautosaka*, t. 1, p. 187.

⁶⁸ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 185.

⁶⁹ [Albertas Kojalavičius-Vijūkas], *Historiae Lituaniae pars prior: De rebus Lituanorum ante susceptam Christianam religionem, conjunctionemque Magni Lituaniae Ducatus cum Regno Poloniae*, libri novem, auctore p. Alberto Wiiuk Kojalowicz Soc. Jesu s. th.d., Dantisci: Sumptibus Georgii Förster, 1650, p. 239.

⁷⁰ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, iš lotynų kalbos vertė Leonas Valkūnas, antrasis leidimas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 191.

Galima pažymėti, kad *Būdo* citata yra iš bene visų geriausiai žinomos vietos apie traškančias Lietuvos girias, kuriai būdingas ritmas ir muzikalumas. Daukantui dėl romantizmo įtakos teksto garsinis pavidalas yra pirminis ir svarbiausias. Miško aprašyme santykis tarp tikrovės ir regimybės, referentinės tikrovės ir meninės yra vos juntamas. Daukantas sukuria miško ir žmogaus paralelę. Senovės Lietuvos girių aprašymas – tai pasakojimas apie harmoningą lietuvių gyvenimą gamtos apsuptyje. Šioje nemažoje atkarpoje miškas įgyja akustinę formą. Citatoje pastebime, kad dainos žodžio *apdumtą* pagrindu susikurti *apdumamis*, *nudumamis* autoriui reikalingi medžio ir žmogaus ryšio istorijai papasakoti. Priebalsio *m* kartojimas: „medejs“, „smarkĩ“, „mĩrgdamis“, „apdumamis smiltiemis, jau nudumamis nu amžĩu amžĩu“, „it akmĩnnys“, „wydamĩjs“, „tąnkme“, „zmõgõs“ sujungia medį ir žmogų. Daukantas, pasitelkdamas dainos motyvą apie marių dugnelyje surastą prapuolusią sesytėlę, pasakoja paralelią istoriją apie kraštą, kuris viena giria niūksojo, kurio seni ažuolai išvirtę trėšė žemę naujai išaugsiantiems, kaip praeities herojų pavyzdžiai turi pažadinti lietuvius iš letargo. Pavartotas autoriaus dainos pamėgdžiojimas naikina skirtį tarp referentinės tikrovės ir vizijos. Teksto reikšmė ir prasmė kyla ne vien iš vaizdinio, bet ir iš priebalsių kartojimo, kuris sukuria papildomą jutiminį pavidalą. Kaip mergelės laisvę ir dorą simbolizuoja vainikėlis, taip senovės lietuvis giriose laisvas dorai gyveno, kol juos „spõrganotajs wajnikajs klietę“. Kitoje vietoje Daukantas, pasakodamas apie namus sako, kad „wajniks prostogo išzkĩsztas saugioę naujus nõmus nu wĩsso pĩkto“ (*Būdas*, p. 142). Saulius Žukas teigia, kad „grėsmingas miškas ugdė ir kartu simbolizavo vyrišką jėgą, narsumą, ištvermę, o išpuoselėtas kiemas ir rūtų darželis reiškė moterišką švelnumą, ištikimybę, susilaikymą, t. y. aukštos dorovinės kultūros bruožus“⁷¹. Daukantas iš namų atsinešą patyrimą apie girias sulieja su liaudies dainų poetika ir išplečia asociacijų ratą, paremia savo istoriografinės koncepcijas.

Kad žodis *apdumti* Didžiosios Lietuvos skaitytojui nebuvo įprastas, galime matyti iš veikalo antrojo leidimo, kuriame stengtasi paaiškinti Daukanto leksiką:

jau apdumiami (apneszami) smiltimis, jau nudumiami nũ amžĩų amžĩų žluksojo (mirko) it akmenys, kurių žilą karszatę dar apyniai, alksnių ir karklų szakose vydamijs (vyniodamijs) pavandeniais įsisvarstę, savo spurganotais vainikais klėstę; visas krasztas viena giria niūksojo, į kurios tankmę nevien gyvũlys, bet ir žmogus negalėjo įlysti.⁷²

⁷¹ Saulius Žukas, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Šviesa, 1988, p. 152.

⁷² [Simonas Daukantas], *Budas. Senovės Lietuvių, Kalnėnų ir Žemaičių. Parasžė Simanas*

Daukantas, pasitelkęs atskirų dainų eilutes, *Būde* iliustruoja dorybę. Štai šiame sakinyje, atrodo, cituojama iš „Duktės Aplankymo“ / „Der Besfuch der Tochter“:

Todiel szenden dar senīje regiedamis jaunus īsztisielus sawo lietas brókant īr só mergajtiemis glousniuojentes parserg jus mindamis peliedos bałsą naktīmis oloujentios, sako, kou wystīsi, kou wystīsi, mergos waką, mergos waką, koumi wystysi, koumi wystysi, lījpos łapó, lījpos łapó. (*Būdas*, p. 50–51)

Dukte mano, Simonėne,
I ką tu ji wyftīfi?
Dam, dam, dali dam;
I ką tu ji wyftyfi? (*Dainos*, p. 242)

Rėzos pasakėčių leksikos, žodžių junginių, sakinio atkarpų *Būde* taip pat randame. Pavyzdžiui, Daukantas, paėmęs iš pasakėčių sakinio atkarpą „išblyfzkusi weidą turri, kaip koks lawonas“ (*Aisopas*, p. 40), vartoja ją po-
žemio dievui Pikului apibūdinti:

Tretesis stabas tretemiji ouksī buwes īszblieszkęs senis rusto wejdo, barsdos nutysósęs īr iszdřĩskósęs, gałwa bałtó nometó apgopta, nu wĩssos sawo stowĩlos pawiedós i noumĩrieli. (*Būdas*, p. 95)

Aprašydamas senovės lietuvių namų vidų ir šeimos vakarojimą po darbų prie ugnies, Daukantas du kartus pavartoja žodį *ugniavietė*, kuris aptinkamas pasakėčiose – „ugnewētôs“ (*Aisopas*, p. 43, 45):

Asłoje patĩjs nómo jou i kãmpã kamaros linkon buo kartajs doubie ketwirtayniszka iszkasta i kėlio mierã gĩłomo ugnawĩjtĩ wadĩnama, tejp erta, iog gaspadĩne walgi wĩrdama galieje apsókou wakscioti, kad kitĩ ãnt krãntu sósiedusis, kojės žiamin nalejdĩj szildies. (*Būdas*, p. 20)

Ąnt pat wĩdoriu tos doubies ar ugnawijtęs. (*Būdas*, p. 21)

Šis tyrimas patvirtina Pivoro mintį, kad tautosaka Daukantui buvo svarbus šaltinis, nes išreiškė tautines vertybes, todėl jis stengėsi išsaugoti originalią patarlių ir posakių raišką, daug kartų juos citavo. Jis, sekdamas liaudies kūryba, mokėsi perteikti žmogaus ir gamtos paralelizmą, ieškojo išgyvenimų ir jausmų raiškos pavyzdžių.

Išvados. Tyrimas rodo, kad Simonas Daukantas liaudies kūryba domėjosi visą kūrybinį laikotarpį, bet gausiausiai folkloristikos aptinkame *Būde*, kur daugiausia kartų nurodytos Liudviko Martyno Rėzos *Dainos*. Ištyrus *Būdo* nuorodas nustatyta, kad Daukantas du kartus nurodo į Rėzos dainų tyrinėjimo teksto p. 330, kai nori dainų tekstus panaudoti kaip šaltinį teiginiui apie žirgų svarbą senovės lietuvių gyvenime. Vieną kartą remiasi „Anmerkungen“, komentarais.

Nustatyta, kad Daukantas Rėzos komentarais, jų nenurodydamas, remėsi daugiau kartų. Pirmiausia krenta į akis skirtingas Rėzos ir Daukanto požiūris į tam tikrų žodžių kilmę. Daukantas gana dažnai nesutinka su pirmtako nuomone, pateikia savo nuomonę, žodžio etimologiją.

Daukantui artimas europinio romantizmo požiūris į tautosaką. Jis, kaip ir Rėza, lietuvių liaudies dainų kūrėjų visuomenę suvokia kaip idealią, priešingus tai koncepcijai raiškos dalykus (skolinius, odiozinę leksiką) atmeta. Jam buvo svarbi Rėzos paskelbtų dainų poetika, jis, sekdamas liaudies kūryba, mokėsi perteikti žmogaus ir gamtos paralelizmą, ieškojo išgyvenimų ir jausmų raiškos pavyzdžių.

ELEMENTS OF LINGUISTIC EXPRESSION OF MARTIN LUDWIG RHESA'S *AISÓPAS ARBA PÁSAKOS* AND *DAINOS ODER LITTHAUISCHE VOLKSLIEDER* IN SIMONAS DAUKANTAS'S *BUDAŲ SENOWĘS-LĒTUWIŲ KALNIENŲ ĪR ZÁMAJTIŲ*

Summary

Dedicated to the 250th anniversary of Martin Ludwig Rhesa's birth, this article examines the influence of Rhesa's works – *Aisópas arba Pásakos* (1824; hereafter *Aisopas*) and *Dainos oder Litthauifche Volkslieder* (1825; hereafter *Dainos*) – on Simonas Daukantas's *BUDAŲ Senowęs-Lėtuwių Kalnienų ĩr Zámajtių* (1845; hereafter *Būdas*).

Until now, the influence of Rhesa's *Aisopas* and *Dainos* on Daukantas's ideas and forms of expression has not been thoroughly researched. Therefore, this article examines and clarifies references to Rhesa's *Dainos* in *Būdas*, paying particular attention to unmarked quotations. It has been established that Daukantas also drew on Rhesa's Commentaries and Studies of Folk Songs (*Anmerkungen* and *Betrachtung über die litthauifchen Volkslieder*) without providing references. He quite often disagreed with Rhesa on the origin of individual words and gave his own opinion on their etymology.

Research shows that folk art reverberations are characteristic of almost all of Daukantas's works but especially of *Būdas*. Daukantas shared the European Romantic view of folklore. Like Rhesa, he romanticised Lithuanian folk songs, censured their odious vocabulary and barbarisms. This study confirms Saulius Pivoras's idea that folklore was an inspirational source for Daukantas. Since the Lithuanian proverbs represented national values, he frequently quoted them, thus attempting to preserve their original expression. The poetics of the songs collected by Rhesa were important to him. Following folk creativity, he learned to convey the parallels between the human and nature and looked for examples of empathy.

The article examines the vocabulary, phraseology, and motifs that Daukantas adopted from Rhesa's songs and tales. It is believed that the vivid motifs of songs integrated into the text of *Būdas* convey the Lithuanian worldview and national mindset better than dry reflections on the importance of folk songs encoding cultural experience.

TRANSCENDENCIJOS PATIRTIES RIBIŠKUMAS JURGIO MATULAIČIO LAIŠKUOSE: KALBOS PROBLEMATIKA

AUGUSTĖ ŽIČKYTĖ

Pirmojo nepriklausomos Lietuvos Vilniaus vyskupo, palaimintojo Jurgio Matulaičio MIC (1871–1927) laišakai pasirodė dalimis¹, jais buvo remiamasi biografijose², lenkų kalba publikuotoje korespondencijoje³. 2016 m. atskira publikacija pasirodė jo ir Pranciškaus Petro Būčio MIC (1872–1951) korespondencija⁴, kurią sudaro 1907–1926 m. rašyti laišakai, telegramos, atvirukai⁵. Lenkų marijonų istorikas Tadeusz Górskis MIC gausią korespondenciją vadina pagrindiniu šaltiniu Matulaičio asmenybei pažinti⁶. Ją, kaip ir vyskupo *Užrašus* ar lotynų kalba rašytą *Diarium*, prisikiriu ego-

¹ Arkivyskupas Jurgis Matulaitis Matulevičius, *Užrašai*, Londonas: Tėvai marijonai, 1953.

² Stasys Yla, *Jurgis Matulaitis*, Putnamas: Nek. M. Pr. Seserys, 1977; Steponas Matulis, *Palaimintasis Arkivyskupas Jurgis Matulaitis, M.I.C. marijonų gaivintojas (1909–1927)*, Nottingham: Šaltinis, 1996.

³ Bł. Jerzy Matulewicz, *Listy polskie*, przygotowali i przypisami opatrzyli Jan Bukowicz MIC, Tadeusz Górski MIC, (ser. *Fontes historiae Marianorum*, 21), Licheń Stary: Centrum Formacji Maryjnej „Salvatoris Mater”, 2012; Bł. Jerzy Matulewicz, *Listy litewskie*, przygotowali i przypisami opatrzyli Jan Bukowicz MIC, Tadeusz Górski MIC, (ser. *Fontes historiae Marianorum*, 22), Licheń Stary: Centrum Formacji Maryjnej „Salvatoris Mater”, 2015.

⁴ Jurgis Matulaitis, Pranciškus Petras Būčys, *Laiškų dialogas*, parengė Paulius V. Subačius, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2009, p. 13.

⁵ „Korespondencijos žanrai (laiškas, telegrama, atvirlaiškis, laiškėlis per pasiuntinį) nurodyti formaliai ir tik pagal akivaizdžius originalo požymius – kadangi vokai neišlikę, tik keliais atvejais iš tekste esančių pastabų galima spręsti, jog kai kurie laišakai įteikti per pasiuntinį (iš Sankt Peterburgo į Fribūrą, iš Vilniaus į Kauną) ar aplinkiniais keliais (iš Vilniaus į Kauną per Fribūrą, Latviją), o ne oficialių pašto tarnybų ir tiesiogiai“ (*ibid.*, p. 604).

⁶ Tadeusz Górski, *Palaimintasis Jurgis Matulaitis*, iš lenkų kalbos vertė Teresė Danguolė Šniūrevičienė, specialusis redaktorius kun. Vaclovas Aliulis MIC, Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla, 2009, p. 13.

dokumentams⁷. Straipsnyje telksiuosi į laiškuose fiksuotą santykį tarp gyvenamos ir teksto tikrovų. Nors referuojama tikrovė ir teksto tikrovė nesutampa, teksto tikrovėje perkuriami gyvenamos tikrovės elementai. Vadinasi, rašytojas/skaitytojas tekste gali atpažinti ir į Matulaičio gyvenamą tikrovę įsiterpiančią transcendenciją. Tirsiu transcendencijos reprezentaciją laiškuose.

Analizuodami jo korespondenciją, apie Matulaičio asmenį ir visuomeninę veiklą rašė Lietuvos tyrėjai. Kunigas Steponas Matulis MIC 1996 m. knygoje *Palaimintasis Arkivyskupas Jurgis Matulaitis, M.I.C. marijonų gaivintojas (1909–1927)*⁸ telkėsi į man svarbius vienuolijos atkūrimo ir vyskupo tarnystės laikotarpius. Jie autoriaus aptarti šalia kitų šaltinių pasitelkiant ir Matulaičio korespondenciją. Istorikė Genovaitė Gustaitė 1997 m. svarstė apie nuo 1902 iki 1922 m. trukusį Matulaičio susirašinėjimą su prelatu Aleksandru Dambrausku-Jakštu, asmenybės atšvaitus laiškuose⁹ ir socialinių kursų Kaune rengimo aplinkybes¹⁰, Matulaičio santykį su žydais¹¹. Straipsnyje apie vyskupiškąjį „Vince malum in Bono“ Gustaitė pastebėjo, kad būsimasis vyskupas savo šūkį pasirinko dar 1905 m.¹² 2002 m. straipsnyje apie kunigą Friedrichą Muckermanną SJ (1883–1946) ji pasitarkė kunigo Andriaus Cikotos MIC (1891–1952) laišką Matulaičiui¹³. 2003 m. pasirodė kun. Vaclovo Aliulio MIC parengta knyga *Palaimintojo Jurgio Matulaičio dvasios sklaida*¹⁴.

⁷ Terminą „egodokumentas“ 1951–1952 m. akademiniam kursui pirmą kartą pavartojo Jacques’as Presseris. Tai tekstai, kuriuose skaitytojai susitinka „su žmogumi aiškiau, asmeniškiau nei kituose šaltiniuose ir kuris tokiu būdu mums tampa ne „bevardžiu žmogumi“, kad ir kas tai būtų, o išskirtiniu ego“, žr. Arianne Baggerman, Rudolf Dekker, Jacques Presser, „Egodocuments and the Personal Turn in Historiography“, in: *The European Journal of Life Writing*, 2018, August, in: <https://ejlw.eu/article/view/31914/29327>, (2025-04-02).

⁸ Steponas Matulis MIC, *Palaimintasis Arkivyskupas Jurgis Matulaitis, M.I.C. marijonų gaivintojas (1909–1927)*, Nottingham: Šaltinis, 1996.

⁹ Genovaitė Gustaitė, „Jurgis Matulaitis: Asmenybės atšvaitai laiškuose“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*. 1997, Vilnius, 1998, p. 289–299.

¹⁰ Genovaitė Gustaitė, „Sociališkieji kursai“ Kaune (1909 m. sausio 16–18 d.)“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 2000, Nr. 4, p. 67–72.

¹¹ Genovaitė Gustaitė, „Vysk. Jurgis Matulaitis ir žydai“, in: *Draugas*, 1999-07-10, Nr. 133 (28), p. 2.

¹² Genovaitė Gustaitė, „Vince Malum in Bono“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2003, t. 22, p. 161–168.

¹³ Genovaitė Gustaitė, „Kaip vysk. Jurgis Matulaitis gelbėjo T. Frydrichą Mukermanną“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 21, p. 607–612.

¹⁴ *Palaimintojo Jurgio Matulaičio dvasios sklaida: Trys matulaitiniai simpoziumai*, parengė Vaclovas Aliulis MIC, Kaunas: Marijonų talkininkų centras, 2003.

Minėtų autorių publikacijos rodo, kad laiškai išlieka svarbūs Matulaičio asmeniui ir kūrybiniam palikimui suprasti.

Šie tyrimai straipsniui aktualūs, nes juose laiškai pasirodo aptariant marjonų atkūrimo, vyskupo tarnystės Vilniuje istorinį kontekstą ir iššūkius¹⁵. Matulaičio ir Būčio korespondencijos publikacija ir nepublikuota archyvinė medžiaga, kurią renkuosi analizuoti, mano tyrimui leidžia įgyti apčiuopiamą kryptį. Tirdama teksto tikrovę, remiuosi Wolfgango Iserio apibūdintu sufikcinimo procesu. Pasak jo,

Nesvarbu, kokias naujas formas skaitytojas prikelia gyvenimui, jos visos neišvengiamai įsiterpia į tekste pateiktą referencinį pasaulį ir jį keičia. Kadangi pasitarasis yra fiktyvus, jis automatiškai remiasi konvencija, kurią reglamentuoja autoriaus ir skaitytojo sutartis, nurodanti, kad tekstinis pasaulis turi būti laikomas ne tikrove, bet tarsi jis *būtų* tikrovė. Taigi viskas, kas kartojama tekste, neskirta apibūdinti pasaulį, o tik pasaulio vaizdavimą.¹⁶

Tuo tarpu tekste reprezentuota tikrovė „yra nuoroda į kažką kitą, nors jos funkcija yra tą kitą padaryti sučiuopiamą“¹⁷. Svarbu fiksuoti, kad gyvenama ir teksto tikrovės skiriasi – teksto tikrovėje gyvenamos tikrovės dariniai ne tiesiogiai pamėgdžiojami, o pertvarkomi¹⁸. Literatūrologas diferencijavo sufikcinimo veiksmus: atranką, kombinavimą, demaskavimąsi.

Į tekstą įterpti elementai nėra fiktyvūs, tokiais juos daro vienus referencijos laukus nuo kitų atribojančios atrankos veiksmas¹⁹. Atrenkant išryškinamos ir peržengiamos gyvenamos tikrovės elementų ribos, „iš šios veiklos kyla teksto intencionalumas [...]“²⁰. Atranka į tekstą įtraukia užtekstines realijas – pasirinkti elementai tampa vienas kito kontekstais. Jie stebimi gretatų, kurie atrankos veiksmu buvo atmesti²¹. Pasak Iserio, „esami elementai regimi per nesamus, o nesami – per esamus“²². Atranka ir kombinavimas

¹⁵ Iš lietuvių kalba publikuotų veikalų dėl referuotų / anksčiau neskelbtų laiškų ištraukų gausos išskirčiau 2009 m. lietuvių kalba išleistą Górsio biografiją ir sesers Viktorijos Plečkaitytės MVS straipsnių knygą *Palaimingasis Jurgis Matulaitis: Štrichai portretui* (2022).

¹⁶ Wolfgang Iser, „The Play of the Text“, in: *Languages of the Unsayable: The Play of Negativity in Literature and Literary Theory*, edited by Sanford Budick, Wolfgang Iser, New York: Columbia University Press, 1989, p. 327.

¹⁷ Wolfgang Iser, *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas: Literatūrinės antropologijos perspektyvos*, iš vokiečių kalbos vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Aidai, 2002, p. 25.

¹⁸ *Ibid.*, p. 18.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*, p. 19.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

sukuria santykius tarp teksto tikrovės elementų – jau minėtą intencionalumą ir elementų apibrėžtumą per sąveiką. Iseris pastebi, kad kombinavimas veikia kalbą. Išblunka tiesioginė žodžių prasmė, o jų denotacinė funkcija tampa figuratyvine²³. Teksto pasaulį Iseris laiko tarsi realiu, o darinys *tarsi* „atskleidžia fikcijos fikciškumą ir šitaip pažeidžia reprezentuojamą pasaulį [...]“²⁴. Reprezentavimo sukelta skaitytojo reakcija gali būti panaudota dvejopai. Pirma, tam, kad skaitytojas užčiuoptų tai, ką norima išreikšti, antra, tam, kad įsivaizdavimas virstų patirtimi, išpavidalinančia priklausomai nuo to, „kiek fikcinio „tarsi“ įsivaizdavimas įgyja apibrėžtumo“²⁵. Užtekstinė tikrovė ir formą įgavęs įsivaizdavimas (t. y. reformuluoti pasauliai) pažinūs skaitytojui.

Šiapusybė ir anapusybė teksto tikrovėje persidengia ir pasirodo. Darau prielaidą, kad laiškuose per teksto fragmentus, kalbos figūras, kuriuos kvalifikuoju kaip biblinį diskursą²⁶, reiškiasi transcendencija – vienas iš teksto tikrovės sluoksnių. Tiriu, kaip gyvenamoje tikrovėje besireiškianti transcendencija teksto tikrovėje užčiuopiama ir perkuriama. Analizei pasirinkti vienuolijos atnaujinimo (1909–1910) ir vyskupo tarnystės Vilniuje (1918–1925) laikotarpio tekstai manant, kad ribinių situacijų²⁷ patirtys gali paskatinti ir paveikti transcendencijos refleksiją, kuri reprezentuojama tekste. Tuo tarpu neskelbti Matulaičio laišakai padeda dar geriau užčiuopti tiek korespondencijos poetiką, tiek Matulaičio asmens, marijonų bendruomenės savitumus ir XX a. visuomenės realijas. Marijonų kongregaciją ir katalikus po 1905 m.

²³ *Ibid.*, p. 22.

²⁴ *Ibid.*, p. 30.

²⁵ *Ibid.*, p. 28.

²⁶ Man svarbi Barnabo Aspray pastaba, kad „Visuose savo darbuose Ricoeuras griežtai stengiasi neperžengti to, kas įmanoma žmogaus mąstymui kaip baigtiniam, ribų. Tačiau kartu jis pastūmėja filosofiją iki jos kraštutinių ribų, kad lyg pro tamsų stiklą pažvelgtų į tai, kas slypi anapus“ (Barnabas Aspray, *Ricoeur at the Limits of Philosophy: God, Creation, and Evil*, Cambridge University Press, 2022, p. 1). Be to, pasak Aspray, „retai pastebima, kad pagrindinis Ricoeuro „poetinis simbolis“ yra žmogaus subjektyvumo kaip sukurto suvokimas [...]“ (*Ibid.*, p. 16).

²⁷ Viena interviu Ricoeuras mini, kad kaip tik po Antrojo pasaulinio karo jį paveikė Karlo Jasperso „ribinių situacijų“ filosofija. Pasak jo, „Esama tam tikrų ribinių situacijų, pavyzdžiui, karas, kančia, kaltė, mirtis ir t. t., kai individas ar bendruomenė patiria esminę egzistencinę krizę. Tokiomis akimirkomis kyla klausimas dėl visos bendruomenės. Nes tik tada, kai jai iš išorės ar vidaus gresia sunaikinimas, visuomenė yra priversta grįžti prie savo tapatybės šaknų, prie to mitinio branduolio, kuris galiausiai ją pagrindžia ir lemia“ (Richard Kearney, *On Paul Ricoeur: The Owl of Minerva*, London: Routledge, 2004, p. 119).

prasidėjusios Rusijos revoliucijos ir 1918 m. atkūrus Lietuvos valstybę užklupusių iššūkių refleksija korespondencijoje – ne vien istorinis, bet ir Matulaičio tikėjimo liudijimas.

Kalba ir pasaulis: kasdienės, poetinės ir religinės kalbos sąsajos.

Santykis tarp kalbos ir pasaulio, tarp pasaulyje esančio, patiriančio ir savo patirtis aprašančio žmogaus problemiškas pirmiausia dėl žodžių daugiaprasmiškumo ir kintančių kalbos, tekstų, literatūros funkcijų. Paulis Ricoeuras tai svarstė klausdamas apie kalbos ir patirties, metaforinio teiginio, simbolio ir gyvenamos tikrovės ryšį. Kasdienei kalbai būdinga žodžių reikšmių įvairovė, pasak jo, daro ją panašią į simboliais, metaforomis, palyginimais pasižymintį poetinę kalbą:

Semantinių reikšmių įvairovė, jų jautrumas kontekstui, neišvengiamas leksikos terminų daugiareikšmiškumas kasdienėje kalboje – tai ne laikini trūkumai ar ydos, kurias būtų galima pašalinti performulavus kalbą, o veikiau nuolatinės ir vaisingos kasdienės kalbos funkcionavimo sąlygos. Dabar man atrodo, kad mūsų kasdienės kalbos žodžių daugiareikšmiškumo savybė yra pagrindinė simbolinio diskurso sąlyga, taip pat ir primityviausias metaforos, simbolio, palyginimo ir kt. teorijos sluoksnis.²⁸

Kasdienę ir poetinę kalbas siejanti daugiaprasmiškumo savybė lemia, kad žodis tampa simbolinio diskurso sąlyga, įgalinančia svarstymus apie korespondencijos literatūriškumą, jos kalbos specifiką. Atkreipčiau dėmesį į Christinos M. Gschwandtner pastabą, kuria remiuosi analizuodama straipsniui aktualų autobiografiniuose tekstuose reprezentuotos transcendencijos patirties ribiškumą. Pasak jos, „Apreiškimo idėja yra ne tik krikščioniškosios teologijos, bet ir bet kokios diskusijos apie religinę patirtį pagrindas. Patirtis be jokio apreiškimo komponento rizikuoja tapti tik žmogiškojo save patį viršijančio troškimo projekcija, neturinti tikro pašnekovo ar santykio už savojo „aš“ ribų“²⁹. Apreiškimo patirtis diskurse, kuri kvalifikuoju kaip biblinį, man nėra individo projekcija, ribojama subjektyvumo.

Religinei kalbai, kurią Ricoeuras laikė savitu diskursu, būdingi poetinės kalbos bruožai. „Nors pats Ricoeuras šio klausimo išsamiai nenagrinėja, visos trys kalbinės priemonės [simbolis, mitas, metafora, – A. Ž.]

²⁸ Paul Ricoeur, „From Existentialism to the Philosophy of Language“, in: *Philosophy Today*, Chicago, 1973, t. 17, Nr. 2, p. 95.

²⁹ Christina M. Gschwandtner, „Introduction“, in: *Paul Ricoeur, Philosophical Hermeneutics, and the Question of Revelation*, edited by Christina M. Gschwandtner, Lanham: Lexington Books, 2024, p. 1.

yra būtinos bet kokiam bandymui perteikti apreiškimo įvyki³⁰, – pastebi Gschwandtner. Dėl autobiografiniuose tekstuose pasirodančių biblinių motyvų, kurie funkcionuoja kaip simboliai, metaforos, kitos meninės raiškos priemonės, korespondencija įpinama į biblinės ir bendrosios hermeneutikos kontekstus. Klausimai apie apreiškimą, jo interpretaciją ir pačią teksto tikrovę pasirodančią transcendenciją peržengia vien su teologija ar religiniais teksta siejamų disciplinų ribas. Poetinė kalba kvestionuoja referencinę funkciją atsisakydama susiaurinti ją iki deskriptyvaus diskurso³¹. Taip išplečiamas referencijos laukas, referuojamo pasaulio ribos. Pasak Ricoeuro, religinės kalbos diskursu pasakoma kažkas, kas nepasakoma kasdienybės, moksliniu, poetiniu ar kitais, jis „reikšmingas bent jau tikinčiųjų bendruomenei, kuri juo naudojasi tam, kad suprastų save arba bendravimui su kitais, nepriklausančiais tikinčiųjų bendruomenei“³². Ricoeurą domino, ką religinė kalba pasako apie pasaulį, kokią žmogaus laikyseną teksto pasaulio ir pasaulio apskritai atžvilgiu ji suponuoja.

Filosofas nagrinėjo religinių tekstų poetiką. Produktyvios vaizduotės išskirtinumas, pasak Ricoeuro, yra galėjimas „atverti ir keisti tikrovę“³³. Toks vaizduotės veiksmas itin svarbus diskursui, kurį Ricoeuras apibūdina pasitelkęs žmogaus išpažįstamo blogio konceptą³⁴. Kaip pastebi Richardas Kearney, „vaizduotė laikoma nepakeičiamu veiksniu kuriant prasmę kalboje ir per kalbą – tai, ką Paulis Ricoeuras vadina „semantine inovacija“³⁵. Pasitelkus vaizduotę, plečiami, keičiami, kuriami nauji pasaulėvaizdžiai, pats buvimo pasaulyje būdas³⁶. Vaizduotės sukurtomis naujomis metafo-

³⁰ *Ibid.*, p. 10.

³¹ Paul Ricoeur, *Figuring the Sacred: Religion, Narrative, and Imagination*, translated by David Pellauer, edited by Mark I. Wallace, Minneapolis: Fortress Press, 1995, p. 222.

³² Paul Ricoeur, „Philosophy and Religious Language“, in: *The Journal of Religion*, Chicago, 1974, t. 54, Nr. 1, p. 71.

³³ Paul Ricoeur, *Lectures on Imagination*, edited by George H. Taylor, Robert D. Sweeney, Jean-Luc Amalric, Patrick F. Crosby, Chicago – London: The University of Chicago Press, 2024, p. 220.

³⁴ Pvz., Ricoeuras rašo: „Trumpai tariant, atrodo, kad kaltės kalba yra netiesioginė ir pagrįsta vaizdiniais. Čia esama kažko gana stulbinančio: atrodo, kad sąmonė save ir savo žemiausią lygmenį konstituoja pasitelkdama simbolizmą ir tik vėliau, spontaniškai atlikdama pirmąpradžių simbolių hermeneutiką, išvysto abstrakčią kalbą“ (Paul Ricoeur, *The Symbolism of Evil*, translated from the French by Emerson Buchanan, Boston: Beacon Press, 1969, p. 9).

³⁵ Richard Kearney, *On Paul Ricoeur: The Owl of Minerva*, London: Routledge, 2004, p. 35.

³⁶ Paul Ricoeur, *Lectures on Imagination*, p. 220.

romis, pasak Marko I. Wallance'o, sintetizuojami skirtingi tikrovės aspektai, griauamos įprastos prielaidos apie daiktų prigimtį³⁷. Ar ir kaip tai, kas šiapusybėje neįmanoma ir nerealu, kas pranoksta objekto-subjekto priešpriešą, subjektyvią ir objektyvią patirtis, gali būti autobiografiniame tekste reprezentuojama (įsivaizduojama) transcendencija? Kaip Dievo kreipimasis pasiduoda Ricoeuro apibūdintai per kalbą ir kalboje prasmę kuriančiai vaizduotei? Tikrovės ir fikcijos, to, kas pasakoma ir lieka nutylėta, sampynos tekstuose taip pat stimuliuoja vaizduotę.

Patirtis, jos išraiška ir referentas – tarp šių dėmenų Ricoeuras išvelgė paralelę, atveriančią transcendenciją ir perkeičiančią tikrovės patirtį. Pasak Davido Pellauerio, „kaip ribinės kalbos forma, religinis diskursas naudoja jau susiformavusią ir esamą kalbą, tačiau išnaudoja ją iki galimybių ribos, suintensyvindamas metaforinį procesą. Čia ji, taip sakant, prasiveržia arba sutrūkinėja nurodydama į tai, kas mums visada liks paslaptis“³⁸. Skirtumą tarp poetinės ir religinės kalbų lemia intencijų (ketinimų) ribiškumas. Ribinės išraiškos religinėje kalboje pasitelkiamos, kad „atvertų pačią mūsų patirtį, priverstų ją išsiveržti patirties, kuri pati yra ribinė patirtis, kryptimi“³⁹. Pavyzdžiui, frazė „Dievo karalystė“, pasak Ricoeuro, gali būti suprantama kaip ženklas, nukreipiantis ribines išraiškas ribinių patirčių, kurios yra mūsų kalbėjimo būdų galutinis referentas, link“⁴⁰. Filosofas ribinėmis patirtimis laikė ne tik krizės, kančios, aspisprendimo situacijos, bet ir kulminacijos, džiaugsmo patirtis⁴¹. Autobiografiniame tekste interpretuojami bibliniai vaizdiniai, naratyvai tampa įrankiais, padėsiančiais numanyti tai, kas dėl referuojamos tikrovės, jos patirties įžodinio lieka autentiška, kita vertus, iki galo nepažinu.

Autentiškas neužtikrintumas – vaizduotę mėgintant įvardyti skatinanti paskata. Tačiau ar vaizduotę skatina vien specifinė teksto poetika? Jei, kaip manoma, intencionali transcendencija, apreiškimo išgyvenimas gali vesti prie laiškų literatūriškumo klausimų, svarbi atrodo Iserio įžvalga apie tikrovės ir fikcijos ryšį. Jis pastebėjo, kad „skaitytojams, kritikams, autoriams vienodai rūpi tai, ką literatūra *dar*, o ne tai,

³⁷ Mark I. Wallace, „Introduction“, in: Paul Ricoeur, *Figuring the Sacred*, p. 8.

³⁸ David Pellauer, „Paul Ricoeur on the Specificity of Religious Language“, in: *The Journal of Religion*, Chicago, 1981, t. 61, Nr. 3, p. 278.

³⁹ Paul Ricoeur, *Figuring the Sacred*, p. 61.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 60–61.

⁴¹ *Ibid.*, p. 61.

ką *reiškia*⁴². Remdamasi Ricoeuru ir Iseriu transcendencijos patirties reprezentacijos specifiką analizuosiu telkdamasi į laiškų žanro, jų poetikos, teksto tikrovės problematiką. Į Matulaičio ir Būčio korespondenciją siūlau pažvelgti kaip į specifinį tikėjimo liudijimą.

Santykis ir kalba Matulaičio laiškuose: gera valia suprasti. Kreipiniai, pastabos atsisveikinant, tekste minimos rašymo ar savo negebėjimo patarti nesant kartu situacijos, laiško siuntimo ir gavimo aplinkybės, nutylėjimai apibūdina skaitomo teksto žanrą. Laiškai, anot Liz Stanley, „rodo patį santykį“⁴³. Ji atkreipia dėmesį ir į laiškų referentiškumą, nes „jie visada implikuoja tam tikrą, nors ir netiesioginę „realaus pasaulio“ sąsają, kad padarytų poveikį skaitytojui“⁴⁴. Dviejų autorių korespondencijos publikacijoje gausu tekstų, tad dar labiau išryškėja santykio dėmuo – „korespondentai į savo atsakymus taip pat dažnai įtraukia jiems siųstų laiškų žodžius ir frazes“⁴⁵. Santykis rašant kuriamas ne tik patį laišką suvokiant kaip dovaną, bet ir per kalbą.

Dėl tam tikrų įvykių pabrėžimo ar nutylėjimo gali pasirodyti, kad „laiškas yra daugiau sukurtas konstruktas nei *patikimai* dokumentuojantis tikrovę tekstas“⁴⁶. Tačiau ar gali būti, kad net nepatikimai dokumentuojant, nutylėjimai ne apsunkina skaitymą, o skatina perprasti teksto tikrovę? Kaip pastebi Hansas G. Gadameris, pokalbis raštu kaip ir žodiniai mainai reikalauja tos pačios pamatinės sąlygos. „Abiem būdinga gera valia suprasti kits kitą“⁴⁷, – rašo jis. Be to, pats laiško rašymo procesas jau savaime yra tam tikros kalbos paieškų ir į kitą nukreipto motyvo suprasti išraiška. Laiško rašymą Gadameris laiko panašiu į mėginimą kalbėtis kita forma, kai dėmesį žodžiams motyvuoja susikalbėjimo trikdys⁴⁸. Vienas trikdžių tuomet galė-

⁴² Wolfgang Iser, „The Reality of Fiction: A Functionalist Approach to Literature“, in: *New Literary History*, Baltimore, 1975, t. 7, Nr. 1: *Critical Challenges: The Bellagio Symposium*, p. 7.

⁴³ Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences“, in: *Auto/Biography Studies*, 2004, t. 12, Nr. 3, p. 209.

⁴⁴ Margaretta Jolly, Liz Stanley, „Letters as / not a genre“, in: *Life Writing*, 2005, t. 2, Nr. 2, in: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10408340308518291>, (2025-05-05).

⁴⁵ Liz Stanley, *op. cit.*, p. 209.

⁴⁶ Aistė Kučinskienė, „Ne-laiškas apie laiškus: Kaip skaityti epistolinius tekstus?“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2001, Nr. 8, p. 556.

⁴⁷ Hans-Georg Gadamer, *Istorija. Menas. Kalba*, sudarė ir vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 183.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 83.

tų būti laiškuose reflektuojama istorinė tikrovė. Analizuoju transcendencijos raišką kalboje, todėl aiškinuosi, ar ir kaip keičiasi adresanto tikrovės refleksija, kai teksto vientisumą, vartojamą kalbą, net patį transcendencijos referentiškumą veikia tekstuose reflektuojama gyvenama tikrovė, istorinės aplinkybės?

Aptardami Matulaičio, marijonų generolo kunigo Vincento Senkaus MIC (1840–1911) ir Būčio susirašinėjamą vienuolijos atkūrimo klausimu, tyrėjai daro išvadą, kad „visi šie laišškai buvo konspiracinio pobūdžio, nes juose buvo kalbama apie caro įstatymų draudžiamus dalykus. Štai todėl jų kalba kartais lakoniška ir neįsigilinusiems sunkiai suprantama“⁴⁹. Tokios kalbos pavyzdys man – Matulaičio pastabos 1909 m. rugpjūčio 6 d. laiške: „apie tai pakalbėsime žodžiu“, „dalykus, kurie mums rūpi“, „visą su Kardiolu pasikalbėjimą žodžiu apsakysiu“⁵⁰. Matulaitis informuoja apie susitikimus, pasiūlymus, išgirstas pastabas (apie tai, kas svarbu), tačiau rašo ir apie tai, ką nutyli, palieka adresatą nežinioje. Todėl tekste atpažįstu Iserio aptartus gyvenamos tikrovės elementų atrankos, kombinavimo veiksmus. Tuo tarpu laiškų fiktyvumas demaskuojamas išreiškiant viltį susitikti ir pasikalbėti. Su vienuolijos atkūrimu susijusių laiškų temų laukas siauras, konkretus. Pavyzdžiui, 1909 m. rugpjūčio 5 d. laiške iš Varšuvos Matulaitis pažymi, kiek laiškų iš užsienio jau išsiuntė, ragina atrašyti:

Kelionė gerai pavyko; žinoma, vargo tokiame karštyje buvo užtektinai; bet, rodos, to nė nejauti žmogus, kada dalykai stovi gerai ir viskas klojasi. –

Ten iš užsienių iš pat vietos rašiau pas Tave bene tik tris ar du laišku, tikrai nepamenu. –

Būk taip geras, gavęs šitą mano laišką, atrašyk pas mane kuo greičiau.⁵¹

Apie savo būklę adresantas užsimena dalindamasis kelionės karštyje vargais. Nors minima oro temperatūra yra tik veikimo aplinkybė, ji atskleidžia Matulaičio rūpesčio dėl vienuolijos intensyvumą. Matulaičio raginimas įtaigus, juo apeliuojama į adresato moralę. Šis sakinyss taip pat rodo aprašomos veiklos svarbą. Tiesa, vargų adresantas sakosi nejaučiąs, kai „dalykai stovi gerai ir viskas klojasi“. Lankydamas Šventąjį Tėvą, vienuolijos klausimu jis gavo palaiminimą, o ir kiti priėmė, bendravo maloniai, palankiai. Kiek vėliau iš Varšuvos rašytame laiške Matulaitis perspėja negavęs

⁴⁹ *The Renewal of the Marian Order in 1909–1910*, edited by Jan Bukowicz MIC, Tadeusz Górski MIC, Stockbridge, MA: Marian Press, 2000, p. 7.

⁵⁰ Jurgis Matulaitis, Pranciškus Petras Būčys, *op. cit.*, p. 44, 45.

⁵¹ *Ibid.*, p. 42.

Būčio į Romą rašyto laiško: „Jei numanai, kad man tai žinoti reikalinga, tai pranešk; nes ansai laiškas žus Ryme“⁵². Numanomas pavojus, siekis tartis ir informuoti – visa tai atsispindi kalboje, rodo gyvo pokalbio ir susirašinėjimo laiškais skirtumus. Informatyvųjį laiškų sluoksnį plečia Matulaičio gręžimasis Dievop: kreipiniai į Dievą, svarstymai, padėka, maldos prašymai, frazės lotynų kalba ir tiesioginės bei netiesioginės Biblijos tekstų parafrazės.

Laiškai ir marijonų bendruomenė: rašančiojo tapatybė. Žinant, kas jų autorius, tiesioginiais kreipiniais, prašymais, raginimais ar pasitelkiant intertekstus laiškuose reprezentuojama transcendencijos patirtis neturėtų stebinti. Iš korespondencijos aiškėja paties Matulaičio ir atkurtos marijonų vienuolijos tapatybė. Adresantas mini kardinolo Tuto y Vives paramą vienuolijoms be abitų ir jo pastabą, kad noviciatą geriausia įkurti dideliam mieste, „kad būtų lengviau pasislėpti [...]“⁵³. Jis laiške prisimena ir kardinolo pastabą apie bendruomeninio gyvenimo svarbą: „Tik nuolat sakė – stenkitės, kad visgi būtų „vita communis“, nes be to nėra vienuolyno“⁵⁴. Bendro gyvenimo, kaip bendrystės susirašinėjant, patirtis Matulaičiui svarbi, atrodo, net esminė: „Savo valia ir nuomone nenoriu taip svarbių dalykų atlikti“⁵⁵. Norėdamas, bet negalėdamas susitikti su Būčiu ir Senkumi, Matulaitis rašo: „bet reikia pakęsti!“⁵⁶ Matulaičio, vienuolio marijono, tapatybė, bendruomenės ir visuomenės santykis laiškuose svarstomas vis grįžtant prie abitų klausimo. Abitas – vizualus, apčiuopiamas gyvenamos tikrovės elementas, taip pat – bendruomenės vienybės, simbolinio ar/ir realaus Dievo buvimo tarp žmonių ženklas. Visgi Matulaitis nenori, kad marijonai juos dėvėtų:

Dėl abitų gražinimo daug galvojau ir su kitais tariausi, ir Dievo akivaizdoje dalykus svarsčiau. –

Kaip dabar, esu griežtai jų gražinimu[i] priešingas. –

Esu įsitikinęs, jei tik mes abitus imsime dėvėti, mūsų kongregacijos plėtojimas žymiai bus apsunkintas, o net gali ir sustoti. [...] Geriau rūpinkimės parodyti vienuoliai esą: tikra Kristaus dvasia, vienuolių dvasia, pamaldumu, mokslu, darbštumu, savęs išsižadėjimu, atsidavimu Dievui, Bažnyčiai ir žmonėms. –⁵⁷

⁵² *Ibid.*, p. 53.

⁵³ *Ibid.*, p. 46.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ *Ibid.*, p. 54.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Ibid.*, p. 393.

Kongregacijai reikia plisti, o abitai apsunkintų ar net sustabdytų šį procesą. Dėl nuolatinio svarstymo laiškuose nedėvimo abito motyvas pasirodo ir kaip ryški tekste reprezentuojamos istorinės tikrovės žymė, ir kaip religinio autobiografinio teksto poetikos elementas. Žodžiais „daug galvojau“, „tariausi“, „Dievo akivaizdoje dalykus svarsčiau“ Matulaitis įvardina trijų asmeniškai išgyvenamą santykį. Jis svarsto dalykus, o bendraudamas su kitais ir gyvendamas Dievo akivaizdoje puoselėja bendrystę. Pabrėždamas vien dėvimo abito nulemtą išskirtinumo ir tam tikro elgesio, nusistatymo priešybę, Matulaitis parodo, kad marijonų siekinys – atsiduoti Dievui, Bažnyčiai ir žmonėms. Laiškuose jis dalinasi nurodymais vienuolijoje siekti taikos, raminti įsiskaudinusius, patarimais, kur kuri kunigą siųsti, kokią tarnystę paskirti. „Ramink juos, Brolau, ir taikink, kiek galėdamas. Aš stengsiuosi tuos skaudulius pašalinti“, „[...] suramink juos“⁵⁸, – tokiais žodžiais Būčį ragina Matulaitis. Liepiamąją nuosaka išsakytomis pastabomis, prašymais apeliuojama į šiapusybę. Tačiau bendruomenės žemiško gerbūvio siekimu individuali patirtis ar teksto tikrovė neapsiriboja. Ramybė, vienybė – mokiniams paliktos prisikėlusio Kristaus žinios jo žmonėms leitmotyvas.

Tuo tarpu lotynų – Bažnyčios – kalba užrašytas raginimas stiprinti brolius (*Lk* 22, 32) – nuoroda į apaštalui Petriui Jėzaus patikėtą užduotį. Būčys taip pat turi rūpintis laike ir erdvėje gyvuojančia, bet jiems nepavaldžia Bažnyčios bendruomene:

Kitais metais (1923) būtinai turime sušaukti kapitulą. Ruoškitės prie jos. Ten savo skaudulius gydysime.

Tuo tarpu būkite kantrūs, melskitės. Neilgiausia tie keli mėnesiai iki Kapitulos. „Conforta fratres tuos“.⁵⁹

Kita kalba užrašyta frazė, nors tuo metu ir neturėjo išsiskirti iš bendro laiško konteksto, mat skaityti/rašyti/melstis lotynų kalba buvo įprasta dvasininkų praktika, ištraukos kontekste tampa išskirtinė. Lotynų kalba – sakrali kalba, apibūdinanti bendruomenės patirtį, tarpusavyje susiejanti įvairių laikų krikščionis. Šia citata užčiuopiamas kasdienybės sakralumas. Laiško autorius brėžia paralelę tarp laiško adresato (marijonų) ir Biblijos veikėjų. Biblijos teksto pasaulis įterpiamas į laiško teksto tikrovę. Jėzaus laikų įvykių interpretacijos interpretacija svarbi, idant gyvenamoji ir religinių, autobiografinių tekstų tikrovės susiliety.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 415, 488.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 402.

Minėti pavyzdžiai atskleidžia reprezentuojamos istorinės tikrovės įtaką transcendencijos refleksijai. Susirašinėjimo iššūkis skatina gerą valią suprasti, kas nerašoma tiesiogiai, laiškais kurti bendrystę. Tuo tarpu keliamas abito dėvėjimo klausimas skatina nuo medžiagiškų anapusbės nuorodų atsietą vienuolinį gyvenimą. Kreipiniais, raginimais įvardijant bendrystę, Kristaus įsikūnijimas, prisikėlimas atsiskleidžia kaip galimai transcendentinis vyksmas, darantis (turintis daryti) konkrečią įtaką asmens, bendruomenės tapatybės refleksijai. Biblijos ir laiškų poetikos sąsajomis ypač pasižymi laišakai, rašyti Matulaičiui tapus vyskupu.

Vilniaus vyskupo laikysena: blogį nugalėti gerumu. 1918 m. rudenį, pasiekus žinioms, kad tarp svarstomų kandidatų užimti Vilniaus vyskupo sostą minima jo pavardė, marijono Leono Kulviečio Matulaitis prašo: „Visus jus nuoširdžiai bučiuoju ir pavedu jums melstis, ypač už tai, kad Viešpats Dievas atitolintų nuo manęs šią artėjančią nelaimę“⁶⁰. Paskyrimą vyskupo tarnystei, nors pats Matulaitis, nujausdamas galimus tautinius nesutarimus, tai vadino nelaime, lydėjo bendruomenės malda. 1920–1925 m. laiškuose Matulaitis aprašo aplinkybes, bendruomenės, su kuriomis susiduria: „karo stovis“, „Kongregacijos stovis“, „Tavo sielos stovis“ ir „mūsų brolių dvasios stovis“⁶¹. Asmens, vienuolijos ar visuomenės būklė – visa tai pakliūna į jo dėmesio lauką. Asmeniškai išgyventų ir marijonus užklupusių sunkumų reikšmė pabrėžiama įvardinant savo paties negalią: „man iš tolo būnant sunku tinkamai išspręsti“⁶². Nuotolis ir susirašinėjimas laiškais komplikuoja galimybę patarti, tiksliai įvertinti laiškuose aptariamą situaciją. Vienas komplikotos jo reakcijos pavyzdžių – į vienuolyną stojusio kunigo Bumšos atvejis⁶³.

Kunigui Vincentui Kulikauskui į Čikagą adresuotame 1924 m. balandžio 15 d. laiške Matulaitis rašo:

Labai man jo gaila. Aš tikiu į Dievo malonės galybę ir į žmogaus pasitaisyti galimybę. Gi turime tiek pavyzdžių, kad dideliausi nusidejeliai virto dideliais šventaisiais. Vienuolija kaip tik geriausia paspara silpnai žmogaus valiai ir Dievo

⁶⁰ Bł. Jerzy Matulewicz, *Listy polskie*, p. 369.

⁶¹ Jurgis Matulaitis, Pranciškus Petras Būčys, *op. cit.*, p. 385, 469, 527.

⁶² *Ibid.*, p. 393.

⁶³ Matulaitis iš pradžių manė, kad Bumša nusidėjęs Amerikos valdžiai, todėl norėjo jį palikti Čikagos marijonų žiniai. Būčiui jis davė nurodymą išsiaiškinti, ar Bumša dėl to, kad prasikalto būdamas Lietuvoje, yra patrauktas teisman. Kanonai neleisť jo priimti į noviciatą, kol neaiški bylos baigtis.

malonės gausiai vienuolijoje teikiamos[.] Vienuolynas ir atgailai geriausia vieta ir patogiausia dirva Dievui atsisteisti už kaltybes gerais darbais.⁶⁴

Komentuodamas kunigo Bumšos situaciją, jis pabrėžia ne tik pavienio žmogaus elgesį, bet ir vienuolyno užduotį. Vienuolynas – paskatinimas valiai, Dievo malonių, atgailos, atsisteisimo Dievui vieta. Matulaitis vienuolyno apibūdinimui pasitelkia evangelinį bendruomenės kaip dirvos vaizdinį, sėjos, augimo motyvus. Dėl pasirinktos poetikos jo žodžiai persipina su bibliniais pasakojimais apie Rojaus, Getsemanės sodus, palyginimais apie sėjamą Dievo žodžio sėklą, Dangaus karalystę, apaštalo Pauliaus pastabomis apie Dievo žodžio skelbėjus ir bendradarbius (1 Kor 3, 5–9). Pasak Matulaičio, žmogaus gali keistis, o vienuolija – erdvė šiam pokyčiui. Idant pagrįstų savo įžvalgą, užčiuoptų aprašomą patirtį kaip esminę, ribinę, adresantas iš begalės kitų Biblijos pasakojimų atsirenka minėtus vaizdinius, motyvus. Ši pastanga rodo Matulaičio atliekamų sufikcinimo veiksmus. Taip kvestionuojamas realumo, fiktyvumo ir įsivaizdavimo santykis. Net jei susirašinėjant Matulaitis ne iš karto (ne visai) suprato Bumšos atvejo peripetijas, minėto kunigo gyvenimo realijų ribos jas sufikcinant pranokstamos. Tuo tarpu transcendencijos, kurios keičiančia galia viliasi ir į kurią apeliuoja Matulaitis, veikimas dėl sufikcinimo įgyja apibrėžtumo. Konkreti net ir silpnavalio žmogaus atgaila, Dievo malonės patirtis – transcendencijos, kuri veikia konkrečioje vietoje, konkrečiu laiku, t. y. vienuolinėje bendruomenėje, nuoroda. Kitas bendruomeninėje patirtyje užčiuoptos transcendencijos pavyzdys susijęs su Matulaičio prisimintu nutikimu. Jis – atsakas į Būčio išgyvenimus.

1924 m. spalio 26 d. laiške į žinią, kad Būčys apkaltintas erezija, jis reaguoja tapatindamasis su juo: „Aš labai gerai suprantu Tavo sielos stovį ir jos skausmą. Būdamas Varšavoje pats esu pergyvenęs panašų atsitikimą“⁶⁵. Laiške jis pasakoja apie iniciatyvą burti darbininkus, dėl kurios tartasi ji suspenduoti: „Kaip perkūnas mane trenkė [...] tarsi žemė būtų po manim prasiskyrusi; netekau pamato po kojų. [...] Besergant ta liga, Dievas man davė suprasti šiek tiek kryžių ir kentėjimų reikšmę ir prasmę. Ir pagijau iš Dievo malonės“⁶⁶. Aprašyta skaudi patirtis – transcendencijos atsivėrimas, įžodintas Dievo kreipimasis. Trenkęs perkūnas, prasiskyrusi žemė ir netektas pamatas – tai per sąsają tarp išgyvenimų ir gamtos negandų užčiuopta,

⁶⁴ Jurgio Matulaičio laiškas kun. Vincentui Kulikauskui MIC, Vilnius, 1924-04-15, in: *Archivum Generale Marianorum*, Roma, 2. 10.3.4/102 (1), Matulevičius Georgius Eppus ad Kulikauskas Vincentium, sac. M.I.C. 1–36, l. 14r–14v.

⁶⁵ Jurgis Matulaitis, Pranciškus Petras Būčys, *op. cit.*, p. 478.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 478–479.

poetine kalba aprašyta būseną, ligą, iš kurios tuomet dar jaunas dvasininkas išgijo su Dievo pagalba. Atpažintos transcendencijos patirtis keitė Matulaičio laikyseną pasaulio atžvilgiu, jo savivoką, reakciją į laukiančius sunkumus: „Pradėjau kone visiškai nepaisyti, ką žmonės apie mane mano, kalba arba rašo; vien žiūriu Dievo garbės ir Bažnyčios labo; sau obalsiu pasiėmiau: vince malum in bono“⁶⁷. Vyskupo devizu tapusi eilutė – apaštalo Pauliaus žodžiai iš laiško romiečiams.

Iš pastarojo ir su Bumšos istorija susijusių laiškų ryškėja tarp autobiografinio ir Biblijos tekstų Matulaičio brėžiama paralelė. Biblinių gamtos įvaizdžių ir gyvenamos tikrovės jungtimi apeliuojama į konkrečias erdves, būsenas, dabarties ar praeities įvykius, galinčius veikti ateitį. Taip reprezentuota transcendencijos ribiškumo patirtis atsiskleidžia kaip kartu ir labai konkreti, ir peržengianti laiką. Išgyventa transcendencija – Biblijos pasakojimus, ribines patirtis siejantis ir laiškuose fiksuotą jų autentišką interpretaciją lemiantis dėmuo. Laiške Matulaičio minėtu obalsiu nusakoma ir formuojama jo intencija ir laikysena vyskupaujant Vilniuje.

Kryžiaus kelias tarp Vilniaus ir Romos. Matulaitis laiškuose tapatinasi su kenčiančiu Kristumi. Tekstuose atsikartoja patiriamų vargų, reikalingos atlikti aukos, grasinimų susidoroti motyvai. „Mano tie patys vargai ir bėdos. Čia be galo sunku dėl tautinių kivirčų ir nesusipratimų, ypač karo metu. Iki šiol dar niekur nepakliuvau, nors užsipuldinėjimų – be galo. Kažin, kaip bus toliau. Kažin, ar nervai ir sveikata tesės. Dievo valia. – / Nepamirškite manęs maldose“⁶⁸, – rašo jis. Tautiniai kivirčiai ir nesusipratimai, užsipuldinėjimai veikia sveikatą, tačiau savo ateitį jis paveda Dievui. Pasirinktoje ištraukoje minima malda – išgyvenama Dievo akivaizda. Taip adresantas susieja aprašomos tikrovės praeitį su dabartimi ir ateitimi. Pasak Matulaičio, daug ir atvirai rašyti jis negali dėl karo nulemtų sunkumų: „Daug ką norėčiau parašyti, bet aplinkybės neleidžia. – / Laukiame taikos“⁶⁹. Pavyzdžiui, 1924 m. gruodžio 11 d. laiške kunigui Juozapui Kuktai jis mini banditų nužudytą kunigą Ban[ie]vičių⁷⁰. Reflektuojamoje kasdienybėje taika taptų visa keičiančiu gyvenamos tikrovės dėmeniu. Adresantui

⁶⁷ *Ibid.*, p. 479.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 386.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 392.

⁷⁰ Jurgio Matulaičio laiškas kun. Juozapui Kuktai, Roma, 1924-12-11, in: *Archivum Generale Marianorum*, Roma, 2.10.3.4/100, Matulevičius Georgius, Eppus., M.I.C. ad Kukta Josephum, sacerdotem 1-78, l. 62.

reflektuojant sunkumus, atsiskleidžia Matulaičio padėties išskirtinumas, jo išgyvenama izoliacija. Per kuriamus jo ir marijonų, jo ir Vilniaus gyventojų ryšius, formuojasi ir išsiskleidžia vyskupo tapatybė:

Dar nėra dviejų metų, o jau šestą valdžią turiu Vilniuje. Kai rašau šiuos žodžius, jau ir lenkai slenką į Vilniaus pusę. Galime ir // greitai jų sulaukti. Vos šiek tiek gyvenimas susitvarko, ir vėl jį išardo. Daug kunigų – lenkų ateinant bolševikams pabėgo; ištisi dekanatai likosi be kunigų. Dabar mano dijecezija po trimis valdžiomis. –

Vos įpuoliau į Marijampolę atlankyti savųjų ir vėl turėjau skubėti Vilniun, kad lenkai manęs neatkirstų nuo jo. Tiesiog nervai nepakelia jau tų visų atmainų; vargų be galo. Dievo valia!

Nors aš nesikišu į politikas, bet jie [lenkai, – A. Ž.] vis tiek nepakenčia, kad lietuvis Vilniuje vyskupauja. – ⁷¹

Rašydamas esamuoju laiku, Matulaitis įžodina dabarties momentą. Todėl susidaro įspūdis, kad tekstas – čia pat vykstančios situacijos liudijimas. Išardyto, sutvarkyto ir naujai išardomo gyvenimo vaizdiniais jis aprašo pokyčius visuomenėje. Taip apibūdinama ir svetimybė, jėga iš šalies, kuri griaua ar ardo. Patiriamas blogis nėra personalizuojamas, bet veikia nepaisydamas laiko ar erdvės ribų. To pasekmės – kunigų, o ir paties Matulaičio skuba bėgti iš ar grįžti į konkrečią vietą. „Blogiau tai sanlygos, kuriose tenka gyventi ir atmosfera. Jei ne pragaras, tai tikra skaistykla“⁷², – 1921 m. laiške gyvenimą Vilniuje religiniais, teologiniais conceptais apibūdina Matulaitis. Įtampa tarp kasdienybės ir anapusiųs pasirodo minint geografinę vietovę skiriančias ribas, tautų nesantaiką, taip pat – per išryškintą blogio, skaistinančios kančios patirtį. Adresantas interpretuoja gyvenamą tikrovę, o dėl bibliinių vaizdinių, veikiant vaizduotei, atsiskleidžia jos kitoniškumas:

Nesenai man pranešta, kad mane, kadangi nepakenčiamas esu, iš tikrųjų nuspręsta nušauti Katedroje; tai vėl dabar žada nunuodyti.

Ir negalima sakyti, kad visa tai blogi žmonės būtų skelbė; kai kurie iš jų labai geri ir dievobaimingi; darė tai tikrai iš Dievo ir Bažnyčios meilės. –

Aš vis raminausi ir raminuosi tuo, kad Kristui ir jo Šventiesiems dar blogiau buvo; Kristui dar labiau nesisekė su žmonėmis.⁷³

Matulaitis tapatinasi su Kristumi ir šventaisiais, bet atpažįsta jų kančių kitoniškumą – tai teikia ramybę. Sutinkamas blogis šiame fragmente įgauna

⁷¹ Jurgis Matulaitis, Pranciškus Petras Būčys, *op. cit.*, p. 389.

⁷² *Ibid.*, p. 391.

⁷³ *Ibid.*, p. 479–480.

Dievą ir Bažnyčią mylinčio žmogaus, t. y. dievobaimingo blogio pavidalą. Nuo žmonių kenčiančio Kristaus ir žmogaus sugretinimas – paradoksas, kuriuo užčiuopiamas situacijos tragiškumas, Matulaičio ir Kristaus patirtų kančių panašumai. Prisiimta vyskupo tarnystė – paradoksalaus, prieštaringo veikimo pavyzdys. Vos po kelių mėnesių rašytame laiške Matulaitis išreiškia pasitikėjimą Dievo valia ir Šventojo Tėvo gailestingumu: „Kiek čia tenka iškentėti, tai tik viens Dievas mato ir žino. Tuo tik save raminu, kad Kristui dar blogiau buvo šiame pasauly, nors nekalčiausias buvo“⁷⁴. Kančia ją patiriančiam lieka iki galo nepažini. Transcendencijos atsivėrimas užčiuopiamas Dievui priskiriant to, kuris mato ir žino, bruožus. Keliant retorinius klausimus, minimas Dievas – Matulaitį lydinčio anapusybės artumo nuoroda.

Viename laišku Būčiui jis primena pasiryžimą rūpintis vienuolija vengiant aukštų pareigų: „Atmink, kad mes pasižadėjome gintis nuo visokių poaukščių ir aukštų vietų. Tiesa, mūsų užduotis tarnauti Bažnyčiai visomis pajėgomis, bet vienuoliškai“⁷⁵. Užuoat pasakojęs vien apie besitęsiančius sunkumus, Matulaitis ragina atminti savąjį pasiryžimą. Pabrėžiant žodį, vienuolio pašaukimas iš sakinio ir viso gyvenimo pasakojimo jo paties išskiriamas kaip svarbiausiais. 1925 m. rugpjūtį, atleistas nuo Vilniaus vyskupo tarnystės, į Būčio laišką Matulaitis reaguoja žodžiais: „Age quod agis; atvažiavau čia savo Kongregacijos reikalų žiūrėti ir jų težiūrėsi[u]“⁷⁶. Pasitelkiant jėzuitišką „daryk, ką darai“, per konkrečią praktiką susiejamą praeityje ir dabar gyvuojančios vienuolių bendruomenės. Matulaitis siekia Romoje veikti tikslingai. Jam būti vienuoliu – tai atliepti konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis, tam tikroje vietoje ir konkrečiu laiku kylančius rūpesčius.

Tų pačių metų rugsėjo 21 d. laiške kunigui Juozapui Kuktai Matulaitis rašo: „Vis dar negaliu suvaryti į tinkamą vagą savo gyvenimo, ir negalėsiu gal, kol mes Marijonai neįsikursime čia sau namo. [...] Ryne atlaikiau geras rekolekcijas, nusiraminau, sutvarkiau savo sielos gyvenimą. Dabar rengiuosi pradėti naują gyvenimą – Marijono – vienuolio. Tik sunku surasti namas samdytis; mat, iubiliejaus metas“⁷⁷. Transcendencijos patirtis laiškuose, ku-

⁷⁴ *Ibid.*, p. 506.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 566.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 527.

⁷⁷ Jurgio Matulaičio laiškas kun. Juozapui Kuktai, 1925-09-21, in: *Archivum Generale Marianorum*, Roma, 2.10.3.4/100, I / Matulevičius Georgius, Eppus., M.I.C. ad Kukta Josephum, sacerdotem 1–78, l. 75–76.

riuose fiksuota gyvenimo Vilniuje ar buvimo Romoje kasdienybė, pasireiškia kaip sutelktumas iššūkių akivaizdoje, kaip pastanga suderinti tai, kas, rodos, lieka nesuderinama. Liudijamas miesto pakrikimas, pašlijusi sveikata, tapatinantis atpažįstamas kenčiantis Kristus. Dievo artumo išgyvenimą rodo Matulaičio apibūdinta jausena po rekolekcijų. Tuo tarpu sena ir nauja priešprieša išduoda kardinalius asmens tapatybės pokyčius.

Išvados. Straipsnyje telkiamasi į Jurgio Matulaičio MIC laiškuose aprašytas vienuolijos atnaujinimo ir vyskupavimo Vilniuje situacijas. Kelta prielaida, kad laiškuose per teksto elementus, kurie kvalifikuoti kaip biblinis diskursas, reiškiasi transcendencija – vienas iš teksto tikrovės sluoksnių.

Tyrimo aktualumą lėmė ribinės, tai yra religinės, patirties konceptas, kurį pasitelkus interpretuota transcendencijos raiška korespondencijoje. Su transcendencijos patirties reprezentacijos ribiškumu susiję svarstymai apėmė teksto tikrovės, laiško literatūriškumo, laiške fiksuojamo santykio, kasdienės, poetinės, religinės kalbų ir produktyvios vaizduotės klausimus.

Įvykių, gyvenamos tikrovės elementų atranka, santykiai pabrėžiant ar nutylint, išduodant fikciškumą – visa tai atskleidė tikrovės sufikcinimo veiksmus, taip pat geros valios, susikalbėjimo svarbą. Tuo tarpu pabrėžiamas pavojus dėvėti abitą ir taip kvestionuojama vienuolių marijonų tapatybė, maldos prašymai, išpažįstamas pasitikėjimas Dievo valia skatino vaizduotę. Transcendencija laiškuose įgavo formą, jos artumo nuorodos keitė referuojamos tikrovės ribas.

Citatomis lotynų kalba, vienuolyno kaip dirvos ar nekaltai nuo dievo baimingo žmogaus kenčiančio Kristaus ir Matulaičio gyvenimo paralele, pragaro ir skaistyklos vaizdiniais laiškuose susietos Biblijos, laiškų tekstų ir gyvenamos tikrovės. Todėl individualus raginimas stiprinti brolius ar vieno kunigo atvejo reprezentacijos analizė sujungė skirtingu laiku gyvavusias krikščionių (vienuolių) bendruomenes. Karo situacijoje atpažintas blogis, tautinė nesantaika, su konkrečiais žmonėmis susiję iššūkiai lėmė praeities, dabarties ir ateities įvykių sutaptį.

Adresanto pasitelktos biblinės nuorodos atskleidė jo savivoką, laikyseną pasaulio atžvilgiu keičiantį transcendentiško Dievo artumą. Šiapusybė ir anapusybė laiškuose persidengė, todėl transcendencija per tekstą prabilo ir į skaitytoją.

THE LIMINALITY OF THE TRANSCENDENCE
EXPERIENCE IN JURGIS MATULAITIS'S LETTERS:
THE ISSUES OF LANGUAGE

Summary

The paper examines the correspondence between Jurgis Matulaitis and other Marians, which includes telegrams, postcards, and letters from 1907 to 1926. The focus is on the analysis of the letters reflecting the renewal of the congregation and the years of episcopacy. The latter situations are defined as liminal ones that stimulate the appearance of transcendence in the text. Meanwhile, the experience of transcendence is referred to as limit-experience. The theoretical framework of the paper includes the relationship between language and the world, the question of revelation, the insights of Paul Ricoeur, Christina M. Gschwandtner, David Pellauer, and Richard Kearney, who discussed the issue of religious language as a distinctive discourse and the concept of productive imagination. Drawing on the insights of Wolfgang Iser, the question of the literariness of the letters, the relationship between the lived reality, the textual reality, and the representation of transcendence are analysed. Liz Stanley's considerations on the referentiality of letters, Hans-Georg Gadamer's notes on letter language, good will, and the fundamental need/desire to understand the text of the letter provide tools for the analysis of personal religious texts. Symbols, metaphors, and the excerpts in Latin are references to transcendence. The paper hypothesises that the transcendence represented in the letters, which is qualified as biblical discourse, is one of the layers of the reality of the text. In describing his liminal experiences, Matulaitis senses the presence of transcendent God. Through the text, which stimulates the imagination, he speaks to the reader.

VLADIMIRO ŠILKARSKIO LAIŠKAI VANDAI SRUOGIENEI IR BALIO SRUOGOS GYVENIMO PARALELĖS

NERINGA MARKEVIČIENĖ

Įvadas. Vladimiras Šilkarskis (1884–1960) 1924–1940 m. buvo Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universitetas) graikų kalbos, literatūros ir antikinės kultūros istorijos dėstytojas, „vienas didžiausių Antikos filosofijos ekspertų Lietuvoje“¹. Dirbdamas Kaune, Šilkarskis susipažino su rašytoju Baliu Sruoga (1896–1947) ir jo žmona istorike Vanda Sruogiene (1899–1997). Tarpukariu Šilkarskis išvykdavo į užsienį darbo ar gydymosi tikslais ir nuolat su jais susirašinėjo, šiuos ryšius išlaikė ir 1940 m. pasitraukęs iš Lietuvos į Vokietiją.

Šilkarskio laiškus ilgą laiką saugojo Sruogienė asmeniniame archyve JAV. Ji juos laikė nepakankamai įdomiais², todėl ieškojo žmonių, kuriems juos galėtų atiduoti. Šilkarskio laiškuose yra daug informacijos apie jo giminaičius, pagalbą jiems, jų globą. Sruogienės įsitikinimu, filosofo laišakai dėl asmeninio turinio pirmiausia svarbūs jo šeimos nariams. Sruogos žmona Šilkarskio laiškus pasiūlė literatūrologui Vincui Maciūnui, kuris rinko egodokumentus, nes planavo parengti Lietuvoje, o vėliau emigracijoje gyvenusių intelektualų laiškų rinkinį:

Aš turiu krūvą žymių žmonių laiškų: nekalbant apie Šilkarskio, [...] turiu Čiurlionienės, J. Savickio, daug Biržiškų, Šeiniųs ir kt. Man rūpi, kur juos deponuoti. Jeigu Jūs darysit platesnį rinkinį, ar ne Jums reiks atsiųsti?³

¹ Arnoldas Kazimierėnas, „Smetona, Platonas ir Antika“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2024, Nr. 3, p. 37.

² Vandos Sruogienės (toliau – VS) atvirlaiškis Vincui Maciūnui (toliau – VM), iš Čikagos – į Filadelfiją (toliau iš → į), 1984-01-04, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 17, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas* (toliau – LLTI BR), f. 115, b. 423, l. 1r.

³ VS laiškas VM, Čikaga → Filadelfija, 1970-03-19, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 8, in: *Ibid.*, l. 1r.

Maciūnas gyveno Filadelfijoje, dirbo Pensilvanijos universiteto bibliotekoje, todėl sutiko perimti Sruogienės saugotus egodokumentus⁴. Sruogos žmonai adresuotus Šilkarskio laiškus Maciūno sūnus Vytautas Maciūnas 2010 m. perdavė Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynui (toliau – LLTI BR)⁵.

Tyrimo objektas, tikslas, problematika. Šiame straipsnyje siekta išanalizuoti ir į akademinę aplinką įtraukti iki šiol nepublikuotus šaltinius – 1928–1960 m. rašytus Šilkarskio laiškus, išsaugotus Sruogienės asmeniniame archyve. Šilkarskis – garsus lietuvių filosofas, pasaulyje pripažintas mokslininkas, eruditas. Tačiau apie jo asmenybę informacijos nedaug: pasiekiami tik periodikoje publikuoti amžininkų liudijimai, giminaičių prisiminimai. Šilkarskis iki šiol buvo visai nežinomas ir kaip laiškų autorius, nors jo epistolinis palikimas gausus. Todėl, remiantis istorine ir antropologine prieigomis, pasitelkus deskriptyvinį analitinį metodą, straipsnyje stengtasi pristatyti Šilkarskį: parodyti laiškuose išryškėjusius jo asmeninius ir kultūrinius interesus, turėtus vaidmenis⁶, jo kurtus ir palaikytus santykius su Sruoga ir jo žmona, kitais lietuvių inteligentais, kurie gyveno „emigracijos, kalinimo, karo ir kitomis kraštutinės atskirties situacijomis“⁷.

Šilkarskio laišakai Sruogienei analizuoti pasitelkus platesnį kontekstą – filosofo laiškus Sruogai⁸, rašytojai Sofijai Čiurlionienei⁹, Lietuvos universi-

⁴ VS laiškas VM, Čikaga → Filadelfija, 1985-01-23, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 21, in: *Ibid.*, l. 1r.

⁵ Vladimiro Šilkarskio (toliau – VŠ) laišakai VS, Bona, 1946–1960, [rankraščiai, pasirašyti mašinraščiai], Nr. 1–45, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450; dar žr. „Perdavimo ir priėmimo aktas“, Vilnius, 2010-08-11, [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 549, l. 1r.

⁶ Aistė Kučinskienė, *Kultūrišku keliu: Juozo Tumo-Vaižganto laišakai*: Monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 35.

⁷ Giedrė Šmitienė, Jurga Jonutytė, „Janinos Degutytės laišakai: Antropologinė prieiga“, in: *Nemeilės šešėly. Janinos Degutytės laiškynas: Susirašinėjimas su motina Janina Degutiene*, kn. 1, sudarė Giedrė Šmitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2025, p. 9.

⁸ Balio Sruogos (toliau – BS) laiškas VŠ, Štuthofas → Bona, 1944-07-30, [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1302, l. 1r; *Idem*, 1944-08-13, [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r; *Idem*, 1944-09-03, [rankraštis], in: *Lituanistikos tyrimo ir studijų centras*, Čikaga, [be signatūros, registracijos Nr. 13941], l. 1r; *Idem*, 1944-09-17, [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r; *Idem*, 1944-10-15, [rankraštis], in: *Ibid.*, l. 1r (dar žr. *Idem*, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 17, kn. II: *Laiškai Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1924–1946*, sudarė Algis Samulionis, Neringa Markevičienė, parengė Neringa Markevičienė, (toliau – BSR 17-II), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023, p. 513–517).

⁹ VŠ atvirlaiškiai Sofijai Čiurlionienei (toliau – SČ), Bona → Kaunas, 1944, [pasirašyti mašinraščiai, kopijos, gautos iš VS, 1984], Nr. 1–2, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 452.

teto Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui Vincui Krėvei-Mickevičiui¹⁰, Vilniaus universiteto rektoriui Mykolui Biržiškai¹¹, broliams Mykolui, Vaclovui, Viktorui Biržiškoms ir Krėvei¹², redaktoriui Antanui Vaičiulaičiui¹³. Įvairiems adresatams rašytų Šilkarskio laiškų turinį siekta suprasti „ne tik kaip nuorodą į aprašomus faktus, bet ir kaip iš santykio atsirandančią artikuliuotą žmogiškąją tikrovę“¹⁴. Ši kontekstinė medžiaga leido „rastis gyvoms ir netikėtoms detalių ir prasmų sąjungoms“¹⁵.

Per Šilkarskio laiškų Sruogienei prizmę parodyta ir periferinių egzodo archyvų situacija. Argumentuota, kodėl Sruogienės asmeniniame archyve sukaupta egodokumentinė medžiaga privalo tapti ne vien kontekstinių tyrimų atrama, bet ir savarankišku išsamių studijų objektu. Paaiškinta, kaip analizuojami šaltiniai pasitarnauja lietuvių kultūrai, kuo jie naudingi sruogistikai, egzodo tyrimams, kokia jų reikšmė lietuvių literatūros istorijai.

Šilkarskio laiškų aktualizacija. Šilkarskio laiškai, kaip ir gausus Sruogienės epistolinis palikimas, egodokumentų specialistų netirtas¹⁶. Šilkarskio,

¹⁰ VŠ atvirlaiškiai ir laiškai VK, 1925–1938, [rankraščiai], Nr. 1–22, in: *LLTI BR*, f. 51, b. 185; *Idem*, Bona → Noištatas, Viena, 1944, [rankraščiai, pasirašyti mašinraščiai], Nr. 1–10, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1612; *Idem*, Bona → Viena, 1944-08-14, [rankraščio kopija], in: *LLTI BR*, f. 115, b. 451.

¹¹ VŠ laiškas MB, Bona → Vilnius, 1944-09-11, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 1383, l. 1r–v.

¹² VŠ laiškai VB, VK ir kt., Bona, 1944, [rankraštis, pasirašytas mašinraštis], Nr. 1–2, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1616; VŠ atvirlaiškiai ir laiškai MB ir kt., Bona, 1945, 1954, [rankraštis, pasirašyti mašinraščiai], Nr. 1–3, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 453.

¹³ VŠ laiškai Antanui Vaičiulaičiui (toliau – AV), Bona → Skrantonas, 1950–1951, [pasirašyti mašinraščiai, kopijos], Nr. 1–3, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 449.

¹⁴ Jurga Jonutytė, „Laiškas kaip antropologinio tyrimo medžiaga“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2023, Nr. 66, p. 30.

¹⁵ Jurga Jonutytė, „Meilė ir metodas: Arentiškosios tradicijos pamokos ir pavyzdys“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2024, Nr. 68, p. 186.

¹⁶ Algis Samulionis rėmėsi jam adresuotais Vandos Sruogienės laiškais; žr. Algis Samulionis, *Balys Sruoga: Monografija*, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1986, p. 115, 127, 180, 184, 202, 204, 255, 264, 302, 305–307, 315, 317–319, 323, 326, 342, 347.

Sruogienės laiškais įvairiems adresatams – Algiui Samulioniui, Ingei Lukšaitėi, Vaclovui Biržiškai, Elenai Karosaitėi-Gimbutienei, Jeronimui Cicėnui, Vytautui Jonynui, Jurgiui Blekaičiui, Petronėlei Orintaitei-Janutienei, Stasiui Santvarui, Henrikui Nagiui, Mykolui Biržiškai, Bronei Masaitytei, Kaziui Veikučiui – naudotasi pristatant istorikės gyvenimą ir nuveiktus darbus JAV; žr. Lukas Jakšys, *Vandos Daugirdaitės-Sruogienės visuomeninė veikla išeivijoje*: Magistro baigiamasis darbas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012,

Sruogienės, o ir jiems adresuoti laišškai iš įvairių Lietuvos ir pasaulio, ypač Vokietijos ir JAV, atminties institucijų nesurinkti, neregistruoti ir neišleisti¹⁷.

Sruogienė į Šilkarskio asmenybę JAV lietuvių dėmesį atkreipė, minint šio poligloto, filologo šimtmetį¹⁸. Lietuvoje tuomet filosofai taip pat kėlė mintį, kad „galėtume dažniau prisiminti ir nepelnytai užmirštą Šilkarskį“¹⁹.

Sruogienei rašytus Šilkarskio laiškus prisiminti paskatino 2024 m. sausio 27 d. paminėta šio intelektualo sukaktis – 140-osios gimimo metinės. 2024 m. rugpjūčio 16 d. švęsta ir istorikės, visuomenininkės Sruogienės sukaktis – 125-osios gimimo metinės.

Šilkarskio laiškų ypatumai. Šilkarskio laišškai vertintini ne vien dėl asmeninio turinio, bet ir kaip kultūrinis dokumentinis palikimas.

Šilkarskio egodokumentų pluoštą, saugomą LLTI BR, sudaro laišškai ir atvirlaiškiai, kuriuos jis siuntė ne vien Sruogos žmonai, bet ir kitiems asmenims. Ši korespondencija dažnai turi bendrą adresatą. Vengiant pasikartojimų, netikslumų, taupant laiką, o ir žinant, kad adresatai gyveno kartu ar

p. 11–12, 18–19, 21–22, 24, 27–30, 32, 34–35, 39, 44–45, 47–48; šiame darbe panaudoti laišškai saugomi Kaune, Balio ir Vandos Sruogų namuose-muziejuje (toliau – BVSNM).

¹⁷ Lietuvos integralioje muziejų informacinėje sistemoje (LIMIS) pradėta skelbti BVSNM ir Maironio lietuvių literatūros muziejuje (toliau – MLLM) saugoma Sruogienės ir jai skirta korespondencija: <https://www.limis.lt/valuables?query=%7B%22text%22:%22Sruogien%C4%97%22%7D&pageIndex=1>, (2025-06-18).

Dalis Sruogienės laiškų ir jų fragmentų įvairiems adresatams, pavyzdžiui, Jadvygai Čiurlionytei, Julijai Jablonskytei-Petkevičienei, Sofijai Kymantaitėi-Čiurlionienei, saugomų BVSNM, MLLM, LLTI BR, Danutės Čiurlionytės-Zubovienės ir kitų asmenų privačiuose archyvuose, publikuota knygoje: *Jadvyga Čiurlionytė*, sudarė ir parengė Laima Burkšaitienė, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2006, p. 230, 237; *Gyvenimo juostos: Julija Jablonskytė-Petkevičienė*, sudarė Eglė Lukėnaitė-Griciuvienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013, p. 303–304; Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 5: *Laiškai 1906–1944*, (toliau – SČKR 5), sudarė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia Palukaitienė, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 228, 297, 320, 324, 396, 414, 426, 428; Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 6: *Laiškai 1945–1958*, (toliau – SČKR 6), sudarė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia Palukaitienė, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 493–497, 517–519.

Čiurlionienės laišškai Šilkarskiui SČKR 5 ir SČKR 6 nepublikuoti. Todėl neaišku, ar jie neišliko, ar nebuvo įtraukti į skelbtinų laiškų korpusą.

¹⁸ Vanda Sruogienė, „Vytauto Didžiojo universiteto profesorius prisimenant: 100 metų nuo Vladimiro Šilkarskio gimimo“, in: *Draugas*, Čikaga, 1984-01-28, Nr. 20, p. 2.

¹⁹ Vytautas Ališauskas, Tomas Sodeika, „Vladimirui Šilkarskiui – 100 metų“, in: *Istorija ir būtis: Filosofijos istorijos baruose*, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1988, p. 358.

netoli vienas nuo kito, Sruogienei rašytas Šilkarskio laiškas skirtas ir jo buvusiai žmonai Bronislavai Bieleckienei, broliui Henrikui Šilkarskiui, bičiulei Čiurlionienei, kolegoms istorikui Ignui Jonynui, literatūros istorikui Mykolui Biržiškai. Tokius bendrą adresatą turinčius egodokumentus Šilkarskis vadino cirkuliariniais²⁰ laiškais. Nors adresatai reiškė nepasitenkinimą dėl nesilaikyto privatumo²¹, Šilkarskis laiškų rašymo būdo nepakeitė – buvo vienodai atviras visiems.

Sruoga ir Šilkarskis – kolegų dėstytojai. Sruoga ir Šilkarskis susipažino 1924 m. Jie buvo Lietuvos universiteto dėstytojai, todėl gyveno profesorių namuose Kaune Žemuogių gatvėje²². Jų draugystė keitėsi – gilėjo ir stiprėjo.

Šilkarskis pirmiausia buvo Čiurlionienės bičiulis, o dėl to ir dažnas svečias Sruogų namuose: „Su juo rišo ir Čiurlionienė, kuri, pažįstama nuo 1918 m., man buvo visad labai motiniška, gera, Balys mylėjo Danutę, dar mažytę Rusijoje ant rankų nešiojo. O vėliau Danutė, daug vyresnė, draugavo su Dalia“²³. Sruogienė neįtraukė Šilkarskio į Sruogai artimų žmonių ratą²⁴. Jos ir kitų amžininkų prisiminimai atspindi Sruogos ir Šilkarskio pažinties faktą. O Šilkarskio laiškų turinys atskleidžia, kaip kurti, palaikyti ir puoselėti jų santykiai: parodo, kaip „tik kaimynai“, „geri pažįstami“ tapo „brangiais bičiuliais“.

Šilkarskis buvo profesorius, dvylika metų vyresnis už ką tik pradėjusį dėstyti Sruogą, todėl laikė jį nepakankamai brandžiu²⁵ ir jautė pareigą jam patarti, pamokyti²⁶.

²⁰ VŠ laiškas Mykolui Biržiškai (toliau – MB), Vaclovui Biržiškai (toliau – VB), Vincui Krėvei (toliau – VK), Bona, 1944-11-04, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 2, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1616, l. 1r; VŠ laiškas MB, VB, VK, VS ir kt., Bona, 1945-02-01, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 1, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 453, l. 1r.

²¹ VŠ atvirlaiškis VS, Bona, 1944-05-12, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 25, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1v.

²² Vincas Bilevičius, „Profesorių namai Kaune“, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose* (toliau – *BSMA*), sudarė Vanda Sruogienė, Vilnius: Regnum fondas, 1996, p. 190.

²³ VS laiškas Algiiui Samulioniui (toliau – AS), Čikaga → Vilnius, 1978-08-06, [pasirašytas mašinraštis], in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyrius* (toliau – *LLTI TS*), l. 3r.

²⁴ VS laiškas AS, Čikaga → Vilnius, 1985-05-13, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, l. 1r.

²⁵ Vanda Sruogienė, „Iš mūsų bendro gyvenimo“, in: *BSMA*, p. 113.

²⁶ *Ibid.*

Šilkarskis, kaip ir Sruoga, buvo atkaklus, tiesmukas, karštakošis. Kartą jis pakėlė triukšmą dėl nemoralaus dėstytojo iš Vengrijos elgesio su studente – kaltasis buvo priverstas palikti Lietuvą²⁷. Šilkarskis naudojosi ir Sruogos – publicisto talentu: įkyriai prašydavo per trumpą laiką parašyti nemažai atsitiktinės tematikos ar jo interesus ginančių straipsnių²⁸. Kaip prisimena Sruogienė, jos vyras nekenė užsakytų feljetonų apie dienos aktualijas²⁹, bet Šilkarskio primestų darbų nesugebėdavo atsakyti. Sruogienė nerimavo, kad Sruoga, išitraukdamas į nereikalingas veiklas, neįtoto saiko, eikvojo talentą. Jos liudijimu, Sruoga skųsdavosi, kad negali pailsėti, nes Šilkarskio spiriamas rašo naktimis³⁰. Šilkarskis, nuobodus, plepus ir įkyrus žmogus³¹, į Sruogų namus užsukdavo net po keletą kartų, todėl ir dieną trukdė dirbti³². Nepaisant to, Sruoga jį toleravo: pats jautė draugijos poreikį, buvo ne mažiau smalsus.

Grįžęs į tėviškę, Sruoga taip pat dažnai svečiuodavosi Juodžionių dvare, kur atostogaudavo Šilkarskis. O pastarasis neretai užsukdavo pas Sruogą į Baibokus. Jie turėjo bendrų interesų – žaisdavo šachmatais, vaikščiojo Tatulos pakrantėmis, mėgo diskutuoti, dalytis Kauno naujienomis.

Šilkarskio pomėgis per daug kalbėti Sruogai kenkė – įveldavo jį į nemaloniais situacijas, iš kurių ieškoti išeities palikdavo patį. Pavyzdžiui, nepagalvojęs apie pasekmes, Šilkarskis išplepėjo slaptą Sruogų sumanymą įsigyti sklypą Palangoje. Šilkarskis siūlė paduoti prašymą, be Sruogos, dar keliems draugams – Vaclovui Biržiškai, Vincui Krėvei ir Andriui Olekai-Žilinskiui. Jis tikėjosi, kad interesantų grupei sklypai bus išskirti greičiau. Šis gandas per Biržiškų šeimą Viekšniuose pasiekė Būgių ūkininką, Sruogos uošvį Kazimierą Daugirdą, kuris įsižeidė, nusivylė slapukavusiais žentu ir dukra. Šilkarskis neturėjo blogų tikslų, bet elgėsi impulsyviai – kėlė nesantą, kiršino žmones. Todėl Sruoga santykį su Šilkarskiu jų pažinties pradžioje įvardijo „prakeiktu prieteliškumu“, nuo kurio svajėjo „išsigelbėti“³³.

²⁷ Vanda Sruogienė, „Vytauto Didžiojo universiteto profesorius prisimenant: 100 metų nuo Vladimiro Šilkarskio gimimo“, p. 2.

²⁸ Vanda Sruogienė, „Iš mūsų bendro gyvenimo“, p. 117.

²⁹ VS laiškas AS, Čikaga → Vilnius, 1978-08-06, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, I. 1r.

³⁰ VS laiškas Vladui Žukui, Čikaga → Vilnius, 1979-10-03, [pasirašytas mašinraštis], in: *Ibid.*, I. 6r.

³¹ Dalia Sruogaitė-Bylienė, „Balys“, in: *BSMA*, p. 151–152.

³² VS laiškas AS, Čikaga → Vilnius, 1987-02-20, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, I. 2r.

³³ BS laiškas VS, Būgiai → Kaunas, 1928-06-16, in: *BSR* 17-II, p. 54–55.

Sruogą ir Šilkarskį siejo nepastovus, nenusipėjamas būdas, pusiausvyros stoka, panašūs prieštaringi charakteriai. Todėl Šilkarskio autocharakteristika galėtų apibūdinti ir Sruogą: „Aš esu iš tikrųjų keisčiausių prieštaravimų kamuolys“³⁴.

Šilkarskis turėjo daug įtakingų pažįstamų. Jis vienas pirmųjų sužinodavo svarbiausias Kauno akademinio pasaulio naujienas, Švietimo ministerijos aktualijas, kurios ne visada būdavo geros: Lietuvos universiteto reformos projektas, valdžios planai mažinti katedrų skaičių, fakulteto etatus, algas³⁵. Ne veltui, ruošiantis uždaryti Slavistikos katedrą, kurioje dirbo Sruoga, Šilkarskis perspėjo kolegą, kad jis spėtų apgalvoti situaciją³⁶.

Sruoga ir Šilkarskis – konkurentai, diletantai, avantiūristai. Kita Sruogos ir Šilkarskio susidūrimo akimirka susijusi su klasikinės filologijos sritimi. Sruoga kartu su būsima žmona, dar 1921 m. studijuodami Vokietijoje, ėmėsi sudėtingo, jų abiejų jėgas pranokusio projekto – brolių helenistų Alfredo ir Maurice'o Croiset parengto *Graikų literatūros istorijos* vertimo iš prancūzų kalbos. Šis veikalas turėjo būti išverstas iki 1924 m. pradžios, tačiau vertimo korektūros darbai vyko dar ir 1925 m. Nepaisant vertėjos Daugirdaitės ir redaktoriaus Sruogos pastangų, vertimas buvo atmestas – atsisakyta leisti dėl kalbos klaidų³⁷. Sruoga ieškojo galimybės išspausdinti pataisytą vertimą Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, kuriame dirbo pats. Bet ir šis variantas nepriimtas: „Tik šit koks reikalas. Fakultetas nusprendė spausdinti Šilkarskio „Graikų literatūros istoriją“ – tokio didumo, kaip Croiset. Konkurencija!“³⁸ Šilkarskis savarankiškai rašė veikalą tuo pačiu pavadinimu³⁹, nesivaržydamas su Sruoga nei dėl knygos tematikos, nei dėl apimties, nei dėl honoraro, bet netikėtai tapo jo konkurentu. Šilkarskis buvo klasikinės filologijos žinovas, todėl parengti knygą iš savo srities galėjo lengviau nei mėgėjas Sruoga. Šis akibrokštas neišardė

³⁴ VŠ laiškas MB, Bona → Vilnius, 1944-09-11, [pasirašytas mašinrašis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 1383, l. 1r.

³⁵ VŠ laiškas BS, Kaunas, 1928-08-25, [rankraštis], Nr. 3, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 880, l. 1r–v.

³⁶ *Ibid.*, l. 1r.

³⁷ Vladas Žukas, „Keletas B. Sruogą liečiančių rankraščių“, in: *Literatūra ir menas*, Vilnius, 1968-01-27, Nr. 4, p. 11.

³⁸ BS laiškas VS, Kaunas → Būgiai, 1925-06-20, in: *BSR 17-II*, p. 27.

³⁹ Vladimiras Šilkarskis, *Graikų literatūros istorija*, t. 1: *Klasikinis laikotarpis: I. Epas, II. Lyrika, III. Drama*, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas, akcinės bendrovės „Varpas“ spaustuvė, 1938, p. 1–328.

Sruogos ir Šilkarskio draugystės, bet kaip tik ją sustiprino. Sruoga vyresnį kolegą ėmė labiau vertinti, gerbti ir juo pasitikėti. O Šilkarskis geriau suprato Sruogą, kuris, pervertinęs savo jėgas, apsiėmė vykdyti avantiūrišką vertimo projektą.

Vėliau Šilkarskis pripažino, kad ir jam būdingos panašios spekuliacijos. Jis galėjo metus kruopščiai ir sąžiningai tyrinėti filosofinės tematikos probleminius klausimus. Tačiau literatūrinės srities darbus jis atlikdavo „su negirdėtu lengvabūdišku diletantizmu“⁴⁰. Šilkarskis teigė, kad 1922 m. atsisakė tapti Filosofijos katedros dėstytoju, nors buvo kviestas; apsiėmė dėstyti jam svetimą klasikinę filologiją. Pradėjo spausdinti *Graikų literatūros istoriją*, nors turėjo per porą dešimtmečių parengtą *Graikų filosofijos istoriją*. Vėliau Šilkarskis savikritiškai atsiliepė apie darbą, kuriuo „nukonkuravo“ Sruogą – „buvo tai gryniausia kompiliacija be jokios originalios vertės“⁴¹.

Sruoga ir Šilkarskis – kelionių entuziastai. Abu Lietuvos universiteto dėstytojai tarpukariu mokslinio darbo tikslais ar laisvalaikiu mėgo keliauti po Vakarų Europą. Sruoga 1925–1930 m. vienas ar su studentais lankėsi įvairiuose Europos miestuose – kultūros centruose, Saksonijos Šveicarijoje, Alpėse⁴². Sruoga kelionėse, kurios užtrukdavo mažiausiai mėnesį, jausdavosi vienišas, patirdavo jį kankinusį stiprų žmonos ir dukters ilgesį. Dar studijuodamas Rusijoje, rašytojas apibūdino save kaip „amžiną klajūną“⁴³, o jo bičiuliai vėliau vadino jį „aitvaru raguotu“, kuris nežinia, „ar studentas, ar turistas, ar vagabundas“, nes visą laiką trankėsi „po visas velnio pakampes“⁴⁴.

Šilkarskis noriai pasakojo Sruogai apie savo išvykas į kitas šalis (Čekiją, Vokietiją, Lenkiją, Sileziją) ir miestus (Karlsbadą, Vysbadeną, Berlyną),

⁴⁰ VŠ laiškas MB, Bona → Vilnius, 1944-09-11, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 1383, l. 1r.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Apie rašytojo ekskursijas į užsienį plačiau žr. Neringa Markevičienė, „Balio Sruogos laiškai“, in: *BSR 17-II*, p. 675–684.

⁴³ BS laiškas Valerijai Čiurlionytei, Voronežas → Iskorostis, 1917-08-23, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 16: *Laiškai Valerijai Čiurlionytei, 1915–1918*, sudarė Algis Samulionis, Neringa Markevičienė, parengė Neringa Markevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 446.

⁴⁴ Albino Rimkos atvirlaiškis BS, Frankfurtas prie Maino → Miunchenas, 1922-06-26, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 17, kn. I: *Laiškai Vandai Daugirdaitei, 1919–1924*, sudarė Algis Samulionis, Neringa Markevičienė, parengė Neringa Markevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 215.

perteikė įspūdžių iš kurortų, kur stiprino sveikatą (Palangą, Marienbadą, Bad-Neuenahrą).

Šilkarskį ir Sruogą siejo, geriau vienas kitą suprasti padėjo jų abiejų išgyventas stiprus namų ir tėvynės ilgesio jausmas (vok. *Heimweh*).

Tarpukariu Šilkarskis nemažai laiko praleido dirbdamas vokiečių filosofo Gustavo Teichmüllerio archyve: „Netikėsite, bet iš tikrųjų mane *одолела* [rus. persmelkė] *Heimweh*. Darbą Teichmüllerio archyve baigiau, ir nors čia labai gražu, grįžtu Lietuvon“⁴⁵. Berlyne susirgęs ir dėl užtrukusio gydymosi negalėdamas sugrįžti namo, Šilkarskis guodėsi Sruogai: „Kankina ir *Heimweh* – kiek labai stiprių ryšių riša mane su Lietuva – jaučiu tik užsienyje – bet čia tiesiog su giliu skausmu širdyje“⁴⁶.

Sąvoka *Heimweh* pasitelkta ir Sruogos Štuthofio laiškuose: „Darbas lagerio raštinėje lengvas, jis man reikalingas – gelbsti nuo Tėvynės ilgesio“⁴⁷, „Nuo gegužės 1 d. melancholija praėjo, nors ir dabar kartais ištinka stiprus ilgesio ir nostalgijos priepuoliai, nuo jų gelbsti tik poezija“⁴⁸.

Šilkarskis – Sruogos kūrybos gerbėjas. Šilkarskis sugebėdavo Sruogai pakelti nuotaiką. Jis pradžiugino Sruogą pranešdamas, kaip Lietuvos universiteto rektorius Biržiška, su kuriuo Sruogos santykis buvo oficialus, betarpiškai reagavo, kai perskaitė modernią rašytojo dramą *Milžino paunksmė*, kuri buvo sukurta Vytauto Didžiojo 500-ųjų mirties metinių proga surengtam literatūros konkursui:

Žinai, Baliuk, kad Tavo „Milžino paunksmė“ labai gyrė Mykolas Biržiška. Mačiau jo egzempliorio daug pabrauktų vietų ir girdėjau jį keletą kartų sakant: labai, labai talentinga. Taigi, mat, Tu visai be reikalo laikai jį savo priešu.⁴⁹

Anksčiau buvo žinoma, kaip į minėtą Sruogos dramą reagavo jo bičiulis Viktoras Biržiška, kai ją perskaitė⁵⁰. Sruogos pjesės *Milžino paunksmė* premjeroje, kurią pastatė režisierius Andrius Oleka-Žilinskas ir kuri įvyko

⁴⁵ VŠ atvirlaiškis BS, Berlynas → Kaunas, 1934-05-24, [rankraštis], Nr. 9, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 880, l. 1r.

⁴⁶ VŠ atvirlaiškis BS, Szklarska Poręba → Kaunas, 1933-12-20, [rankraštis], Nr. 8, in: *Ibid.*, l. 1r.

⁴⁷ BS laiškas VS, Štuthofas → Vilnius, 1944-01-31, in: *BSR 17-II*, p. 340–341.

⁴⁸ BS laiškas VS, Štuthofas → Būgiai, 1944-06-18, in: *BSR 17-II*, p. 485, 488.

⁴⁹ VŠ laiškas BS ir VS, Kaunas → Būgiai, 1932-08-07, [rankraštis], Nr. 6, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 880, l. 1r–v.

⁵⁰ BS laiškas VS, Būgiai → Kaunas, 1931 m. vasara, in: *BSR 17-II*, p. 145–146.

1934 m. Jaunųjų teatre, dalyvavo ir Šilkarskis⁵¹. Jo laiške išdėstyta informacija praplečia ir iki šiol žinomą literatūros kontekstą.

Šilkarskis – Sruogos stiprintojas. Tarpukariu Lietuvos ir užsienio spaudoje ėmė rodytis pranešimų apie Sruogos brolio Adolfo Sruogos vadovaujamą Pašto valdybą⁵². Tuo metu buvo įtarta, kad jis su bendrais pasiūlydami klastotojo pašto ženklus. Žmonės šią bylą suprato ir kaip Sruogų šeimos reikalą, todėl Sruoga reagavo skausmingai⁵³. Šilkarskis stengėsi įtikinti Sruogą nekreipti dėmesio į apkalbas: „Brangus mano Baliuk, nusišpauk Tu į tas kalbas – [...] kiekvienas padorus žmogus pasakys, kad Tu ir sapne nesapnavai apie tą visą aferą“⁵⁴.

Šilkarskis dėl laisvo gyvenimo būdo anksčiau buvo patekęs į ne vieną apkalbų verpetą. Jis teigė, kad visada rasis piktų žmonių, o ypač žurnalistų, kurie nepraleis progos pasinaudoti kito nelaime, kad pagarsėtų patys. Todėl Sruogą skatino susiimti ir atsiriboti nuo neįrodytos informacijos⁵⁵. Šilkarskis Sruogai patarė nesieti savęs su brolio darbais – verčiau susikonscentruoti į kūrybą, laiką skirti šeimai:

Baliuk, [...] nepasiduok slegiančiai nuotaikai, pakelk aukštai galvą – pasakyk sau, kad žmogus atsako tik už savo nusidėjimus ir tik jie žemina jo gerą vardą. [...]

[P]akelkit ir akis, ir širdis ir stipriai žiūrėkite į pasaulį, į ateitį, į savo kūrybą.⁵⁶

Pakeltos galvos ir aukštyn pakylėtos širdies leimotyvas, praėjus dešimtmečiui, pasikartojo ir Sruogos Štuthofe rašytuose laiškuose žmonai, bičiuliams Marijai Krasauskaitei, anksčiau jį drąsinusiam Šilkarskiui: „Naujuosius metus pradedu aukštai pakelta galva“⁵⁷, „Pasakykite visiems, kad jie privalo būti drąsūs. Apskritai: sursum corda!“⁵⁸

⁵¹ VŠ atvirlaiškis VS, Szklarska Poręba → Kaunas, 1934-03-30, [rankraštis], Nr. 2, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 881, l. 1v.

⁵² VŠ laiškas BS ir VS, Schlesien → Kaunas, 1933-10-22, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 7, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 880, l. 1r.

⁵³ VS laiškas AS, Čikaga → Vilnius, 1990-09-23, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, l. 3r.

⁵⁴ VŠ laiškas BS ir VS, Schlesien → Kaunas, 1933-10-22, Nr. 7, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 880, l. 1r.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ *Ibid.*, l. 1r–v.

⁵⁷ BS laiškas VS, Štuthofas → Greifswaldas, 1945-01-01, in: *BSR 17-II*, p. 579.

⁵⁸ BS laiškas Marijai Krasauskaitei (toliau – MK), Štuthofas → Pasau, 1944-08-06, in: *BSR 17-II*, p. 510.

Artimumą, pagarbą liudija ir Šilkarskio laiškų kreipiniai į Sruogų šeimą: „Brangieji!“, „Brangūs Ponia Vanda ir Baliuk!“, „Brangūs mano Bičiuliai!“, „Brangus Kolega!“, „Brangus mano Baliuk“⁵⁹.

Šilkarskio ir Sruogos laikysena okupacinių režimų metu. Šilkarskis 1940 m. pavasarį apsisprendė išvykti iš Lietuvos – tapo emigrantu⁶⁰. Pasi-traukimo į Vokietiją priežastis Šilkarskis įvardijo glaustai: „Raudonosios armijos invazija. Vis didėjantis chaosas krašte. Laisvės ir gyvenimo netikrumas, legalizuotas banditizmas...“⁶¹

Sruogos laikysena pirmosios sovietinės okupacijos metu vertintina nevienareikšmiškai. Sruoga buvo lankstus: jis vykdė okupantų nurodymus, tačiau kartu ir priešinosi. Skirtingai nei Šilkarskis, Sruoga nepriėmė esminių sprendimų. Vilniaus dramos teatro atidarymo proga jis, skatinamas teatralų – kairiųjų draugų, sukūrė kantatą „Lietuvos keliu“⁶². Šį okupaciniam režimui pasitarnavusį kūrinį Sruoga parašė priverstas: jo darbą prižiūrėjo iš Maskvos atvykęs užsakovas⁶³. Vėliau Sruoga gailėjosi parašęs Maskvos ideologiją perteikusį ir Kremliaus šeiminką Staliną pavaizdavusį iškilingą eilėrašį⁶⁴.

1940–1941 m. Lietuvių kultūros dekadai Maskvoje Sruoga ruošė ir dramą *Apyaušrio dalia*⁶⁵. Tačiau ji dėl sąmoningai rezervuoto, todėl politinio užsakymo neatitikusio turinio (pavaizduoto baudžiavos laikotarpio, valstiečių kurstytos sukilimo dvasios) okupantams nepasitarnavo⁶⁶.

⁵⁹ VŠ laiškai BS, 1928–1937, [rankraščiai, pasirašyti mašinraščiais], Nr. 1–13, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 880.

⁶⁰ VŠ laiškas VS ir SČ, Bona, 1944-03-13, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 15, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1v.

⁶¹ VŠ laiškas SČ, 1943-09-27, [taisytas, nepilnas mašinraštis], Nr. 1, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 882, l. 1v.

⁶² Balys Sruoga, „Lietuvos keliu“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, (toliau – BSR 1), parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 318–322.

⁶³ Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, in: *Ibid.*, p. 807.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 807–808.

⁶⁵ Balys Sruoga, *Apyaušrio dalia*, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 3: *Dramos*, (toliau – BSR 3), parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 7–185.

⁶⁶ Plačiau žr. Neringa Markevičienė, „Balio Sruogos laiškai įvairiems asmenims: *Sursum Corda!*“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2020, t. 43, p. 236–237.

Sruoga 1938–1941 m. parašė istorinę kroniką *Kazimieras Sapiega*⁶⁷, kuri atitiko kūrėjo vidinę nuostatą, nes skatino rezistencinę dvasią. 1941 m. parašytas ir Sruogos eilėraštis⁶⁸, kuris kovai už laisvę įkvėpė Vilniaus jaunimą – studentus, moksleivius.

1943 m. rašytojas tapo vienu autoritetingiausių visuomenės nuomonės formuotojų – jis ragino priešintis nacių tikslui Lietuvoje – SS legiono steigimui⁶⁹:

Prasidėjo vokiečių siautėjimas, areštai... Mūsų visuomenėje pakilo nerimas. Pas Balį pasiklaustatarimo ateidavo dar daugiau žmonių. Balys laikėsi griežtai nuomonės: jokių būdu nedalyvauti mobilizacijoje, nes ji pažeidžia mūsų suverenumo teises. Mūsų jaunimas nepadės atlaikyti bolševikų invazijos, tik bus išžudytas. Sąjungininkai vokiečius nugalės ir neduos bolševikams atsigauti, nes tai priešinga jų interesams. Būtinai reikia saugoti mūsų jaunas jėgas. Karo galas artėja, mums jos bus reikalingos nepriklausomybę atstatant. Taip Balys galvojo ir taip atvirai kalbėjo. [...] Balio žodžiai pasiekė gestapą, jeigu vėliau mes sužinojom, kad jis buvo kaltinamas, jog organizavęs pasipriešinimą mobilizacijai.⁷⁰

Istoriko Arūno Bubnio teigimu, gestapas turėjo žinių apie kiekvieno asmens nedraugišką ar priešišką veiklą. Jau priartėjus frontui, vokiečiai patys sunaikino Kauno ir Vilniaus saugumo policijos bylas, agentų bylas⁷¹. Todėl neišliko dokumentų, iš kurių paaiškėtų, kas skundė rašytoją.

Antrosios sovietinės okupacijos metu režimas Sruogą taip pat išnaudojo. Rašytojo laikysena buvo dvejopa: stengdamasis išgyventi, jis laviravo, bet kartu ir maištavo. Šantažuojamas, persekiojamas, Sruoga parašė pjesę *Pajūrio kurortas*⁷², filmavosi Maskvos režisieriaus kurtame dokumentiniame

⁶⁷ Balys Sruoga, *Kazimieras Sapiega*, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 2: *Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 545–723.

⁶⁸ Balys Sruoga, „[Mūsų žemiškąjį kelią]“, in: *BSR* 1, p. 323.

⁶⁹ Arūnas Bubnys, *Lietuviai Štuthofio koncentracijos stovykloje 1942–1945 metais*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2023, p. 14.

⁷⁰ Vanda Sruogienė, „Balio Sruogos suėmimas 1943. III. 16“, [Čikaga], [be datos], [pasirašytas mašinraštis], žr. neaprašytas Balio Sruogos fondas, in: *Balzko lietuvių kultūros muziejus*, Čikaga, l. 4r.

⁷¹ Neringa Markevičienė, Arūnas Bubnys, „Reikia remtis visais šaltiniais, kuriuos tik galima gauti“, Juodonys (Rokiškio raj.), 2024-06-20, in: 23-iasis Prigimtinės kultūros instituto seminaras „Ranka rašyti laišškai. Pasakojimas, santykis ir savivoka“, in: Asmeninis Neringos Markevičienės archyvas.

⁷² Balys Sruoga, *Pajūrio kurortas*, in: *BSR* 3, p. 475–604.

filme *Tarybų Lietuva* – okupantai norėjo parodyti Sruogą kaip tipiską tarybinį rašytoją⁷³. Kad Sruoga nebuvo prisitaikėlis, liudija jo veikla: baigiama jame *Pajūrio kurorto* žodyje rašytojas paneigė ideologinį pjesės turinį⁷⁴; jis vertė rusų poetus, kurių tekstais reiškė maištą prieš tarybinę santvarką⁷⁵; apie pokario situaciją rašė atvirus laiškus bičiuliams Ignui Šeiniui, Stepui Povilavičiui-Vykintui, Marijai Nemeikšaitei⁷⁶, Rašytojų sąjungos pirmininkui Petruui Cvirkai (jam adresuoto laiško nuorašas tapo net rezistenciniu tekstu – „ilgus dešimtmečius ėjo iš rankų į rankas“⁷⁷), kitiems ideologams – Mečislovui Gedvilui, Justui Paleckiui, Antanui Sniečkui⁷⁸.

Šilkarskio ir Sruogos požiūris į emigraciją. Pasitraukęs į Boną, Šilkarskis ten išgyveno dvidešimt metų. Sruoga tokią išeitį kategoriškai atmetė, nors ir turėjo galimybę palikti sovietų ir nacių okupuotą Lietuvą – emigranto likimo jis nesirinko.

1944 m. vasaros pabaigoje pasklido gandai, kad Štuthofio kaliniai bus išlaisvinti, bet turės gyventi ir dirbti Vokietijoje. Todėl Šilkarskis siūlė Sruogai apsisototi pas jį Bonoje⁷⁹. Tačiau Sruoga iš karto atmetė mintį apie emigraciją: „Žinoma, bet kokiomis aplinkybėmis norėčiau grįžti namo: kai Tėvynė išgyvena tragišką laikotarpį, mano šventa pareiga ten būti“⁸⁰. Šilkarskio padedamas Sruoga galvojo pasiekti Lietuvą.

1944 m. pavasarį Šilkarskis ketino iš Vokietijos trumpam sugrįžti į Lietuvą. Kolegos iš Berlyno pasiūlė jam parašyti rusų filosofijos istoriją. Tai buvo pirmasis oficialus mokslinio darbo pasiūlymas, kurio Šilkarskis, rytų kalbų žinovas, negalėjo atsisakyti. Persikėlęs į Boną Šilkarskis, skirtingai nei kiti svetimšaliai, daugiau nei trejus metus nebuvo įtrauktas į jokią privalomą darbą. Jis du kartus pildė anketą, kurioje pažymėdavo, kad yra

⁷³ BS laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1947-03-19, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 252, l. 1r.

⁷⁴ Balys Sruoga, „Kritiškos pastabos“, žr. *Pajūrio kurortas*, in: *BSR* 3, p. 601–604.

⁷⁵ Nikolajus Nekrasovas, „Nežinomam draugui“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 5, kn. I: *Vertimai*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Rimas Žilinskas, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 237.

⁷⁶ Plačiau žr. Neringa Markevičienė, „Balio Sruogos laišakai įvairiems asmenims: *Sursum Corda!*“, p. 266–270.

⁷⁷ Algis Samulionis, „Balio Sruogos laiškas P. Cvirkai“, in: *Rašytojas pokario metais: Dokumentų rinkinys*, parengė Laima Arnatkevičiūtė ir kt., Vilnius: Vaga, 1991, p. 413.

⁷⁸ Neringa Markevičienė, *op. cit.*, p. 255–266.

⁷⁹ VŠ laiškas BS, Bona → Štuthofas, 1944-09-07, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r.

⁸⁰ BS laiškas MK, Štuthofas → Pasau, 1944-08-27, in: *BSR* 17-II, p. 511.

nedarbingas dėl pakrikusių nervų, širdies silpnumo, amžiaus⁸¹. Pasiūlytam mokslo darbui Bonoje trūko medžiagos. Todėl Šilkarskis prašė leidimo išleisti jį kelioms savaitėms į Lietuvą. Jam pavyko sutvarkyti dokumentus Vokietijoje, tačiau iš Kauno komisariato negavo leidimo atvykti⁸², todėl į tėvynę nebegrižo.

Sruoga 1945 m. gegužės 18 d. po Štuthofio tremties iš Torunės buvo paragabentas į tarybinę Lietuvą, kur žmonos ir dukters neberado. Sruogienė į Lietuvą iš JAV buvo atvykusi 1976 m.⁸³

Sruoga ir Šilkarskis – kaliniai. Sruoga, uždarytas Štuthofe, buvo atskirtas nuo tėvynės, kuriai nebegalėjo pasitarnauti darbais – paskaitomis Vilniaus universitete ir kūryba. Todėl jis jautėsi išstumtas iš gyvenimo, nereikalingas, beteisias – išgyveno beprasmybę, tuštumą. Slegiamas tėvynės ilgesio ir nostalgijos, jis patyrė psichozę⁸⁴. Sruoga Štuthofą apibūdino kaip „pasmerktųjų urvą“⁸⁵, „dvokiančią duobę“⁸⁶, „dvokiančią velnio duobę“⁸⁷.

Šilkarskis 1945 m. Bonoje pateko į bombų ataką: „[P]er Bonno užpuolimą X.18 buvau pačiam bombardavimo centre greta gelžkelio stoties. Bombos, skirtos stočiai ir viadukui, po kuriuo stovėjau, sunaikino aplink milžiniškus pastatus lyg tai būtų degtukų skrynutės“⁸⁸. Šilkarskis slėpėsi bunkeryje, o paskui, žmonių palaikytas bepročiu, uždarytas į kalėjimą, kur praleido mėnesį:

Nerašiau Jums taip ilgai, nes nuo 28. XII iki 18. I buvau gyvai palaidotas šlykščiam, šaltam dvokiančiam urve. Mat isteriškos poniutės, kurios matė mane per baisųjį bombonešių puolimą XII. 28 d. rašant bunkery laišką Ellen [filosofo

⁸¹ VŠ laiškas VS ir SČ, Bona, 1944-03-13, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 15, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1r.

⁸² VŠ atvirlaiškis Ignui Jonynui (toliau – IJ), Bona, 1944-03-24, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 19, in: *Ibid.*, l. 1v.

⁸³ VS laiškas AS, Čikaga → Vilnius, 1977-08-29, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, l. 1r.

⁸⁴ Plačiau žr. Neringa Markevičienė, Giedrė Šmitienė, „Raštu, kaip ir laišku, nepasirenki – jie tave ištinka“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2024, Nr. 68, p. 159–160.

⁸⁵ BS laiškas VS, Štuthofas → Vilnius, 1943-08-08, in: *BSR* 17-II, p. 253.

⁸⁶ Balys Sruoga, *Dievų miškas*: Memuarai, redagavo Donata Linčiuvienė, (ser. *Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius*, Nr. 3), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 159.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 239.

⁸⁸ VŠ laiškas VS ir kt., Bona, 1944-11-04, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 2, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1616, l. 1r.

Dyroffo dukrai, – N. M.], įsivaizdino, kad aš mieruoju bunkerio sienas. Jų pašauktas policininkas nuvedė mane į kalėjimą. Nei jis, nei kalėjimo viršininkas nepranešė niekam – nei prokurorui, nei kriminalinei policijai, nei Gestapo apie mano suėmimą.⁸⁹

Susisiekti su pažįstamais Bonoje Šilkarskis negalėjo – „būčiau sukirmijęs požeminiame urve“⁹⁰. Filosofą išgelbėjo kapelionas, kalėjime laikęs mišias. Jis Bonos universitete klausė profesoriaus paskaitų, todėl atpažino dėstytoją. Paskui kreipėsi į Bonos universiteto rektorių, kuris parašė gestapui, kad Šilkarskis suimtas per klaidą, todėl prašė jį išlaisvinti. Šilkarskis kaip beprotis tris savaites praleido pusbadžiu „baisiausiose gyvenimo sąlygose“⁹¹.

Sruogienė, kuri rūpinosi vyro išlaisvinimu, 1944 m. rudenį Berlyne taip pat atsidūrė griuvėsiuose – ji išgyveno „vieną siaubingiausių Vokietijos sostinės bombardavimų“⁹².

Sruoga ir Šilkarskis – kūrėjai. Kūrybiniai interesai, kilę ribinėse situacijose. Literatūrologė Giedrė Šmitienė įžvalgiai pastebėjo, kad „[p]atekęs į nežmoniškas sąlygas žmogus dažnai nuščiūva, praranda amą ir balsą“⁹³. Įveikti krizę gali paskatinti išorinis postūmis, sužadinantis vidinę motyvaciją nepasiduoti apatijai. Įveikti konclageryje apėmusią psichozę Sruogai pirmiausia padėjo jo mokiniai, Teatro seminario, vykusio Vilniaus universitete, dalyviai: Jurgis Blekaitis, Vytautas Aleksandras Jonynas, Vincas Adomėnas, Eugenijus Matuzevičius. Jie šiame seminare užsimezgasias ir subrandintas idėjas nacmečiu praktiškai realizavo „Vaidilos“ teatre. O žurnale *Kūryba* ir laikraštyje *Naujoji Lietuva* Sruogos studentai diskutavo apie naujus spektaklius, teatrinius ieškojimus. Paminėta spauda nelegaliais keliais pasiekdavo ir Štuthofą. Todėl Sruoga per spaudą stebėjo buvusių mokinių darbus teatre. Nesutardami dėl tradicinio ir poetinio teatro krypčių, jie į diskusijas netiesiogiai įtraukė ir savo mokytoją, kuris, apimtas sielvarto, liūdesio dėl nepagrįstos tremties, išgyveno bejėgiškumą – iki tol lageryje nekūrė.

⁸⁹ VŠ laiškas MB, VK, VS, Bona, 1945-02-01, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 1, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 453, l. 1r.

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 133.

⁹³ Neringa Markevičienė, Giedrė Šmitienė, *op. cit.*, p. 159.

1944 m. gegužės mėnesį, norėdamas pagelbėti mokiniams išspręsti jų vienu kitam keliamas teatro problemas, Sruoga pradėjo rašyti – pirmiausia straipsnius apie ateities teatrą („Teatro romantika“, „Tikroviškumas teatro mene“), lyrinę tragediją *Pavasario giesmė* ir komedijas *Pagunda*, *Prančiūko marškinėliai*, *Uošvė*, *Dobilėlis penkialapis*. Sruoga jautėsi laimingas, nes kūryba, užplūdusi „nepaprasta rašymo karštinė“⁹⁴ leido užsimiršti, buvo tam tikra saviterapija.

Laiškuose Šilkarskiui Sruoga dalijosi kūrybiniais sumanymais, kuriuos paskatino neramus ir pavojingas laikas, abu bičiulius išmokęs drąsos, pasitikėjimo kitais žmonėmis, optimizmo:

Jis parašė „Įvadą į estetiką“, pora dramatinių mažmožių (plunksnos mėginimas!) ir rašo dabar dramą [*Pavasario giesmė*, – N. M.]. Tonas jo ilgo laiško l.[abai] tvirtas. „*Inter arma silent Musae* [lot. Karo metu mūzos tyli], – rašo Balys, – *das ist ein alter Quatsch* [vok. tai sena nesąmonė]! *Es ist am Besten zu dichten im Gewitter – in dem dramatischen Stil des Lebens* [vok. Geriausia kurti per audrą, kuri yra tinkamas dramatiškų gyvenimo aplinkybių fonas]“, „*Ich habe sehr viel gelernt* [vok. Aš daug ko išmokau]. *Im Leben kann mich schon nichts erschrecken* [vok. Niekas gyvenime negali manęs išgąsdinti]“. Pastarąją frazę aš puikiai suprantu. Po anų 3 metų pragaru esu užgrūdintas visam.⁹⁵

Sruoga buvo įsitikinęs, kad kalinio patirtis jį sustiprino, išugdė valią, lageryje jis įgijo gyvenimo išminties.

Šilkarskio gyvenimas Bonoje buvo sunkus, ypač pirmus trejus metus. Iš tėvynės jį pasiekė žinios apie artimųjų netektį (1941 m. Šilkarskio brolio Povilo šeima ištremta į Sibirą), užpuolė ligos (amnezija, depresija, širdies nepakankamumas), padariusios jį nedarbingą, priklausomą nuo kitų (Bonoje Šilkarskiui rūpinosi bičiulis Dyroffas, o materialiai jį rėmė tėvynainiai). Laiškuose Krėvei Šilkarskis liudijo, kad tik praėjus trejiems metams iš lėto grįžo dvasinės jėgos, noras dirbti ir kurti⁹⁶. 1943 m. mirus Dyroffui, Šilkarskis ėmė tyrinėti šio filosofo biografiją, sudarinėjo jo raštus⁹⁷.

Emigracijoje nelengvomis sąlygomis gyvenęs Šilkarskis su bičiuliais dalijosi mintimis, kurios panašios į Sruogos:

⁹⁴ BS laiškas VŠ, Štutthofas → Bona, 1944-10-15, [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r.

⁹⁵ VŠ laišakai VB, VK ir kt., Bona, 1944-08-02, [rankraštis], Nr. 1, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1616, l. 1v.

⁹⁶ VŠ laiškas VK, Bona, 1944-09-06, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 2, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1612, l. 1r.

⁹⁷ VŠ atvirlaiškis VS, Bona → Vilnius, 1943-12-25, [rankraštis], Nr. 6, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 882, l. 1v.

Gavau šiandien laišką ir iš Sruogos. Baisiai nerimauja dėl šeimos, o vis dėlto nugalėjo ir nostalgiją, ir ilgesį saviesiems – dirba ir net kuria daug, ir jaučiasi visai sveikas. Taip pat yra ir su manim. Niekas negali atimti man noro dirbti ir pajėgumo dirbti (*Arbeitsfähigkeit*) – žinoma, su didele širdgėla galvoju apie bičiulių likimą, ypač tų, kurie liko Lietuvoje, bet ši širdgėla neatima man energijos. Tikėkimės, kad ir Jums iš lėto grįš jėgos.⁹⁸

Šilkarskis buvo įsitikinęs, kad lageryje Sruoga, kaip ir jis Bonoje, pakels vargus ir kad jo siela išliks nepalaužta⁹⁹.

Sruoga ir Šilkarskis – poliglantai. Šilkarskį ir Sruogą siejo kalbos – noras pramokti jų daugiau ir geriau.

Sruoga žmonos prašė į lagerį atsiųsti keletą prancūziškų knygų, kad galėtų savarankiškai lavintis – skaityti prancūziškai¹⁰⁰. Rašydamas Šilkarskiui, kuris mokėjo graikų, lotynų, vokiečių, rusų, lenkų kalbas, jis pasidžiaugė, kad lageryje pramoko lenkų kalbos: „Tiesa, naujiena Tau: aš išmokau lenkiškai kalbėti, bet didžiuojuosi esąs lietuvis“¹⁰¹.

Šilkarskį galima laikyti atsivertusiu lietuviu. Kilęs iš Pasvalio krašto, mokslus ir studijas baigęs jį formavusioje Mintaujos gimnazijoje, kurioje orientuotasi į vokiečių ir rusų kultūrą, Maskvos universiteto Istorijos-filologijos fakultete, Šilkarskis tautybės klausimu iš pradžių buvo neutralus: „Tautybės jokios jis tuomet nepripažindavo“¹⁰². Pirmojo Pasaulinio karo metais Šilkarskis, paveiktas lenkų kultūros ir literatūros, save laikė lenku: „Garsiai kritikavęs mūsų visuomenės žemą kultūros lygį, o ypač gynęs lenkų mažumos teises, Šilkarskis įsigijo lenkininko, lenko vardą“¹⁰³. Po karo nuvykęs į Lenkiją, jis nusivylė šia šalimi. Kai Kaune tarpukariu vykusiuose literatūriniuose šeštadieniuose Šilkarskis susitiko su Čiurlioniene, ankstesnį požiūrį pakeitė – tapo susipratusiu lietuviu¹⁰⁴. Dar gyvendamas Kaune,

⁹⁸ VŠ laiškas VK, Bona, 1944-09-06, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 2, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1612, l. 1r.

⁹⁹ VŠ atvirlaiškis VS, Bona → Vilnius, 1944-01-12, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 3, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1v.

¹⁰⁰ BS laiškas VS, Štuthofas → Būgiai, 1944-06-18, in: *BSR 17-II*, p. 485–486, 488.

¹⁰¹ BS laiškas VŠ, Štuthofas → Bona, 1944-09-03, in: *BSR 17-II*, p. 515.

¹⁰² Albinas Kazlauskas, „Antikos kultūros tyrinėtojas“, in: *Darbas*, Pasvalys, 1989-01-19, Nr. 8, p. 3.

¹⁰³ Vanda Sruogienė, „Vytauto Didžiojo universiteto profesorius prisimenant: 100 metų nuo Vladimiro Šilkarskio gimimo“, p. 2.

¹⁰⁴ VŠ atvirlaiškis SČ, Bona → Kaunas, 1944-06-22, [pasirašyto mašinraščio kopija], Nr. 1, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 452, l. 1r–v.

jis mokėsi lietuvių kalbos. Filosofas turėjo gerą atmintį, todėl, padedamas Čiurlionienės, ją gerai išmoko¹⁰⁵.

Bičiulių rūpestis Šilkarskiu – emigrantu. Šilkarskio laiškuose ne kartą minima kolegų istorikų Jonyno ir Sruogienės pagalba – „didelis patarnavimas“¹⁰⁶ jam, ką tik persikėlusiam į Vokietiją. Atsiminimuose nėra užuominų, kaip jis kūrėsi Bonoje, iš ko gyveno. Bonos universitete Šilkarskis pradėjo dėstyti ne iš karto, o tik kai pasveiko – atgavo atmintį. Šilkarskio laišakai Sruogienei, Jonynui, Čiurlionienei atsako, kaip ir kieno dėka filosofas išgyveno Bonoje 1940–1946 m. Jei Sruogienė nebūtų išsaugojusi Šilkarskio laiškų, apie tai dabar nebūtų žinoma.

Šilkarskio bičiuliai rūpinosi Vilniuje Didžiojoje gatvėje 24–12¹⁰⁷ paliktais jo asmeniniais daiktais. Pardavę juos, gautas lėšas persiuntė jam į Boną¹⁰⁸. Šilkarskis dėkojo draugams už pasirūpinimą asmeniniu turtu, nes „kitose rankose vargu ar kas būtų palikę“¹⁰⁹.

Sruogienė Šilkarskiui siuntė įvairių daiktų: drabužių (baltinių, marškinų, kojines, šiltą megztinį, kostiumų, geresnių kaliošų, batų), patalynės (paklodžių, lengvą antklodę, pledą, rankšluosčių), darbui reikalingų priemonių (popieriaus kortelių, rašomojo popieriaus)¹¹⁰, maisto produktų (cukraus, medaus, kruopų, ryžių, pupelių, žirnių, džiovintų sūrių, kavos). Iš maisto produktų Šilkarskis labiausiai laukė kumpio su storu lašinių sluoksniu¹¹¹. Lietuviškas maistas pranoko anksčiau jo ragautus pasaulio gardėsius:

Lašiniai atrodo man skanesni, negu langustos ir omarai, kuriuos prieš daug metų valgiau Paryžiuje. Tepu juos į juodą duoną ir valgau, lyg tai būtų puikiau-si pasaulio skanumynai;¹¹²

¹⁰⁵ VS laiškas VM, Čikaga → Filadelfija, 1984-12-12, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 423.

¹⁰⁶ VŠ atvirlaiškis VS, Bona, 1944-01-24, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 2, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1v.

¹⁰⁷ VŠ atvirlaiškis IJ, Bona → Vilnius, 1944-03-14, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 17, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁰⁸ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1944-02-10, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 6, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁰⁹ VŠ atvirlaiškis IJ, Bona → Vilnius, 1944-03-14, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 17, in: *Ibid.*, l. 1v.

¹¹⁰ VŠ atvirlaiškis VS, Bona → Vilnius, 1944-01-24, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 2, in: *Ibid.*, l. 1v.

¹¹¹ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1944-01-14, [rankraštis], Nr. 9, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹¹² VŠ atvirlaiškis VS, Bona → Vilnius, 1944-02-23, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 23, in: *Ibid.*, l. 1v.

O rūkytus dalykus tai vartoju aš, dėdamas juos tiesiog į juodą duoną: dieviškas valgis.¹¹³

Šilkarskio teigimu, siuntiniai iš Lietuvos jam pastiprino sveikatą, suteikė darbui reikalingos energijos ir jėgų¹¹⁴.

Bičiules Sruogienę ir Čiurlionienę Šilkarskis aprūpindavo Lietuvoje nacmečiu stokotais dalykais – imunitetą stiprinančiais vaistais („Redoxono“ tabletėmis), vitaminais B ir C, soda, sausomis mielėmis¹¹⁵.

1949 m. emigravusi į Ameriką, Sruogienė toliau rūpinosi Šilkarskiu. Ji jam maždaug kas mėnesį siuntė įvairių maisto produktų: kavos, arbatos, kiaušinių miltelių, džiovintų abrikosų, riešutų sviesto¹¹⁶. Jais Šilkarskis pasigardžiuodavo per šventes, pavyzdžiui, Velykas¹¹⁷.

Pasitaikius progai, Sruogienė Šilkarskiui išsiųsdavo ir jo darbui būtinų reikmenų, pavyzdžiui, odinį žiedinį segtuvą su pirmos rūšies plonu popieriumi, ant kurio galima rašyti iš abiejų pusių¹¹⁸. Šilkarskis labai vertino šią dovaną, nes kokybiškas, gražus ir geras popierius pasitarnavo kūrybai, mokslui¹¹⁹. Vėliau Šilkarskis Sruogienei į Ameriką nusiuntė jo parengtą ir įrištą studiją apie Antaną Maceiną¹²⁰, išleistus ir jo išverstus rusų filosofo Vladimiro Solovjovo raštų tomus¹²¹.

Siuntiniai iš Vilniaus į Boną ir iš Bonos į Vilnių, o vėliau iš Amerikos į Vokietiją ir atgal, su meile ir rūpesčiu formuotas jų turinys liudija išlaikytą gerą santykį tarp bičiulių. Išskirti sunkių aplinkybių, gyvendami svetur, jie vieni kitų nepamiršo. Šilkarskis ne veltui teigė, kad būtų labai nemalonu, jei bičiuliai iš tėvynės manytų, kad, pasitraukęs į Boną, jis nebejaučia ryšių, kurie jungia jį su Lietuva¹²² ir ten likusiais giminaičiais, draugais.

Šilkarskiui išgyventi Bonoje padėjo ne tik siuntiniai iš Lietuvos, bet ir bičiulių laiškai. Gyvendamas Lietuvoje, dėl charakterio ypatumų ir

¹¹³ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1944-01-03, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 11, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹¹⁴ VŠ atvirlaiškis IJ, Bona → Vilnius, 1944-03-24, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 19, in: *Ibid.*, l. 1r–v.

¹¹⁵ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1944-04-08, [rankraštis], Nr. 29, in: *Ibid.*, l. 1v.

¹¹⁶ VŠ laiškas VS, Hangelaras, 1952-09-06, [rankraštis], Nr. 8, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 1r.

¹¹⁷ VŠ laiškas VS, Walberbergas, 1952-02-13, [rankraštis], Nr. 4, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹¹⁸ VŠ laiškas VS, Walberbergas, 1952-04-20, [rankraštis], Nr. 5, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹¹⁹ VŠ laiškas VS, Bona, 1953-08-05, [rankraštis], Nr. 12, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹²⁰ VŠ laiškas VS, Walberbergas, 1952-02-13, [rankraštis], Nr. 4, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹²¹ VŠ laiškas VS, Bona, 1956-03-15, [rankraštis], Nr. 20, in: *Ibid.*, l. 2r.

¹²² VŠ laiškas VS, Bona, 1946-07-25, [rankraštis], Nr. 1, in: *Ibid.*, l. 1v.

nepastovaus būdo jis atstūmė ne vieną pažįstamą. Jų laiškai, atsiųsti Šilkarskiui į Boną, liudija, kad nesusipratimai Lietuvoje pamiršti, kad atgijo seni draugiški jausmai: „Ši sąmonė labai labai daug prisidėjo prie mano galutinio pasveikimo“¹²³.

Šilkarskis – laiškų rašytojas, ryšius palaikantis tarpininkas, globėjas. Svarbus Šilkarskio laiškų rašytojo vaidmuo. Jis buvo vienas pirmųjų tarpininkų, padėjęs išeivijoje atsidūrusiems lietuviams surasti vieniems kitus – susisiekti laiškais, užmegzti ryšius, palaikyti santykius.

1944 m. spalio 9 d. Būgiuose įvykus vokiečių ir rusų kautynėms, nustojo veikti Viekšnių paštas. Todėl nutrūko ir Štuthofe įkalinto Sruogos ryšys su šeima, kuri, varoma vokiečių, spalio 10 d. buvo priversta palikti Lietuvą¹²⁴.

Prieš pat šį įvykį Sruoga kreipėsi į Šilkarskį kaip į patikimiausią draugą, kad šis laiškais surastų ir atkurtų nutrūkusį ryšį su jam nebepasiekiamą šeima. Nebegalėdamas siųsti laiškų nei namo, nei į Būgius, Sruoga rašė Šilkarskiui – buvusiam artimiausiam kaimynui Biržų krašte. Sruoga turėjo Šilkarskio, apsistojusio Bonoje, adresą – jį buvo išsisaugojęs.

Sruogienė, atsidūrusi Vokietijoje, taip pat pirmiausia ieškojo Šilkarskio:

P.[onios] Vandos atvykimas tai tikra sensacija jos draugų ir bičiulių gyvenime. Aš bene pirmas gavau iš jos žinią, deja, su netinkamu adresu *Lager Gotenhafen bei Danzig* [vok. Gotenhafeno stovykla prie Dancigo]. Šiomis dienomis atėjo laiškai iš p.[onų] Mykolų, iš Krėvės, iš p.[anelės] Marilios [Mykolo Biržiškos dukters Marijos Biržiškaitės, – N. M.] ir iš Maciūno su pranešimais apie mūsų brangios Bičiulės išsigelbėjimą iš raudono pragaro. Visi džiaugiasi ir yra tikri, kad ir man ši žinia turi atnešti didžiausio džiaugsmo. Brangi mano Ponia Vandulka (taip mes Jus visuomet vadindavome, kalbėdami su mūsų mieliausia vargše p.[onia] Sofija), dabar atėjo mano eilė atsidėkoti Jums už visas Jūsų geradarystes.¹²⁵

Sruogos šeimai atsidūrus Gotenhafene, Šilkarskis jai tuoj pat nusiuntė 500 markių. Laiškuose prašė Sruogos įtikinti žmoną priimti jo pagalbą:

Mielas Baly, turi paveikti savo žmoną, kad ji neatsisakytų mano pagalbos. Jei mano padėtis visiškai patenkinama, pirmiausia tai jos nuopelnas. Ji likvidavo

¹²³ VŠ laiškas MB, Bona → Vilnius, 1944-09-11, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 1383, l. 1v.

¹²⁴ VS laiškas AS, Čikaga → Vilnius, 1989-01-30, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, l. 1r.

¹²⁵ VŠ laiškas MB, VB, VK ir kt., Bona, 1944-11-04, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 2, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1616, l. 1r.

dalį mano daiktų Lietuvoje ir gausiai aprūpino mane pinigais bei maisto produktais. Į Boną ji man atsiuntė 4 naujus kostiumus iš geriausio angliško audinio – be šios pagalbos mano padėtis būtų išties sunki – beveik viskas, ką palikau savo bute Vilniuje, prapuolė. Taigi tai pati paprasčiausia ir savaime suprantama dėkingumo skola, kurią jai dabar noriu atmokėti. Tikiuosi, netrukus dar galėsiantis atsiųsti Tavo mylimai žmonai pašalpą.¹²⁶

Šilkarskis tapo Sruogos šeimos, atsidūrusios Vokietijoje, globėju¹²⁷. Sruogos dukters liudijimu, „[j]is su Baliu susirašinėjo, kiek šelpė maistu, stengėsi moraliai palaikyti. Ir mudvi vėliau gavom iš jo didelę paramą. Jis jau kurį laiką dėstė Bonos universitete ir turėjo ryšių su akademinio pasauliu“¹²⁸. Pasklidus kalboms, kad užsieniečiams pabėgeliams, turintiems gimnazijos baigimo atestatus, bus leista studijuoti Vokietijoje, Sruogienė kreipėsi į Šilkarskį prašydama pagelbėti dukrai studijų Bonos universitete reikalais¹²⁹. Šilkarskis tapo vienu iš Sruogos dukters dėstytojų¹³⁰, o vėliau ir Sruogienės filosofijos daktaro disertacijos vadovu¹³¹. Kaip liudijo Sruogienė, „[o] iš tikrųjų jis man sudarė tuo būdu sąlygas apsigyventi Bonoje, nedideliame mieste, kuriame karo metu naujiems žmonėms apsigyventi buvo leidžiama tik tiems, kurie turėjo ryšių su universitetu“¹³².

Šilkarskis – lietuvių išeivių rėmėjas. Šilkarskis stengėsi padėti ne tik iš Lietuvos pasitraukusiai Sruogų šeimai, o visiems lietuviams išeiviams – palaikė juos ne tik moraliai, bet ir materialiai. Pavyzdžiui, Krėvei į Vieną Šilkarskis reguliariai nusiųsdavo po 50 markių. Jis paaiškino, kodėl rėmė bičiulį: „50 m[a]r[k]ių tai mažmožis, bet žinau iš pirmųjų Bonno metų patyrimo, kaip sunku būti suvaržytam net smulkiausiose išlaidose“¹³³.

Šilkarskį ir Krėvę žinios iš tėvynės pasiekdavo per Čiurlionienę. Pavyzdžiui, gavęs Čiurlionienės laišką, Šilkarskis pranešė Krėvei, kad karo

¹²⁶ VŠ laiškas BS, Bona → Štuthofas, 1944-10-25, in: BSR 17-II, p. 524.

¹²⁷ Dalia Sruogaitė, *op. cit.*, p. 182.

¹²⁸ *Ibid.*, p. 140.

¹²⁹ *Ibid.*, p. 165.

¹³⁰ *Ibid.*, p. 213.

¹³¹ Lukas Jakšys, *Vandos Daugirdaitės-Sruogienės visuomeninė veikla išeivijoje*, p. 19.

¹³² VS laiškas VM, Čikaga → Filadelfija, 1984-12-12, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 20, in: LLTI BR, f. 115, b. 423, l. 1v.

¹³³ VŠ atvirlaiškis VK, Bona → Viena, 1944-08-14, [rankraščio kopija], in: LLTI BR, f. 115, b. 451, l. 1v.

frontas, kuris 1944 m. palietė Būgius, nekliudė Čiurlionienės, todėl jos šeima, skirtingai nei Sruogienės, „paliko Judreliuose netoli Akmenės Mažeikių apskr.[ities] Zubovų dvariuke“¹³⁴.

Šilkarskis per Krėvę sužinojo apie iš Lietuvos pasitraukusius kalbininką Praną Skardžių, archeologą Joną Puziną, ekonomistą Juozą Paknį. Todėl Šilkarskis stengėsi gauti jų adresus. Anksčiau filosofas su jais mažai bendravo arba visai nepalaikė ryšio – artimiau susipažino suartinti panašaus emigrantų likimo¹³⁵. Laiškuose užfiksuotas jų santykių pokytis: „Pora sykių rašė Skardžius. Aš jį ilgą laiką nemėgdavau: erzino mane jo šiurkštumas ir išauklėjimo stoka, bet paskui apsipratau ir įsitikinau, kad tai tiesus ir atviras žmogus ir geras mokslo darbininkas“¹³⁶.

Šilkarskis norėjo ne tik materialiai paremti emigravusius lietuvius, bet ir pradžiuginti juos laiškais – parodyti dėmesį, susirūpinimą jų likimu.

Iš Krėvės Šilkarskis norėjo gauti informacijos apie Vokietijoje apsistojusių brolių Biržiškų, ypač Mykolo ir Vaclovo, padėtį¹³⁷. Sužinojęs apie materialiai¹³⁸ ir psichologiškai¹³⁹ sunkias jų gyvenimo sąlygas, Šilkarskis siekė jiems padėti¹⁴⁰.

Sruogos žmona, gyvendama Amerikoje, turėjo autoritetą ne tik išeivijoje, bet ir Lietuvos visuomenėje. Todėl Šilkarskis skatino būtent ją imtis iniciatyvos dėl materialios pagalbos Biržiškai, persikėlusiam į JAV. Artėjant Biržiškos septyniiasdešimt penkerių metų sukakčiai, ragino ją priminti lietuvių išeivijai svarbius šios asmenybės nuopelnus Lietuvai:

Mykolas dovanotą jam valdžios mišką nepaliko sau, bet paaukavo jį ligoninei Viekšniuose pastatyti. Jei būtų pasilikęs vienas 30. 000 litų (?), tai neturėtų dabar vargti. Pradėkite varyti propagandą, kad surinkti didelę sumą mūsų brangiajam vargšui Bičiuliui.¹⁴¹

Biržiška išsaugojo jam ne kartą 1956–1957 m. pagelbėjusių žmonių

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ VŠ laiškas VK, Bona → Viena, 1944-08-22, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 1, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1612, l. 1r.

¹³⁶ VŠ laiškas MB, Bona → Vilnius, 1944-09-11, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 1, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 1383, l. 1v.

¹³⁷ VŠ atvirlaiškis VK, Bona → Viena, 1944-08-14, [rankraščio kopija], in: *LLTI BR*, f. 115, b. 451, l. 1v.

¹³⁸ VŠ laiškas VS, Bona, 1956-02-27, [rankraštis], Nr. 19, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 1r.

¹³⁹ VŠ laiškas VS, Bona, 1955-10-05, [rankraštis], Nr. 18, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁴⁰ VŠ laiškas VS, Bona, 1955-09-26, [rankraštis], Nr. 17, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁴¹ VŠ laiškas VS, Bona, 1957-08-07, [rankraštis], Nr. 29, in: *Ibid.*, l. 1r.

sąrašus¹⁴². Amerikos lietuviai, paaukoję po vieną, du, tris, penkis ar šešis dolerius, vienos rinkliavos metu per mėnesį sukaupdavo nuo 26 iki 37, per du mėnesius – iki 70 dolerių, per tris mėnesius – daugiau kaip 100 dolerių sumą. Aukota keliolika kartų. Biržiškai lietuviai paaukojo 4500 dolerių. Už visas surinktas lėšas Biržiška išsimokėtinai įsigijo medinius dviejų aukštų namus¹⁴³.

Šilkarskis susirašinėjo ir su buvusiu Filosofijos fakulteto dekanu Antanu Maceina, kuris 1944 m. pasitraukė į Vokietiją ir gyveno pabėgėlių stovyklose:

Čia man rūpi labai bloga sveikata Maceinos. Išleido pirmos eilės veikalą „Das Gedeimnis der Bosheit“ [vok. Niekšybės paslaptis] (apie Solovjovo *Antikristą*) ir dar du puikius veikalus lietuviškai. Kad pragyventų, turi daug rašyti žurnaluose. Rezultate susirgo širdimi ir nesitaiso. Būtų didžiausia nelaimė Lietuvos kultūrai, jei žūtų taip anksti Lietuvos vienintelė filosofinė žvaigždė.¹⁴⁴

Šilkarskis ir Maceina Vokietijoje ne tik palaikė draugiškus ryšius – dažnai susirašinėjo¹⁴⁵, bet ir bendradarbiavo. Šilkarskis rengė studiją apie Maceiną. Maceinos *Didysis Inkvizitorius*, išleistas 1946 m., buvo įvertintas žymiausių Fiodoro Dostojevskio tyrinėtojų vokiečių. Šilkarskis šiai knygai parašė plačią praturtinimą¹⁴⁶, knygą kaip dovaną nusiuntė buvusiam universiteto rektoriui Biržiškai jo jubiliejaus proga¹⁴⁷.

Laiškuose bičiuliams Šilkarskis pabrėždavo, kad jo materialinė padėtis nebloga¹⁴⁸. Todėl jis dažnai pagelbėdavo ir pažįstamiems, pavyzdžiui, rėmė buvusią žmoną ir jos vyrą¹⁴⁹, gyvenusius Lenkijoje. O jie atsilygindavo tuo pačiu. Šilkarskį jaudino mintis, kad jam brangūs žmonės su

¹⁴² Mykolas Biržiška, „Pažyma dėl paramos gavimo“, Los Andželas, 1956-09-17, in: *MLLM D 201*, <https://www.limis.lt/valuables/e/805354/913200050?searchId=75285994>, (2025-06-18).

¹⁴³ VŠ laiškas VS, Bona, 1955-09-01, [rankraštis], Nr. 16, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 2r.

¹⁴⁴ VŠ laiškas VS, Bona, 1955-06-16, [rankraštis], Nr. 15, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁴⁵ VŠ atvirlaiškis AV, Bona → Skrantonas, 1951-05-28, [rankraščio kopija], Nr. 3, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 449, l. 1v.

¹⁴⁶ VŠ laiškas VS, Walbergbergas → Čikaga, 1952-02-13, [rankraštis], Nr. 4, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 1r.

¹⁴⁷ VŠ laiškas VS, Hangelaras → Čikaga, 1952-09-06, [rankraštis], Nr. 8, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁴⁸ VŠ atvirlaiškis SČ, Bona → Kaunas, 1944-06-27, [pasirašyto mašinraščio kopija], Nr. 2, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 452, l. 1r–v.

¹⁴⁹ VŠ laiškas VS, Bona → San Antonijus, 1956-11-14, [rankraštis], Nr. 24, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 1v.

juo norėjo pasidalyti iš Lietuvos gautais maisto produktais, nors patys neretai badavo¹⁵⁰.

Šilkarskis – Sruogos pagalbininkas. Štuthofe rašytuose laiškuose Sruoga Šilkarskį apibūdino kaip „seną gerą brangų draugą“¹⁵¹, kuris jo nepamiršo ir kuriam rūpėjo jo gyvenimas: „Iš visų mano universiteto kolegų ir draugų literatų Tu esi vienintelis, kuriam aš rūpiu, kuris manimi rūpinasi! Iš kitų iki šiol negavau nė laiško“¹⁵².

Šilkarskis, kaip ir Sruogienė, Sruogai į Štuthofą reguliariai siuntė siuntinius. Jis laiškuose Sruogos žmonai rašė, ką išsiuntė Sruogai į Štuthofą. Pavyzdžiui, antrosioms Velykoms lageryje Sruogai skirti du siuntiniai¹⁵³:

Šiandien išsiunčiau Baliui vyno, papirosos, vitaminų tabletes, kurių pakaks 2–3 mėnesiams. Atsakymo iš jo dar negavau, bet noriu, kad jis gautų vyną šventėms,¹⁵⁴

Ryt sudarysiu Baliui ir išsiųsiu įvertintam siuntinėly „Priovito“ [vitamino B ir C becukres] tabletes, kuriomis bendrai galėsiu jį aprūpinti per visą ateinantį laiką. Įvertinti siuntiniai eina žymiai greičiau. Be to, išsiųsiu šiek tiek (500 gram.[ų]) medauninkų, darytų, žinoma, iš dirbtinio medaus. Papirosų pokelį ir vieną labai gražiai išleistą knygą apie Goethe ([Victor] Hehn, *Gedanken über Goethe* [vok. Mintys apie Goethę]) – vienas puikiausių veikalų apie šį genijų. Be to, parašysiu jam vokiečių kalba laišką.¹⁵⁵

Sruogos tarpukariu rašytuose straipsniuose¹⁵⁶ ir laiškuose iš Štuthofa¹⁵⁷ jaučiama vokiečių poeto Johanno Wolfgango Goethe's įtaka. Be Goethe's, Šilkarskis, kaip ir Sruoga, dar ypač mėgo Adomą Mickevičių¹⁵⁸.

¹⁵⁰ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1944-05-13, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 27, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1v.

¹⁵¹ BS laiškas VŠ, Štuthofas → Bona, 1944-07-30, in: *BSR 17-II*, p. 514.

¹⁵² BS laiškas VŠ, Štuthofas → Bona, 1944-09-03, in: *BSR 17-II*, p. 515.

¹⁵³ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1944-03-24, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 22, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1r.

¹⁵⁴ VŠ atvirlaiškis VS, Bona → Vilnius, 1944-03-18, [rankraštis], Nr. 21, in: *Ibid.*, l. 1v.

¹⁵⁵ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1944-01-03, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 11, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁵⁶ [Balys Sruoga] Bulba, „Dešimts dienų švedų žemėj (iš ekskursanto dienoraščio)“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1926-07-22, Nr. 161, p. 2.

¹⁵⁷ BS laiškas-straipsnis „Teatro romantika“, Štuthofas → Vilnius, 1944-05-28, in: *BSR 17-II*, p. 453, 457.

¹⁵⁸ VŠ atvirlaiškis SČ, Bona → Kaunas, 1944-06-22, [pasirašyto mašinraščio kopija], Nr. 1, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 452, l. 1r.

Šilkarskis Sruogienės klausinėjo, ar Sruoga nieko jai nerašė apie iš jo gautus „įvertintus paketus“¹⁵⁹ – registruotus siuntinius ir laiškus, nes pats iš lagerio negaudavo jokių žinių¹⁶⁰. Štuthofe Sruoga galėjo rašyti tik du kartus per mėnesį, o, nenorėdamas praleisti laiško žmonai, daugiausia rašė jai. Sruogos laišakai, atėidavę Šilkarskiui kas dvi savaites, buvo „ilgi ir labai įdomūs“¹⁶¹. Sruoga dėkojo bičiuliui už iš jo gautus laiškus, siuntinius su rūkalais, maistu, ypač lašiniais, vaisiais ir vitaminais, kurie stiprino sveikatą, padėjo atgauti kūrybai reikalingas jėgas¹⁶² – padarė darbingą¹⁶³.

Šilkarskis už pažįstamiems vokiečiams supirktas daržoves ir vaisius mainais gaudavo truputį duonos, marmelado, kartais ir prancūziško vyno¹⁶⁴, rūkalų, kurių dukart daugiau nei kitiems draugams išsiųsdavo Sruogai į Štuthofą¹⁶⁵.

Sruogai siunčiamo vyno butelį Šilkarskis įdėjo į medinę dėžę, kurią jam iš Vilniaus atsiuntė Sruogienė:

Jūsų medinę skrynįą noriu sunaudoti vyno butelio persiuntimui Baliui. Popierinių kartonų galiu gauti čionai kiek noriu, bet visai nėra medinių – Jūsų dėžė l.[abai] tinka tam tikslui, nes popierinė butelis gali sudužti.¹⁶⁶

Šilkarskis Sruogienei perdavė ir siuntinių įpakavimui reikalingo storo popieriaus, mažų popierinių ir fanerinių dėžučių, geros rūšies prieškarinių storų virvių: „Bus man labai malonu, jei žymia tų skrynučių ir šniūriukų dalim pasinaudosite siuntiniams mūsų mielam Baliui“¹⁶⁷.

Krėvei rašytuose laiškuose Šilkarskis pabrėžė jo ir Sruogienės pastangas Štuthofe kalintį Sruogą aprūpinti siuntiniais:

¹⁵⁹ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1944-03-02, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 10, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1r.

¹⁶⁰ VŠ atvirlaiškis VS, Bona → Vilnius, 1944-04-25, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 32, in: *Ibid.*, l. 1v; *Idem*, 1944-04-15, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 30, in: *Ibid.*, l. 1v.

¹⁶¹ VŠ laiškas MB, Bona → Vilnius, 1944-09-11, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 1383, l. 1v.

¹⁶² BS laiškas VŠ, Štuthofas → Bona, 1944-09-03, in: *BSR* 17-II, p. 515.

¹⁶³ BS laiškas VŠ, Štuthofas → Bona, 1944-08-13, in: *Ibid.*, p. 514.

¹⁶⁴ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1944-05-13, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 27, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1r.

¹⁶⁵ VŠ atvirlaiškis VK, Bona → Viena, 1944-09-27, [rankraštis], Nr. 6, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1612, l. 1r.

¹⁶⁶ VŠ atvirlaiškis VS, Bona → Vilnius, 1944-03-18, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 20, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1r–v.

¹⁶⁷ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1944-01-14, [rankraštis], Nr. 9, in: *Ibid.*, l. 1r.

Siunčiu Tau Sruogos laiškus. Jis rašo, kad maistu yra pakankamai aprūpintas, ir manau, kad tai yra teisybė. Jei Vanda iki paskutinės galimybės aprūpindavo lašiniais mane, taip, kad aš turiu atsargą keliems mėnesiams, tai ką sakyti apie dievinamojo vyro aprūpinimą. Jis skundžiasi tik rūkalų stoka. Deja, galiu jam šiuo atžvilgiu tik nedaug padėti. Iki praėjusio mėnesio dalinau mano „Anteil“ [vok. porcija] į tarp brolio ir jo. Gaudavau 3 papirosus dienai. Dabar prisidėjo stiprūs rūkoriai Vaclovas ir Viktoras, o mūsų racija sumažėjo iki 2 papirosų dienai. Tai broliui papirosų nesiųsiu dabar visai, o gaunamus mano rūkalus padalinsiu į 4 dalis: Baliui, Vaclovui, Viktorui ir Tau¹⁶⁸; Be to, siunčiu papirosų pokelį. Gaunu dabar 4 savaitėms 56 papirosus – 20 papirosų siunčiu Sruogai, po 12 Tau, Vaclovui ir Viktorui.¹⁶⁹

Šilkarskis Sruogai siuntė tai, ką pats tuo metu gaudavo uždarbiaudamas, ko pats sulaukdavo iš Lietuvos. Išeivių dalijimasis maistu, daiktais turėjo ir simbolinę prasmę, nes priminė tėvynę, ten likusius pažįstamus.

1943 m. Štuthofe Sruoga ir kiti lietuviai netikėtai gavo vieno kalinio lenko padovanotą kiaušinį. Jį pasidaliję plonais gabalėliais, patyrė panašų judinantį pirmųjų Velykų lageryje išgyvenimą: „Simbolis – simboliu, bet vis dėlto simbolis kartais esti daug galingesnis už pačią pasiūčiausią tikrovę!“¹⁷⁰

Šilkarskis – giminaičių globėjas. 1941 m. birželio 14 d. Šilkarskio brolis Povilas su žmona Salomėja Šilkarskiene ir trimis vaikais – mažamete dukra Marija ir paaugliais sūnumis Simu ir Vladu – buvo ištremti į Sibirą. Ši žinia Šilkarskį sukrėtė, nes jis brolio šeimą kvietė trauktis kartu¹⁷¹.

1944 m. paaiškėjo, kad ištremtieji Šilkarskio giminaičiai¹⁷² atsidūrė Altajaus krašte. Vokietijoje gyvenę broliai Vladimiras ir Henrikas buvo nuste-binti ir sujaudinti, nes artimųjų daugiau nebesitikėjo pamatyti¹⁷³. Vilniuje tuo metu gyvenusios Sruogienės Šilkarskis prašė pagelbėti susisiekti likimo išskirtiems šeimos nariams¹⁷⁴.

¹⁶⁸ VŠ laiškas VK, Bona → Viena, 1944-08-22, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 1, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1612, l. 1r.

¹⁶⁹ VŠ laiškas VK, Bona → Viena, 1944-09-06, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 2, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁷⁰ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, p. 146.

¹⁷¹ Regina Rakštienė, „Homero poezijos žinovas iš Juodžionių“, in: *Mokslo Lietuva*, Vilnius, 2004-02-05–18, Nr. 3, p. 18.

¹⁷² Apie tremtinius ir jų likimą plačiau žr. Zina Magelinskienė, „Iškęsti vargus padėjo geri žmonės“, in: *Darbas*, Pasvalys, 2011-12-22, Nr. 145, p. 3, 7.

¹⁷³ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1944-03-02, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 10, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1r.

¹⁷⁴ *Ibid.*, l. 1v.

Sūnėnų paieškos tęsėsi net penkiolika metų¹⁷⁵. Šilkarskiui užmegzti ryši su brolio Povilo vaikais pasisekė tik 1958 m. Tada laiškuose pasirodė pirmosios žinios apie jo siuntinius, kurie pasiekė giminaičius Sibire. Siuntinių turiniu rūpindavosi Šilkarskio paprašyta ir šią pareigą nuolankiai prisiėmusi Sruogienė¹⁷⁶. Gera apgalvojusi, paskaičiavusi, ji ruošdavo siuntinius Sibiro tremtiniais. Todėl Šilkarskis laikė ją talentinga namų ūkio reikalų tvarkytoja: „Esat mano tikras Wirtschaftswunder ir Jūsų ekonominė politika verta didelio nusistebėjimo“¹⁷⁷.

Šilkarskis brolio Povilo vaikams atstojo tėvą. Tarpukariu jo brolavaičiai Vladas ir Simas gyveno pas jį Kaune. Sruogos žmonos teigimu, juos Šilkarskis ne tik leido į mokslą, bet ir „buvo įsūnijęs“¹⁷⁸. Jie iki 1940 m. vasaros mokėsi gimnazijoje kartu su Sruogos dukra, jie buvo ir Sruogienės mokiniai¹⁷⁹. Atsidėkodamas Sruogienei už jų mokymą ir rūpestį, Šilkarskis iš kelionių po Vokietiją, Lenkiją ir Italiją atveždavo jai lenkiškų knygų¹⁸⁰, o Sruogai – vėjastruokę¹⁸¹.

Sulaukęs septyniadešimt ketverių metų, Šilkarskis vis dar ketino pasirūpinti giminaičių, buvusių Sibiro tremtinių, ateitimi. Jis tikėjosi per Lenkiją pasikviesti juos mokslams į Boną – bet kokia kaina išvežti iš SSRS¹⁸². Ši Šilkarskio svajonė neišsipildė. Jis su giminaičiais iš Juodžionių nebeapasimatė.

Sruoga ir Šilkarskis – romantikai. Šilkarskio laiškuose Sruogienei atiskleidžia jo jausmai Čiurlionienei, rūpestis jos sveikata ir šeima.

Šilkarskis su Čiurlioniene susitiko 1925 m. Palangoje. Dvidešimt penkerius metus jie draugavo, susitikinėjo Kaune: „[M]ano prisirišimas prie Jūsų nuolat augo – mieliausias valandas keletą sykių į savaitę aš praleisdavau

¹⁷⁵ VŠ laiškas VS, Bona → Čikaga, 1955-04-09, [rankraštis], Nr. 14, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 1v.

¹⁷⁶ VŠ laiškas VS, Bona → Čikaga, 1958-05-23, [rankraštis], Nr. 31, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁷⁷ VŠ laiškas VS, Bona → Čikaga, 1958-03-20, [rankraštis], Nr. 37, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁷⁸ VŠ laiškas VS, Bona → Čikaga, 1953-10-17, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 13, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁷⁹ VS laiškas VM, Čikaga → Filadelfija, 1984-01-20, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 28, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 423, l. 2r.

¹⁸⁰ VŠ atvirlaiškis VS, Ober-Schreiberhau → Būgiai, 1931-12-22, [rankraštis], Nr. 4, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 881, l. 1v.

¹⁸¹ VŠ atvirlaiškis VS, Radiumbad Brambach → Kaunas, [1933], [rankraštis], Nr. 3, in: *Ibid.*, l. 1v.

¹⁸² *Ibid.*

Jūsų namuose¹⁸³. Vis dėlto tikra gili bičiulystė nevirto santuoka, nors Šilkarskis atkakliai siekė Čiurlionienės palankumo, ne vieną kartą jai piršosi¹⁸⁴. Trukdė Šilkarskio charakterio savybės, pusiausvyros trūkumas, isteriškas būdas, protarpiais užplūstanti depresija. Kilo ir išorinių sunkumų: Šilkarskis buvo išsiskyręs, todėl buvo galima tik civilinė santuoka. Bet jis baiminosi giminių reakcijos, nenorėjo diskredituoti savo reputacijos, papiktinti kolegų katalikų¹⁸⁵. O Čiurlionienei trukdė psichologinės priežastys, asmeniniai įsitikinimai. Kaip prisimena Čiurlionienės dukra, „kurį laiką jos motina, užėjus kalbai apie tėvą, sakydavo, kad jis toli ir pokalbyje tarsi plevendavo galimybė, kad jis grįš“¹⁸⁶. Čiurlionienė savo mirusį vyrą jautė, tarsi jis būtų gyvas. Jų dukra liudijo: „Kartą, jau daug vėliau, kai buvau suaugusi, Mama yra pasakiusi, kad negalinti galvoti apie Jį, kaip apie mirusį – jaučianti Jį visą laiką šalia...“¹⁸⁷

Čiurlionienė susieti savo gyvenimą su Šilkarskiu norėjo tik per pirmus penkerius jų bičiulystės metus. Tačiau tada Šilkarskis dar abejojo, o kai vėliau jis apsisprendė, Čiurlionienė nutarė pasilikti geriausia jo bičiule, bet tapti žmona atsisakė¹⁸⁸. Nepaisant neįvykusios santuokos, Čiurlionienė ir Šilkarskis susitikinėjo, susirašinėjo – „palaikė labai draugiškus ryšius“¹⁸⁹. Šilkarskis Sruogienei tvirtino, kad, išskyrus Čiurlionienę, neturėjo ir neturi „geresnės ir ištikimesnės bičiulės“¹⁹⁰.

Šilkarskio ir Čiurlionienės ryšys nebuvo toks, koks siejo Sruogienę ir jos vyrą – trūko abipusio atsidavimo, supratingumo, pasiaukojimo vienas kitam¹⁹¹.

¹⁸³ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1943-09-27, [pasirašytas, VŠ ranka taisytas mašinraštis], Nr. 3, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 882, l. 1r.

¹⁸⁴ *Ibid.*

¹⁸⁵ *Ibid.*

¹⁸⁶ Nida Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: Modernėjančios savimonei kontūrai*: Monografija, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018, p. 366.

¹⁸⁷ Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, „Ką Mama yra pasakojusi apie Tėvą?“, in: Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, *Patekėjo saulė*, kn. 2: *Atsiminimai apie Motiną*, sudarė Dalia Zubovaitė-Palukaitienė, Vladimiras Zubovas, redagavo Dalia Zubovaitė-Palukaitienė, Romualdas Norkus, Kaunas: Santara, 2007, p. 400.

¹⁸⁸ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1943-09-27, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 3, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 882, l. 1r.

¹⁸⁹ Regina Rakštienė, *op. cit.*, p. 18.

¹⁹⁰ VŠ laiškas VS, Walberbergas → Čikaga, 1952-07-12, [rankraštis], Nr. 7, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 1r.

¹⁹¹ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1943-09-27, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 4, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 882, l. 2r.

Šilkarskis žavėjosi Čiurlioniene kaip moterimi, bet nevertino kaip rašytojos – nesuprato jos kūrybos¹⁹², kuri jam „niekuomet neimponavo“¹⁹³.

Gyvenimo pabaigoje Čiurlionienė baiminosi nepagrįstų kalbų, nesupratingumo, politinio susidorojimo. Sruogienė išvalgiai pastebėjo, kad minėti Šilkarskio vardą okupatoje Lietuvoje buvo visiškai tabu¹⁹⁴. Todėl Čiurlionienė sąmoningai naikino buvusios ilgametės draugystės su Šilkarskiu pėdsakus, padarydama ne tik moralinių, bet ir materialinių nuostolių:

Negirdėtas bailumas: sudegino laiškus [...] man, mano magisterio diplomą, mano dokumentus Juodžionių dvaro nuosavybės – jei juos turėčiau, daugiau čia kelias dešimtis tūkstančių markių iš vokiečių valdžios. Mat ji bijojo, kad raundonieji nesužinotų, kad mes buvome bičiuliai – baisiai kvaila, nes apie mūsų bičiulystę žinojo visas miestas.¹⁹⁵

Čiurlionienė anksčiau sudegino ir savo laiškus vyrui – dailininkui ir kompozitoriui Mikalojui Konstantinui Čiurlioniui¹⁹⁶. Šilkarskis išvalgiai pastebėjo, kad „Čiur.[lionienė] bijo savo šešėlio – taigi jai nieko pavesti negalima“¹⁹⁷.

Šilkarskį ypač pykdė Čiurlionienės neveiklumas. Turėdama žinių apie jo brolio šeimą Sibire, ji dėl „perdėto atsargumo“¹⁹⁸ delsė daugiau nei metus. Laiku gavęs adresą, Šilkarskis pats galėjo susirasti į Sibirą ištremtus giminaičius. Pasak įsiskaudinusio Šilkarskio, Čiurlionienė jo nesuprato, todėl į jo rūpesčius reagavo atsainiai:

Kokia svetima man pasidarė mano kauniškė „Bičiulė“ su savo kvaila ir egoistine diplomatija. Ji galėjo man *zaoszczędzić* [*lenk.* išsaugoti] daug skausmų ir ašarų: juk apie Simuką ji žinojo iš Ladzelio jau 1948. 1955 metais pradėjo man rašyti

¹⁹² VŠ laiškas VS, Bona → San Antonijus, 1956-08-12, [rankraštis], Nr. 22, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 1r.

¹⁹³ VŠ laiškas VS, 1956-11-14, [rankraštis], Nr. 24, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁹⁴ Vanda Sruogienė, „Vytauto Didžiojo universiteto profesorius prisimenant: 100 metų nuo Vladimiro Šilkarskio gimimo“, p. 2.

¹⁹⁵ VŠ laiškas VS, Bona → San Antonijus, 1956-11-14, [rankraštis], Nr. 24, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 1r.

¹⁹⁶ Irma Kungytė, „Ką po daugiau nei šimto metų mums kalba M. K. Čiurlionio laišškai?“, 2025-01-14, in: *bernardinai.lt*, <https://www.bernardinai.lt/ka-po-daugiau-nei-simto-metu-mums-kalba-m-k-ciurlionio-laiskai>, (2025-06-20).

¹⁹⁷ VŠ laiškas VS, Bona → San Antonijus, 1957-05-20, [rankraštis], Nr. 21, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 1r.

¹⁹⁸ VŠ laiškas VS, Bad Neuenahr → Čikaga, 1958-12-15, [rankraštis], Nr. 44, in: *Ibid.*, l. 1r.

daugiausia apie jai reikalingus siuntinius – siunčiau viską, kol man nepaaiškėjo, kad jai mano „berniukai“ nerūpi, o rūpi „Šveicarijos laikrodžiai“ ir „šilkinės kojinės reprezentacijai“ (jos pačios žodžiai). Supratęs tai, nustojau siųsti: tikrus bičiulius suprantam tik nelaimėje – o mano didžiausia nelaimė buvo Simuko ir Ladzelio išvežimas ir stoka žinių apie juos¹⁹⁹; Čiurl.[ionienė] pasidarė man visai svetimas žmogus, apie kurį negaliu galvoti be giliausio pasipiktinimo.²⁰⁰

Nors ir papiktintas Čiurlionienės elgesio (ji baiminosi pasekmių, kurių galėjo sulaukti dėl ryšių su Šilkarskio gimine), Šilkarskis ją toliau globojo. Jis liko pareigos žmogus (toks buvo ir Sruoga). Jis tesėjo bičiulei duotą pažadą aprūpinti būtiniais medikamentais, buities reikmenimis, net prabangos prekėmis:

Iš Čiurlionienės gavau porą laiškų. Išsiunčiau jai vaistų, medžiagos paltui, batukus ir kojines – visa ko už daugiau negu 200 DM;²⁰¹

Trūksta gerų vaistų (moderniškų) ir lengvos medžiagos p.[onios] Sofijos kailiniams, na, ir kai kurių smulkmenų, kaip amžina plunksna, laikrodėlis ant rankos, geri minkšti batukai – visa tai išsiųsiu mielai bičiulei.²⁰²

Šilkarskis su Čiurlioniene susitaikė tik tada, kai ji į savo namus priėmė Šilkarskio brolio Povilo dukterį Mariją ir pradėjo ją rūpintis²⁰³.

Kaip teigia Šilkarskis, paskutiniaisiais gyvenimo metais Čiurlionienė jam rašė daug laiškų – jų „santykiai pasidarė vėl ypatingai širdingi“²⁰⁴. Šilkarskis jautė, kad ji su Čiurlioniene siejusi ilgametę bičiulystę nė kiek nesusilpnėjo ir iš jos pusės²⁰⁵. Šilkarskį sukrėtė Sruogienės atsiųsta žinia apie Čiurlionienės mirtį.

Knygose, skirtose Čiurlionienės asmenybei, gyvenimui ir kūrybai²⁰⁶ bei

¹⁹⁹ VŠ laiškas VS, Bona → Čikaga, 1957-08-07, [rankraštis], Nr. 29, in: *Ibid.*, l. 1r, 2r.

²⁰⁰ VŠ laiškas VS, Bona → San Antonijus, 1957-05-20, [rankraštis], Nr. 21, in: *Ibid.*, l. 1r, 2r.

²⁰¹ VŠ laiškas VS, 1956-11-14, [rankraštis], Nr. 24, in: *Ibid.*, l. 1r.

²⁰² VŠ laiškas VS, Bona → San Antonijus, 1956-08-12, [rankraštis], Nr. 22, in: *Ibid.*, l. 1r–v.

²⁰³ VŠ laiškas VS, Bona → Čikaga, 1957-12-27, [rankraštis], Nr. 31, in: *Ibid.*, l. 1r.

²⁰⁴ VŠ laiškas VS, Bona → Bad Neuenahr, 1958-12-10, [rankraštis], Nr. 43, in: *Ibid.*, l. 1r.

²⁰⁵ VŠ laiškas VS, Bona → Viena, 1944-09-20, [rankraštis], Nr. 3, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1612, l. 1r.

²⁰⁶ Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 219–248; Viktorija Daujotytė, *Sofija: Monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016; Elena Gasiulytė, *Lietuvos vizionierės: 10 išpūdžiografijų*, piešė Miglė Anušauskaitė, Vilnius: Tyto alba, 2019, p. 116–131; Nida Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė*, 2018; Nida

epistolikai, plačiau neužsiminta apie jos asmeninį ryšį su Šilkarskiu. Čiurlionienės dukrą kalbinusio literatūrologo Ramučio Karmalavičiaus dėka palikta tik plačiau neatskleista užuomina: „Gal ir asistavo, gal ir simpatizavo, – atsako, – bet kad labai jau skirtingų pasaulėžiūrų buvo“²⁰⁷. Šilkarskis liudijo, kad Čiurlionienės dukra jo nemėgo²⁰⁸. Matyt, todėl jos išsakyta mintis liko neišplėtotą. Sruogienės archyve išlikę Šilkarskio laišškai rodo, kad Šilkarskis ir Čiurlionienė nebuvo vienas kitam abejingi. Pasak Šilkarskio, juos jungė „širdinga bičiulystė“²⁰⁹, ne tik bendri kultūriniai ir kalbiniai interesai.

Eidamas 55 metus, Šilkarskis pamilo filosofo Dyroffo aštuoniolikmetę dukterį Ellen: „[B]endrai mano jausmuose Ellen buvo labai daug tėviško elemento“²¹⁰. Jis su buvusia studente taip pat nesukūrė šeimos dėl savo sudėtingo charakterio, neurastenijos, protarpiais užplūstančios depresijos²¹¹. Vėliau jis Ellen garbino iš šalies.

Brandaus amžiaus sulaukusio Šilkarskio išgyvenimai primena Sruogos patirtį. Rašytojui, perkopusiam penktą dešimtį, pokario metais viltį suteikė pažintis „su Medicinos fakulteto studente kaunieta Aldona [Daugėlaite], kuri tapo pragiedruliu Stutthofo nukamuotam, šeimos Lietuvoje neberadusiam poetui“²¹².

Sruoga ir Šilkarskis – sodininkai, literatai. Visoje Lietuvoje garsų Juodžionių dvaro medelyną prižiūrėjo visi trys broliai Šilkarskiai – Povilas, Henrikas ir Vladimiras. Pastarasis labiausiai mėgo sodininkystę – buvo medelyno savininkas. Iš obuolių sėklelių jis išaugindavo sodinukus, kuriuos skiepydavo – rūpinosi naujomis veislėmis. Medelyne pardavinėti įvairių rūšių vaismedžiai: obelys, kriaušės, vyšnios, slyvos. „1938 m. Žemaitijos

Gaidauskienė, „Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės moteriškosios savivokos slenksčiai“, in: *Moterų istorijos eskizai: XIX a. antra pusė – XX a. pirma pusė*, sudarė Birutė Avižinienė, Ramunė Bleizgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, p. 283–316.

²⁰⁷ Ramutis Karmalavičius, *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė: Epoque. Idealai. Kūryba*, Vilnius: Vaga, Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1992, p. 39.

²⁰⁸ VŠ laiškas VS, Bad Neuenahr → Čikaga, 1958-12-10, [rankraštis], Nr. 43, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 1r.

²⁰⁹ VŠ laiškas VS, Bona → Vilnius, 1943-09-27, [nepilnas, nepasirašytas, VŠ ranka taisytas mašinraštis], Nr. 1, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 882, l. 1r.

²¹⁰ *Ibid.*, l. 1v.

²¹¹ *Ibid.*, l. 1r

²¹² Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, in: *BSR* 1, p. 809.

parodoj medelynas apdovanotas aukso medaliu.²¹³ Gyvendamas Bonoje, Šilkarskis pasirūpindavo, kad jo draugai iš Lietuvos, atsidūrę Vakaruose, gautų po keletą svarų vėlyvų Reino obuolių: „Išsiųsti daugiau nepasisėkė – o norėčiau brangiems bičiuliams pasigirti mano miešečniko amato laimėjimais kad ir tokia kuklia forma“²¹⁴. Sruogienę Šilkarskis apdovanojo skrynute su 21 sėklų paketuku²¹⁵, Čiurlionienei siūsdavo daržovių sėklų²¹⁶.

Sruoga, gyvendamas Kaune, taip pat „[m]ėgo dirbti sodelyje, augalus prižiūrėti, sodinti. Šioje srityje turėjo gerus patarėjus – profesorius Jonyną ir Šilkarskį“²¹⁷.

Rašydamas *Dievų mišką* Sruoga suprato, kad tai geriausias jo kūrinys. Šilkarskis – pirmas profesionalus filologas, kuris šią Sruogos nuojautą patvirtino: „Veikalas puikus – rašytas krauju“²¹⁸. 1957 m. išleidus kūrinį Čikagoje, Šilkarskis ėmė domėtis jo vertimų galimybėmis į lenkų ir vokiečių kalbas²¹⁹. Jis buvo įsitikinęs, kad *Dievų miškas* taps pasaulinės literatūros dalimi dėl originalaus veikalo stiliaus, savitos kompozicijos, išskirtinės kalbos. Anksčiau Šilkarskis palankiai įvertino ir Sruogos dramą *Kazimieras Sapiega*²²⁰.

Šilkarskio laiškuose Sruogienei išryškėja ir jo ypatingas rūpestis kito Lietuvos universiteto dėstytojo, kultūros istoriko ir filosofo Levo Karsavino, 1922 m. sovietinės valdžios ištremto į Vokietiją, rankraščiais, jų leidyba²²¹.

Šilkarskis – lietuvių išeivių neišnaudotas, neįvertintas talentas. 1946 m. Hamburge buvo įsteigtas Pabaltijo universitetas, subūręs mokslininkus,

²¹³ Juodžionių dvaro medelynas, in: <https://www.limis.lt/valuables/e/805307/110000010817696?searchId=10888076>, (2025-06-29).

²¹⁴ VŠ laiškas MB, Bona → Vilnius, 1944-09-11, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 1383, l. 1v.

²¹⁵ VŠ atvirlaiškis VS, Bona → Vilnius, 1944-05-09, [rankraštis], Nr. 24, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1r.

²¹⁶ VŠ atvirlaiškis VS, Bona → Vilnius, 1944-02-27, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 2, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 882, l. 1r–v; *Idem*, 1944-05-09, [rankraštis], Nr. 24, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 883, l. 1v.

²¹⁷ Vanda Sruogienė, „Balys kasdienėj buity“, in: *BSMA*, p. 113.

²¹⁸ VŠ laiškas VS, Bona → Čikaga, 1953-06-10, [rankraštis], Nr. 11, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 1r.

²¹⁹ VŠ laiškas VS, Bona → Čikaga, 1958-08-03, in: *BSMA*, p. 377.

²²⁰ VŠ laiškas VS, Bona → Čikaga, 1951-07-30, in: *Ibid.*

²²¹ VŠ laiškas VS, Bona → San Antonijus, 1956-08-12, [rankraštis], Nr. 22, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 1v; *Idem*, 1956-10-03, [rankraštis], Nr. 23, in: *Ibid.*, l. 1r.

studentus, emigravusius iš Baltijos šalių. Šiame universitete dėstė ir į Vokietiją pasitraukę lietuviai intelektualai – Maciūnas, broliai Biržiškos, archeologas Puzinas. Buvęs Vilniaus universiteto rektorius Biržiška priekaištavo Šilkarskiui, kad jis neįsitraukė į Hamburge pradėjusio veikti universiteto darbą²²². Šilkarskis atmetė kolegos prielaidą, kad jam ši veikla nerūpėjo. Priešingai, jis pabrėžė, kad jautė pareigą tėvynei: „[J]aučiu, kaip daug davė man Lietuva ir kaip maža aš daviau Lietuvai“²²³. Šilkarskis Pabaltijo universitetui buvo nusiuntęs paskaitų planą, siūlėsi lietuviškai skaityti „Graikų filosofijos istorijos“ kursą, vokiečių kalba parengė „Filosofijos įvado“ ir „Estetikos“ kursus. Universiteto vadovybė, kurioje iš pradžių nebuvo lietuvių, Šilkarskį kaip vyresnės kartos mokslininką ignoravo. Sruogienei Šilkarskis paaiškino motyvus, dėl kurių jis liko Bonoje:

Jokio atsakymo iš fakulteto negavau. Tik iš mūsų mielo Mykolo, t. y. neoficialiai, sužinojau, kad „Filosofijos įvadą“ skaito vokiškai Rygos profesorius Celms. Šiaip į mano pasiūlymus fakultetas visai nereagavo. Mykolas rašė, tiesa, kad Puzinas rengiasi rašyti man, bet iš to rengimosi nieko neišėjo. Man atrodo, kad jaunieji, kurie dabar valdo fakultetą, neturi jokio noro, kad aš dalyvaučiau jų darbuose. Niekuomet nebuvau jų mėgiamas ir jie lengva širdim atsikratytų manim. Materialiai aš nesu jokių būdu suinteresuotas Hamburgu, į savo veikimą ten žiūrėjau ir žiūriu kaip į sunkią, kad ir rimtą pareigą.

Mykolo ir visų Biržiškų nuomonę branginu labai aukštai, būtų man labai nemalonu, jeigu jie manytų, kad aš nejaučiu ryšių, kurie jungia mane su Lietuva ir jos dvasiniu gyvenimu. Bet sprautis į fakultetą, kuris nereaguoja į mano pasiūlymus ir užleidžia mano pasiūlytus kursus kitiems dėstytojams, nesusitarus su manim, nemanau.²²⁴

Bonoje Šilkarskis kolegų vokiečių vertintas kaip eruditas, o studentų užsieniečių mėgtas profesorius. Lietuvoje jis nebuvo toks populiarus ir suprantamas, todėl studentų pramintas „golovastiku“²²⁵. Šilkarskio paskaitos užsienyje sutraukdavo nuo 150 iki 220, o kartais ir 400 ar net 600 klausytojų: „[T]ų kėdžių neužtenka klausytojams ir dalis jų stovi pagal sienas. Kad toks *Lehrerfolg* [vok. sėkmingas dėstymas] yra man labai malonus, galite lengvai suprasti“²²⁶. Šilkarskis skaitė viešas paskaitas ne tik Bonoje,

²²² VŠ laiškas VS, Bona → Detmoldas, 1946-07-25, [rankraštis], Nr. 1, in: *Ibid.*, l. 1r.

²²³ *Ibid.*

²²⁴ *Ibid.*, l. 1v, 2r.

²²⁵ Dovilė Skirgailaitė, „Profesorius Vladimiras Šilkarskis“, in: *Naujoji Romuva*, Vilnius, 2004, Nr. 1, p. 14.

²²⁶ VŠ laiškas VS, Bona → Detmoldas, 1946-07-25, [rankraštis], Nr. 1, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 450, l. 2v.

Hamburge, Berlyne, bet ir Romoje, Amsterdame ir kituose Europos šalių miestuose. Jis domėjosi ne vien filosofija – buvo kviečiamas kalbėti apie lenkų romantiko Juliuszo Słowackio poeziją, italų poetą Dantę, vokiečių mąstytojo Nicolai'aus Hartmanno laiškus sužadėtinei (Šilkarskis susirašinėjo su Słowackio, Dante's vertėjais, bendravo su Hartmanno dukra). Tačiau daugiausia paskaitų skyrė rusų filosofo Solovjovo darbams, kuriuos studijavo, jo biografijai, kurią rašė.

Istoriniai pokyčiai Europoje išeivių iš Lietuvos žvilgsniu. Šilkarskio ir Sruogienės laiškuose reflektuojami XX a. penktojo-šeštojo dešimtmečio įvykiai Europos šalyse – Lietuvoje ir Vengrijoje, kurios kovojo prieš komunistinį režimą. Šilkarskio išvalgos laiškuose atskleidžia ir jo politines pažiūras, plačiau paaiškina, kodėl jis pats pasitraukė iš Lietuvos pirmosios sovietinės okupacijos metu.

Šilkarskis rašė apie pasaulį, kuris gyveno neišvengiamo karo tarp agresorės Rusijos ir ją galinčių įveikti JAV nuotaikomis:

Padėtis yra tikrai katastrofiška – natūrali įvykių eiga yra tokia, kad niekas apginti Europos negali. Europiečiai nesugeba dėl apsiginklavimo susitarti, [...] ginčijasi dėl nereikšmingų mažmožių, vidutinis bourgeris ieško kelio prisitaikinti prie raudonų banditų [...]. Gera dar, kad yra viena rimta eiga, kuri negali pasiduoti Krekliui ir noromis nenoromis turi pradėti žūtbutinę kovą. Publikos Amerikoj nuotaikos, apie kurias rašote, neturi reikšmės – minia yra apaugusi riebais, minia niekuomet ir niekur nenorėjo kariauti – ir niekuomet negalėjo priversti krašto valdžios atsisakyti nuo karo, kai jis pasidarė neišvengiamas. Mes stovime visuotinio karo išvakarėse. USA negali laukti, kol bolševikai apginkluos kiniečius, bolševikai negali laukti, kol amerikiečiai sukurs galingą oro armiją, kuri sunaikintų visą rusų pramonę. [...] Europos likimas bus baisus nepriklausomai nuo to, kas laimės. Ar pragaras, kuris yra tikriausia realybė, bus nugalėtas tik po to, kai Europa virs griuvėsiais, o jos inteligentija bus sunaikinta, tai žino tik ponas Dievas.²²⁷

Šilkarskis buvo įsitikinęs, kad bolševikų kitais būdais, išskyrus karą, įveikti nepavyks, todėl skeptiškai vertino žinias apie laisvėjantį okupacinį režimą Lietuvoje:

Po Stalino mirties raudonieji banditai pasidarė sukalbamesni. Mane ši pacifikacija visai nedžiugina. Be karo neatgausime mūsų krašto, o aš nesulauksiu mano berniukų.²²⁸

²²⁷ VŠ laiškas VS, Walberbergas → Čikaga, 1950-12-15, [rankraštis], Nr. 2, in: *Ibid.*, I. 1r.

²²⁸ VŠ laiškas VS, Wittlichas → Čikaga, 1953-04-03, [rankraštis], Nr. 10, in: *Ibid.*, I. 1r.

Į politiką žiūriu pesimistiškai: karo nebus, atominė bomba atbaidys ir baltuosius, ir raudonuosius – taigi ir mūsų kraštas dar labai ilgai turės kęsti baisią vergystę.²²⁹

Šilkarskis ypač domėjosi 1956 m. Vengrijos įvykiais, kurie, skirtingai nei tikėtasi, baigėsi ne Vengrijos sukilėlių, o komunistų pergale. Jis įvertino sukilimo reikšmę:

Vengrijos tragedija ir mane baisiai sukrėtė. Paskutines savaites nieko negalėjau dirbti. Buvau „himmelhoch jauchrend“ [vok. pakylėtas iki dangaus], kai atrodė, kad raudonieji traukiasi iš Budapešto, paskui „zum Tode betrübt“ [vok. mirtinai nuliūdęs], kai tie niekšai, laužydami elementariškiausius tarptautinio padarumo principus, suimdami parlamentarus pradėjo naikinti herojišką tautą. Vis dėlto bolševizmui suduotas nepagydomas smūgis – apie „koegzistenciją“ dabar niekas nenori kalbėti, armija, kuri veikia Vengrijoje, yra demoralizuota, Maskvos nustatytos Kadarų vyriausybės niekas Vengrijoje nenori klausyti. Niekšai įlindo į balą, iš kurios patys nežino, kaip išlipti. Galas artinasi – ir gal jau ne taip toli laikas, kai susitiksime Lietuvoje.²³⁰

Vengrų tragedija, žinoma, ir Jus baisiai sukrėtė – aš ištisą mėnesį apie nieką daugiau negalėjau galvoti – klausiau visus radijo pranešimus, laukiau kaip išganyto žinių apie sukilėlių triumfą. Baisios aukos, bet kraujas liejosi ne veltui – įvykiai Lenkijoje ir Vengrijoje tai galo pradžią: raudonasis banditizmas nesuvaldys proceso, kuris ten prasidėjo, nepasuks istorijos rato atgal. Jau netoli laikas, kai susitiksime Lietuvoje.²³¹

Šilkarskis laiškuose dažnai ramindavo masinei panikai dėl Europoje kylančių revoliucijų pasidavusią Sruogienę. Kol vyksta neramumai Europoje, ji ragino Šilkarskį persikelti iš Vokietijos į saugesnes šalis – JAV, kur ji pati buvo įsikūrusi, ar Australiją, kur gyveno filosofo jauniausias brolis teisininkas Henrikas. Tačiau Šilkarskis tokią galimybę atmetė – antrą kartą emigranto kelio nebesirinko. Jis buvo įsitikinęs, kad į Vakarus pasitraukę lietuviai, žlugus komunistiniam režimui, sugrįš į tėvynę.

Bonoje jį palaikė svajonė pasitarnauti Lietuvos mokslui (parašyti lietuvišką visuotinės filosofijos istoriją), sulaukti iš Sibiro sugrįžusių brolių vaikų, susitikti su Lietuvoje pasilikusiais ir po pasaulį pasklidusiais bičiuliais:

Taip pat, kaip ir Jūs, manau, kad Lietuva nežus ir kad mes visi dar susirinksiame jos šventoj žemėj.²³²

²²⁹ VŠ laiškas VS, Bona → Čikaga, 1955-04-09, [rankraštis], Nr. 14, in: *Ibid.*, I. 1v.

²³⁰ VŠ laiškas VS, Bona → San Antonijus, 1956-11-14, [rankraštis], Nr. 24, in: *Ibid.*, I. 1r.

²³¹ VŠ laiškas VS, 1957-01-01, [rankraštis], Nr. 25, in: *Ibid.*, I. 1r.

²³² VŠ laiškas MB, Bona → Vilnius, 1944-09-11, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 1383, I. 1v.

Pamatysi, praeis ne taip jau daug laiko ir mes atsirasime prie vieno stalo – tam džiaugsmingam įvykiui nuolat auga mano vyno atsarga – jau 5 buteliai guli mano spintoj; yra tarp jų pora butelių gero francūziško vyno.²³³

Anot Šilkarskio, „kaip lengvai tada bus užmirštos visos baisių metų kančios ir koks gilus širdingas džiaugsmas užpils tada sielą“²³⁴.

Tėvynainius ir Štuthofio kalinius išeivijoje sutelkiančio „bendro“ stalo su kukliomis vaišėmis įvaizdis randamas ir Sruogienės atsiminimuose²³⁵.

Išeivių iš Lietuvos refleksijos apie dar vieno karo akivaizdoje atsidūrusį pasaulį aktualios ir dabar. Rusija tebetęsia išpuolius prieš taikias Europos šalis, kurias nori pavergti, o jos vienos negali apsiginti. JAV, skirtingai nei lietuvių išeivių tikėtasi, vis labiau atsiriboja nuo Europos, nebeįsitraukia į „svetimus“ karus, nebėra laisvės ir tiesos garantas.

Apibendrinimas. Atlikus Vladimiro Šilkarskio egodokumentų analizę, paaiškėjo jų reikšmė lietuvių kultūrai ir literatūros istorijai.

1. Šilkarskis – ne tik Lietuvoje ir pasaulyje garsus filosofas, daug pasiekęs mokslininkas, eruditas. Jis – ne mažiau produktyvus laiškų rašytojas, gyvo būdo, smalsus ryšininkas, gebėjęs laiškais sujungti tautiečius Lietuvoje ir išeivijoje. Šilkarskis susirašinėjo su Lietuvoje okupacijų metu likusiais intelektualais ir iš Lietuvos emigravusiais tautiečiais. Jo laiškai siejo žmones, gyvenusius Europoje (Lietuvoje, Vokietijoje, Austrijoje), JAV ir Australijoje. Nors Šilkarskio laiškai skirti Sruogienei, bet jie adresuoti ir kitiems jų pažįstamiems – Sofijai Čiurlionienei, Vincui Krėvei, broliams Mykolui, Vaclovui ir Viktorui Biržiškoms, Ignui Jonynui, Antanui Maceinai, Jonui Puzinui, Pranui Skardžiui, Juozui Pakniui, Marijai Krasauskaitei, Levui Karsavinui ir jo giminaičiams, broliui Henrikui ir kitiems. Todėl straipsnyje parodytas Šilkarskio sukurto ir aktyviai plėtojo susirašinėjimo tinklo egzistavimo faktas.

2. Sruogienei adresuoti ir jos išsaugoti Šilkarskio laiškai – šaltinis, leidžiantis nuosekliai atkurti Šilkarskio ir Sruogos dvidešimt metų (1924–1944) trukusią draugystės istoriją. Ji perteikta pasitelkus Šilkarskio laiškuose išryškėjusius jį ir Sruogą siejusius bendrus interesus, turėtus vaidmenis: jie – dėstytojai, konkurentai, diletantai, avantiūristai, kelionių entuziastai,

²³³ VŠ laiškas VK, Bona → Viena, 1944-09-20, [rankraštis], Nr. 3, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1612, l. 1r.

²³⁴ VŠ laiškas VK, Bona → Viena, 1944-09-06, [pasirašytas mašinraštis], Nr. 2, in: *Ibid.*, l. 1r.

²³⁵ Dalia Sruogaitė, *op. cit.*, p. 134.

kūrėjai, sodininkai, kaliniai, poliglota, patriotai, romantikai. Šilkarskis – Sruogos kūrybos gerbėjas, skaitytojas ir įžvalgas, subtilią literatūrinę nuojautą turėjęs kritikas. Jis pastebėjo ir įvertino žymiausius Sruogos kūrinius, ypač *Dievų mišką*. Šilkarskis visais gyvenimo etapais atsiskleidė kaip Sruogos pagalbininkas, jo dvasios stiprintojas.

Remiantis Šilkarskio epistolika, atkurtas ir jo santykis su Sruogos žmona, su kuria susipažino tarpukariu ir susirašinėjo iki mirties – 1960 m. Šilkarskis ir Sruogienė visą gyvenimą globojo ir palaikė vienas kitą. Juos siejo studijų, mokslo interesai, nelengvo emigrantų gyvenimo patirtis, bendras rūpestis artimaisiais ir pažįstamais lietuvių intelektualais išeiviais.

3. Šilkarskio laišakai Sruogienei papildė Sruogos žmonai rašytų laiškų turinį. Jie suteikia kontekstinės informacijos, kokius daiktus, maisto produktus Šilkarskis siuntė Sruogai į lagerį, kaip ir kur juos įsigijo, kodėl jie skirti Sruogai. Nemažai siuntinių Sruogai paruošta Sruogienės ir Šilkarskio bendru rūpesčiu. Štuthofe Sruogai išgyventi padėjo žmonos ir Šilkarskio siuntiniai, kurių jis gaudavo daugiausia.

4. Šilkarskio laišakai – medžiaga, atspindinti asmenų santykius, jų kaitą, emocijas. Šie egodokumentai suteikia žinių apie Šilkarskio ir Jonyno santykį. Iki filosofo emigracijos jie nesutarė, bet, šiam pasitraukus iš Lietuvos, Jonynas apsigyveno jo bute, saugojo nuosavybę, rėmė bičiulį, kai jis sirgo Bonoje. Iš laiškų sužinoma apie daugiau nei trisdešimt metų trukusią Čiurlionienės ir Šilkarskio draugystę, kuri, jam emigravus į Vokietiją, tęsėsi laiškais iki Čiurlionienės mirties. Filosofas pateikė pastebėjimų, kurie parodo kitokį nei anksčiau literatūrologų matytą Čiurlionienės paveikslą – ji nebuvo ideali, turėjo žmogiškų silpnybių.

5. Šilkarskio laišakai smulkmeniškai, informatyvūs. Juose rasta žinių apie įvairius Lietuvos istorijos laikotarpius. Laiškuose gerai atsispindi tarpukario aktualijos (Lietuvos universiteto reforma, rezonansinės pašto ženklų bylos sukeltos visuomenės reakcijos ir jų atgarsiai Sruogų šeimoje), parodytas dėstytojų laisvalaikis (kelionės į užsienį), kūrybos iššūkiai (Sruogos dramos *Milžino paunksmė* rašymo, recepcijos niuansai, Šilkarskio vykdyti filosofo Gustavo Teichmüllerio archyvinės medžiagos tyrimai). Laiškuose yra faktų apie to meto intelektualų sprendimus, kuriuos jie priėmė, vykstant Antrajam pasauliniam karui. Pateikti Šilkarskio emigracijos į Vokietiją argumentai, užsiminta apie „svyruojančią“ Sruogos laikyseną sovietinių okupacijų metu, kategorišką jo apsisprendimą nacmečiu, atskleistas filosofo ir rašytojo požiūris į emigraciją. Iš Šilkarskio laiškų sužinoma apie intelektualų elgseną pokariu. Pabrėžta Čiurlionienės santūri laikysena sovietinio

režimo atžvilgiu. Pateikta pamąstymų apie emigrantų laukiamą Lietuvos nepriklausomybę, įvairiose Europos šalyse kylančius maištus prieš komunistinį režimą.

6. Šilkarskio laiškuose perteikta jo išgyvenimo ir įsitvirtinimo Bonoje istorija. Laiškuose Sruogienei jis rašė apie individualius buities rūpesčius, su kuriais susidūrė pasitraukęs iš Lietuvos. Laiškuose daug detalių apie Lietuvoje paliktus asmeninius daiktus, kuriuos prašyta parduoti, o gautas lėšas persiųsti į užsienį. Parduoti asmeniniai daiktai ir už juos gautos lėšos sudarė ne vien materialinį pagrindą. Tai atmintis, liudijanti nesutruokomus ryšius, nors kai kuriuos susirašinėjusius asmenis skyrė tolimos šalys ir net žemynai. Šilkarskio laišakai rodo, kokia konkreti parama iš Lietuvos pasiekdavo tautiečius svetur. Todėl išeivių laišakai panašūs į Štuthofe rašytus Sruogos laiškus, kuriuose fiksuoti siuntiniai ir jų siuntėjai, taip pat į Sruogienės sudarinėtą Štuthofe kalinčiam vyrui siųstų siuntinių sąrašą. Be šių šaltinių nebūtų žinoma, kaip ir kieno dėka Sruoga išgyveno Štuthofe. Panašiai nieko nebūtų žinoma ir apie Šilkarskio išgyvenimo sąlygas Vokietijoje, o jo brolaivių – Sibire. Šilkarskio laišakai liudija, kad jam išgyventi Bonoje sąlygas sudarė lietuviai – Sruogienė, Čiurlionienė, Jonynas.

7. Be Šilkarskio laiškų nebūtų informacijos ir apie jo, jau įsitvirtinusio Bonoje emigranto, globojamus lietuvius, kurie dėl istorinių pervartų buvo priversti pasitraukti iš tėvynės. Moraliai ir materialiai padedant artimiesiems žmonėms, buvo galima išverti sunkias sąlygas, išsaugoti savo žmogiškumą. Todėl bičiulystė – svarbiausias Šilkarskio ir kitų emigrantų, su kuriais jis susirašinėjo, laiškų leitmotyvas. Prisiimdamas ne tik į Sibirą ištremtų giminaičių, bet ir bičiulio Sruogos, lietuvių išeivių globėjo vaidmenį, Šilkarskis atsiskleidė kaip kitiems žmonėms jautri ir nuolanki asmenybė.

8. Šilkarskio laiškuose ryškūs skirtingose Europos šalyse, taip pat ir JAV įsikūrusių lietuvių išeivių bendri interesai – Pabaltijo universiteto steigimas, pastangos sukurti geresnes gyvenimo sąlygas broliams Biržiškoms, ypač Mykolui, noras apginti lietuvių intelektualų garbę, kai išeivijoje ja nepagrįstai suabejota.

9. Šilkarskio epistoliumo rekonstrukcija įmanoma tik nuosekliai ištyrus jo adresatų archyvus, Bonos universitete, kur jis daug metų dirbo ir dėstė, saugomą medžiagą, ypač filosofo Dyroffo egodokumentinį palikimą. Atlikus Šilkarskio laiškų visumos rekonstrukciją, išryškėtų visas jo inicijuoto susirašinėjimo tarp Lietuvoje pasilikusių ir emigravusių vientaučių vaizdas.

10. Šilkarskio laiškų pluoštas – Sruogienės asmeninio archyvo dalis. Šis tyrimas parodė, kad būtina ir kitų Sruogienės archyvo segmentų, pavyz-

džiui, jai adresuotų brolių Biržiškų laiškų, rekonstrukcija. Ji naujais aspektais papildytų ir jau pristatytų Šilkarskio laiškų kontekstą. Tik atkūrus visas Srugienės archyvą sudarančias epistolikos dalis, paaiškės išsamesnis lietuvių emigrantų gyvenimo svetur paveikslas, o svarbiausia – atsiskleis jų bendravimo laiškais istorija. Lietuvių egzodo tyrėjams tai naujas iššūkis.

VLADIMIRAS ŠILKARSKIS'S LETTERS
TO VANDA SRUOGIENĖ AND PARALLELS
WITH THE LIFE OF BALYS SRUOGA

Summary

Vladimiras Šilkarskis (1884–1960) was a lecturer in the Greek language and literature and the history of ancient culture at Vytautas Magnus University (formerly the University of Lithuania) from 1924 to 1940. He was one of the foremost experts on ancient philosophy in Lithuania. The first Soviet occupation in 1940 led him to move to Germany, where he taught the history of Slavic cultures at the University of Bonn from 1946 until his death in 1960. A polyglot, he had connections with prominent historians, linguists, and classical scholars in Western Europe.

Vanda Srugienė (1899–1997), the wife of the renowned writer Balys Sruga (1896–1947), was a Lithuanian historian and educator. In 1944, the second Soviet occupation forced her to leave Lithuania for Germany, and Šilkarskis became her assistant there. She studied at the University of Bonn from 1944 to 1948. From 1949, she lived in Chicago, USA, where she worked as a teacher and lecturer. Throughout their lives, Šilkarskis and Srugienė corresponded and involved other intellectuals who fled Lithuania due to historical circumstances and friends who remained in Lithuania in this network. This correspondence network, one of the largest among Lithuanian intellectuals abroad, has not been studied yet.

The article discusses personal letters of Vladimiras Šilkarskis, a Lithuanian philosopher and professor, addressed to renowned Lithuanian figures. The addressees included historians Vanda Srugienė, Ignas Jonynas, the brothers Mykolas, Vaclovas, and Viktoras Biržiška and writers Vincas Krėvė and Sofija Čiurlionienė. Srugienė kept these letters in her personal archive in the USA and later, assisted by the literary scholar and librarian Vincas Maciūnas (1909–2003), sent them to Lithuania. Currently, they are kept at the Manuscript Section in the Library of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

Šilkarskis's letters to Lithuanian intellectuals, who were forced to leave Lithuania during the Soviet and Nazi occupations, are important historical documents. They provide a wealth of information about the life in Lithuania

between the wars, the catastrophic events during the years of the occupations, and the aftermath of the war. The letters reveal a myriad of details about the lives of the emigrants in exile, showing how they communicated and supported one another.

Šilkarskis's letters provide new information about the lives of people who were forced to live in other countries because of political upheavals. Most importantly, they reveal personal relationships and interconnections between intellectuals. Thanks to the moral and material support of their loved ones, they were able to endure challenging circumstances and maintain their humanity. Friendship is the main theme in Šilkarskis's letters. It is also the key theme in the letters of the other émigrés with whom he corresponded.

The letters addressed to Sruogienė provide insight into the personal relationships, inner thoughts, and moral attitudes of the Lithuanians living abroad. Without her personal archive, we would know very little about this today. She received letters from various countries around the world, including Germany, Austria, and the USA, where Lithuanian émigrés had found refuge. The letters reunited people who had been scattered by fate. It is no coincidence that she described her forty-year collection of personal letters as 'alive'.

The correspondence between Šilkarskis and Sruogienė is also significant because it builds upon, clarifies, and enriches the information provided in Sruoga's letters to his wife, which he wrote during and after the war while he was imprisoned in Stutthof (1943–1945).

The survivors of the twentieth-century catastrophes and the period of emigration left us a valuable lesson in humility, perseverance and courage, but most importantly, a lesson in comradeship and communion.

ALGIRDO ŠERMUKŠNIO-ŽILVINO KRIZĖS DIENORAŠTIS

JURGITA ŽANA RAŠKEVIČIŪTĖ

Iš keleto partizanų egodokumentikos centrą sudarančių ir plačiai žinomų tekstų dienoraštį būtų galima išskirti vieną – Liongino Baliukevičiaus-Dzūko tekstą, mūsų kultūroje reprezentuojantį *partizano dienoraštį*, todėl neišvengiamai ir formuojantį lūkestį, koks jis turėtų būti. Tačiau šalia visuotinai žinomo, į mokyklinį kanoną įtraukto, literatūros ir kino kūrinis inspiruojančio teksto turime, nors ir nedidelį bei nesutelktą, korpusą kitų, labai skirtinga forma skaitytojus pasiekiančių ar dar archyvuose jų laukiančių dienoraščių. Klausimas, kodėl į platesnę kultūros apytaką nepatenka Balio Vaičėno-Lordo, Liubarto, Pavasario ar Albino Bilinkevičiaus-Balčio tekstai, – būtų kito straipsnio tikslas. Čia iškelsiu tik vieną, patį bendriausią dienoraščio traktuotės aspektą: ar šį tekstą skaitome kaip atskirą savarankišką prasminę visumą, ar jame ieškome tam tikros papildomos informacijos autoritetingesnių šaltinių apie Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio dalyvių pasaulėvaizdį, laikyseną, buitį, kasdienybę, etc. duomenims papildyti. Stuartas Shermanas, kalbėdamas apie vieną svarbesnių britų dienoraščių kanono tekstų, yra išskyręs du jo skaitytojų tipus, mano požiūriu, tinkančius ir platesniam pozicijų apibendrinimui: skaitytojai (*readers*) ir plėšikai (*raiders*): „Dauguma į dienoraštį įsiveržia [*raid*] kaip į duomenų bazę; nedaugelis jį skaito kaip dokumentą, turintį savą laiko tėkmę ir tekstūrą, neišvengiamai pranykstančius reidų metu“¹. Daryčiau atsargią prielaidą, kad Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis yra daugiausia į skaitytojų akiratį patekęs ir dėmesio kaip atskiras savarankiškas tekstas sulaukęs partizanų dienoraštis², o štai kiti pasitelkiami kaip

¹ Stuart Sherman, *Telling Time and English Diurnal form 1660–1785*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1996, p. 31.

² Taip pat reiktų pridėti Monikos Alūzaitės-Aldonos, Audros dienoraštį, į dienos šviesą iškeltą atidaus Mariaus Ėmužio žvilgsnio ir inspiravusį vieną aktualiausių pastarojo meto egodokumentikos tyrimų (Marius Ėmužis, *Partizanė: Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*, Vilnius: Baltos lankos, 2020), atskleidusį, kaip dienoraštis gali tapti akstinu

skirtingų aspektų ar duomenų telkiniai, svarstymų papildymai, arba – reidų objektai.

Manydama, kad partizanų dienoraščiai apskritai yra atskiras dienoraščio subžanras, šiame straipsnyje mėginsiu perskaityti Algirdo Šermukšnio-Žilvino (1926–2001/2003?) dienoraštį, saugomą Lietuvos ypatingajame archyve ir prieinamą skaitmeninėje duomenų bazėje „E-Partizanų archyvas“³.

Iš karto turiu pasakyti, kad konkretaus partizano dienoraščio vertinimą (ir apsisprendimą dėl sklaidos), suvokimo perspektyvą formuoja du svarbūs aspektai: dienoraščio tekstas ir rašiusiojo biografija, kurie tiesiogiai koreliuoja su herojinio, neretai – idealizuoto, naratyvo apie partizaninį karą kūrimu (į kurį, sakykime, sunkiai įsirašo Bilinkevičiaus-Balčio dienoraštis). Algirdas Šermukšnis-Žilvinas priklauso pavargusiems herojams, kaip būtų galima turbūt pernelyg švelniai įvardyti, pasitelkus Liūto Mockūno knygos apie Joną Deksnį pavadinimą. 1946 m. Geležinio vilko rinktinės nariu tapęs Šermukšnis-Žilvinas, po suėmimo 1953 m. į ją sugrįžo kaip agentas smogikas Vacys ir „[d]ėl jo kaltės žuvo likę gyvi partizanai“⁴. Šermukšnio-Žilvino trumpai (1949-12-03–1950-07-22) pildytas dienoraštis šiuo metu straipsnio autorei žinomų partizanų dienoraščių kontekste išsiskiria daugeliu požiūrių: beveik pilnai išlikęs, pildytas nuosekliai įtraukiant gyvenimo bunkeryje ir miške aplinkybes, dokumentuoja būsenas, apie kurias kiti dienoraščių autoriai daugiausia tik užsimena (pradedant savijauta, būnant ištisas valandas tamsoje bunkeryje, dėl deguonies stygiaus negalint uždegti šviesos ir ieškant būdo kvėpuoti, baigiant savo seksualumo ir santykio su moterimis kovos sąlygomis refleksijomis), atskleidžia savitą santykį tarp dienoraščio ir poezijos rašymo, gana detalai atskleidžia kasdienę buitį, dienoraštyje savitą kontrapunktą kuria ryžtinga, herojinė mąstysena ir į kasdienį išlikimą orientuoto žmogaus buvimo sukeliama frustracija, nusivylimas. Darbą su šiuo tekstu visą laiką lydėjo ambivalentiškas jausmas – galvojimas apie partizaną Žilviną ir agentą Vacį, kieno tekstą skaitau, analizuoju; svarčiau, kaip keistusi mūsų santykis su šiuo dienoraščiu, jeigu partizanas Žilvinas būtų žuvęs, tarkime, 1950-aisiais? Galiausiai radau sau, nežinia ar

ir pamatu pasakoti ne tik partizanės, bet ir moterų partizaniniame kare istoriją. Visgi pats dienoraštis Ėmužio publikuotas mokslo žurnale ir platesnės auditorijos kaip atskiras tekstas dar nepasiekia (žr. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2021, t. 42, p. 289–318).

³ *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. 3377, ap. 246, b. 55, in: <https://epartizanai.archyvai.lt/dokumentai/3/doc2693>.

⁴ Nijolė Gaškaitė, Algis Kašėta, Dalia Kuodytė, Bonifacas Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 180.

tvarų, bet leidžiantį galvoti apie šį tekstą, sprendimą: 1949–1950 m. rašytas dienoraštis priklauso partizanui Žilvinui ir kaip toks gali būti partizanų dienoraščių korpuso dalimi, drauge leidžiančia stipriau sukomplikuoti mūsų turimą įsivaizdavimą apie dienoraščių autorius, apskritai plėsti partizanų biografijų spektrą, suvokti, kaip mąstantys ir matantys žmonės vėliau galėjo pasirinkti patį negarbingiausią kelią. Šiame straipsnyje dėmesys bus sutelktas į žanro klausimą: kaip partizano gyvenimo aplinkybės koreliuoja su dienoraščio forma ir rašančiojo turimu įsivaizdavimu, kas yra dienoraštis, bei kaip šios aplinkybės susijusios su pasirenkama savirepresentacijos perspektyva.

Bendra dienoraščio charakteristika. Dienoraštis pradėtas rašyti 1949 m. gruodžio 3 d., užbaigtas – 1950 m. liepos 22 d. Rašytas mokykliniuose vienodo šablono sąsiuvinuose langeliais, skiriasi tik viršelių atspalviai. Tiesa, paskutinis sąsiuvinis, kurio teuzpildyta trys puslapiai, yra rusiško pavyzdžio. Visų sąsiuvinų viršeliai turi formuliarą su spausdintu užrašu „Sąsiuvinis“ centre ir eilutėmis sąsiuvinio paskirčiai, mokinio ir klasės informacijai nurodyti. Visų dienoraščio sąsiuvinų formuliarai užpildyti autoriaus: mokinio grafoje įrašoma slapyvardis „Žilvinas“, paskutinėje laisvoje eilutėje žymima laikinė sąsiuvinio imtis, nurodant pirmo ir paskutinio įrašo datas, 10 ir 11 sąsiuvinuose nurodyta rašymo vieta – „Imperija“⁵. Visi sąsiuviniai autoriaus sunumeruoti nuo 1 iki 18, trūksta 9-ojo. Iš to, koks dienoraščio modelis pasirinktas ir kaip traktuojamos kiekvieno sąsiuvinio fizinės ribos, galima manyti, kad autorius dienoraštį suvokė kaip vientisą tekstą ir, greičiausiai, jei būtų galėjęs rinktis, būtų rašęs į gerokai storesnį sąsiuvinį ar knygelę (nemaža dalis partizanų dienoraščių rašoma būtent tokiuose mokykliniuose sąsiuvinuose, jų dalyse arba ant atskirų lapų, užrašų knygelės, albumo tipo užrašinės ir pan. retos, bet tai, be abejo, rodo ne laisvą pasirinkimą, o prieinamiausią priemonę).

Du pagrindinius dienoraščių autorių pasirinkimus – užrašų knygelės (ar bet kuri kita susegta forma) arba palaidi lapai – Philippe’as Lejeune’as sieja su tęstinumo ir pertrūkio suvokimu: „Užrašų knygelė – susiūta, suklijuota, susegta ar sutvirtinta vielos spirale, – kurios viršelyje žmonės dažnai

⁵ Kaip nurodoma Heinricho Rossemanno-Povo dienoraščio komentaruose, „Imperija“ vadinta miškinga aukštuma kairiajame Nemuno krante, prie Vangų kaimo, Prienų valsčiuje, kurioje buvo Gedimino tėvūnijos 51 kuopos bunkeriai (žr. *Tada, kai žuovom dėl tėvynės: Partizanų Audrėlės, Povo, Oželio, Valtiečio, Balandžio, Brūklio dienoraščiai*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 224).

užrašo savo vardus, veikia fantazijos, kurią Paulis Ricœuras vadina „naratyvinio tapatumu“, lygmenyje: ji žada tam tikrą minimalų vientisumo laipsnį“⁶. Kitaip tariant, asmens rašomas pasakojimas ir jo nepertraukiamumą tam tikrą laiką užtikrinanti medija kuria tęstinio pasakojimo apie to paties žmogaus gyvenimą pojūtį, tam tikru mastu maskuojantį, kad susideda iš atskiromis datomis žymėtų įrašų sekos ir šiuo požiūriu yra fragmentuočiausia bei sunkiausiai apibrėžiama forma iš visos egodokumentikos, kurią galima apibūdinti paradoksaliai: fragmentuotas tęstinumas, pratęsiant Irinos Paperno mintį, kad „[i]sipareigojimas kalendoriui lemia du [dienoraščio] pasakojimo padarinius: fragmentaciją ir tęstinumą“⁷. Tačiau, kaip teigia Lejeune’as, susiduriama su problema, kai užrašų knygelė baigiasi ir ūmiai tampa atskira, palaida knygele. Tam tikra prasme suardomas dienoraščio vientisumas ir tai, kas turėjo tau pačiam ar pačiai patvirtinti koherenciją ir tęstinumą, tampa „niekuo kitu kaip kad „palaida užrašinė““⁸. Šie svarstymai leidžia užčiuopti, kad tai, kaip Šermukšnis tvarko ir pildo savo dienoraščio sąsiuvinius, nėra tik techninio pobūdžio noras išvengti chaoso (kad, tarkime, žinotum, kokia yra sąsiuvinų seka), bet būdas susieti palaidus vienetus į visumą ir kiek įmanoma sumažinant fizinį pertrūkį kurti tęstinio pasakojimo jausmą, tai ypač rodo sąsiuvinio pabaigos ir įrašo ribų nesutapimas: pradėti įrašai tęsiami naujame nefiksuojant fizinės jų ribos. Dienoraščio fragmentiškumą maskuoja ne tik elgesys su fizine dienoraščio erdve ir jos ribomis, bet ir pildymo būdas: tekstas palieka kone nepertraukiamo kasdienio pasakojimo jausmą, todėl staigus konstatavimas, kad jis nutraukiamas rašančiojo sprendimu (apie tai – straipsnio pabaigoje), atrodo visiškai netikėtas, mat iš dienoraščio organizavimo jo pabaigos negalima nuspėti.

Nepertraukiamo pasakojimo ir tęstinumo efektas randasi dėl kelių pagrindinių struktūrinių aspektų. Dienoraštis pildomas kiekvieną dieną, nedarant išimčių. Vienintelis pertrūkis 14-ame sąsiuvinyje – 1950-06-01 dienos įrašas, kurį sudaro tarp 05-31 ir 06-02 įrašų nubrėžtame stačiakampyje įterpti du sakiniai, parašyti suvokus, kad praleidai vieną dieną. Būtent šis įrašas, kuris tiek semantiškai, tiek fiziškai atrodo kaip įtrūkis ar inkliuzas, leidžia

⁶ Philippe Lejeune, „The Continuous and the Discontinuous“, in: *On Diary*, edited by Jeremy Popkins and Julie Rak, translator Katherine Durnin, Published for the Biographical Research Center by The University of Hawai’i Press, 2009, p. 176.

⁷ Irina Paperno, „What Can Be Done With Diaries?“, in: *The Russian Review*, Malden, Mass.: Blackwell, 2004, t. 63, nr. 4, p. 571.

⁸ Philippe Lejeune, *op. cit.*

suvokti ankstesnės pildymo strategijos kurtą tėkmės ir vientisumo efektą. Atskiri įrašai ilgi, išplėtoti, rašoma tankiai, data žymima po įrašo, nepabrėžiant jų atskyrimo vienas nuo kito (verčiant sąsiuvinius akiai neretai sudėtinga pagauti, kur baigiasi vienas įrašas ir prasideda kitas).

Autorių būtų galima apibūdinti kaip ieškančių dienoraščio įrašo formos, struktūros, praktikuojančių jį ir kaip kūrybos sritį. Priešingai nei auditoriją numatančių egodokumentikos žanrų autoriai, rašantieji dienoraščius gali būti dėmesingi formai, t. y. plėtoti kaip tam tikrą savo kūrybos sritį, arba tiesiog pildyti dienoraštį, neskirdami dėmesio formai, neišmėgindami skirtingų pildymo būdų, nes dienoraštis yra procesas, veikla, o ne galutinis rezultatas, kurį rašantysis būtų įpareigotas pateikti skaitytojui ir numatytų kaip tokį projektuodamas teksto ateitį. Šermukšnio santykis su rašomu tekstu refleksyvus ir kūrybinis, bet ne dėl galimo numanomo skaitytojo (kas neretai būdinga rašytojų ar kitų kultūros žmonių dienoraščiams), kuris, mano požiūriu, šiame dienoraštyje nenumatomas (tiek, kiek tai išvis įmanoma kažką perkelti į popierių). Dienoraštis jam yra kūrybinės savi-realizacijos, derinamos su emocijų išraiška ir savirefleksija, ir netgi tam tikro kūrybinio eksperimento su savimi forma: tikrinimas, kaip galiu rašyti, kurti konkretų žanrą (atsižvelgiant į tai, kaip jį suprantu), kokią išraiškos formą galiu surasti tam tikroms emocijoms, mintims ar įvykiams perteikti (ir bandymus lydintis nusivylimas), ypač svarbus poetikos aspektas – ieškojimas kuo tikslesnės kalbos pojūčiams perteikti, siekiant išreikšti buvimo bunkeryje ar miške patirtį. Neretai tas pats turinys ar tema išbandomas dviem rašymo režimais: pirma dienoraščio įrašas, paskui rašomas eilėraštis, mėginant tai pačiai patirčiai suteikti estetinę formą ir taip ją apibendrinti. Rašančiojo portretas, remiantis tik dienoraščiu, galėtų būti toks: iki dėjimosi prie pasipriešinimo Kaune gyvenęs, miestietiškos savimonės ir gyvensenos, gimnazijoje mokėsis raštingas⁹, fiziškai (Kauno jachtklubas¹⁰, slidinėjimas¹¹,

⁹ „Juk aš dar būdamas gimnazijoje mėgdavau uoliai rašyti“ (1949-12-04, Nr. 1, l. 4). Straipsnyje iš autografų cituojamų dienoraščių kalba ir rašyba netaisyta.

¹⁰ „Aš prisimenu tą laiką, kada dar buvau būriuotojų klube ir esant puikiam vėjui, nustatinėdavau jo stiprumą“ (1950-05-31, Nr. 14, l. 166).

¹¹ „Koks tai buvo man malonumas, kada pirmą kartą užlipęs, esančiam Trijų Kryžių kalne, tramplyno viršūnę ir drąsiai leidausi žemyn. Akimirksniui, leidžiantis išsivysto nepaprastas tempas, išsitempiu ir pakylu į orą – švelniai slidės vėl prigula prie sniego ir kaip kulka leidžiuosi žemyn. Koks puikumas, koks jausmų džiaugsmas. Tris dienas nuo ryto iki vakaro, rečiau slidėmis pasakiškus Sapiegos griovių kalnus ir šlaitus. Kaune tokių aukštų kalnų nėra, tai Vilniaus kalnuose man buvo didžiausias malonumas, kokį aš tik gavau

boksavimasis¹²) ir intelektualiai (cituoja Joną Aistį¹³, mėgsta skaityti, ilgisi knygų, ypač romanų, jų kuriamo nuotykių ir aistrų išgyvenimo¹⁴, pats rašo poeziją ir turi kūrybinių ambicijų¹⁵) aktyvus žmogus.

Krizės dienoraštis, arba apie apsisprendimą rašyti. Tačiau Šermukšnio dienoraščio pradžia kyla ne iš kūrybinio impulso. Kadangi jis turi tiek pradžią, tiek pabaigą, galime svarstyti jo rašymo motyvą ir nustatyti pobūdį. Jeigu turime dienoraščių pradžias (partizanų dienoraščių neretai išlikusios dalys), paprastai jos būna vienaip ar kitaip žymėtos, kaip sako Lejeune'as, pradžia visada yra „sprendimas pradėti rašyti (rašymo gimimo sertifikatas)“¹⁶. Šermukšnio dienoraščio pradžia galima laikyti du pirmus įrašus (1949-12-03 ir 1949-12-04, 8 languoto tankiai prirašyto sąsiuvinio Nr. 1 puslapiai): pirmame įrašė išdėstoma rašymo motyvacija, antrame – detalizuojamos aplinkybės, dėl kurių pradėta rašyti. Šermukšnio dienoraščio pradžia (apie pabaigą, kaip minėta, – pabaigoje) leidžia tekstą priskirti krizės dienoraščiams. Krizės dienoraštį kaip atskirą tipą įvardijo Lejeune'as, akcentuodamas savitą jo funkciją: suvokti, išgyventi ir užbaigti krizę, todėl

patirti pirmą kartą per visą savo slidinėjimo laiką. Tai buvo mano paskutinė slidinėjimo žiema“ (1950-01-13, Nr. 5, l. 57).

¹² „Per daug šalti – netoks jau didelis malonumas, ir mes susiradę pakankamo dydžio aikštelę pradedame šildytis. Yra proga ir aš prisiminiau savo taip mėgstamą sport[ą] [*orig o*] – boksą. Pradėjau boksuotis. Aišku, vienas, nes Povas į mane nė nežiūri. Jis jau bėga ratu aplink didelę pušį. Aš prisiminiau kadaise išmoktas bokso technikos veiksmus ir dabar juos šveičiu. Kaip puiku“ (1950-04-29, Nr. 11, l. 128).

¹³ „Kada visi sumiega ir lempelės šviesa yra sunaikinama, bunkerio tamsoje aš, vistik, ką nors ir visuomet įžiūrau. Nieko nuostabaus, nieko nepaprasto, bet kitais kartais, suvirpu visu kūnu, sudrebu siela. Tokiais momentais aš regiu Kuossu-Aleksandravičiaus „pakaruoklius“. Tai jie keliai iš kapų, tai jie priverčia mane drebėti. [...] „Ko jūs atminimai šitą naktį keliatės. Ko jūs pakaruokliai kylat iš kapų? Trupučiukas ilgesio, senų žodžių keliatas, Praeitis pakvipus jazminų kvapu...“ (Kuossu). Poetas išsireiškia visiškai suprantamai ir, šiandien, man, jaudinančiai. Gerai būti poetu, gerai mokėti sujaudinti, gerai būti kūdikiu, bet geriausiai visai nebūti“ (1950-02-20, Nr. 7, l. 84).

¹⁴ „Kaip būtų gerai, kad dabar aš čia turėčiau knygų. [...] Kaip malonu yra skaityti kokį nors stiprų romaną. Nesvarbu, ar tai bebūtų nuotikių, ar kriminalinis, istorinis, ar meilės – tai nesvarbu. Tik kad būtų stipru: „Jeigu mirė – tai jau mirė kankinio mirtimi, su visokiais skausmais, o ne nuo saulės smūgio, ar nuo širdies sustojimo“ (1949-12-16, Nr. 2, l. 20v).

¹⁵ „Aš, taip pat, norėčiau ką nors gra--// [190v] žaus parašyti. Bet, deja, – nepajėgiu. Argi visiems rašyti? / Imu 'Ugnėgesybės vadovėlį'“ (1950-06-19, Nr. 16, l. 190–190v).

¹⁶ Philippe Lejeune, „Composing a Diary“, in: *On Diary*, p. 170.

tokį dienoraštį jis laiko savo pabaigos ieškančiu tekstu. Apibendrindamas dienoraščių rašymo praktikas, rašymą krizės periodais laiko apskritai viena iš dažnesnių motyvacijų¹⁷. Šiame straipsnyje susitelksiu tik į tai, kaip krizės patirtis inicijuoja rašymą, kaip ji koreliuoja su dienoraščio rašymo praktika, veikia formą ir „produkuoja naujas savireprezentacijos perspektyvas“¹⁸. Todėl nuošalyje iki kito tyrimo lieka didžioji dalis dienoraštyje liečiamų ar išplėtotų temų, o šiuo požiūriu tai taip pat įdomus šaltinis, atveriantis platų spektrą: nuo idėjinių samprotavimų iki seksualinių patirčių, detalių išgėrimo scenų aprašymų.

Savo pradine pozicija Šermukšnio dienoraštis išsiskiria šiuo metu straipsnio autorei žinomų dienoraščių kontekste: kai turime artikuliuotą pradinę rašymo situaciją, ji paprastai siejama su partizaninio gyvenimo pradžia – įvykiu, lėmusiu radikalų gyvensenos ir savipratos pokytį, poreikiu suvokti naujas aplinkybes. Tokią pradžią galėtų reprezentuoti kad ir Juozo Žagaro-Girdenio (1926–1952, kovotojas nuo 1950 m.) dienoraščio pradžia, kur, suteikiant rašomam tekstui pavadinimą, aiškiai nustatomos jo ribos: „Pirmosios mano partizanavimo dienos“, o pirmas sakinyš nukelia į partizanavimo pradžią: „Prieš keleta mėnesių gyvenau laisvas, niekam nepriklausantis, o šiandien...“¹⁹ Čia rašymas turi du laikinius atskaitos taškus: partizanavimo pradžią ir dienoraščio rašymo pradžią – rašyti pradėdami atsiminimai (kaip prasidėjo partizanavimas), o „prisivijus“ dabartį tęsiamas dienoraštis. Tokiu atveju kuriant *partizano dienoraštį*, svarbu ne dienoraščio rašymo, o asmens kaip partizano istorijos pradžia. Tokį dienoraščio suvokimą galima papildyti Broniaus Vasiliausko-Bevardžio (1928–?) pavyzdžiu, kuris taip pradeda tekstą, pavadinimu „Dienoraštis“: „Aš pradėjau dienoraštį nuo 1947 m. bet ką prisiminsiu tai parašysiu iš 1945 m. gyvenimo“²⁰. 1945-ieji yra Vasiliausko partizanavimo pradžios metai, todėl nusprendus

¹⁷ Philippe Lejeune, „How Do Diaries End“, in: *On Diary*, p. 193–195.

¹⁸ Kathryn Sederberg, „Writing Through Crisis: Time, History, Futurity in German Diaries of The Second World War“, in: *Biography*, University of Hawai'i Press, 2017, t. 40, nr. 2, p. 331.

¹⁹ Juozas Žagaras-Girdenis, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33960, l. 131; dienoraštis publikuotas: „Žemaitijos partizano dienoraštis“, in: *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1994, t. 12, p. 264–287 ir t. 13, p. 259–280, teksto parengėjas nenurodytas; publikacijoje nėra cituoto pirmojo sakinio, tekstas koreguotas.

²⁰ Bronius Vasiliauskas-Bevardis, in: *LYA*, f. 3377, ap. 55, b. 183, LSSR KGB darbuotojų [1961 m.] daryta fotokopija; dienoraštis publikuotas (rengėjas Bonifacas Ulevičius): *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 2003, t. 33, p. 37–58; publikacijoje dienoraščio tekstas koreguotas; originalas saugomas Okupacijos ir laisvės kovų muziejuje (PR412).

rašyti dienoraštį (sprendimas fiksuojamas: „Dabar nuo 1947 m. II m. 6 dienos vesiu *dieninį dienoraštį* [kursyvas mano, – J. Ž. R.]“) priešistorė matoma kaip būtina prasminė jo dalis, nes sprendimas fiksuoti partizano gyvenimą, t. y. rašyti dienoraštį, nesutapo su biografine jo pradžia.

Šermukšnio atveju turime tekstą, kurį rašyti pradeda kelerius metus partizanaujantis, patyręs žmogus (išeina 1946 m., rašyti pradeda 1949 m. pabaigoje), kurio akstinas – ne prisidėjimas prie pasipriešinimo, o radikaliai pasikeitusios paties partizanavimo sąlygos: 1949 m. lapkričio mėnesį aptiktas ir sunaikintas gerai įrengtas, žiemoti pritaikytas bunkeris. Krizė išgyvenama kaip radikalus erdvės pokytis, kuris yra esmingas veiksnys tiek apsisprendžiant rašyti, tiek formuojant pasakojimo perspektyvą. Dienoraštis yra savo rašymo aplinkybes bei situacijas įtraukiantis ir jų veikia mas žanras, tai ypač aktualu pradėtiems rašyti įvykus radikaliai gyvenimo aplinkybių pokyčiui, t. y. krizės dienoraščiams. Kaip teigia karo laikotarpio dienoraščius tiriantis Jacekas Leociakas, aplinkybės įtraukia laiką (mūsų atveju – partizaninio karo ir siauriau – konkretaus periodo), vietą, kur yra dienoraštininkas, ir galimybes rašyti toje specifinėje situacijoje, t. y. savireprezentacijos perspektyvą arba autorinę poziciją. „Šių aplinkybių konsteliacija formuoja savitą erdvėlaikį, kuris yra integruotas į kasdienio rašymo praktiką. Pirmiausia, *erdvėlaikis tampa paties rašymo objektu ir tema* [kursyvas mano, – J. Ž. R.]“²¹ Šermukšnio dienoraščio pirmieji įrašai mums duoda detalių naujos gyvenamosios erdvės ir savijautos joje vaizdą, išsamiai apibūdintas rašymo aplinkybes, priemones ir motyvaciją; toks pradžioje pasirinktas režimas išlaikomas per visą tekstą. Tačiau pirmiausia dienoraštyje stengiamasi detalai, iki pojūčio lygmens perteikti pabėgimo patirtį, t. y. situacijos, kurioje yra kalbantysis, pradžią. Nors apie išsigelbėjimą rašoma 1949-12-04, o įvykis datuojamas lapkričio 14 d., aprašant pabėgimą iš bunkerio per atsarginę angą kalbama esamuoju laiku: „Štai, dar čia angoje visiškai puikiai jaučiu kiekvieną savo kūnų krustelėjimą, o kaip tik praveriu angą. Kas ką gali žinoti...“ (Nr. 1, l. 5)²². Bunkerio sunaikinimas ir skubrus laikino įsirengimas po gyvenamuoju namu yra krizės situacija:

²¹ Jacek Leociak, „Wartime Diaries: Diaristic Forms of Recording Borderline Situations“, in: *The European Journal of Life Writing*, Groningen, 2025, t. XIV, p. 59.

²² Siekiama panašaus tikslo, kaip Adolfo Ramanausko-Vanago užrašuose, atliktuose tūnant bunkeryje viršuje vykstant kratai. Vanagas, tokią patirtį išgyvendamas nebe pirmą kartą, įvertina jos unikalumą, todėl apsisprendžia fiksuoti paties išgyvenimo metu: „Paprastai tokie išgyvenimai ilgainiui išdyla, nublunka, bet jie susikaupus ir po ilgos laiko tarpo galimi vaizduotėje atkurti. Todėl aš bandau šį išgyvenimą fiksuoti taip, kaip jis iš

Na o čia? Kas laukia gyvenant šiamia bunkery. Lova, iškirsta sienoje, tai niša, kurioje teks vartytis per visą žiemą ir dar dviesia. Kitoje sienoje taip pat yra tokia niša. Mūsų lovos turi per metrą, na gal būt dar per colį, platumo ir per mūsų ūgį ilgumo, na ir kokia aštuoniasdešimt cm. aukštumo. Tai štai, tokioje nišoje teks praleisti ilgesnę žiemos dalį. Tarpe lovų eina toks pat ilgio koridorius, kuris yra metro trisdešimt cm. Bet jis yra tuo labai patogus, kad jame galima atsistoti stačiam. Ir štai tokioje primityviškoje dėžėje, teks mums, trims vyrams žemių gelmėse, gyventi per ištisą žiemą. Nėra čia nei radiojo, nei akordeono. Nėra net smulkiausių ir reikalingiausių mūsų gyvenime reikmenų. Ir aš tik laikiu vieno, kad greičiau iš kelių lentgalių susikaltume stalą, kuris turės užimti mūsų koridoriaus galą, tai bus nors patogus rašyti. (1949-12-03, Nr. 1, l. 3v)

Prieš pereinant prie išsamesnio gyvenimo bunkeryje patirties santykio su dienoraščio rašymu aptarimo, reikia stabtelėti prie pradžios. Pacituotas bunkerio aprašymas yra antrajame dienoraščio įrašė, tačiau patirtis, kuri pagrindžia teiginį, kad šis tekstas priskirtinas krizės dienoraščiams, yra pirmajame įrašė, atskleidžiančiame ir būseną, kuri paskatina imtis rašymo, ir dienoraščio suvokimą, grįstą sociokultūrine asmens savivoka. Pirmas sąsiuvinio ir dienoraščio įrašas pradedamas (primenu, kad datuojama ne įrašų pradžiose, o pabaigose) šauktuku lapo centre ir epigrafiniu įrašu kairėje „Juoktis iš gyvenimo, reiškia save kankinti“. Šauktukas, funkcionuojantis kaip įrašo pavadinimas, signalizuoja apie emocinį režimą, kas atitinka tolesnį jo turinį:

Kaip sieloje pasidaro tu[š]čia [originale praleista] ir kažkoks nesuprantamas ilgesys, kuris ilgainiui virsta liūdesiu, visu juodumu užgula krūtinę ir priverčia spengiamai duksentį smilkinius, priversdamas, kartais, net regėjimą virsti tamsa, o klausą smarkiausių gaudesiu, ir iš viso, kuomet pajauti, kad vietoj galvos turi kažką kitą tik negalvą, kad matai save, bet negali jausti ir, iš viso, pasijauti, kad esi niekas kitas, kaip tik iš kažko susidaręs mirštantis <jausmų> [įterpta viršuje] chaosas. Nėra kuo stebėtis, tai tik *sielos priepuolis*, kuris pasitaiko veik pas kiekvieną žmogų. Žmogus, kuris mąsto ir esti šiek tiek jautres visuomet susitiks su panašiais priepuoliais ir visuomet supras, ką jie reiškia.

Tokiais momentais *griebiesi už sielos ir stengiesi ją ištraukti iš to prakeikto ir nieko gero nežadančio sielai, <jausmų> [įterpta viršuje] mirties chaoso.*

tikro yra“. Šie užrašai, rašyti ranka žaliu rašalu languotame popieriuje, publikuoti kaip Merkio rinktinės štabo dienoraščio dalis (*Merkio rinktinės štabo dienoraštis 1945–1946*, parengė Algis Kašėta, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2021, p. 47), todėl leidinyje sudėtinga suvokti atskirą šių užrašų pobūdį ir savitumą, apibūdintą Ramanausko atsiminimuose: „Iš pradžių aš sėdėjau visiškai nieko neveikdamas. Tada man atėjo mintis į galvą paimiti sąsiuvinį ir parkerį. Sumaniau smulkiai aprašyti tai, ką išgyvensiu kratos metu“ (Adolfas Ramanauskas-Vanagas, *Daugel krito sūnų... Partizanų gretose*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 240).

Bet kaip tai atlikti? Kaip padaryti? Kaip išlaisvinti sielą iš to merdėjimo?

Bepigu jeigu esi moteris – susigraudinai ir plauna ašaros laisvę sielai, ir tau pasidaro jau daug lengviau, tu vėl pajusi save, ir tau tai net ne daug kainuos, nes tu savimi atgaivinai save.

Bet jei tu esi vyras, ką tau daryti? [...] // [2v]

Vyru netinka... Gerai tu esi vyras, o užmiršai, kad gi esi žmogus. Ir vyras, ir žmogus. Stipru ir žavėtina. [...]

Kaip moteris tu ašaromis sielos savo nenuramins. Ieškok savyje ko nors kito, kas tau atstos moterų ašaras.

Taigi ir aš norėdamas nors dalelę lengvatos suteikti savo sielai, *negalėdamas atlikti tai ašaromis, bandysiu, šiek tiek, atlikti plunksna*. Nors to ko trokšta mana siela aš niekad jai nepajėgsiu suteikti, bet jau šiek tiek bus ramiau, nes tai jau bus noras. Noras kažką užmiršti, noras sutrumpinti ilgesį, noras mažiau prisiminti, noras mažiau liūdėti.

Ir kaip tik siela pradės tik nerimauti, pradės ilgėtis, pradės prisiminti ar liūdėti, tuo kart mano plunksna stos į darbą, į darbą sielai atgaivyną. Bandys užfiksuoti visą tai, ką tuo laiku jauš mano siela. Nors man tai bus be galo sunku, nes tai jau liks mano sielos dokumentas, kurio nenoriu aš turėti, nes dokumentas yra viešas raštas, bet tai jau šis mano rašymas teatstos man tai, ką moterei atstoja ašaros.

Ir štai šiandien, kada palikęs vienas, didžiai gramozdiškame bunkerį ir sėdėdamas žemėje, ant siauro lentgalio, prie rūkstančios liepsnos galelio, rašau šias mintis, kažkaip ramus jaučiuos ir siela nesidaužo. (1949-13-03, Nr. 1, l. 2–2v; čia ir kitur kursyvas Šermukšnio dienoraščio citatose mano, – J. Ž. R.)

Nors įrašo pradžia su šauktuku ir pradiniu turiniu apie jausmų chaosą nurodo emocinį režimą, jo struktūravimas, vedantis prie argumentuotos dienoraščio motyvacijos ir apibrėžties, anaip tol neatrodo impulsyvus. Įrašas prasideda „sielos priepuolio“ aprašymu – sąmonės būsenos eksplikacija, kuri vaizduojama kaip intensyvi, gąsdinanti, chaotiška ir destruktvyi. Po aprašo iškėlus logišką klausimą, kaip šią būseną įveikti, dienoraščio forma pateikiama kaip sprendimas ir tam tikra prasme – kontrolės mechanizmas (kai tik siela pradės ilgėtis – plunksna stos į darbą), turintis jau minėtą sociokultūrinį pagrindą. Taigi įrašo dėstymo struktūroje turime probleminę situaciją, klausimą ir jo sprendimą (antrasis įrašas, kaip jau aptarta, pateikia jo priešistorę), tad iš dienoraščio pradžios ryškėja, kaip už išorinio teksto impulsyvumo, emocionalumo veikia literatūrinio pasakojimo modeliavimas. Susidūrus su jausmų chaosu ir poreikiu jį sutvarkyti, reikia apsispręsti dėl išraiškos. Išskiriamos kategorijos – vyriškas ir moteriškas būdas reikšti emocijas: moteriška emocijų raiška matoma kaip natūrali, netarpininkaujama, nerefleksyvi, todėl išgyvenimas ir jo išraiška – nesankcionuota ir laisva, kas, rašančiojo vertinimu, užtikrina lengvą emocinį moterų gyvenimą,

bet netinka jam pačiam. Vyriškumo kategorija (atidalijama nuo žmogiškumo, matomo kaip bendramatiško su moterimis, vadinasi, reiškiančio, kad abi lytys išgyvena tuos pačius jausmus visų pirma kaip žmonės, o jų raišką sankcionuoja socialinė lytis) matoma kaip apibrėžianti jausmų raišką ir įpareigoja kultūriškai priimtinais išraiškais – tekstui (ką moterys atlieka ašaromis, dienoraščio autorius ketina atlikti plunksna). Turimas vyriškumo supratimas veikia kaip rašymą kontroliuojanti ir apibrėžianti perspektyva. Kad rašant apie jausmus dėl jų raiškos apsisprendžiama ne tik pradžioje, bet tinkamos jausmų raiškos perspektyva turima omenyje visą laiką ir veikia kaip kontroliuojanti dienoraščio formą ir turinį, rodo šis vėlesnis inkliuzas:

Jei kam nors, visai atsitiktinai, šie mano rašiniai patektų į rankas, tikiu, kad jie susilauktų labai aštrios kritikos, nes visi jie yra persunkti pilka melancholija – liūdesiu ir ilgėsiu. Perskaitęs, kiekvienas susidarys tokią nuomonę: nusivylimas gyvenimu – *verksnys*. Gal būt, teisingai – čia yra *beveik* verksmai. Aš to visai nesiginu. Bet tai yra *verksmas be ašarų* – *sausas verksmas*. O kiekvienas ko nors brangaus netekęs verkia, bet tai dar nereiškia, kad verkiant reikia kukčioti, šaukti garsu ar šluostyti ašaras – tai tinka moterims, bet vyrams ne. O vyrai taip pat verkia. Nesvarbu, kad akyse nėra ašarų, ar negirdėti garso – tai yra vidujinis verksmas, širdies verksmas – sausas verksmas. Tokiu verksmu, šiuose rašiniuose, kartais, bandau verkti aš. O *verkt aš turiu teisę*, nes esu nustojęs brangaus, labai brangaus, visų brangiausio – laisvės. (1950-01-27, Nr. 6, l. 72)

Įrašė gerai matyti, koku būdu net rašant teoriškai patį asmeniškiausią tekstą autorinėje perspektyvoje kaip kontrolės mechanizmas veikia kultūrinės kategorijos, implikuojančios pejoratyvų vertinimą („verksnys“) ir reikalaujančios sau pačiam pasiaiškinti, peraiškinti ir kategorizuoti rašomą tekstą. Šermukšnio svarstymuose matome pastangas sureguliuoti savo emocinę raišką pagal suvokiamą vyriškosios raiškos paradigmą: peraiškinti dienoraštį kaip vyrui tinkamą emocinės išraiškos formą ir pildyti jį į šią perspektyvą atsižvelgiant.

Anksčiau minėjau, kad šis dienoraštis nėra rašomas ateities skaitytojui, juo nesiekama partizano būties ir buities reprezentacijos, nekuriamas pasipriešinimo istorijos liudijimas, tačiau cituotame įrašė juk aiškiai mato me skaitytojo figūrą. Be to, kad, mano požiūriu, čia skaitytojas yra figūratyvi savo paties perspektyvos išraiška, kitas svarbus aspektas yra tai, kad rašyti numatant skaitytoją ir suvokti, kad tekstas gali būti kieno nors perskaitytas, yra visiškai skirtingi dalykai. Čia mums atsiveria vieša / privatu konflikto aspektas, atsiskleidžiantis dienoraštyje kaip specifinėje medijoje. Šermukšnio dienoraštyje matome įtampą, kylančią iš komunikatyvinės dienoraščio situacijos, kuri „remiasi paradoksu: privatumo prielaidos

(dienoraštis yra tekstas, adresuotas tik sau pačiam) ir privatumo sulaužymo koegzistencija²³. Šią viešo asmeniškumo įtampą Šermukšnis įrašo pradinėje situacijoje ir priima kaip neišvengiamą rašymo padarinį (išliekantį „sielos dokumentą“), aiškiai suvokdamas, kad „[j]ei autorius [nuspręstų] atsisakyti šio kalbėjimo viešumo elemento, jis turėtų apsiriboti tylą“²⁴. Felicity Nussbaum šį asmeniškumo ir viešumo susidūrimo momentą sieja su pačiu apsisprendimu reprezentacijai. Sociokultūrinis viešasis diskursas įsijungia tą pat akimirka, kai asmuo suvokia, kad negali būti suprantamas pats sau be rašytinės artikuliacijos ir reprezentacijos, todėl dienoraštis yra būdas atskleisti slaptą subjekto diskursą, tuo pat metu „tebebūnat vieninteliu savo diskurso cenzoriumi ir kritiku“²⁵. Būtent šis neišvengiamo viešumo dėmuo implikuoja ir iš sociokultūrinių normų kylančią jausmų išraiškos kontrolės perspektyvą²⁶ bei veikia kaip vienas iš rūpesčio dėl rašymo formos akstinių. Įveikti viešumo bloką, apsispręsti reprezentacijai ir surasti formą jausmams reikšti skatina mano jau pradėta aptarti krizės patirtis.

Bunkerio ir miško erdvės dienoraštyje

[...] pasiklausyti radio, patampyti akordeoną ar niekais su kuo nors pasiginčyti, ar šiaip jau ką nors sugalvoti. Juk anam bunkerį tas viskas buvo galima. *Tai kam ten buvo rašyti. Jei pasidaro ilgu ar liūdna, imi akordeoną, tįmpteli truputį, prabėgi pirštais laibesniais klavišais ir jau tvarkoj. Jei kažką prisimeni – užsuki radio ir čia jau gyveni laisvėje: operėčių muzika, šokių muziką ir, rodos, gyveni tą laikotarpį, kada visa girdėdavai ne per radią, bet pats asmeniškai teatre, kavinėje, ar šokių salėje. Taip. Ten tas viskas buvo.* (1949-12-04, Nr. 1, l. 3v)

²³ Irina Paperno, *op. cit.*, p. 572.

²⁴ K. Eckhard Kuhn-Osius, „Making Loose Ends Meet“, in: *The German Quarterly*, 1981, t. 54, nr. 2, p. 170.

²⁵ Felicity A. Nussbaum, „Toward Conceptualizing Diary“, in: *Studies in Autobiography*, edited by James Olney, Oxford University Press, 1988, p. 134.

²⁶ Įdomu, kad Šermukšnis, *moteriška – vyriška* skirtį brėždamas per natūros ir kultūros opoziciją (t. y. tiesioginės (natūralios) ir tarpininkaujamos išraiškos), dienoraštį pozicionuoja kaip vyrui pritinkančią išraiškos formą (sausas ašaras), o egodokumentikos tyrimuose paskutiniaisiais dešimtmečiais dominuoja moterų dienoraščių tyrimai, kuriuose atliekami tiek istoriniai pjūviai, atskleidžiantys dienoraščio kaip moterų kultivuoto (ypač nuo XIX a.) žanro istoriją, tiek poetikos analizės, kuriose argumentuojama, kad dienoraščio poetika, lyginant ją su autobiografijos ir memuarų žanrais, galėtų būti traktuojama kaip moteriška (sąsaja su buitės sfera, emocijų sritimi, fragmentiškumu, nevientisa, suskaidyta tapatybės raiška, etc.), kas, būtina pasakyti, nereiškia, jog dienoraštis gali būti rašomas tik moterų, vyrai taip pat gali praktikuoti, ką jie sėkmingai ir daro, moteriško rašymo formas.

Prarasto bunkerio aprašyme vaizduojami skirtingus veikimo modalumus užtikrinantys daiktai, kurie leidžia išlaikyti ryšį su ankstesniu gyvenamuoju pasauliu, užtikrina tam tikras dalyvavimo ir kūrybos formas. Paryškintose frazėse matyti vidinio impulso ir jį lydinčio, savotiškai išpildančio veiksmo ryšys: liūdesys išjaučiamas grojant, į praeitį vedančių prisiminimų kryptis keičiama radijo – daikto, leidžiančio keisti buvimo modalumą ir jungiančio izoliaciją bunkeryje išgyvenančius žmones su išoriniu pasauliu. Prisiminimas keičiamas į dabarties išgyvenimą įjungus radijo aparatą, kurio transliacija kuria tiesioginio dalyvavimo, sinchronizacijos jausmą: „Skirtingai nei spauda ar literatūra, radijas priklauso dabarties akimirkai: informacijos perdavimas ir gavimas vyksta tą pačią akimirka, klausytojui stengiantis vaizduotėje išbaigti gaunamą garsinę informaciją“, – Andrew Crisellio mintis interpretuoja Birutė Avižinienė²⁷. Radiją kaip tiesioginio dalyvavimo jausmo substitutą pabrėžiu ne veltui, mat vienas esminių naujo bunkerio situacijos aspektų – visiškas ryšio su žmonių pasauliu, vadinasi, ir dabarties gyvenimu nebuvimas, šitai reikia turėti mintyje turint omenyje dienoraščio kaip žanro pamatinę sąsają su diena ir jos įvykiais. Cituotame įrašė taip pat matyti, kad turimi daiktai leidžia išvengti akistatos tiek su išgyvenamais jausmais, tiek su atsiminimais. Bunkerio situacija: „Šiam niuriam, tamsiame bunkerį, vos tik ką paleidi iš rankų dirbęs, *tuoj stojasi* prieš akis begalės prisiminimų, įvykių ar *lįste lenda* prieš akis begalės prisiminimų, įvykių ar *lįste lenda* į galvą svajos“ (1949-12-04, Nr. 1, l. 4). Naujame bunkeryje nėra jokių žmogišką pasaulio erdvę padedančių kurti daiktų (pradžioje – net ir stalo): yra tik sienos ir žmonės. Galima būtų sakyti, kad tai nėra antropologinė erdvė ir kad apskritai jai stinga vietą ir erdvę kuriančių kategorijų, t. y. daiktų, judėjimo ir ryšio tarp dalykų bei subjektų, jeigu remtumėmės Micheliu de Certeau, vietą apibrėžiančiu kaip „momentinę pozicijų konfigūraciją“, o erdvę – kaip „judančių kūnų sankirt[a]“ (t. y. gatvę erdve paverčia judėjimas)²⁸. Radijas ar žmogiškieji veiksmai, kaip grojimas akordeonu, gali atkurti gyvenamosios erdvės, net jei tai bunkeris po žeme, parametrus, nes daiktai leidžia atlikti gestus, judesius, steigiančius antropologinę erdvę, taip atitolindami tave nuo tavęs paties ir priartindami prie žmogiško gyvenimo ir kitų. Iš įrašų matyti, kad iki tuščio kvadrato po žeme susitraukusi erdvė nesudaro terpės

²⁷ Birutė Avižinienė, „Literatūra ir jos kūrėjai tarpukario Lietuvos radijo programoje“, in: *Colloquia*, Vilnius, 2021, t. 26, p. 116.

²⁸ Michel de Certeau, „Erdvės pasakojimai“, iš prancūzų kalbos vertė Dobilė Kisieliūtė, vertimą redagavo Paulius Jevsejevas, in: *Semiotika*, Vilnius, 2024, t. 19, p. 253.

intersubjektyviems santykiams ir priartina žmogų per arti savęs, palieka tam tikra prasme neištvieriamoje akistatoje su nuolat dirbančia ir tik į save atsigręžusia savo paties sąmone. Iki savęs paties susiaurėjęs pasaulis, kuriame žmogus nėra išitraukęs į veiklas, komunikaciją. Negausiuose bunkerio aprašuose pabrėžiama, kaip erdvės savybės persmelkia žmogų ir atgręžia jį žvilgsnį į patį save:

Tai mano sekmadieninės mintys, niuriai lendančios man į galvą. Bet čia aš pagėgiu aprašyti tik jų rėmus, o to spalvingumo kuris esti rėmo viduje aprašyti šioje dėžėje aš, gal būt, niekad neįstengsiu pagauti, nes šio *bunkerio rezonansas yra tūkstantį kartų niuresnis už jį patį*. (1950-12-04, Nr. 1, l. 5v)

Apaugusį plaukais, apžėlusią barzdą, žemėmis uždūmtu veidu ir akimis; nenusiavusį net viršutinių kelnų ir visą susivėlusį, sujauktam bunkerio mygi – radai tu mane, dvidešimt trijų metų jubiliejau. (1949-12-12, Nr. 2, l. 15)

Lempelės liepsna, atsimušusi į *tamsias bunkerio sienas, priverčia jas skleisti juodus, vaiduokliškus šešėlius, kurie pamažu, tai išsitiesdami, tai vėl susitraukdami, mummyse sukelia kažkokius nesuprantamus jausmus*. Bet visa tai labai puikiai derinasi: kaukiantis vėjas, maža rūkstanti lempelė, niuraus bunkerio išgastingi šešėliai, pilni melancholijos sustingę žvilgsniai ir pagaliau, parėmę rankomis apžėlusias galvas – mes patys. *Tikrai, būtų labai įdomu, surasti panašų paveikslą ir pačiam į jį pažvelgti*. (1949-12-17, Nr. 2, l. 23v)

Statika, kurią matome šiuose įrašuose, kai žmonės vaizduojami ne iš savo, kalbančiojo, perspektyvos, o įsikūnijant į iš šalies matančio žmogaus žvilgsnį, čia yra ne atsitiktinė. Dienoraštyje nerasime drauge gyvenančių žmonių portretų ar išsamesnių charakteristikų. Išimtis yra Povas – vokie-tis, kuris, nepaisant išmoktos lietuvių kalbos ir ilgai trukusio bendrabūvio, vis viena išlieka *kitas* dėl savo tautinės tapatybės²⁹. Rossemanno-Povo elg-

²⁹ Bunkeryje žiemos periodu nuolatos gyveno trise: dienoraščio autorius Šermukšnis-Žilvinas, Heinrichas Rossemannas-Povas (1913–1952, prie Lietuvos partizanų prisidėjo 1946 m.) ir Jonas Šiugždinis-Anupras (1923–1952, kovotojas nuo 1945 m.). Iš dienoraščio įrašų galima susidaryti įspūdį, kad bunkeryje rašė visi („Povas su Anupru, daug rašo. Gerai jiems rašyti – praeities gyvenimą – tas pats kaip surašyti iš knygos – daug galvoti nereik. Aš, irgi, buvau pasišokęs daug rašyti, bet kam? Kam man reikia aprašyt savo praeitį? Aš ją ir taip puikiai žinau, o kad ją žinotų kitas – bereikalingos išlaidos...“, 1950-01-31, Nr. 6, l. 74), o Rossemannas apskritai kūrė skirtingo pobūdžio pasakojimus: „Jis vargšas paišo savo žmonai. Rašo savo gyvenimą ir jį atvaizduoja piešiniais, kad parvykęs namo turėtų ką parodyti savo žmonai. Jis pilnai tiki, kad liks gyvas ir parvyks į namus. Gerai, kaip žmogus turi tokią puikią viltį. Bet mano akimis ta viltis yra labai miglota“ (1950-01-05, Nr. 4, l. 46v). Yra publikuotas (publikacijos rengėjai nepateikia duomenų, kiek ir kokia forma dienoraščio išliko, tik mini, kad „buvo parašyta 320 puslapių mašinėlė ir keturi sąsiuviniai ranka“ ir kad „KGB archyvuose rasta tik maža šio dienoraščio dalis“) iš rusų

sena, kalbėsena, pažiūros matoma kaip kitokia nei mūsų (tų pačių) ir jis traktuojamas kaip potenciali pramoga: drožiamas instrumentas, pasakojimai apie žmoną, santykis su vokiška tapatybe ir Vokietija – viskas tampa erziniu šaltiniu. Povas yra vienintelis žmogus, iš minimų dienoraštyje, kurio kalba perteikiama užrašant kaip tiesioginę kalbą, siekiant perteikti akcentą ir klaidas. „Erzinu Povą, skaudinu jį tyčia. Tyčiojuosi, kad negali savo mintis atitraukti nuo namų. O aš pats? Pats nieko kitaip negalvoju, kaip jis“ (1950-01-09, Nr. 5, l. 52) – pacituotu atveju ypač stiprią reakciją sukelia Rossemanno rodomas namų ilgesys, kuris savo atvirumu skatina dienoraščio autoriaus priešiskumą (čia verta prisiminti anksčiau aptartą emocijų kontrolės ir priimtinių išraiškos formų aspektą). Žmonių, kaip drauge esančių asmenų, aprašymo dienoraštyje nerasime, tik tada, kai žmogus supersonažinamas, kaip kad Povas. Tai susiję su mano minėtu intersubjektyvaus ryšio nebuvimu. Įvardyčiau buvimą bunkeryje kaip savotišką santykio su kitais pauzę, todėl nėra ir aprašymo, kuris kyla iš santykio su kitu, jo konkretaus matymo, vietoje jo teikiamas panoraminis, paveikslinis vaizdas – mūsų visų, matomų kažkam kitam iš šalies, kaip būklės apibendrinimas, bet ne *aš* matantis *kitą*, esantį šalia. Buvimas bunkeryje suvokiamas kaip sustabdytas gyvenimas (kartais pats partizano gyvenimas dienoraštyje įvardijamas kaip negyvenimas), kuris gyvenamas atliekant minimalius gyvybę palaikančius veiksmus, kas, savo ruožtu, traktuojama kaip laipsniškas artėjimas prie gyvūno būklės, apsiribojančios poreikių patenkinimu: „Dažnai būna net taip, kad visą parą, nesumerkęs akių, išsivartai lovoje ir niekaip negali susigaudyti ką galvoji. Guli, tarsi kiaulė, ir visai iš tikro kaip kiaulė, nes tuo laiku galvoje būna visai tuščia, ir kaip tik užsimanai valgyti“ (1949-12-27, Nr. 3, l. 34v).

Iš visos bunkeryje rašytos dienoraščio dalies galima suvokti ir rasti tiesiogiai įvardytą, kad bunkerio gyventojai tarpusavyje nebendrauja (išskyrus jau minėtus pokalbius su Povu, kurie priklauso kitai plotmei nei lygiavertė abipusė komunikacija tarp pašnekovų):

kalbos Bonifaco Ulevičiaus išverstas „Suinto partizano H. Rossemann-Povo dienoraštis“ (*Partizanų Audrelės, Povo, Oželio, Valstiečio, Balandžio, Brūklio dienoraščiai*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 41–88), kurio paskutinio įrašo data – 1949-11-14, t. y. Šermukšnio bunkerio sunaikinimo diena: „Atidariau dangtį ir pamačiau drebančią Žilviną. Jis buvo basas ir tik su kelnėmis ir baltiniais. Rusai rado jo bunkerį, o jis pabėgo per atsarginį išėjimą. Po pusvalandžio rusai surado ir mūsų bunkerį. Kai jie atidarė dangtį, mes šokome į kanalą; Žilvinas pirmas, aš paskui jį, o Kęstutis paskutinis ir per atsarginį išėjimą pabėgome. Taip mes išvengėme mirties“, p. 86). Tiek minimų asmenų tekstų paieška, tiek jų atveriamą teminės analizės perspektyva – atidedama kitam tyrimui.

Visa mūsų kalba, tai mano nebaigiami ginčai su Povu. Tai yra maždaug viena valanda laiko, kuri, maždaug virto dienos tradicine valanda. Kitą visą laiką mes beveik pratyline. Ir ką mums kalbėti? Viskas jau tarp mūsų senai išsipasakota. Daugiau mes nieko neturime viens kitam ką pasakoti. (1949-12-09, Nr. 1, l. 11)

O mes su Anupru kalbėtis neturime apie ką. Kas buvo mums įdomu, tas jau seniai iškalbėta, o naujo nei aš, nei jis dar nieko nežinome. (1949-12-27, Nr. 3, l. 34v)

Bunkeryje tylu. Mes neturime ką kalbėti. Retkarčiais persimetame žvilgsniais ir vėl įninkame į savo darbą. Darbą, bet ką mes galime darbu pavadinti? Visa ką mes veikiamo ir yra mūsų darbas. Nesvarbu ar mes miegame ar sėdime, rašome ar nieko neveikiame – yra mūsų darbas. (1950-02-24, Nr. 7, l. 86)

Iš parinktų įrašų atrodytų, kad abipusio bendravimo nelieka ne dėl žmonių padėties erdvėje, bet dėl ilgalaikio buvimo drauge toje pačioje grupėje, kas, be jokios abejonės, irgi yra svarbi priežastis, tačiau vieno iš keleto žiemos laikotarpio atliktų žygių metu tie patys žmonės, kurie gyvena bunkeryje nesikalbėdami:

Turime atsinešę ragaišio ir lašinių. Lašinius pjaustome riekutėmis, smeigiame juos ant nusmailintos šakutės ir leidžiame joms apkepti ant liepsnos, valgome juos šypsodamiesi. Man tai primena vaikystės dienas ir kai kuriuos draugus, nes mes [tai] // [80v] darydavom iškylaudami miškuose. Laiko dar yra visa diena. Mes pasakojam vienas kitam savo pergyvenimus, nuotikius ir šiaip įvairius įvykius, *nors jau kai kuriuos senai jau esame išpasakoję. Bet nesvarbu – pagražiname, paivaininame, dar pridedame ką nors naujo ir vėl gaunasi visai puiku.* (1950-02-13, Nr. 7, l. 80–80v)

Iškalbėti, statiški pasakojimai susėdus su lašiniais aplink laužą stauga įgyja erdvę vėl būti pasakojami ir keičiami juos atnaujinant pašnekovui, atrodo, kad pasakojimui įgauti gyvybės ir keistis reikalinga erdvė, t. y. judėjimas.

Buvimas bunkeryje balansuoja tarp aprašyto sąstingio ir jo gyventojų dedamų pastangų sužmoginti bunkerio erdvę. Bene greičiausiai atsiranda žaidimai – kortos, šachmatai, kurie yra svarbūs tarpusavio santykio akstinai, jie užtikrina prasmingo ir kryptingo veiksmo erdvę tarp dviejų ar daugiau žmonių, vėliau – akordeonas, ne su visais veikiančiais klavišais. Skaitydami dienoraštį matome, kaip į bunkerį patenkantys atsitiktiniai daiktai formuoja veiklas ir plečia santykių diapazoną: bunkeryje atsiradus matematikos vadovėliui, pora valandų su Šiugždiniu-Anupru Šermukšnis studijuoja trupmenas, vėliau reguliariai moko jį matematikos. Veiklos kyla ne iš konkretaus žmogaus noro ar interesų, o susiformuoja atsižvelgiant į

tai, kas patenka į tuščią bunkerio erdvę (skaitomi fizikos vadovėliai, ugnia-gesių vadovas ir pan.). Tačiau erdvę plėsti mėginama ir kuriant daiktų analogus, kurie į ją nepatenka, nors konkrečiam žmogui atrodo būtini. Šiuo požiūriu bunkeryje išsiskiria Rossemannas-Povas, meistraujantis muzikos instrumentų (smuiko, pianino) modelius, skirtus mokytis groti jungiant modelį ir vaizduotę:

Povas nupaišė pianino klaviatūrą ir mes jau mokomės „skambinti“. Tai visai pianino kopija – milimetras į milimetrą. Dabar sėdime ištisas valandas ir „skambiname“. Aš čia mažai ką susigaudau, nes kaip negirdžiu balso tai nieko naujo negaliu išmokti. Bet nesvarbu: visą ką moku groti akordeonu, dabar derinu su pianino balsais. (1950-02-06, Nr. 7, l. 78)

Pirmasis Rossemano-Povo sukurtas modelis buvo smuikas, kuriuo jis treniruodavosi groti bunkeryje, kad neprarastų įgūdžių, tačiau Šermukšnį tiek iš medžio sumeistraitas instrumento pakaitas, tiek grojimas juo – erzino, kėlė įtampą, nes smuiko fiktyvumas atrodė pernelyg akivaizdus, tik išryškinantis grojimo negalimumą ir situacijos keistumą. Bunkeryje kaip beprotiškas ir beprasmiškas atrodęs grojimas smuiko modeliu, matomas visiškai kitaip atsiradus perspektyvai, atstumui:

Vakare su Povu stovime pamiškėje ir laukiame tamsos, kad galėtume išeiti į kaimą. Povas, kiek toliau, įlindęs į pušaites groja savo „smuiku“. Aš matau – jis įsivaizduoja, kad groja tikru smuiku, ir kad jo klausosi žmona, jis pakrypsta savo stuomeniu į vieną šoną, į kitą, žengia žingsnį atgal, tai vėl pirmyn... Lai jis sau svajoja. Aš jam netrukdu. (1950-05-04, Nr. 12, l. 138)

Šis Povo grojimas ne tik nekelia pykčio ar noro erzinti, bet priešingai – matomas empatiškai ir pagarbiai, išskaitant jo begarsių gestų turinį ir prasmę.

Tuščias bunkeris atsirandant tam tikriems daiktams įgyja žmogiškos erdvės parametrų per daiktų inicijuojamas veiklas, visgi pirmasis būdas plėsti erdvę ir kurti asmeninę terpę, iki atsirandant atskiriems daiktams, yra pats dienoraštis: tiek fizine, tiek mentaline prasme. „Bet veikti ką nors kitą yra nepaprastai sunku, nes jei vienas ką nors veikia, kitas tuoj jį seka akimis“ (1950-03-01, Nr. 7, l. 88v). Ankštoje erdvėje, kur bet kuris veiksmas yra neišvengiamame kito akiratyje, asmeninės, drįsčiau sakyti, kad ne tik psichinės, bet ir fizinės erdvės plėtimas vyksta mentalinėje erdvėje, per pasakojimą dienoraštyje:

Viršuje stipri žiema. Šeimininkė sakė, kad šaltis siekia iki 25°. Mes čia bunkeryje nejaučiame nieko: nei šalčio, nei sniego. O prisnigta, sako, jau labai daug.

Stengiuosi įsivaizduoti dabartinę gamtą: laukuose visur balta; šuoliais bėginėja nenuorama šiaurys; medžiai sustingę; galbūt, pasipuošę deimantiniais spigliais – šerkšnu; trobesių galvos apdengtos minkšta vata – sniegu; iš kaminų, stačiai į dangų kyla dūmai; erdvėje, karts nuo karto, grakščiai skraido snieguolės. Naktį, pakilus mėnuliui ir pažėrus žemyn auksiniams jo spinduliams, visa turi būti, neapsakomai gražu – žavinga. [...] noriu žygiuoti per girgždantį sniegą, jausti žvarbų šalčio malonumą ir įskaudinti savo akis aštriame snieginame toly. (1950-01-07, Nr. 4, l. 48)

Lejeune'o ir Catherine Bogaert teigimu, „[d]ienoraštis yra erdvė, į kurią „aš“ gali akimirksniu pabėgti nuo socialinio spaudimo, rasti prieglobstį tam tikrame burbule ar uždarame kambaryje, kur gali be rizikos atsiskleisti, prieš sugrįžtant, gavus palengvėjimą, į realų pasaulį“³⁰. Tai, kas mokslininkų aprašyta kaip pabėgimas iš socialinio pasaulio įprastomis gyvenimo sąlygomis, bunkeryje įgauna papildomą matmenį ir funkciją: tai ne tik pabėgimas iš bunkerio (kas irgi svarbu prisimenant pernelyg artimą kito asmens perspektyvą ir savotišką vakuumą, susidarantį tarp bunkeryje paromis sėdinčių žmonių, bei turint mintyje faktą, kad dienoraštis pirmą kartą pradėdamas rašyti vos pradėjęs gyventi naujai iškastame bunkeryje, jo viduryje vietoj stalo turint neišneštų žemių krūvą), bet apskritai kitos, alternatyvios erdvės kūrimas, t. y. svarbu ne tik pabėgimas, bet ir tai, kur bėgama. Nemažą dalį žiemos įrašų būtų galima pavadinti erdvės pasakojimais, kuriuose pasakojantysis, prisimindamas, paprastai juda erdvėje: vaikščioja Šančiuose, slidinėja, buriuoja (itin dažnas atsiminimas) ir kt. Konkretus pasakojimas dažniausiai pradėdamas nuo impulso dabartyje: žinutė laikraštyje apie pažinotą žmogų ar veiklą, kokia nors proga ar šventė, netikėtas pojūtis etc. Dabarties detalė inicijuoja išsamų pasakojimą, pavyzdžiui, vokiškos knygos apie povandeninius laivus vartymas iššaukia Baltijos prisiminimą:

Nuotraukose vaizdai tampa gyvi – bangos pradeda siūbuoti; girdžiu jų duslų ošimą; jaučiu gaivinantį ašriai švelnų vėją ir save regiu to viso viduryje. Kaip puiku.... Bet kažkas, čia pat prie ausies ima ir nusikvatoja: „penki metai!.. penki metai!..“ Taip, jau penki prakeiktieji metai, kaip paskutinį kartą atsiveikinau su jūra; kaip paskutinį kartą jaučiau jos paslaptinę užesio dūžtančias putas ant savo krūtinės. Dar ir dabar žiūrėdamas į nuotrauką jaučiu gaivinančius jų prisilietimus, regiu jas lūžtančias tolimam, akinamam akiraty... (1950-01-25, Nr. 6, l. 69v)

³⁰ Philippe Lejeune and Catherine Bogaert, „The Practice of Writing a Diary“, in: *The Diary: The Epic of Everyday Life*, edited by Dan Ben-Amos and Batsheva Ben-Amos, Indiana University Press, 1995, p. 30.

Bunkeryje rašomuose įrašuose dominuoja pasakojimai apie praeities erdves, o retų žygių dienomis – iki smulkiausių detalių aprašomasėjimas, akcentuojant ne įvykius ar tikslą, o patį kūno judėjimą erdvėje bei pojūčius. Taigi šis krizės dienoraštis pirmiausia funkcionuoja kaip erdvės plėtimas.

Iki šiol kalbėjau apie vieną erdvę, bunkerį, patekimas į kurią sukėlė krizę, tačiau dienoraštyje yra dvi gyvenamosios erdvės: bunkeris ir miškas. Žiemos mėnesiais rašoma bunkeryje, iš jo beveik neišeinant, pavasarį išsikeliama gyventi į vasarinį bunkerį miške, kai bunkeryje tik miegama ar slepiamasi pavojaus metu. Persikėlus dienoraščio pobūdis keičiasi. Išplėtotus atsiminimų aprašymus keičia konkrečios dienos pasakojimai, ieškoma rašymo stiliaus ir įrašo struktūros, atliepiančios pakitusią kalbančiojo situaciją. Kuriamas įrašo modelis, priartinantis pasakojimą prie konkrečios dienos tėkmės, siekiant aprašyme parodyti įrašo sąsają su pačios dienos eiga, sudarant įspūdį, kad rašymas ir dienos darbai vyksta sinchroniškai, o rašymas baigiasi drauge su diena. Pavyzdžiui, 1950-05-13 įrašas:

Atsikeliu ir lendu į viršų. Pasiimu bidonėlį ir einu į šulnelį vandens. Pro tirštus debesis veržiasi šilti saulės spinduliai. Prisisemiu vandens ir kiek panešėję[s] [originale praleista] jį paslepiu tankiam ėglio krūme, nes į bunkerį grįžti nenoriu. Vakare pasiimsiu.

Einu apžiūrėti ženklų. Išeinu visai į pamiškę. Už kokio šimto metrų žmonės sodina bulves. Du vyrai ir trys moterys ramiai sau dirba. Aš, pasislėpęs už pušelių, kurį laiką juos seku. Čia mano akys randa kažką malonaus. Štai tik už šimto metrų aš matau laimę. Matau nerūpestingai juokaujančias moteris, vieno vyro dantyse rūksta pypkės. Jis eina visai ramiai paskui plūgą ir retkarčiais, garsiai subara arklius. Jie visi užsiėmę darbu... Argi, aš visai sveikas ir stiprus vyras, taip pat negaliu dirbti? Ar aš susigėdinu, ar šiaip kas man pasidaro, bet aš daugiau nežiūriu į dirbančiuosius.

Leidžiuosi nuo vieno kalnelio, lipu ant kito ir einu link Apynio. Vieno ženklo matau jau nėra. Bet aš dar noriu įsitikinti ar nėra ir kitų. Atsargiai, nes čia yra pavojingos vietos. Slėpdamasis už eglaičių ir ėglių, einu link kalno. Ženklų nėra // [151] ir [čia [originale š]]. Puiku, rusai dar pas mus svečiuojasi.

„Na tai pagaukit jūs dabar banditėly“ – ir jau kiaurai per mišką pasileidžiu atgal. Bet į bunkerį neinu. (1950-05-13, Nr. 13, l. 150v–151)

Įrašas baigiasi vakariinės gamyba. Panašus efektas kuriamas ir tarpdalies įrašų, sudarant įspūdį, kad rašymas pertraukiamas tik miegant, o dienoraštis yra visą laiką su kalbančiuoju, tarsi tarp rašymo veiksmo ir vaizduojamo įvykio nebūtų pertrūkio. Pavyzdžiui, 1950-06-02 dienos įrašas baigiasi sakiniu „Paeiname dar kiek mišku [mat nespėja grįžti į savo

bunkerį iki aušros, – J. Ž. R.] ir gulame tankiose eglaitėse. Žvirblis³¹ lieka sargyboje“, o 1950-06-03 įrašas prasideda: „Bet ką čia žmogus primiegosi? Šalta, akys nelimpa ir tiek... Vos tik saulė patekėjo su Anupru keliamės ir einame į kaimą“ (Nr. 14, l. 168v). Tokių dienoraščio atkarpų skaitytojas yra sinchronizuojamas su įvykiais, kurie pateikiami ne kaip refleksija dienos pabaigoje, t. y. iš perspektyvos, o kaip jos eiga. Tokiu būdu neretas šio dienoraščio įrašas skaitytojui sukuria partizano dienos stebėjimo efektą, drauge judančios filmavimo kameros jausmą (panašios skaitymo patirties siekiama kuriant sąmonės srauto techniką literatūros tekstuose). Reikia pasakyti, kad toks rašymo būdas išmėgintas ir žiemos laikotarpiu bunkeryje, ypač paveikus 1949-12-10 dienos įrašas, kur rašymo procesas sutampa su dėl deguonies trūkumo užsikišus ortakiui užgęstančia lempa, tačiau bunkerio gyvenimas neteikė pakankamai impulsų tokiam rašymui plėtotis.

Miškas dienoraštyje aprašomas kaip pagal tam tikras žmogaus veiklas ir poreikius struktūruota, vadinasi, tam tikru mastu sava, erdvė. Bunkerio įkūrimas ir aplinkinės teritorijos su užmaskuotu šulinėliu, maisto saugykla ir kita infrastruktūra suformavimas primena kaimo sodybos modelį, intuityviai adaptuojamą žmogui gyventi nepritaikytoje miško erdvėje. Kitaip tariant – tai miško erdvės struktūravimas, dalijimas³² pritaikant sodybos erdvės modelį, kuriant jos segmentų sąsajas žmonėms judant ir atliekant tam tikrus su struktūros naudojimu, palaikymu bei maskavimu susijusius darbus, išminant vieniems partizanams randamus takus. Intensyviausias santykis su mišku kaip gyvenamąja erdve aprašomas pasakojant apie judėjimą erdvėje, apibūdinant maršrutus per mišką:

Tokiais takeliais, naktį galime vaikščioti tik mes, *seni miško gyventojai*. Mes jais einame užsimerkę ir rankas susikišę į kišenes. Vistiek, tamsu nieko nematyti, čia akys nei rankos nieko nepadės. Čia mes vėl pasitikime tik kojomis. Tokiame takelyje jos yra taip nerūpestingos, tarytum jos jaustūsi begulį lovoje. Jos, visai teisingai atlieka kiekvieną posukį, aplenkia // [112v] kiekvieną krūmą. Jos čia yra taip *jautriai įpratę*, kad gali drąsiai lenktyniauti su žmogumi, kuris šviesoje valgo. Taip kaip pastarasis pataiko su šaukštu į burną, taip jos tamsiausią naktį stosis į teisingą vietą. Tokius takelius pamatyti yra labai charakteringa, nes jie yra mūsų praminti ir kaip svietas sako: „tai banditiškas takelis“. Ir dienos šviesoje jais mažai kas pereina, nes nuolat reikia lankstyti nuo aštrių eglių, be to,

³¹ Justinas Šiugždinis-Žvirblis (1924–1951, kovotojas nuo 1945 m.), Jono Šiugždinio-Anupro brolis.

³² Michel de Certeau, *op. cit.*, p. 261. Svarstymai apie erdvę de Certeau straipsnio įkvėpti daugiau, nei tai galima atskleisti citatomis.

nepratusioms kojoms jis yra labai nepatogus. Bet mums toki takeliai yra plentai. Mes juose jaučiamės visai laisvi. (1950-04-14, Nr. 10, l. 112–112v)

Šiame įrašė pirmiausia matyti santykis su mišku, atsiskleidžiantis kaip įgūdis, dėl daugkartinio ėjimo susiformavęs ypatingas gebėjimas judėti gamtos erdvėje, veikiantis be kontrolės ar pastangos. Daugkartinis veiksmas suformuoja žmogaus įgūdį kūne ir maršrutą erdvėje. Maršruto miške suformavimas yra erdvės struktūravimas ir asmeninės, egzistencinės erdvės kūrimas, bet drauge ji yra izoliuota nuo žmonių pasaulio (ja negali naudotis kiti), nėra sociokultūrinių žmogiškų erdvių sistemos dalis (kaip takas parke, sodyba kaime ar net ir miške išmintas uogautojų takas). Žmogus šią erdvę struktūruoja ir pritaiko savo gyvenimui, bet, nepriklausomai nuo jos tapimo žmogaus veiklos ir gyvenimo erdve, ji netampa sociumo erdve, kurioje veikia išplėtotas santykių tinklas ir koegzistuoja skirtingos erdvės, ribos ir jungtys tarp jų, priešingai, kirsti ribas tarp miško ir kaimo reikia atsargiai, kontaktas tarp erdvių kelia pavojų gyvybei. Todėl gebėjimas miške įsikurti, gyventi ir išlikti daro juos „miškiniais“ ir didina atskirtumo jausmą nuo kitų žmonių, ne-miškinų, t. y. kuo sklandžiau tavo butis ir būtis klostosi miške, tuo esi toliau nuo kaimo ir ypač miesto sociumo. Atskirtumas nuo žmonių Šermukšnio dienoraštyje daug aštriau reflektuojamas vasarą miške nei žiemą bunkeryje po namu, nes gyvenimas po namu buvo suvoktas kaip laikina būklė, kurią reikia išverti, o gyvenimas miške – kaip partizano gyvenamoji erdvė, kai kitokios nebegali tikėtis („Nemalonu man stovėti pamiškėje, kuomet priešais save matau vilnijančius laukus, žalias pievas, medžiuose svajojantį kalną ir už Nemuno, aukštus, pušelėmis apžėlusius šlaitus. Kam man visai be reikalo jaudintis ir gadinti sau nuotaiką tuo, kas man nepriklauso? Laukai, kaimas ir visas jį gaubias viliojantis fonas. Visa tai ne man“ (1950-06-13, Nr. 15, l. 183). Miško gyvenamoji erdvė panaši į žmogaus gyvenamąją erdvę, bet netapati jai, jos kitokumas išryškėja kaip tam tikrų ryšių tarp žmonių ir gestų, būdingų žmonių gyvenamosioms erdvėms, nebuvimas. Atskleisiant tai per žibuoklių ir keliskart dienoraštyje pasikartojantį alyvų, pirmiausia siejamų su gimtųjų namų kieme augusiomis, motyvą:

Einu į sandėlį parsinešti būlvių. [...] Lipdamas į kalną metu žvilgsnį į šoną ir... žibuoklės. Susispietę po pušaitėmis jos viliojančiai kelia savo galveles į saulę. Prieinu, atsitupiu ir įsmeigiu savo akis į jas. Tiesiu ranka ir jau noriu skinti. Galvoju, kam?.. Kur aš jas nuskynęs dėsiu? (1950-04-17, Nr. 10, l. 114)

Ir šiadien mačiau jau išsiskleidusias alyvas. Tai savas pažįstamas kvapas, kurį pažįstu nuo to laiko, nuo kurio tik pajėgiu prisiminti savo namų kiemą. Traukte

traukia nuskinti violetinę alyvų kiakę ir ilgame kelyje siurbti į save jos kvapą, bet... Ne man negalima. Aš neskinu. Liudnai gėriuosi akimis ir alyvose aš jau nematau jų žiedų... ten jau yra visai kas kita... Regiu save su didele alyvų puokšte... kažkokius tai moteriškus veidus... dar kai ką... (1950-05-14, Nr. 13, l. 152v)

Tave vilioja alyvos? Niekis. Tai tik proza. Alyvos skirtos ne mums. Aš tau jų priskinti negaliu. [...] Mes pasitenkinkime jaunų pušaičių šakomis. Štai jos vis dar jaunos ir jų viršūnėlės gymė tik prieš mėnesį laiko. Jos dabar žydi ir puikiai kvepia sakais. Mes jomis gi galime gėrėtis ir jų nenuskyne. Kas alyvos?... (1950-05-29, Nr. 14, l. 164v)

Namuose, ne bunkeryje, galima pamerkti žibuokles ar alyvas, tik amžiaus, lyties požiūriu heterogeniškoje bendruomenėje galima jas dovanoti – vienmečių vyrų homogeniškoje bendruomenėje nėra kam skinti ir įteikti gėles. Santykis su laukine miško gamta dienoraštyje išplėtotas (ir citatoje matome alyvas *vs* pušis), daug dėmesio skiriama pamatyto driežo, skruzdžių, paukščių aprašams, bet tai – laukinė gamta, tu gali joje būti, gali stebėti, grožėtis, bet ji iš principo nėra su tavimi, miško gyvūnai ir augalai nėra naminiai. Nepaisant žmogaus įsikūrimo, ši erdvė nėra domestifikuota. Įsigyvenus tokioje erdvėje artikuliuojamas ir savo kitas tapatumas, kuris aštriausiai patiriamas kaip negalėjimas atlikti žmogiškų veiklų (galima prisiminti anksčiau visai kitu tikslu cituotą epizodą apie iš miško perspektyvos dirbančius laukuose žmones stebintį partizaną).

Baigiamieji svarstymai, arba kodėl dienoraštis baigėsi. Rašyti ima pirmomis gyvenimo visiškai tuščioje erdvėje dienomis, ieškant būdo kontroliuoti jausmus ir mintis, suvokti krizės situaciją, į kurią patekai, ir sukurti prasmingą įvykį, patvirtinantį žmogiškas išraiškos galimybes ir drauge tai, kad tebesi žmogiškas subjektas. Tačiau konkretaus dienoraščio pobūdis, jo pildymo logika ir prasmė rašančiajam, santykis su kuriu tekstu ir jo paties savivaizdis („pokytis gali būti bene vienintelė kasdienio „aš“ vaizdavimo konstanta“³³) gali kisti kone kiekvieną dieną, todėl tame pačiame dienoraštyje galime rasti ne tik dinamišką asmens santykį su rašomu tekstu (ir juo labiau nesitikėti nuoseklios pozicijos svarstomų dalykų atžvilgiu), kas keičia ir jo žanrinės realizacijos pobūdį, bet ir vis kitaip suprantamą dienoraščio funkciją ar prasmę rašančiajam. Autobiografijoje ar memuaruose toks rašančiojo santykis su kuriu tekstu veikiausiai būtų destruktivus ir trikdytų realizaciją, tačiau dienoraščio atveju tai yra poži-

³³ Felicity A. Nussbaum, *op. cit.*, p. 134.

tyvi dinamika, nes esminė šio žanro savybė yra kasdienė realizacija, vadinasi, ji atskleidžia požiūrio ir santykio su rašomu tekstu formavimąsi bei dinamišką asmens savireprezentacijos poziciją: „Dienoraštis akcentuoja tik tai, kas svarbu konkrečią dieną: ne tai, kas svarbu viso gyvenimo perspektyvoje ar istorinėje tėkmėje. Taip pat jis nesilaiko jokių formos taisyklių, net ir tokių paprastų kaip įrašo ilgis: viskas priklauso nuo konkretios dienos išgyvenimų“³⁴. Algirdo Šermukšnio-Žilvino dienoraštis yra krizės dienoraštis – tai reiškia, kad jis prasideda asmeniui patekus į nenumatytą ir sudėtingą situaciją, o pats rašymas atskleidžia gyvenimo krizinėje situacijoje dinamiką ir kinta drauge su ja; Lejeune’as tokį dienoraštį įvardija kaip ieškančią savo pabaigos. Šermukšnio dienoraštis gerai atskleidžia žanro priklausomybę nuo rašymo aplinkybių ir situacijos, kurioje rašantysis yra, ir, kaip krizės dienoraštis, pasibaigus krizės situacijai, pats patiria žanrinę krizę (neatrandama kita jo pildymo forma nei kad buvo reikalinga krizės išgyvenimo laikui) ir baigiasi.

Turbūt galėtume laikyti konstanta teiginį, kad dienoraščio įrašas, pažymėtas konkrečia data, yra susijęs su tam tikros dienos įvykiu ar konkretios dienos refleksija³⁵. Partizanų memuarinių tekstų kanonas apskritai yra suformavęs dinamiškų, į įvykius orientuotų tekstų lūkestį. Net, sakykime, išlikusi Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraščio dalis mums iš asmeninės perspektyvos pateikia bene aktyviausiai kultūroje reflektuojamą išdavystės istoriją, tapusią pagrindu mums kaip bendruomenei formuoti savo moralinius vertinimus ir santykių su praeitimi. O ką ir kalbėti apie Adolfo Ramanausko-Vanago memuarus, kurie sukuria įspūdį, kad kovos veiksmai partizanų kasdienybėje sekė vienas paskui kitą. Šermukšnio dienoraštyje turime priešingą situaciją – dabartį reprezentuoja pasyvumas, įvykių, išskyrus kasdienes buitinius veiksmus, šeimininges apsilankymus ar retus žygius, nebuvimas, tai, ką kareivių pasakojimus analizavęs Samuelis Hynesas įvardija kaip didžiąją dalį kario tarnybos, – „pasyvų ištverimą“, „išlikimą“³⁶, o dienoraščio erdvę užpildo daugiausia pasakojimai apie

³⁴ William Matthew, „The Diary: A Neglected Genre“, in: *The Sewanee Review*, 1977, t. 85, nr. 2, p. 289.

³⁵ Reikia pažymėti, kad toks yra šiuolaikinis dienoraštis, mat, anot Lejeune’o, ankstyvos kronikos, šeimos knygos ir kiti dienoraščio genezėje esantys žanrai rūpinosi ne įrašo atlikimo data, o juose aprašomo įvykio; žr. Philippe Lejeune, „On Today’s Date“, in: *On Diary*, p. 79–89.

³⁶ Samuel Hynes, *The Soldier’s Tale: Bearing Witness to Modern War*, London: Pimlico, 1998, p. 3.

praeitį. Žiemos periodu rašytą tekstą galėtume apibūdinti paradoksaliai – tai dienoraštis apie praeitį (dabartis neretai veikia kaip stimulus atsiminti). Su įvykių, veiklos nebuvimu susijusi ne tik dienoraščio turinio orientacija į praeitį, bet ir pats dienoraščio vaidmuo. Be galo ištįstančioje paroje, kurioje bet koks užsiėmimas padeda sutrumpinti būdravimo laiką, pats dienoraščio rašymas tampa įvykiu, veikla. Rašymą inicijuoja ne įvykis, nugyventos dienos ritmas, o pats rašymas turi jį simuliuoti:

Taigi, ką tokiu atvėju šioje dėžėje teks veikt per žiemą? Nagi, nebus jau taip baisu. Štai turiu rašalo, vieną kitą sąsiuvinį, plunksną, nusidrožiau iš lentgalio kotelį ir rašau. Rašysiu ir toliau. Rašant daug negalvosiu. O rašysiu šį tą iš dienos įvykių ir visą tai, kas tik papuls į galvą. Aišku, taip parašęs vieną, kitą valandą ban- [/4v] dysiu jaustis pavargęs. Na, ir tada gal bent kiek malonesnė pasidarys ir mano niša. (1949-12-04, Nr. 1, l. 4–4v)

Taigi mums, kad nebūtų taip nuobodu, rašome. (1949-12-27, Nr. 3, l. 34v)

Tokią dienoraščio traktuotę galima išgvildinti ne tik iš panašių kaip pacituotas paties autoriaus vertinimų, bet ir iš įrašų pobūdžio, poetikos. Daugelis jų itin išplėtoti, iš paties įrašo matome, kad tikslas yra ne aptarti vieną ar kitą įvykį, atsiminimą ar pateikti refleksiją, bet svarbiausia – pats rašymo procesas kaip aktyvi veikla. Tokį dienoraščio pobūdį Šermukšnis mato kaip žanrinį trūkumą: viena vertus, jis turi supratimą, kas yra dienoraštis, juo vadovaujasi nusistatydamas rašymo taisykles (kasdien), kita vertus, gyvenimo sąlygos išsikeltą tikslą ir žanro supratimą dekonstruoja, nes kasdien – nieko nenuitinka, taip randasi priešprieša tarp autorinio dienoraščio žanrinio suvokimo ir realios jo pildymo strategijos, susijusios su konkrečiomis aplinkybėmis³⁷:

Gera – rašau... bet tai yra taip sausa, kad nėra jau tokio didelio noro taip rašyti. O ko nors įdomesnio, visą laiką sėdint, iš kur ir bepaimsi. Iš pergyvento laiko ką nors užrašyti? Galima. Bet kas iš to. Kai yra užrašomas įvykis, tuo pat metu, kada jis yra pergyvenamas, tai tuo kart į jį gali rašydamas įdėti visą teisingą to momento dvasią, visus jausmus ir pergyventąją sielą, bet kada jis yra užrašomas jau vėliau, tai jau yra neįmanoma, to pergyvenimo visus jausmus atvaizduoti gyvus; į juos yra neįmanoma įdėti to momento sielą, nes jos vėliau jau mes nie-

³⁷ Kardinaliai priešingai šią problemą sprendžia tokį pat dienoraščio pildymo principą pasirinkęs Balys Vaičėnas: tomis dienomis, kai, jo požiūriu, nieko užrašytina neįvyksta, – Vaičėnas tiesiog parašo: „Nieko“ / „Nieko n.“ arba apskritai deda ženklą – — — —, žyminti, kad galioja vakarykščio įrašo turinys; žr. Balys Vaičėnas, *Partizano sąsiuviniai: Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai*, idėjos autorius Andrius Dručkus, parengė Klaudivjus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2013.

kad tokios pagauti negalime, nes jinai žūva kartu su tolstančiu nuo įvykio laiku. [...] Bet tokių įvykių, ar prisiminimų rėmus aš stengsiuosi, prie progai, šiek tiek, išbraižyti, nes tai man suteiks tam tikros reikšmės. (1949-12-16, Nr. 2, l. 21v).

Išėjus iš bunkerio ši „problema“, rodos, turėtų išsispęsti, bet išties Šermukšnio dienoraščio krizę sukelia ne aprašymo medžiagos klausimas, o pats dienoraščio žanras. Stuartas Shermanas tokią dienoraščio formą, kokią turime dabar (jos pagrindą sudaro rašymas padieniu), analizuodamas Samuelio Pepyso dienoraštį (XVII a.), susieja su mechaninio laikrodžio atsiradimu ir individualia laiko matavimo galimybe turint laikrodį namuose ar net kišenėje, o ne miesto aikštės bokšte. Jo požiūriu, individualaus laiko matavimo galimybė atveria kelią keistis dienoraščio formai: „Ankstesnieji dienoraštininkai laiko pilnatvę išreiškia ypatingų įvykių pasakojimais, o Pepysas – nuoseklia mato seka. Pepysas naratyvinę pilnatvę konstruoja pagal kitokį nei jo pirmtakų laiko modelį: tokį, kuris greičiau yra pastovus ir tęstinis nei protarpinis“³⁸. Būtent orientavimąsi pagal bokšto laikrodį Shermanas sieja su proginium, protarpiniu rašymu (tam tikru įvykiu), o mechaninį laikrodį asmeninėje erdvėje – su nuoseklia laiko matavimo patirtimi, tampančia dienoraščio struktūriniu pamatu. „Matas apibrėžia naratyvinę prievolę [*obligation*]; prievolės įvykdymas sukuria teksto laiko pilnatvę“³⁹, – teigia Shermanas, ir būtent ši prievolė ar pareiga pasakoti kasdien yra Šermukšnio supratimo apie dienoraštį pagrindas, paskutinis, 18-as sąsiuvinis prasideda dienoraščio pabaiga:

Mano užsimojimas vesti kasdienės dienos santraukas nuėjo velniop. [...] // [215v] Rašyti man jau nusibodo. Anksčiau gal man ir teikdavo malonumo, bet dabar vien tik erzinimas. Tai prievartavimas. Jei aš nenoriu, reiškia nenoriu. Kodėl aš turiu eiti prieš savo valią? Tai visai negarbinga.

Bet kam man išsisukinėti. Būsiu atviras: nerašau, kad nesugebu. Štai ir visa paslaptis. Jei aš sugebėčiau užrašyti ir dargi spalvingai visas savo svajones ir mintis – būtų labai puiku. Bet aš teįstengiu tik svajoti, ne rašyti. Bet tai yra faktas: geriau svajoti, nei plunksna purvinti svajas. Be to, iš dienos eigos, ar beverta rašyti, kaip vaikštau po mišką ar kaimą. Tai nieko nėra įdomaus. Tai tas pats ir tas pats. Ir todėl aš nusprendžiau, kad kiekvieną dieną rašyti neapsimoka. Toliau aš rašysiu tik tada kaip turėsiu šiek tiek noro. (1950-07-17, Nr. 18, l. 215–215v)

Dienoraščio pabaigą lemia patirtis, kylanti iš pačios jo formos, to, kad „[h]orizontas, kurį dienoraštis kasdien gali aprėpti, neretai atrodo erzinančiai

³⁸ Stuart Sherman, *Telling Time and English Diurnal form 1660–1785*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1996, p. 35.

³⁹ *Ibid.*

siauras ir ribotas. Dienoraščių autoriai nori gebėti papasakoti ar suteikti siužetą savo gyvenimams, bet jie negali⁴⁰. Nors apsisprendžiama pereiti prie įvykio, progos dienoraščio, toliau sąsiuvinyje dar yra penki, nors ir neįprastai trumpi, bet padieniui rašyti įrašai, rodantys, kad kitos pildymo formos nesurandama arba nutariama nebeieškoti, dienoraštis baigiasi.

THE CRISIS DIARY OF ALGIRDAS ŠERMUKŠNIS-ŽILVINAS

Summary

The article analyses the unpublished diary of Algirdas Šermukšnis-Žilvinas (1926–2001/2003?), a fighter in the Lithuanian partisan war of 1944–1953. The diary is stored in the Lithuanian Special Archives. The previously unexplored diary came into focus for the following reasons: it is almost completely preserved, comprising 17 of the original 18 school notebooks; it contains the author's detailed reflections on the beginning of writing in the first two diary entries and on the reasoned ending as he began the final notebook; the author wrote about life in a bunker and in the forest daily and in detail, documenting the conditions that other known partisan diarists only briefly mentioned. In this article, the diary is categorised as a crisis diary, according to the research of Philippe Lejeune. Its very beginning originates in a crisis situation: the first two entries, which provide a broad motivation for writing, indicate that the diary began after the destruction of the partisans' fully prepared winter bunker and their relocation to a hastily dug underground bunker under a house, which was lacking essential items necessary for daily life.

Šermukšnis began keeping the diary not after becoming a fighter, which the article identifies as the most common starting point of partisan diaries (Šermukšnis became a partisan in 1946, and the diary began in December 1949), but after experiencing a crisis and continuing to live in harsh conditions for several months. The crisis diary functions both as a space where the diarist can retreat from the extremely tight bunker, in which three individuals had to live entire days in the almost unbearable presence of one another (the article details the strategies used to endure such circumstances and the ways employed by partisans to reorganise the bunker into a space more suitable for a human being), and as an activity (the article reveals that the length and content of the entries indicate that they were, to some extent, a means of simulating ordinary human activities, which were impossible in the bunker and whose conditions were usually described by diarists as passivity, stasis, and the gradual loss of the human condition).

⁴⁰ Kathryn Sederberg, *op. cit.*, p. 330.

The narrative of the article is built upon the problematics of the genre: it analyses how particular conditions of the partisan situation correlate with the form of the diary in general and with the individual conception of the diary held by Šermukšnis; particularly, how the crisis experience initiated writing and how these circumstances affected the position of self-representation. The article reveals the interrelation between the living space and the poetics of the entries and describes changes in the poetics of the diary that occurred after settling in a forest in spring, following a winter spent underground. It emerges that the diary begins and endures because of the experience of crisis, and it also concludes, due to another type of crisis – namely, a genre crisis – caused by the diarist's personal understanding of the diary and self-critical awareness that he cannot keep it as he believes he should.

ANTANO RUKŠOS IR JONO DUMČIAUS KORESPONDENCIJA: KNYGŲ IR INFORMACIJOS MAINAI

AUDRONĖ KUČINSKIENĖ

Prieš gerą dešimtmetį rengdama spaudai profesoriaus Jono Dumčiaus (1905–1986) atsiminimų ir laiškų rinkinį, įvadiniame straipsnyje rašiau¹:

Be abejo, svarbiausią korespondencijos dalį sudaro Antano Rukšos laišškai. Šiuos du kolegas klasikų siejo ilgametė draugystė ir susirašinėjimas. Dumčius išsaugojo ne tik Rukšos laiškus, bet ir iš įvairių kraštų atsiųstus atvirukus – iš Romos, Venecijos, Padujos, Iskijos salos (Italija), Vienos, Zalcburgo, St. Volfango (Austrija), Stambulo, Františkovo Lazne (Čekija), Tuniso ir kt. Deja, mes neturime nė vieno Dumčiaus rašyto laiško, nors kiekvienas Rukšos laiškas prasideja padėka „už labai įdomų laišką“.²

Laiško žanro dialogiška specifika lemia tai, kad turėdami vieno korespondento laiškus galime daugmaž nuspėti, apie ką buvo kalbama antrojo laiške. Vis dėlto abiejų pusių laišškai atskleidžia nepalyginamai pilnesnį temų ratą ir nuoseklesnę minčių eigą. Taigi ėmiausi ieškoti Antano Rukšos (1906–1980)³ archyvo, ir šios paieškos 2016 m. nuvedė mane į Herderio institutą

¹ Dalis šiame straipsnyje tiriamos medžiagos buvo pristatyta 2025 m. kovo 21 d. vykusioje Jono Dumčiaus 120-osioms gimimo metinėms skirtoje konferencijoje *Jonas Dumčius: Antikinės literatūros vertėjas, mokslininkas, pedagogas* Vilniaus universiteto Filologijos fakultete. Ačiū kolegoms už paskatinimą publikuoti šią medžiagą, kuri ilgokai gulėjo mano kompiuterio aplankuose. Didžioji dauguma čia cituojamų laiškų publikuojama pirmą kartą. Dėkoju Vytautui Ališauskui už nuorodas į kontekstinę literatūrą, Arnoldui Kazimierėnui, leidusiam perskaityti jo straipsnio apie Leono Valkūno ir Antano Dambrausko susirašinėjamą rankraštį, ir Violetai Tapinienei už paramą tyrinėjant Rukšos palikimą.

² Audronė Kučinskienė, „Iš rankraščių byloja žmogus ir laikmetis“, in: Jonas Dumčius, *Iš rankraščių palikimo: Atsiminimai, laišškai*, sudarė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė Audronė Kučinskienė, Vilnius: Societas Classica, 2014, p. 14.

³ Išsamiau apie Antaną Rukšą žr. Audronė Kučinskienė, „Antanas Rukša – Lietuvos savanoris ir vertėjas“, in: Vergilijus, *Bukolikos. Georgikos. Enėjidė*, vertė Antanas Rukša, sudarė, įvadinį straipsnį ir žodynėlius parengė Audronė Kučinskienė, Vilnius: Societas Classica, 2015, p. 11–25.

Marburge, kur saugomas Lietuviškasis Reklaičio archyvas (*Litauen-Archiv-Reklaitis*, LAR)⁴. Jame tarp gausios lituanistinės medžiagos saugomas ir Rukšos dokumentų archyvas⁵, kuriame tarp didžiulės korespondencijos – ir Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros docentų Jono Dumčiaus bei Leono Valkūno (1914–1990) laišakai.

Korespondencija ir archyvais pagrįsti sovietmečio tyrimai pastaraisiais dešimtmečiais tapo itin gausūs ir apima įvairias kultūros sritis⁶. Nepretenduodami į išsamią tyrimų apžvalgą, paminėsime tik keletą labiausiai susijusių su šio straipsnio medžiaga. Išpūdingame dvitomyje *Nailono uždanga* autorės ne tik publikavo lietuvių muzikų užsienio korespondenciją, bet ir jos pagrindu atskleidė, kaip sovietmečiu vyko muzikinės informacijos mainai tarp Lietuvos ir užsienio⁷. Cenzūros, sovietinio tabu, ezopinės kalbos ir kiti su literatūra susiję klausimai aptarti straipsnių rinktinėje *Virsmo link*⁸, ideologija ir cenzūra istoriografijoje bei filosofijoje – Aurimo Švedo ir Lauryno Peluričio darbuose⁹. Klasikinės filologijos padėtį Lietuvoje daugiausiai

⁴ *Dokumentensammlung des Herder-Instituts Litauen-Archiv-Reklaitis* (toliau – DSHI) 150. Povilas Reklaitis (1922–1999), 1941 m. pasitraukęs į Vakarus, 1950 m. Tiubingeno universitete apgynė meno istorijos daktaro disertaciją. 1967 m. pradėjo dirbti Valstybinės Prūsijos kultūros paveldo bibliotekos Rytų Europos skyriuje Marburge. Nuo 1973 iki 1982 m. dirbo Herderio instituto bibliotekoje, kur buvo atsakingas už Baltijos šalis – Lietuvą, Latviją, Estiją. Taip pat rinko su Lietuva susijusią medžiagą, kuri suformavo Lietuviškąjį Reklaičio archyvą. Jo rinkinį sudaro knygos, žurnalai, laikraščiai, didžiausia senųjų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės žemėlapių kolekcija, nuotraukos ir atvirukai, grafikos rinkinys, įvairūs dokumentai, korespondencija; žr. Peter Wörster, „Dr. Povilas Reklaitis und sein Litauen-Archiv“, in: *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen*, 2004, Nr. 12, p. 211–224.

⁵ Fondo šifras DSHI 150 Rukša. Apie šio archyvo įkūrimą žr. straipsnio pabaigoje.

⁶ Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė: Kasdienybė ir ideologija vėlyvojo sovietmečiu* (1964–1984), Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014; Nerija Putinaitė, *Skambantis molis: Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2019; Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis: Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015 ir kt.

⁷ Rūta Stanevičiūtė, Danutė Petrauskaitė, Vita Gruodytė, *Nailono uždanga*, t. I: *Šaltasis karas, tarptautiniai mainai ir lietuvių muzika*, t. II: *Lietuvių muzikų užsienio korespondencija Šaltojo karo metais*, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2018.

⁸ Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė (sud.), *Virsmo link: Vėlyvojo sovietmečio literatūros socialumas ir estetinė raiška*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

⁹ Aurimas Švedas, *Matricos nelaisvėje: Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*, Vilnius: Aidai, 2009; Laurynas Peluritis, „Ideologijos problema sovietiniame marksizme“,

yra nagrinėjusi Nijolė Juchnevičienė¹⁰, o pastaraisiais metais šiuo klausimu domisi Arnoldas Kazimierėnas, rašantis disertaciją šia tema.

Rukšos ir Valkūno korespondencijos kolekciją sudaro 18 Valkūno laiškų ir 4 sveikinimo atvirukai (kai kurie sveikinimai lotyniški) bei 14 Rukšos laiškų ir 1 sveikinimo atvirukas. Rukšos ir Dumčiaus korespondencija saugoma dviejose vietose: Herderio institute ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje¹¹. Iš viso, straipsnio autorės duomenimis, šiuo metu žinome 36 Dumčiaus laiškus ir 1 sveikinimo atvirlaiškį bei 30 Rukšos laiškų, 4 siuntinių Dumčiui kvitus ir 34 iš įvairių šalių siųstus atvirlaiškus. Kadangi Rukša spausdino laiškus mašinėle, matyt, per kalnę dviem egzemplioriais, 15-os laiškų turime po du egzempliorius: vieną nusiųstą adresatui ir atsidūrusį Dumčiaus archyve, kitą pasiliktą paties autoriaus ir dabar saugomą Rukšos archyve. Dar 6 laiškai, Rukšos siųsti iš įvairių kurtortų (Františkovy Lázně / Prancišdynė, Bad Johannesbad, Casamicciolo), išlikę tik Dumčiaus archyve¹². Ir priešingai, dar 9 Rukšos laiškai yra Herderio institute, bet neišliko Dumčiaus archyve.

Šių trijų kolegų klasikų susirašinėjimas apima laikotarpį nuo 1970 iki 1979 metų. Tačiau jis radosi iš skirtingų pusių iniciatyvos. Su Dumčiumi pirmasis susisieikė ir užmezgė ryšius pats Rukša. Pirmajame laiške Dumčiui 1970 m. balandžio 9 d. jis rašo: „seniai rengiausi Tau parašyti laišką,

in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2019, t. 42, p. 325–341; Laurynas Peluritis, „Filosofija ir marksizmo-leninizmo diegimas Lietuvos aukštosiose mokyklose 1944–1947 metais“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius, 2021, t. 47, p. 62–81.

¹⁰ Nijolė Juchnevičienė, „Classical Philology in Early Soviet Lithuania: Between the European Tradition and Reality“, in: György Karsai, Gábor Klaniczay, David Movrin, Elżbieta Olechowska (eds.), *Classics and Communism: Greek and Latin behind the Iron Curtain*, Ljubljana – Budapest – Warsaw: Ljubljana University Press, 2013, p. 169–186; Nijolė Juchnevičienė, „Klasikinė filologija ideologijos gnaužtuose (1940–1953 metai)“, in: *Literatūra*, Vilnius, 2013, t. 55 (3), p. 99–114; Nijolė Juchnevičienė, „Classical Scholarship in Lithuania at the Beginning of the Soviet Era: The Struggle for Survival“, in: Arne Jönsson, Gregor Vogt-Spira (eds.), in: *The Classical Tradition in the Baltic Region: Perceptions and Adaptations of Greece and Rome*, (*Spudasmata*, t. 171), Hildesheim – Zurich – New York: Georg Olms Verlag, 2017, p. 545–561; Nijolė Juchnevičienė, „Ričardas Mironas (1908–1979): Sovietinio mokslininko karjeros profilis (archyvinių šaltinių apžvalga)“, in: *Literatūra*, Vilnius, 2021, t. 63 (3), p. 74–89.

¹¹ Dumčiaus būta pedantiškai tvarkingo žmogaus, jis išsaugojo ne tik įvairių žmonių jam rašytus laiškus, kartais net su vokais ir rašytus labai seniai, bet ir daugybę atvirukų, telegramų, įvairių sveikinimų, kvietimų į renginius ir t. t.

¹² Visi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS) saugomi Rukšos laiškai Dumčiui publikuoti leidinyje: Jonas Dumčius, *Iš rankraščių palikimo: Atsiminimai, laiškai*.

tik neturėjau antrašo. [...] Tik dabar gavęs tavo tikrą antrašą, noriu pasidalyti mintimis“¹³. Daugiau nei po mėnesio Dumčius atsako: „Labai dėkui už laišką – jis man buvo netikėtas. Prieš kiek metų pats rašei Marcelinui¹⁴ ir įdavei man labas dienas. Marcelinas neatrašė, man adreso nedavė. Tad tik dabar ir už labas dienas padėkoju“¹⁵. Kitas mūsų aptariamas susirašinėjimas užsimezgė kiek vėliau, ir iniciatoriumi buvo pats Valkūnas: „Turbūt nustebote gavęs iš manęs šį laiškutį. Sužinojęs iš Jono Jūsų adresą, ryžausi trumpai Jums parašyti ir pasiūlyti tam tikrą „biznį“, t. y. tam tikrus mainus“¹⁶.

Skiriasi ir santykį tarp adresatų perteikiantis kreipinys. Dumčius su Rukša, bendraamžiai ir geri pažįstami, vienas į kitą kreipiasi „mielas kolega“ ir pagarbiu vienaskaitos „Pats“. Taip pat Rukša kreipiasi ir į jaunesnį Valkūną, bet šis atsako daugiskaita ir itin pagarbiu kreipiniu „Didžiai Gerbiamas Mokytojai“ (arba *mi Magister, Honoratissime Magister, Carissime Magister* lotyniškuose sveikinimuose).

Susirašinėjimas baigiasi 1979 m., atrodytų, visai netikėtai. Nekyla abejonių, kad tai lėmė Rukšos mirtis 1980 m. vasario 20 d. Stebina tai, kad paskutiniuose laiškuose nėra nė mažiausios užuominos apie pabaigą – sveikatos pablogėjimą ar dar kokias negeroves. Priešingai, laiškuose aptariamos įprastos temos: naujai išėjusios knygos, naujausi išeivijoje išleisti su Lietuva susiję veikalai¹⁷ ir pan. Dar daugiau, paskutiniame laiške Dumčius užsimaena apie Rukšos ketinimą apsilankyti Lietuvoje:

Širdingai dėkoju už laišką ir už parvežtąsias dovanas, kurias visai neseniai gavau. (Jau seniai girdėjau, kad tas žmogus buvo susitikęs su Tavimi ir kažką parvežęs. Tad vis laukiau, kada jis prisistatys – ir štai dabar su juo susitikau ir gavau dovanas.) Gražus leidinys! Ypač „Georgikos“ ir „Bukolikos“. Tai puikus darbas, svarus įnašas į mūsų negausią verstinę Antikos autorių literatūrą!

¹³ Antano Rukšos laiškas Jonui Dumčiui (toliau – AR → JD), Augsburgas, 1970-04-09, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 227. Šis Rukšos laiškas neišlikęs Dumčiaus archyve, todėl nebuvo publikuotas.

¹⁴ Marcelinas Ročka (1912–1983), 1940–1951 m. Vilniaus universiteto, vėliau Vilniaus pedagoginio instituto docentas, laiško rašymo metu (1963–1972) buvo Knygų rūmų Ikitarybinės spaudos retrospektyvinės bibliografijos skyriaus vedėjas.

¹⁵ Jono Dumčiaus laiškas Antanui Rukšai (toliau – JD → AR), Vilnius, 1970-05-22, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 225–226, l. 225r.

¹⁶ Leono Valkūno laiškas Antanui Rukšai (toliau – LV → AR), Vilnius, 1970-10-03, in: *DSHI 150 Rukša*, 003, 333–334, l. 333r.

¹⁷ Antano Rukšos laiškas Leonui Valkūnui, Augsburgas, 1979-08-24, in: *DSHI 150 Rukša*, 003, 294; AR → JD, Augsburgas, 1979-09-25, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 129.

Tas žmogus, kuris perdavė dovanas, sakė, kad Pats galvoji parvažiuoti pas mus pasisvečiuoti. Tai būtų malonu susitikti po kelių dešimčių metų!¹⁸

Neįvardytasis „tas žmogus“ – tai žurnalistas Laimonas Tapinas (1944–2022), kuris tais metais stažavosi Sorbonos universitete Paryžiuje. „Jis ten buvo atvykęs pagilinti žinių apie italų kino meną.“¹⁹ Ten iš Augsburguro atvyko Rukša susitikti su brolio anūke Violeta Rukšaitė-Tapiniene ir jos vyru²⁰. Tai buvo vienintelis susitikimas su giminaičiais po pasitraukimo iš Lietuvos²¹.

Dėl medžiagos gausos toliau šiame straipsnyje daugiau susitelksime į Rukšos ir Dumčiaus susirašinėjimą ir ištirsime jį pasirinktu aspektu. Mat šis susirašinėjamas, viena vertus, yra privati korespondencija tikrąja prasme, ji nėra skirta publikuoti, Cicerono žodžiais, tai „toli esančių draugų pokalbiai“ (*amicorum conloquia absentium*, *Phil. II. 7*). Laiškuose kalbama apie orus, sveikatą, bendrus pažįstamus, atostogas, buitį ir pan. Kita vertus, kaip ir daugelio iškilių asmenybių laišakai, jie peržengia siauro buitishkumo ribas, nes juose paliečiamos universalesnės temos, kurios ir daro šią archyvinę medžiagą įdomią ir aktualią platesniam šiandienos skaitytojų ratui. Tai dviejų išsilavinusių žmonių, kuriuos likimas atskyrė neperžengiama užkarda, bendravimas, atspindintis šviesuomenės gyvenimą bei ryšius šiapus ir anapus sienos.

Akivaizdu, kad iš Lietuvos gaunamos žinios ir naujienos nelieta gulėti tik Rukšos archyve, bet jomis dalijamasi su kitais užsienyje gyvenančiais lietuviais. Taip mezgasi ir plečiasi kultūriniai išeivijos ryšiai su Lietuva. Geras pavyzdys – Juozo Tininio (1907–1971), nuo 1954 m. gyvenusio Los Andžele, JAV, laiškas Rukšai:

Mielas Bičiuli,

Ačiū už tokį įdomų laišką. Man visada labai malonu išgirsti, kas daroma klasikinių mokslų srityje. Nustebau iš tavęs patyręs apie Dumčiaus darbus. Matyt, jis labai darbštus, kad sugebėjo tiek išversti.

Taip pat džiugina žinia, kad Lietuvoje pagaliau vėl kai kuriose vid. mokyklose pradedama dėstyti lotynų kalba, kad Valkūnas susirūpinęs šios kalbos

¹⁸ JD → AR, Vilnius, 1979-12-27, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 127–128, l. 128. Šis Rukšos laiškas neišlikęs Dumčiaus archyve, todėl nebuvo publikuotas.

¹⁹ Antano Rukšos laiškas Pranui Čepėnui, Augsburgas, 1979-09-21, in: *DSHI 150 Rukša*, 006, l. 1v.

²⁰ Apie Laimono Tapino stažuotę sužinome iš kelių Rukšos archyve išlikusių laiškų, apie jų susitikimą Paryžiuje – iš Violetos Tapinienės prisiminimų.

²¹ 1979-10-31 Rukša rašo jau į Lietuvą grįžusiam Tapinui: „Prašau nepradėti rūpintis dėl mano atvažiavimo. Esama nemaža kliūčių: amžius, dėdienės nepritarimas ir kt.“ (*DSHI 150 Rukša*, 013, 280).

vadovėlio paruošimu. Manau, kad šioje srityje galima jam padėti. Sekančiame laiške ar atviruke duok man jo antrašą, ir aš tuojau pasiųsiu jam bent porą lotynų kalbos vadovėlių, vartojamų Amerikos mokyklose. [apie knygų siuntimą] A. Dambrauskas mano geras pažįstamas, ir aš norėčiau su juo susirašinėti. Mudu esame baigę tą pačią gimnaziją. Gal galėsi parūpinti man jo adresą. Aš turiu Rhodius knygą „Dionisiaca“ – graikiškai ir lotyniškai ir norėčiau ją nusiųsti jam: gal jis mėgins ją išversti. Knyga piršta Vienoje ir beveik dviejų šimtų metų senumo.²²

Keitimasis knygomis ir informacija – tai nuolatinė šių laiškų tema, neabejotinai dominanti ir vienijanti abu korespondentus. Ji mums padeda pamatyti, kokios knygos buvo leidžiamos šiapus ir anapus, kaip vyksta jų užsakymas bei siuntimas ir su kokiais sunkumais susiduriama. Be to, kartais padeda atsakyti į klausimus, kurie kirbėjo tiriant Dumčiaus rankraštinių paveldą. Pavyzdžiui, ankstesniame straipsnyje datuodami Menandro komedijų vertimus, išreiškėme nuostabą, kaip palyginti greitai Dumčius reaguoja į naujausius atradimus: antai vienintelė pilnai išlikusi Menandro komedija *Mizantropas*, arba *Bambeklis*, buvo atrasta 1952 m., jos vertimas Dumčiaus rankraščiuose nugula dar prieš 1965 m.²³, o iki 1967 m. neabejotinai jau buvo išverstas visas išlikęs Menandro korpusas, koks jis buvo tuo metu pažįstamas pasauliui²⁴. Iš laiškų aiškėja, kaip buvo gautas originalo tekstas: „pasiskolinom iš vienos bibliotekos ir nusifotografavom visą tekstą“ (žr. citatą toliau). Be to, laiškai aiškiai rodo, kad ryšiai su Vokietijoje gyvenančiu kolega gerokai prisideda prie šių ir kitų mokslinių Dumčiaus veiklų.

Mokslinės literatūros stoka buvo viena nuolatinių klasikinės filologijos specialistų problemų sovietinėje Lietuvoje (ir ne tik sovietinėje). Ribota prieiga prie mokslinės literatūros bent iš dalies turbūt lemia tai, kad praėjusio amžiaus aštuntajame-devintajame dešimtmetyje Lietuvos klasikiniai filologai daugiau susitelkė į vertimus nei į kitokius mokslinius tyrimus. Apie tai kalba ir Valkūnas laiške Rukšai:

Vilniuje šiuo metu sunku ką nuveikti, nes neturime naujausios literatūros, nežinome, kas naujo pasaulyje paskelbiama. Pastaruoju metu mes daugiausia verti-

²² Juozo Tininio laiškas Antanui Rukšai, Los Angeles, 1970-11-11, in: *DSHI 150 Ruksa*, 003, 281.

²³ Menandras, *Bambeklis* (II redakcija), iki 1965 m., in: *VUB RS*, f. F220, b. 229.

²⁴ Audronė Kučinskienė, Alius Jaskelevičius, „Profesoriaus Jono Dumčiaus palikimas: nuo rankraščių iki skaitmeninės duomenų bazės“, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis*, Vilnius, 2015, p. 287–288.

mais ir užsiimame. Marcelinas R.[očka]²⁵ vis labiau gilinas į lietuvių lotyniškąją literatūrą, Jonas D.[umčius] į graikų tragediją, Antanas D.[ambrauskas] (kuris gyvena Druskininkuose, Sporto g. 3, but. 20) verčia. Kiti mažiau. Aš pats dabar verčiu A. Vijūko Kojelavičiaus veikalą „Lietuvos istorija“ į lietuvių kalbą.²⁶

Nors kaip tik Dumčius šiuo atveju galėtų būti laikomas išimtimi, nes jo palikimą sudaro tiek daugybė vertimų, tiek gausūs publikuoti ir nepublikuoti straipsniai²⁷.

Be abejo, tam reikia kur kas daugiau pastangų gyvenant sovietinės užkardos atitvertoje Lietuvoje, negu Europoje ar Amerikoje, netgi negu Maskvoje, kurios Lenino biblioteka buvo kur kas gausiau aprūpinama naujausia mokslinė literatūra. Ne veltui Maskvoje besilankantys kolegos siunčia ten esančių knygų apie Sofoklį bibliografiją²⁸, o pats Profesorius švenčių dienomis prašo VU bibliotekos leidimo parsinešti namo *Gnomon* numerius – žurnalo, kuriame pateikiamos naujausių knygų recenzijos^{29, 30}.

Gnomon – bene svarbiausias Dumčiaus šaltinis, leidžiantis sužinoti, kas naujo leidžiama pasaulyje ir bent kiek išlikti mokslinės minties lygyje. 1972 m. vasario 7 d. laiške Rukšai skaitome:

Iš Vakarų mes gauname tik žurnalą „Gnomon“ (anksčiau ir to negaudavom, bet dabartinis bibliotekos direktorius Tornau mums jį išrūpino). Naujoms knygoms įsigyti iš izdo skiriamos didelės lėšos, bet kiekviena mokslo įstaiga tas lėšas panaudoja pagal savo poreikius. Kadangi dabar labai madoje vadinamieji tikslieji mokslai, technika, medicina ir pan., tai Universitetui skiriamas lėšas jie ir pasiskirsto, o mums – kas atlieka (kartais ir visai neliaka.) Kai Leonas paaimanavo, kad mes klasikais mažai gaunam užsieninės literatūros, tai prof. Dagys (gamtininkas) labai nusistebėjo: jie, girdi, gauną visa, ko panori (ir knygų, ir žurnalų) – jie nesupranta, kad yra specialybė, kuri kai ko negauna! Iš tikro tie tikslieji mokslai perkasi knygas, be kurių galėtų apsieiti – užtat mums (tik mums!) ir neliaka. Ką padarysi?! Negi mes sugebėsime įrodyti, kad klasikinė

²⁵ Čia ir toliau įterpiniai citatose laužtiniuose skliaustuose – straipsnio autorės.

²⁶ LV → AR, Vilnius, [s. d.], in: *DSHI 150 Rukša*, 003, l. 330v.

²⁷ Išsamiau žr. Audronė Kučinskienė, „Rankraštinis Jono Dumčiaus palikimas: mokslininko paveikslas“, in: Jonas Dumčius, *Iš rankraščių palikimo: Straipsniai*, sudarė, įvadinį straipsnį parašė ir Jono Dumčiaus bibliografiją parengė Audronė Kučinskienė, Vilnius: Aidai, 2012, p. 11–23; Audronė Kučinskienė, Alius Jaskėlevičius, *op. cit.*

²⁸ Dalios Dilytės iš Maskvos rašytas laiškas su kortelėmis, kuriose išrašyti knygų apie Sofoklį bibliografiniai duomenys ir šifrai (*VUB RS*, f. F220, b. 15).

²⁹ Tai liudija 1961 m. balandžio 29 d. Dumčiaus rašytas prašymas Vilniaus universiteto bibliotekai (*VUB RS*, f. F220, b. 9).

³⁰ Audronė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 22.

filologija tiek pat svarbi kaip fizika, technika, medicina ir t.t.?! Todėl mes ir neprašome ko nors įdomesnio užsakyti. Pav., Menandro „Mizantropą“ pasiskolinom iš vienos bibliotekos ir nusifotografavom visą tekstą. Dabar iš „Gnomon“ sužinojau, kad išėjo Menandro „Aspis“ ir „Samia“ (*Menandri Aspis et Samia*, Textus... edidit Colinus Austin, Berlin: De Gruyter, 1969 arba *Papyrus Bodmer XXV, Ménanadre: La Samienne*, par R. Kasser, Genève: Bibliothèque Bodmer, 1969 ir *Papyrus Bodmer XXVI, Ménanadre: Le bouclier*, par R. Kasser, Genève: Bibliothèque Bodmer, 1969). Gal reikės taip pat iš kur nors pasiskolinti ir persirašyti ar nusifotografuoti. Iš socialistinių šalių gaunam visa, ko tik norime (net ir privačiai galime užsisakyti).³¹

Prie socialistinių šalių, be abejo, priskirtina ir Rytų Vokietija, taigi ir Leipgigė įsikūrusi B. G. Teubnerio leidykla, leidusi ir dabar tebeleidžianti garsiąją lotyniškų ir graikiškų tekstų seriją. VU bibliotekoje saugoma Dumčiaus knygų kolekcija³² išties stebina: kokią didžiulę originalo tekstų kolekciją buvo sukaupęs Profesorius. Iš viso apie 400 leidinių lotynų, graikų, italų, vokiečių, prancūzų ir kt. užsienio kalbomis (neskaitant rusų). Ir ne tik prieškario leidinių, kuriuos, akivaizdu, jis rinko ir kaupė labai kryptingai, matyt, ir studijuodamas Bazelyje, ir jau dirbdamas Kauno universitete, kur buvo puikios sąlygos užsisakyti norimas knygas, bet ir vėliau „socialistinėse šalyse“ išleistų knygų, kurias buvo galima užsisakyti „Draugystės“ knygyne³³.

Bet grįžkime prie Menandro. Rukša į Dumčiaus žinią reaguoja labai greitai: 1972 m. vasario 22 d. iš Augsburgio ateina atsakymas:

Neseniai buvau Miunchene. Ten viename knygyne radau „Menandri Aspis et Samia“. Tą knygą šiandien siunčiu Pačiam drauge su šiuo laišku. Tikiuosi, kad siuntinėli gausi. Apie *Papyrus B XXV* ir *XXVI* tas knygnas taip pat žino, bet man buvo pasakyta, kad tos knygos išėjo senokai (1969) ir kad esančios išparduotos. Gal uoliai paieškojus ir galima būtų jas kur nors sumedžioti, tačiau šio dalyko nesiemiau, nes per tą laiką Pats būtum irgi kur nors tas knygas susimedžiojęs.³⁴

Jau kitame laiške 1972 m. kovo 5 d. Dumčius džiaugiasi gautąja dovana ir supažindina bičiulį (kartu ir mus) su klasikinės filologijos knygų užsakymo sunkumais Vilniaus universitete:

³¹ JD → AR, Vilnius, 1972-02-07, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 210–211, l. 210r–v.

³² https://korteles.mb.vu.lt/Kolekcijos/D/Dumcius_J._kitos_u%C5%BES._k.#right, (2025-04-12). Dėkoju bibliotekos darbuotojoms Nijolei Klingaitei ir Lilijai Karželienei, padėjusioms geriau susipažinti su Dumčiaus kolekcija.

³³ Už informaciją ir prisiminimus dėkoju Daliai Dilytei-Staškevičienei.

³⁴ AR → JD, Augsburgas, 1972-02-22, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 207. Rukša išsaugojo net pašto siuntimo kvitą (*DSHI 150 Rukša*, 001, 206).

Labai dėkoju už laišką (jį gavau užvakar vakare) ir ypač už Menandro naujai atrastus tekstus (juos iš pašto atsiėmiau vakar) – tai didelė dovana! [apie VU knygų užsakymą] Privačiai galima gauti knygų iš užsienio tik per pažįstamus (dažniausiai mainais), bet užsienio knygos labai brangios, o mūsų – pigios, tad nelengva keisti. Kovo mėnesį man užplanavo skaityti pranešimą apie naujuosius Menandro tekstus mūsų šioms studentams klasikams – dabar turėsiu, iš ko ruoštis.³⁵

Šis Menandro leidinys dabar saugomas VU bibliotekoje, Jono Dumčiaus kolekcijoje (JD 104)³⁶. Kad Dumčius rimtai naudojosi atsiųstąja knyga, rodo jo ranka kai kuriose teksto vietose įrašytos kritinės pastabos.

Dar vienas gražus pavyzdys, kai Rukšos nusiųstos knygos gerokai pagelbėja Dumčiaus moksliniam darbui, – graikų kalbos istorinės gramatikos kūrimo istorija, kurią galime pasekti kelių laiškų serijoje. 1973 m. balandžio 9 d. Dumčius rašo:

Pernai man užplanavo parašyti mūsų klasikams studentams trijų lankų įvadą į istorinę graikų kalbos gramatiką. Tą rašinį išspausdintų rotoprintu, ir studentai turėtų šioki toki lietuvišką istorinės graikų kalbos gramatikos vadovėlį. Šį semestrą aš kaip tik skaitau antram kursui graikų kalbos istorinę gramatiką, tai iš praktikos jau matau, kaip tą įvadą reikėtų susiplanuoti ir kaip rašyti. Deja, paaiškėjo, kad mano žinios jau gerokai pasenusios, naudojuosi prieškariniu Kieckers'o³⁷ ir net Hirto³⁸ vadovėliu! Įvadui kažko nereikia, bet vis tiek negaliu apsieiti be mikėniečių tarmės, apie kurią dar nedaug ką žinau, ir be kitų naujovių. Antai, prieš kiek laiko „Gnomon“ 1972 m. 4 numeryje skaičiau A. Heubeck'o recenziją apie Rolf Hiersche³⁹, *Grundzuge der griechischen Sprachgeschichte bis zur Klassischen Zeit*, Wiesbaden: Reichert, 1970 m. Iš tos recenzijos pamačiau, kiek man trūksta žinių, ypač apie tarmes (pirmiausia apie mikėniečių tarmę). Recenzentas ten paduoda įdomų labiovelarų supratimą, o aš iki šiol tebesilaukau senoviškų pažiūrų, kad labiovelarai tai gomuriniai su lūpinių akompanimentu! [etc.]⁴⁰

³⁵ JD → AR, Vilnius, 1973-04-09, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 208–209, l. 208v.

³⁶ *Menandri Aspis et Samia*, t. I: *Textus (cum apparatu critico) et indices*, edidit Colinus Austin, Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1969.

³⁷ Ernst Kieckers, *Historische griechische Grammatik*, t. I–IV, Berlin und Leipzig: De Gruyter, 1925–1926.

³⁸ Hermann Alfred Hirt, *Indogermanische Grammatik*, Heidelberg: C. Winter's Universitätsbuchhandlung, 1865–1936.

³⁹ Šiame straipsnyje citatose pasitaikantys tikriniai vardai rašomi taip, kaip jie pavartoti laiškuose, todėl rašyba įvairuoja.

⁴⁰ JD → AR, Vilnius, 1973-05-09, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 182–183, l. 183r.

Skaitant šį laišką neapleidžia pajautimas, kokią vidinę įtampą turi išgyventi mokslininkas, kuris, viena vertus, turėdamas galimybę per *Gnomon* žurnalą, taip sakant, akies kraštelio žvilgtelėti į naujausius tyrimus, kita vertus, kaip tik dėl to žvilgtelėjimo dar skaudžiau suvokia savo žinių ir mokslinių galimybių ribotumą. Laimei, šiuo atveju vėl gelbsti Rukša. Gegužės 27 d. jis rašo: „Hierscho knygos paieškosiu ir pasistengsiu Pačiam nusiųsti. Tokią knygą, manau, pravers turėti, net jei ją gautum kur laikinai pasiskolinti“⁴¹. Į tai birželio 10 d. Dumčius atsako: „Hieršo knygą gera būtų turėti, bet aš pasidarysiu dideliu skolininku, nes nežinau, kuo galėčiau atsilyginti“⁴²; kitame laiške Rukša patikina: „Hiršo knygą Pačiam registruotu siuntiniu jau senokai nusiunčiau. Turbūt būsi ją gavęs. Dėl „skolos“ nesirūpink. Nesi man skolingas ir neturi reikalo atsiskaitinėti“⁴³. O rugpjūčio 6 d. Dumčius jau rašo iš Palangos ir džiaugiasi: „Hiersche's knygą gavau [...]. Iš jos sužinojau paskutines naujienas apie mikėniečių ir vėlesnes graikų k. tarmes. Nežinau, kaip Pačiam atsilyginti!“⁴⁴

Beje, tai nėra tik vienpusiai mainai. Rukša irgi gauna knygų iš Lietuvos. Kai kurias užsisako pats „per vieną specialų knygyną Miunchene“⁴⁵. Dar susirašinėjimo pradžioje, sužinojęs iš Dumčiaus apie naujausius vertimus į lietuvių kalbą, Rukša prašė tikslų duomenų apie jį dominančias knygas, kad galėtų jas užsisakyti:

Dabar mane domina Paties nurodyti nauji leidimai, kurių tikslią metriką prašyčiau duoti, nes tik tuo būdu galėčiau užsisakyti Miunchene per vieną knygyną, kuris man tas knygas išrūpintų. Taigi, prašyčiau tokių duomenų: knygos autorius, tikslus pavadinimas, data, gal ir leidykla, vieta (dabar bene visos knygos žymimos sostinės vieta, tai gal ir nebe taip svarbu). Tad prašyčiau šių Paties minėtų knygų metrikų: 1) Plauto 4 komedijų vertimų knygos, 2) Valkūno Fedro pasakėčių vertimą (jo Moro knygos vertimas – nežinau, ar jau ką bendro su

⁴¹ AR → JD, Augsburgas, 1973-05-23, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 179–181(?). Rinkinyje *Iš rankraščių palikimo: Atsiminimai, laiškai*, kuriame publikuotas šis laiškas, ties šiuo sakiniu pridėtas sudarytojos komentaras: „Apie kokią knygą kalbama, knygos sudarytojai nepavyko išsiaiškinti“ (p. 242). Dumčiaus laiškai papildė turimą informaciją.

⁴² JD → AR, Vilnius, 1973-06-10, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 177–178, l. 178v.

⁴³ AR → JD, Augsburgas, 1973-08-01, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, l. 176r.

⁴⁴ JD → AR, Palanga, 1973-08-06, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 173–174, l. 173r.

⁴⁵ Kaip tik Miunchenas, kaip aiškėja, yra tas centras, per kurį ateina daugiausia informacijos apie Rytuose išleistas knygas: „Miuncheno valstybinėje bibliotekoje kas mėnuo nuo pirmos iki 10 dienos būna rytinės Europos tautų naujai išėjusių knygų paroda. Kas mėnuo būna ten ir daugiau ar mažiau lietuviškų knygų“ (AR → JD, Augsburgas, 1976-09-15, in: *VUB RS*, f. F220, b. 34, l. 57v).

Humanizmu beturi, jei ką nors bendra turėtų, tai prašyčiau ir tą knygą įtraukti), 3) gal praverstų susipažinti ir su Paties ir kitų gramatika ir chrestomatija.⁴⁶

Kartais, kai iškyla sunkumų, prašo Dumčiaus atsiųsti norimą knygą:

Beje, buvau manęs, kad vis dėlto, nepaisant to, kad nelaikau Paties skolininku, teks prašyti, kad atsiųstum naujo leidimo „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“. Kadai buvau tą knygą užsakęs per vieną specialų knygyną Miunchene. Patikrinęs savo „leistrus“, nesuradau, kad buvau užsakęs, taigi pradėjau net abejoti, ar iš tikrųjų tą knygą užsakiau. Miunchene knygynę pasitikrinau. Matyt, neigudę tarnautojai, kad mano užsakymo nesurado. Net nesugebėjo užsakyti iš Lietuvos tos knygos. Girdi, kaip ji vadinasi rusiškai, gal išėjusi visai neseniai, tai jie apie ją ir nieko nežina. Užtat buvau nustebintas, kai po kokios savaitės tas knygynas man jau senokai užsakytą tą knygą atsiuntė. Taigi dabar tas reikalas atpuola.⁴⁷

Be to, ir Dumčius ne tik jaučiasi skolingas, bet ir stengiasi atsilyginti, kartais menkesniais siuntinukais, kartais vertingesnėmis knygomis:

Neturėdamas ko geresnio, siunčiu bent kelis menkniekius – vaizdelius iš Palangos, Nidos ir Nerijos, ir brošiūrėlę apie gintarą. Iš Palangos vaizdų esu pernai atsiuntęs, bet čia gal vienas kitas vaizdelis bus naujas, pvz., restoranas klumpės formos („Klumpė“).⁴⁸

Pereitą mėnesį užprenumeravau pačiam „Gimtąjį kraštą“ 1973 metams.⁴⁹

Pradžioj gruodžio išsiunčiau „Vaistinius augalus“.⁵⁰

Siunčiu M. K. Čiurlionio reprodukcijų rinkinį. Mat, šiemet sukanka 100 metų nuo jo gimimo. Aš būčiau bevelijęs kitų Čiurlionio reprodukcijų pasiųsti – šitos man mažiau patinka. Laukiau, kol išeis kitas rinkinys (dėl to ir laiško vis nerašiau), bet išėjo tas pats rinkinys, tik atvirutės mažesnio formato. Tai jį –

⁴⁶ AR → JD, Augsburgas, 1970-09-23, in: *VUB RS*, f. F220, b. 34, l. 4v.

⁴⁷ AR → JD, Augsburgas, 1973-08-01, in: *VUB RS*, f. F220, b. 34, l. 18r.

⁴⁸ JD → AR, Palanga, 1973-08-06, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 173–174, l. 173r.

⁴⁹ JD → AR, Vilnius, 1971-12-26, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 214–215, l. 214r.

⁵⁰ JD → AR, Vilnius, 1973-12-24, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 169–170, l. 169r. Ankstesniame laiške Dumčius išsamiau pristatė šį veikalą: „Šiemet išėjo medicininis kolektyvus veikalas „Vaistiniai augalai“, skirtas medikams, botanikams, biologams ir plačiajai visuomenei. Ten visi botanikos duomenys, nurodymai, kaip rinkti vaistažoles, kam kuri žolė tinka, net parašyti gatavi receptai ir vartojimo būdas. Aš pirkau du egzempliorius. Jei Pačiam būtų įdomu (rodos, Pats geri visokias vaistažoles?!), galėčiau atsiųsti vieną egzempliorių. Dr. Šimkūnaitė (ji geriausia tos rūšies specialistė) trumpoje recenzijoje kritikavo tą veikalą, kad ne viskas nurodyta. Bet vis tiek ten nemaža duomenų“ (JD → AR, Vilnius, 1973-10-21, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 171–172, l. 172v).

senąjį – ir siunčiu. Gal būt, Pats jį jau turi nusipirkęs ar kas kitas atsiuntė. Nesvarbu. Tada šį rinkinį padovanosi kokiam nusimanančiam apie meną vokiečiui – tai prisidės prie Čiurlionio propagavimo svetimtaučių tarpe.⁵¹

Ir, žinoma, jiedu keičiasi savo pačių darbais: Rukša, kaip matėme iš ankstesnės citatos, per Tapiną perdavė Dumčiui savo Vergilijaus vertimus, nes bandymas juos nusiųsti į Lietuvą paštu baigėsi nesėkme. Abi Dumčiui dovanotos knygos saugomos VUB (JDu 806 ir 807). Abi jos turi dedikacijas, patvirtinančias perdavimo laiką. Įrašas ant abiejų knygų vienodas: „Mielam kolegai Prof. Jonui Dumčiui dėkingas autorius. Augsburgas“, skiriasi tik data: „1979 m. gegužės 28 d.“ (*Bukolikos. Georgikos*), „1979 m. birželio mėn. 8 d.“ (*Enėjidė*). Kaip matome, Rukša knygas dedikuoja „autoriaus“ vardu, galbūt taip pabrėždamas savo, kaip vertėjo ir rengėjo, svarų indėlį⁵², o galbūt ir su lengvu humoru prisiimdamas Vergilijaus vaidmenį.

Dumčius savo ruožtu siunčia Rukšai savo *Trumpą graikų kalbos istorinę gramatiką* (Vilnius: [VVU Leidybinis skyrius], 1975), apie kurios spausdinimo sunkumus lyg kokią detektyvą smulkiai aprašo 1976 m. vasario 23 d. laiške:

Mielas kolega, jau daugiau kaip pusę metų nerašiau Pačiam laiško. Tad turiu pasiteisinti. Buvo taip: birželio mėnesį atidaviau rotoprintui spausdinti „Trumpą graikų kalbos istorinę gramatiką“. Universiteto vadinamoji Leidybinė grupė, paruošianti visus Universiteto spaudinius, mano darbą sutvarkė iki rugpjūčio vidurio. Būdamas Palangoj, gavau žinią, kad rugpjūčio pabaigoj turėtų pradėti tą darbą spausdinti. Atrodė, kad rugsėjo bent pabaigoje spausdinimas bus baigtas ir tada Pačiam parašysiu laišką ir, žinoma, vieną egzempliorių pasiųsiu. Mano nesėkmei, rugsėjo pabaigoje apsirgo rotoprinto vedėja, atsigulė ligoninė. Paaiškėjo, kad mano darbas dar nepradėtas spausdinti. Nutariau vieną kitą savaitę palaukti, kol išgis vedėja. Deja, jai padarė operaciją, paskui visokios komplikacijos ir liga užsitęsė iki spalio pabaigos. Lapkričio pradžioje, kai man jau žadėjo spausdinti, ji vėl į ligoninę. Jos padėjėjos žadėjo ir be vedėjos mano darbą išspausdinti dar lapkričio pabaigoj, bet apsirgo pora darbininkų specialistų ir mano darbas nusikėlė į gruodžio mėnesį. Pagaliau išgijo vedėja ir vargais negalais pradėjo spausdinti prieš pat Naujus Metus. Paskui vėl visokios kliūtys ir štai atėjo vasaris. Užtat dabar jau vargai baigėsi ir šiandien vieną egzempliorių išsiunčiau Pačiam. Jei būčiau žinojęs, kad taip ilgai viskas užsitęs, būčiau dar rugsėjo mėnesį Pačiam parašęs laišką! Vis tik, manau, man dovanosi už tą delsimą.⁵³

⁵¹ JD → AR, Vilnius, 1975-03-10, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 149–150, l. 149r.

⁵² Iš tiesų abiem leidiniams Rukša parašė studijoms prilygstančius išsamius įvadás: *Bukolikų. Georgikų „Įvadas“* – p. 9–190, *Enėjidės* – p. ix–xxxvi.

⁵³ JD → AR, Vilnius, 1976-02-23, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 143–144, l. 143r–v.

Ne mažiau intriguojanti istorija, tik šįkart susijusi ne su leidimu, o su knygos išigijimu, palydi ir Dumčiaus versto Herodoto ištraukų rinkinio *Žmonės ir žygiai* (Vilnius: Vaga, 1974) siuntimą. Ji mums primena, kokiais didžiuliais tiražais sovietmečiu buvo leidžiamos knygos, taip pat ir Antikos kūrinių vertimai, ir kaip jos buvo graibstomos. Ir ne todėl, drįsčiau teigti, kad, pasak Dumčiaus, „užsienio lietuviai taip sumaterialėjo“⁵⁴, o tarybiniai žmonės buvo kultūringesni ar daugiau skaitė, o todėl, kad knygos, kaip ir visa kita, sovietinėje Lietuvoje buvo „deficitas“, o žmonės buvo įpratę šluoti viską, ką tik pavykdavo gauti.

[L]iepos pradžioj sužinojau, kad tuoj išeis mano verstų Herodoto ištraukų rinkinys – jį norėjau Pačiam nusiųsti. Rinkinys netrukus išėjo, bet aš jo negavau – bematant išsigaudė pirkėjai! Nemaniau, kad žmonės taip susidomės Herodotu: 15,000 tiražą išpirko, galima sakyti, per vieną dieną! Žinoma, Herodotas ne išimtis – taip būna su beveik visomis vertesnėmis knygomis. Negavęs nusipirkti, turėjau laukti, kol leidykla man duos – kaip vertėjui – kelis privalomus egzempliorius – tikėjau si juos gauti rugpjūčio mėnesį, o gavau tik rugsėjo mėn.⁵⁵

Žinoma, ne visada siunčiamos knygos suvaikšto taip saugiai ir sėkmingai. Laiškuose nuolat skamba nerimas, ar siuntinys pasieks adresatą. Anksčiau cituotame Tininio laiške Rukšai rašoma:

Tavo teigimas, kad knygos į Lietuvą nenuėina, neatitinka tiesos. Nenuėina tik lietuviškos knygos, o visos kitos nueina. Aš iki šiol esu išsiuntęs apie porą šimtų angliškų knygų, ypač iš meno ir geografijos sričių, ir jos pasiekė adresatus. Iš tų dviejų šimtų žuvo tik dvi knygos: viena *Washington Art Gallery* (liuksusiskai iliustruota), o kita Arthur Koestler *Process of Creation*. Taigi jei nueina knygos iš Amerikos, tai kodėl negali jos nueiti iš Europos?⁵⁶

Kai kuriais atvejais siuntiniai nepasiekia adresato, kaip nesunkiai galime nuspėti, dėl sovietmečiui nepriimtino turinio. Pavyzdžiui, 1974 m. Rukšos pasiųsto žurnalo apie Lietuvos istoriją⁵⁷ Dumčius negauna, bet siuntinys nesugražinamas ir siuntėjui:

Gaila, kad pats negavai mano siųsto žurnalo „Lietuvių Tautos Praeitis“ [...]. Kadangi siunčiau registruota siunta, tai maniau, kad jeigu nenuėis, tai bus

⁵⁴ JD → AR, Vilnius, 1976-12-26, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 135–136, l. 136v.

⁵⁵ JD → AR, Vilnius, 1974-10-05, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 157–158, l. 157r.

⁵⁶ Juozo Tininio laiškas Antanui Rukšai, Los Angeles, 1970-11-11, in: *DSHI 150 Rukša*, 003, 281.

⁵⁷ Siuntimo kvitas, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 167.

gražinta, tačiau negrįžo. [...] Galgi tas numeris pateko kur po užraktu į kokią biblioteką.⁵⁸

Tokiais atvejais pasitelkiamas kitas būdas pasikeisti informacija – Rukša stengiasi laiškuose išsamiau supažindinti Dumčių su šio žurnalo turiniu, išvardydamas jame publikuotus straipsnius ir jų autorius. Tarp jų ir paties Rukšos straipsnis „Dėstomosios kalbos ir lietuvių kalbos klausimas senajame Vilniaus Universitete“. Toks keitimasis informacija labai būdingas šių dviejų kolegų susirašinėjimui. Dumčius atsilygina tuo pačiu. Pavyzdžiui, smulkiai ir išsamiai, kaip jam būdinga, pasakoja kolegai, ką įdomaus sužinojęs iš spaudos: apie Vilniaus Dominikonų bažnyčios požemiuose rastus kapus ir ištirtus palaikus⁵⁹, apie Barboros Radvilaitės palaiškų tyrimus ir bandymą „iš veido kaulų nustatyti, kaip ji atrodė, ir paskui palyginti su Aušros Vartų paveikslu“⁶⁰, apie Gedimino kalno susidarymo teoriją⁶¹ ir pan.

Kitais kartais, kai kalbame ne apie Lietuvos istoriją, bet, sakytume, „neutralius“ Antikos veikalų vertimus, sunkiau paaiškinti knygų dingimą. Tokie iš pažiūros yra Rukšos versti Vergilijaus veikalai⁶², kuriuos vertėjas atkakliai stengiasi pasiūsti Lietuvoje gyvenantiems bičiuliams, bet, kaip matome iš laiškų, kaskart nesėkmingai. Šiuokart pasitelksime kelis Valkūnui adresuotus laiškus. Pirmajame laiške Rukšai Valkūnas pasiūlė „vieną „biznį“, t. y. tam tikrus mainus“:

Mano pasiūlymas būtų toks: aš labai norėčiau gauti dabar Vakaruose leidžiamą sutrumpintą Pauly-Wissowa Realencyklopädie „Kleiner Pauly“, kurio berods trys tomai jau išėję, o ketvirtasis dar išeis. Aš siūlyčiau mainais už šį veikalą kokią nors didesnę lituanistinę leidinį: jeigu reikia, didįjį lietuvių kalbos žodyną,

⁵⁸ AR → JD, Augsburgas, 1974-06-10, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 159. Šis Rukšos laiškas neišlikęs Dumčiaus archyve, todėl nebuvo publikuotas.

⁵⁹ „Rasta 153 kapai, juose 473 suaugusiųjų ir 85 vaikų iš dalies mumifikavęsi lavonai“ etc. (JD → AR, Vilnius, 1974-05-1, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 163–164, l. 163v).

⁶⁰ JD → AR, Vilnius, 1974-05-26, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 160–161, l. 161r.

⁶¹ „Beje, ar Pats esi girdėjęs, kad Vilniaus Gedimino kalnas yra atsiradęs natūraliai, ledynams tirpstant? Iki šiol buvo manoma, kad jį supylė žmonės, o geologai nustatė, kad jis pats atsirado (kaip ir kitos aplinkinės kalvos)“ etc. (JD → AR, Palanga, 1974-10-05, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 157–158, l. 158v).

⁶² Rukšos versta Vergilijaus *Enėjidė* buvo išleista Bostone 1965 m., ir tai buvo pirmasis šio veikalo vertimas į lietuvių kalbą (Antano Dambrausko vertimas 1967 m.); Rukšos *Bukolikos*. *Georgikos* išleistos Londone 1975 m. Visas Vergilijaus vertimų korpusas sudėtas į vieną leidinį: Vergilijus, *Bukolikos*. *Georgikos*. *Enėjidė*, iš lotynų kalbos vertė Antanas Rukša, Vilnius: Societas Classica, 2015.

kurio jau yra išėję 8 tomai (didžiuliai tomai), o jeigu tas nereikalingas, ką nors kita, ko Jūs pageidautumėte.⁶³

Atsakydamas Rukša rašo apie šio sumanymo beviltiškumą, o vėlesniuose laiškuose dar ne kartą pakartoja, kad visi jo bandymai siųsti Vergilijų žlugo:

Labai dėkoju už laišką, kurį gavęs apsidžiaugiau, bet kartu ir nuliūdau, nes jau iš karto man buvo aišku, kad Paties siūlymas neįvykdomas. Aš tai žinau iš mūsų čionykštės lietuviškos spaudos, na, ir iš savo patirties. Ir mano „Enėjidės“ normaliu keliu siųstieji egzemplioriai nepasiekė adresatų ir dingę. Vieną siuntę istorikas J.[uozas] Jakšt.[as], kitą aš pats.⁶⁴

Pats esminis klausimas tai tas, kad gavęs negalėsiu nusiųsti. Ne dėl to, kad nenorėčiau ar fiziškai negalėčiau, bet dėl to, kad neturiu nė mažiausios vilties, kad ta knyga nueis, kaip neturiu jokios vilties, kad, pavyzdžiui, mano verstoji „Enėjidė“ mano siunčiama pasiektų adresatą Lietuvoje. E.[nėjidę] siuntė istorikas Juozas Jak.[štas] vienai filologijos studentei, ir ta negavo. Po keleto metų bandžiau ir aš siųsti vienam buv.[usiam] panevėžiečiui gydytojui, ir tas negavo, nors buvau girdėjęs, kad, norit kad knyga pasiektų adresatą, reikia įrašyti dedikaciją. Įrašiau, vis dėlto ir tai nieko nepadėjo.⁶⁵

Jau seniai esu Pačiam siuntęs mano verstąsias „Bukolikas“ ir „Georgikas“, bet, kaip ir tikėjau, ta knyga Paties nepasiekė, nors tai tėra grynai filologinė knyga. Ji buvo net paminėta ir Lietuvoje leidžiamame „Gimtajame Krašte“ (1975. XI. 20, nr. 47 (459)). Tad ir ši knyga, kaip ir ankstyvesnė „Enėjidė“, paprastai siunčiama, adresato nepasiekia.⁶⁶

Tikriausiai niekada nepavyks sužinoti ir išsiaiškinti, kodėl per sovietinę „užkardą“ buvo nepraleidžiamos tokios „grynai filologinės knygos“ ir kokiose bibliotekose jos nuguldavo. *Enėjidės* atvejis lengviau paaiškinamas. Ji neatitiko cenzūros standartų ne dėl pačios poemos turinio, o dėl vertėjo interpretacijos. Pavyzdžiui, „Pratarmėje“ Enėjo pasitraukimas iš Trojos lyginamas su lietuvių tremtiniais, kurie „priversti apleisti savo tautines ir religines šventoves, turėjo ieškotis naujosios tėvynės svetur“. Pasak Rukšos, „ir dabar nestinga romantikų, svajojančių apie ypatingas priemones išsivaduoti iš svetimųjų priespaudos ir sukurti naują Lietuvą“. Jis primena Vincą Pietarį ir Kazį Pakštą, kurio utopinis planas perkelti valstybę į tolimą kraštą

⁶³ LV → AR, Vilnius, 1970-10-03, in: *DSHI 150 Rukša*, 003, 333–334, l. 333r–v.

⁶⁴ Antano Rukšos laiškas Leonui Valkūnui (toliau – AR → LV), Augsburgas, 1970-11-04, in: *DSHI 150 Rukša*, 003, 332.

⁶⁵ AR → LV, Augsburgas, 1972-03-04, in: *DSHI 150 Rukša*, 003, 324.

⁶⁶ AR → LV, Augsburgas, 1976-01-22, in: *DSHI 150 Rukša*, 003, 314.

asocijuojasi su „ieškančio naujos žemės savo tautai ir tėvynės dievams Enėjo odisėja“⁶⁷. Kas galėjo kliūti sovietiniams cenzoriams Rukšos parengtų *Bukolikų*. *Georgikų* tomelyje, galime tik paspėlioti. Galbūt pernelyg didelis dėmesys „Ivade“ lietuviškajai humanizmo kultūrai LDK, galbūt vien tai, kad remiamasi išeivijos autorių darbais, nors greta uoliai nurodomi ir Lietuvoje publikuoti šiai temai artimi straipsniai.

Suprantama, kad ir svarbiausi Rukšos moksliniai drabai, apie kuriuos tiek daug kalbama korespondencijoje su Dumčiumi, Pranu Čepėnu ir kitais adresatais, negalėjo pasiekti Lietuvos, bent jau tuo metu. Vienas jų – *Kovos su lenkais, 1920–1923* (Cleveland: Lietuvos karių veteranų sąjunga „Ramovė“, 1982) išėjo jau po autoriaus mirties. Tačiau neabejotina, kad šia tema Rukša buvo pradėjęs domėtis gerokai anksčiau: tai atskleidžia tiek laiškų medžiaga, tiek jo bibliotekoje buvusios knygos⁶⁸. Be to, nepamirškime, kad pats Rukša, dar visai jaunuolis 1919 m. buvo įstojęs savanoriu į Lietuvos kariuomenę ir nuo pradžios iki galo perėjo visas kovas už Lietuvos nepriklausomybę⁶⁹.

Į debatus šia tema buvo aktyviai įsitraukęs ir Dumčius, beje, jis pirmasis prabyla šia tema. 1974 m. gegužės 1 d. laiške jis rašo apie *Tiesoje* ir *Švyturyje* perskaitytus straipsnius, tarp jų ir apie vadinamąjį peoviakų sukilimą – Lenkų karinės organizacijos (POW) 1919 m. rugpjūčio 22 d. naktį suorganizuotą įsiveržimą už demarkacinės linijos, pasibaigusį greita lietuvių pergale. Daugiausia dėmesio straipsniuose skiriama Lietuvos kariuomenės vado generolo Silvestro Žukausko prolenkiškoms pažiūroms ir netinkamam elgesiui šio sukilimo metu. Dumčius dalijasi savo žiniomis iš perskaitytų straipsnių, kurie, žinoma, nušviečia įvykius sovietinei ideologijai palankioje šviesoje. Bet reikia pastebėti, kad visa tai pasakoja be jokio asmeninio vertinimo ir kritinio žvilgsnio, tarsi dėstytų kokią antikinę tragedijos temą. Tik pabaigoje lyg reziumuoja: „Tai labai įdomūs teiginiai apie tų laikų įvykius, kuriuos mes patys atsimename“⁷⁰. Suprantama, kad užsienio korespondencija buvo tikrinama saugumo tarnybų, o Dumčiaus būta itin atsargaus žmogaus⁷¹.

⁶⁷ Publijus Vergilijus Maronas, *Enėjidė*, vertė dr. Antanas Rukša, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965, p. vii.

⁶⁸ Išsamiau apie Rukšos biblioteką žr. straipsnio pabaigoje.

⁶⁹ Išsamiau apie Rukšos biografiją žr. Audronė Kučinskienė, Alius Jaskelvičius, *op. cit.*, p. 11–25.

⁷⁰ JD → AR, Vilnius, 1974-05-01, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 163–164, l. 164v.

⁷¹ Dumčiaus ir Valkūno laiškų palyginimas šiuo požiūriu galėtų būti atskiros straipsnio tema: kiek juose savo meto vertinimo, vienokios ar kitokios kritikos ženklų.

Iš Rukšos atsakymo akivaizdu, kad jis kur kas geriau susipažinęs su šia medžiaga ir lengvai nustato lenkiškus šaltinius, kuriais galėję remtis Dumčiaus minėtų straipsnių autoriai. Jo išvada apie šiuos įvykius irgi kol kas nėra galutinė, bet vis dėlto su tam tikru vertinimu: „Kuri pusė čia teisybę sako, kuri klysta ar meluoja, tikrai dar nelabai galėčiau ir atsakyti. Tik jau Širvintų kautynių didvyrių gen. Žukausko netenka laikyti“⁷².

Kitame laiške Dumčius dar kartą grįžta prie peoviakų sukilimo ir generolo Žukausko temos: patikslina ankstesnius teiginius ir priduria tai, ką perskaitė ankstesnio straipsnio tęsinyje:

Ir čia dažnai minimas gen. Žemaitis kaip apsimetėlis. Įdomu, kad šiame populiariame straipsnyje A. Smetona vaizduojamas irgi kaip lenkams palankus: jis neleides M. Šleževičiui [Šleževičiui] preventyviai areštuoti peoviakus, o vėliau areštuotiesiems padėdavęs ir pan.

Visa tai užbaigia reziumuodamas:

Mūsų istorikai specialiai nesidomi lietuvių – lenkų karu, didžiausias dėmesys – Tarybiniam laikotarpiui. Apie buržuazinę Lietuvą rašo dažniausiai tik socialiniu atžvilgiu. Bet suprantama, kad netiesiogiai paliečiami ir kiti dalykai, jų tarpe ir peoviakai ir pan. Antai, R. Čepo ir R. Žiugždos disertacijose šie klausimai daugiau ar mažiau paliečiami. Paskiruose straipsniuose sunku ką nors panašaus rasti. (Jei kas nors pasitaikys, Patį painformuosiu.)⁷³

Po poros metų, 1976 m., Rukša prasitaria, kad jau daug metų dirba prie knygos apie kovas su lenkais: grįžus iš atostogų „vėl teks imtis pertraukto darbo – rašymo apie kovas su lenkais. Jau daugelis metų, kai šį darbą rašau, bet vis dar pačios, sakyčiau, pagrindinės ar sunkiausios vietos neperžengiau“⁷⁴. Dumčius reaguoja su dideliu susidomėjimu ir, kaip paprastai, tuoj pat įsitraukia į svarstymus:

Labai susidomėjau Paties rašomu veikalu apie karą su lenkais. Man rodos, Pats labai teisingai darai, kad neapsiriboji vien ginklo kovomis. Juk nemažiau svarbios ir diplomatinės kovos, apylamai tų laikų santykiai tarp lietuvių ir lenkų. Nežinau, ar Pats taip pat rašai ten apie ekonominę, socialinę ir kultūrinę abiejų kariaujančių pusių padėtį. Juk Lietuva tada buvo tik nykštukas (palyginus su Lenkija): kraštas buvo karo ištisai nualintas, tuo tarpu Lenkija ne visa

⁷² AR → JD, Augsburgas, 1974-05-11, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 162.

⁷³ JD → AR, Vilnius, 1974-05-26, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 160–161, l. 161r–v.

⁷⁴ AR → JD, Pranciškynė, 1976-11-16. Šio laiško nėra Rukšos archyve, bet jis išliko Dumčiaus archyve (*VUB RS*, f. F220, b. 34, l. 58–60), buvo publikuotas rinkinyje *Iš rankraščių palikimo: Atsiminimai, laiškai* (p. 275–278).

buvo karo nuniokota (lenkų „koridorius“ išliko veik nenukentėjęs). Lietuvos miestai – arba pusiau ar veik visai nelietuviški (kas kita Lenkijos miestai). Lietuvos dvarininkai sulenkėję (kas kita Lenkijoje). Pramonės veik visai nebuvo (o ką kalbėti apie Lenkiją: vien Lodzėje buvo daugiau pramonės, negu visoje Lietuvoje). O koks demografinis skirtumas! Visa tai neišvengiamai turėjo atsiliepti ir ginklo kovoms. Prieš kiek metų teko kalbėti su vienu buvusiu tų laikų Lietuvos kariuomenės apšaukimu apie kovas Augustavo – Seinų ruože. Jis sakė, kad lietuviai neturėjo kariuomenės fronto linijai apstatyti, buvo tik paskiri sargybos postai, vienas nuo kito atstu per kilometrą arba dar toliau. Jis raitas vos įstengdavo apjoti savo kuopą, išsklaidytą ilgiausiam fronto ruože! Tad argi galėjo ten vykti sėkmingos kovos?! Atrodo, kad ne ką geriau buvo ir kituose fronto ruožuose. – Kai žmogus viską apgalvoji, tai darosi nesuprantama, kaip vis dėlto lietuviai išliko, kaip nebuvo lenkų pribaugti.⁷⁵

Dar įdomesnė kito veikalo, kurio bendraautoriumi buvo Rukša, patekimo į Lietuvą istorija, atsekama iš mūsų tiriamos korespondencijos. Kalbame apie 1972 m. Čikagoje išleistą didžiulę studiją *Lietuvos Universitetas 1579–1803–1922*, redaguotą Prano Čepėno. Rukša parašė didžiąją veikalo dalį, p. 3–346⁷⁶. Tarsi atsakydamas į šį leidinį ir nenorėdamas atsilikti, o gal savaip nušviesti universiteto istoriją, Vilniaus (tuometinis V. Kapsuko) universitetas irgi inicijavo daugiatomės VU istorijos rengimą. 1972 m. vasario 7 d. laiške Dumčius gana optimistiškai žvelgia į šį sumanymą:

Įdomu bus paskaityti jūsų „Lietuvos Universitetą“. Mūsų universitetas irgi ruošia trijų tomų Vilniaus Un-to istoriją. Mums, žinoma, lengviau rašyti, nes archyvinė medžiaga vietoje. Pasirodo, Universiteto bibliotekoje yra daugybė mokslinių rankraščių (filosofinių ir kitokių traktatų), apie kuriuos anksčiau buvo mažai žinoma arba visai nežinoma. Iš jų (dar ne visų) paaikškėjo, kad Vilniuje logika (logikos tyrinėjimas), pav., stovėjo beveik aukščiau negu Vakaruose. Bet čia dar reikia daug tyrinėjimų (ir daug tyrinėtojų).⁷⁷

Netrukus Rukša praneša jau gavęs *Lietuvos Universiteto* egzempliorių ir apgailestauja, kad negali jo perduoti Dumčiui:

⁷⁵ JD → AR, Vilnius, 1976-12-26, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 135–136, l. 135v–136r.

⁷⁶ Rukša jau ir anksčiau tyrinėjo Lietuvos universiteto istoriją ir buvo paskelbęs ne vieną straipsnį išeivijos spaudoje: „Lietuvos–Vytauto Didžiojo Universitetas“, in: *Aidai*, Miunchenas, 1968, Nr. 3, p. 102–107; 4, p. 155–160; „Reikšminga Lietuvos universiteto sukaktis“, in: *Europos lietuvis*, Londonas, 1972-02-15, Nr. 7; 1972-02-22, Nr. 8; 1972-02-29, Nr. 9; 1972-03-03, Nr. 10; „Dėstomosios kalbos ir lietuvių kalbos klausimas senajame Vilniaus universitete“, in: *Lietuvių tautos praeitis. Lithuanian Historical Review*, Chicago, 1973, t. III, kn. 2 (10), p. 53–81.

⁷⁷ JD → AR, Vilnius, 1972-02-07, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 210–211, l. 211r.

Tik gaila, kad ne visas knygas galima siųsti. Labai norėčiau nusiųsti, kai gau-siu, Pačiam ir Leonui knygą apie Lietuvos Universitetą. Bet kuriam profesoriui siunčiant gal daugiau vilties, kad knyga nueitų?⁷⁸

Knyga, be abejo, būtų ir pačiam labai įdomi, tik, deja, neturiu jokios vilties, kad ji galėtų siunčiama paštu patekti Lietuvon. Neseniai skaičiau, kad net dainos su gaidom siunčiamos grįžo. O čia istorinis veikalas, rašytas iš kitų pozicijų. Tai bent apibrėšiu turinį.⁷⁹

Į tai atsakydamas Dumčius pasidžiaugia kolegos laimėjimu: „Sveikinu su laimėjimu – „Lietuvos Universiteto“ pasirodymu – juk Paties „straips-nis“ užima trečdalį viso teksto! Įdomus veikalas, nors jo dar nemačiau. (Kaip jį galėčiau gauti, nežinau.)“⁸⁰

Kitame laiške, rašytame dar tų pačių 1972 m. gale, Rukša vėl dalijasi knygų naujienomis ir siūlosi reikalui esant vieną kitą nusiųsti Dumčiui. Mat jis gaunąs naujai spausdinamų knygų katalogus iš vieno Darmštado knygyno. Juose užmatęs Katului, Sapfo, Sofokliui skirtas studijas, kurios, sprendžiant iš pavadinimo ir anonso (jį pacituoja laiške), gali būti artimos ir aktualios Dumčiaus tyrimams: „ar tik ne artima tema, kuria Pats para-šei straipsnį, nagrinėjama“⁸¹. Iš Dumčiaus atsakymo sužinome, kaip vys-tosi VU istorijos rašymo reikalai. Paaiškėja, kad pirminis entuziazmas dėl „vietoje“ esančios archyvinės medžiagos gausos ir „daugybės mokslinių rankraščių“ gerokai išblėsęs. Mat Dumčius desperatiškai siekia nesikarto-ti, rasti kažką naujo ir originalaus, o tam pritrūksta šaltinių ir medžiagos, ypač jam tekusiai temai ir laikotarpiui ištirti:

Labai dėkoju už laišką (jis ilgokai ėjo – tris savaites); [...] Ypač susidomėjau tos Darmštato leidyklos knygomis; kai kurios iš jų man būtų kaip tikrai reikalin-gos, pav., knyga apie Katulą (nors jos įmantrus pavadinimas lyg rodytų, kad autorius, anot Horacijaus, *parturiet velut ursus*), apie Sofoklį straipsnių rinki-nys, apie Sapfą M. Treu knyga – tai vis temos, kurios siejasi su mano moksl-iu darbu. Būtų gerai, jei Pats kokią nors iš tų knygų atsiųstum, bet tuoj kyla klausimas: kaip aš galėčiau atsilyginti? Įdomus būtų ir Rabikausko straips-nis apie „Mokslinę pažangą Vilniaus Akademijoje“. Mat, šiuo laiku įkliuvau:

⁷⁸ AR → JD, Augsburgas, 1972-03-16, in: *DSHI 150 Ruksa*, 001, 205. Šis Rukšos laiškas neišlikęs Dumčiaus archyve, todėl nebuvo publikuotas.

⁷⁹ AR → JD, Augsburgas, 1972-05-20, in: *DSHI 150 Ruksa*, 001, 202. Šis Rukšos laiškas neišlikęs Dumčiaus archyve, todėl nebuvo publikuotas.

⁸⁰ JD → AR, Vilnius, 1972-06-20, in: *DSHI 150 Ruksa*, 001, 200–201, l. 200r.

⁸¹ AR → JD, Augsburgas, 1972-12-31, in: *DSHI 150 Ruksa*, 001, 194. Šis Rukšos laiškas neišlikęs Dumčiaus archyve, todėl nebuvo publikuotas.

pasizadėjau parašyti į ruošiamą knygą apie Vilniaus Universitetą straipsnį (nedidelį – tik vieno lanko) apie retoriką ir poetiką pirmajame Vilniaus Akademijos laikotarpyje (1579–1650 m.). Su poetika nėra bėdos: pagrindą sudaro Sarbievijus; apie jo poetiką jau turiu susidaręs savo nuomonę, bet nesiseka su retorika, nes aš čia nerandu nieko originalaus (Akademijos retorikos profesoriai remiasi tomis pačiomis taisyklėmis, kurias nustatė Ciceronas, Quintilianas, žinoma, pirmiausia Aristotelis). Dar sunkiau su trečia man skirta tema „Antikiniai autoriai ir jų leidimai“ – trūksta medžiagos! Išvarčiau Bielinskį, Balinskį, Zalenskį⁸² – ir jie sakosi nieko nežina. Rankraščių iš tos srities taip pat veik nėra. Minėti istorikai yra blogos nuomonės apie to meto Vilniaus klasikinius filologus, o man dar prirašė: „Žymiausi to meto filologai“. Aš nerandu ne tik žymiausių, bet ir apamai žymių! Šį pavasarį straipsnį reikia baigti; gal iškasiu vieną kitą Antikos literatūros to meto dėstytoją.

Taigi kol kas atidėjau į šalį Katulą, Sofoklį ir kapstausi po jėzuitų Akademiją. Susidariau įspūdį, kad tame laikotarpyje (1579–1650) Vilniuje žydėjo pritaikomoji (praktinė) retorika ir poetika (išskyrus Sarbievijų). Tai rodo ir Liauksmينو *Praxis oratoria*, kurią perskaičiau ir man patiko (protingi – ir gudrūs – patarimai!)⁸³

Reaguodamas į Dumčiaus skundą dėl medžiagos stokos, Rukša pavar-toja sodrų palyginimą ir imasi kuo galėdamas padėti:

Kadangi Pats mažą beturi laiko rašyti savo studijai, tai skubu kuo galėdamas padėti. Pats turi tikrai nelengvą uždavinį. Pačiam teks, vulgariai tariant, „iš bez...ų virvę vyti“. Beveik niekuo ir aš čia negaliu padėti. Vis dėlto bandysiu pateikti bent šiokių tokių informacijų. Nedaug ką čia padės ir knyga „Lietuvos Universitetas“. Spėju, kad ji galėtų būti ir pas Paties *Rector magnificus*. Dar mažiau sulauktum naudos iš P. Rabikausko straipsnio „Mokslinė pažanga Vilniaus Akademijoje“. Pasistengsiu paminėti visa, kas bent kiek būtų susiję su Paties tema. Cituoju: [...] Išskyrus trumpus Sarbievijaus ir Liauksmينو *Praxis oratoria* apibūdinimus, šiam straipsnyje Pačiam rūpimais klausimais absoliučiai nieko nėra. [...] ⁸⁴

Mūsų kupiūruotose citatos vietose Rukša preciziškai cituoja šaltinius, kurie galėtų būti naudingi Dumčiaus straipsniui⁸⁵. Šitaip laiškas tampa sa-

⁸² Tikriausiai Dumčius rėmėsi šiais veikalais: Józef Bieliński, *Uniwersytet Wileński. 1579–1831*, t. 2, Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółski, 1900; Michał Baliński, *Dawna Akademia Wileńska*, Peterburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1862; Stanisław Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 1: *Walka z różnowierstwem 1555–1608*, Lwów: drukiem i nakładem Drukarni Ludowej, 1900. Už pagalbą nustatant paskutinįjį veikalą dėkoju Eugenijai Ulčinaitei.

⁸³ JD → AR, Vilnius, 1973-01-21, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 192–193, l. 192r–v.

⁸⁴ AR → JD, Augsburgas, 1973-02-02 [?], in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 190–191, l. 190r. Šis Rukšos laiškas neišlikęs Dumčiaus archyve, todėl nebuvo publikuotas.

⁸⁵ Paulius Rabikauskas, *Mokslinė pažanga Vilniaus Akademijoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1972; Paulius Rabikauskas, *Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai*, IV d., Roma: [Lietuvių katalikų mokslo akademija], 1970; Mykolas Biržiška, *Senasis Vilniaus*

votišku kelių A4 formato lapų tankiai surašytu konspektu ir viršija įprastą laiško apimtį. Be to, rašinį baigia pažadu išsiųsti savo paties straipsnį:

Šiandien pasistengsiu išsiųsti Pačiam ir savo straipsnį apie 1570 m. Vilniaus kolegijos ir 1583–84 m. akademijos laisvųjų menų pamokų lenteles ir humanitarinę jėzuitų mokyklą. Gal kartais tą straipsnį gausi, nors ir jame daug ko nau-
dingo vargu ar rasi.⁸⁶

Kaip rodo išsaugotas siuntimo kvitas⁸⁷, pažadą ištesėjo. Tai patvirtina ir tolesni Dumčiaus laiškai. Vasario 18 d. jis jau patvirtina gavęs siuntinėlį ir, kaip įprasta, ima nuodugniai aptarinėti rūpinamą temą:

Labai dėkoju už laišką ir už brošiūrą (keista, kad brošiūra atėjo per 4 dienas, o laiškas – tik už 12 dienų). Pasinaudodamas Paties straipsniu, jau turėsiu už ko užsikabinti. Bent žinosiu, kokie autoriai buvo skaitomi Vilniaus Akademijos gyvavimo pradžioje. Tai didelis dalykas. Žinoma, lieka neaišku, kokie autoriai buvo skaitomi vėliau. Galimas dalykas, kad ir Vilniškė Akademia laikėsi bendrojo *Ratio studiorum* – taip teigia įvairūs lenkų Vilniaus universiteto tyrinėtojai. Bet galėjo būti ir kitaip. Juk, pav., Vilniuje *humaniora* buvo mokoma 6 metus, o kitur – tik penkis. Vadinasi, čia jau pasireiškia šio toks vilniškės Akademijos savarankiškumas. [...] Taigi, neaiškumų visokių yra, bet jau šį tą turiu, ir Pačiam už tai labai didelis Dėkui!

Pereitą trečiadienį (II. 13 d.) rektorius sukviėtė visus rašančius apie Viln[iaus] Akademiją į pasitarimą. Liepė kiekvienam pristatyti, kiek jau yra kas parašęs, ir nustatė, kad iki rugsėjo 1 d. visi straipsnius įteiktų. Vienas kitas jau yra parašęs, o aš – dar nepradėjęs rašyti. Istorikas Jučas sakėsi dar nerašęs, nes gavęs komandiruotę į Krokuvą ir ten važiuosiąs kelioms savaitėms medžiagos rinkti. Pasirodo, kad Vilniaus jėzuitų archyvas pateko į Krokuvos jėzuitų rankas ir ten esąs dabar saugomas. Dalis to archyvo esanti Leningrade, bet ten tik ūkinių dalykų archyvas, o Krokuvoje esą visi mokslus liečią dokumentai. Gal ten yra ir *indices lectionum* visų metų? Tad ir man būtų neprošal ten nuvažiuoti, bet šiuo metu nėra ką apie tai galvoti. Atrodo, kad daugumas rašančiųjų kažko naujo nesitiki rasti, jie kartoja lenkų istorikų tezes.⁸⁸

Iš tolesnio pasakojimo aiškėja, kad Rukšos išsakytas spėjimas pasitvirtino: *Rector magnificus*, t. y. tuometinis VU rektorius prof. Jonas Kubilius iš tiesų pasirodė turįs išeivijos leidinį. Vis dėlto pasinaudoti vienu turimu egzemplioriumi visam autorių kolektyvui – nelengvas iššūkis:

universitetas 1579–1842 m.: Vardų ir raštų atranka, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidinys, 1940; taip pat savo paties kelias vietas iš *Lietuvos Universiteto*.

⁸⁶ AR → JD, Augsburgas, 1973-02-02 [?], l. 190r

⁸⁷ Siuntimo kvitas, in: *DSHI 150 Ruksa*, 001, 189.

⁸⁸ JD → AR, Vilnius, 1973-02-18, in: *DSHI 150 Ruksa*, 001, 187–188, l. 187r–v.

Beje, ta proga rektorius parodė ir jūsų išleistą „Lietuvos Universitetą“ (matyt, jis iš kur gavo). Knyga gražiai atrodo. Aš mėginau susirasti savo temai rūpimų dalykų, bet nespėjau, nes knyga ėjo iš rankų į rankas, ir kiekvienas žadėjo rašydamas ir ją pasinaudoti. Atrodo, kad man ten svarbiausia būtų išsirašyti to laikotarpio dėstytojų pavardes. Vėliau gal būtų galima susekti, kas ką dėstė [...]. Kol kas aš negaliu pasinaudoti lenkiškomis knygomis: visų yra po vieną egzempliorių ir vis kas nors skaito (gali laukti, jei nori!) [...] Na, bet dar yra laiko, gal ir aš gausiu paskaityti. Labai dėkui, kad Pats man išrašė visą eilę dėstytojų pavardžių, jais galėsiu pasinaudoti.

Neturime jokių duomenų, kokiais keliais į rektoriaus rankas buvo patekęs minėtasis veikalas, ar tai buvo asmeninis egzempliorius, ar priklausęs VU bibliotekai, ar kokiems įslaptintiems fondams. Lygiai kaip nežinome, kodėl Rukša įtarė rektorių turint šį leidinį. Šiaip ar taip, iš jo korespondencijos sužinome, kad 1979 m. jis perduos per Tapiną vieną egzempliorių asmeniškai Kubiliui dovanų. Paskutiniajame laiške *Lietuvių enciklopedijos* redaktoriui Pranui Čepėnui (1899–1980), su kuriuo jį siejo ilgametis susirašinėjimas ir bendradarbiavimas, Rukša aną Dumčiaus aprašytą situaciją perpasakoja šiek tiek paryškindamas spalvas. Iš šio laiško sužinome ir *Lietuvos Universiteto* dovanojimo istoriją, ir kitas knygų siuntimo į Lietuvą aplinkybes:

Rašai, kad mūsų spauda neprisimena nei „Lietuvos Universiteto“ veikalo, nei mano straipsnyje surinktos medžiagos, bet Lietuvoje, teko girdėti, elgiamasi priešingai ir einama į kitą kraštutinumą. Ten paplitęs gandas, kad Lietuvoje išleistoji tritomė „Vilniaus Universiteto istorija“ tesąs mano straipsnio kartojimas.

Manęs kadai primygtinai prašė Vilniaus klasikiniai filologai Dumčius ir Valkūnas, kad jiems būtinau nusiųsčiau „Lietuvos Universitetą“. Siųsti atsisakiau, nes mano siųstasis Vergilijaus vertimas nė vienas nebuvo pasiekęs adreso. Po kurio laiko man Dumčius atrašė, kad **švytinčiu veidu**, aukštai iškėlęs „Lietuvos Universiteto“ veikalą, atvykęs rektorius prof. Kubilius ir, **kaip didžiausią radinį, įteikęs**⁸⁹ profesorių būriui, kurie turėję rašyti apie Vilniaus Universitetą. Kiekvienas bendradarbis galėjęs kurį laiką ta knyga naudotis.

Neseniai turėjau progą ir pats prof. Kubiliui *L[ietuvos]U[niversitetą]* nusiųsti. Tenka pastebėti, kad važinėjantieji į Lietuvą asmenys labai vengia ten vežti lietuviškų knygų. Baimė šiek tiek perdėta. Lietuvoje labai ištroškę Vakaruose išleistų lietuviškų spaudinių. [...] Aš tai patyriau iš vieno giminaičio, su kuriuo teko išsikalbėti Paryžiuje. Jis ten buvo atvykęs pagilinti žinių apie italų kino meną. [...]

Tasai mano giminaitis (mano brolio sūnaus, poeto Balio R., dukters vyras Laimonas Tapinas) [...] nuvežė ir *L[ietuvos]U[niversitetą]* knygą Kubiliui. Dabar

⁸⁹ Paryškinta straipsnio autorės.

grįždamas galutinai į Vilnių, jis vešis daug ne tik savo temai parinktų prancūziškų, bet ir lietuviškų knygų. Kad tik pasisektų laimingai nuvežti.⁹⁰

Grįžtant prie *Vilniaus universiteto istorijos*, galima pridurti, kad šio veikalo kūrimo tema dar rutuliojasi per kelis mūsų tiriamų respondentų laiškus. 1973 m. vasario 25 d., atsakydamas į ankstesnį Dumčiaus laišką, Rukša pasidžiaugia, kad siuntinys sėkmingai pasiekė adresatą („Apsidžiaugiau, kad gavai ir net taip greitai *index lectionum*“⁹¹. Nedaug turėjau vilties, kad tas lenteles gausi“) ir „[k]adangi Pačiam teks tais raštais naudotis, tai pirmiausia nurodysiu jų trūkumus“. Rukša skrupulingai surašo *errata*, t. y. nurodo straipsnio puslapius, kur lotyniškuose „lentelių“ tekstuose likę klaidų⁹². Mat Rukša naudojosi Grigališkojo universiteto prof. Pauliaus Rabikausko jam atsiųstomis dviejų „iki šiol neskelbtų Jėzuitų Archyvo Romoje (ARSI) dokumentų jo parūpintomis kserokopijomis“⁹³, kurias skaitant ir perrašant įsivėlė klaidų („Mat esu neprityręs „paleografas“, tai ir kai kur neteisingai perskaičiau“). Toliau jis vėl įninka cituoti Rabikauską ir aptarinėti bei diskutuoti Dumčiui rūpima tema. Galiausiai ragina kolegą „važiuoti į Krokuvą ir paieškoti šaltinių, naudojantis Petrarkos šūkiu *ad fontes*. Kuo daugiau sieksi prie šaltinių, tuo vertingesnis bus darbas“⁹⁴. Tačiau Dumčius niekur neišvažiavo. Jo nenoras keliauti ir sėslus gyvenimo būdas – dar viena už šio straipsnio teminių ribų liekanti tema, kurią būtų galima sekti per visą susirašinėjimą. Tačiau sekantis jo laiškas, kuriame jis teisinasi, kodėl negali vykti į Krokuvą, mums leidžia žvilgterti į užsienio stažuočių tvarką ir galimybes ano meto Filologijos fakultete. Be to, atskleidžia, koks intensyvus yra Dumčiaus mokslinis gyvenimas: darbas gena darbą, vieną pastūmėjęs į šalį tuoj imasi kito:

⁹⁰ Antano Rukšos laiškas Pranui Čepėnui, Augsburgas, 1979-09-21, in: *DSHI 150 Rukša*, 006, l. 1r–1v.

⁹¹ „Pamokų lentelėmis“ sutrumpintai Rukša vadina savo Dumčiui nusiųstąjį straipsnį: Antanas Rukša, „1570 m. Vilniaus kolegijos ir 1583–84 m. akademijos laisvųjų menų pamokų lentelės ir humanitarinė jėzuitų mokykla“, in: *Tautos praeitis*, Chicago, 1967, t. II, kn. 3–4, p. 95–122. VUB saugomas straipsnio atspaudas, priklausęs ne Dumčiui, bet, kaip rodo įrašas, dovanotas universitetui: „Dovana Vilniaus Universitetui jo 400 metų jubilėjaus proga. Autorius. Augsburgas, 1979 m. birželio 8 d.“ (378 Ru-72). Kadangi data sutampa su anksčiau minėta *Enėjidės* dedikacija Dumčiui, galima spėti, kad abu leidiniai atkeliavo į Lietuvą tuo pat metu ir per tas pačias rankas.

⁹² Beje, anksčiau minėtame VUB dovanotame egzemplioriuje kai kurios iš šių klaidų jau ištaisytos autoriaus ranka.

⁹³ Antanas Rukša, „1570 m. Vilniaus kolegijos...“, p. 96.

⁹⁴ AR → JD, Augsburgas, 1973-02-25, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 186. Šis Rukšos laiškas neišlikęs Dumčiaus archyve, todėl nebuvo publikuotas.

Širdingai dėkoju už laišką – mokslinę medžiagą. Tai labai svarbūs dalykai, aš juos sunaudosiu. Ateinančią savaitę kibių vėl į šaltinius (šias kelias savaites verčiau filosofų ištraukas „Senovės filosofijos chrestomatijai“ – dabar baigiau ir galėsiu vėl susikaupti ties Vilniaus Akademija). Pats man patari važiuoti į Krokuvą tyrinėti jėzuitų archyvo. Gaila, kad anksčiau nežinojau apie tą archyvą. Būčiau užsiplanavęs mokslinę komandiruotę kelioms savaitėms; dabar jau vėlu, nes darbą reikia įteikti birželio – rugpjūčio mėnesiais. Mat, pas mus tokios komandiruotės planuojamos iš anksto. Kiekvienais metais kiekviena katedra turi užplanuoti, ką kitais metais siųsti į mokslinę komandiruotę užsienin. Pasakui visas universitetas svarsto, sudaro sąrašą ir siunčia atitinkamoms įstaigoms. Kai tos patvirtina, tai, atėjus laikui, išduoda apmokamą komandiruotę, rekomendacijas ir t. t. Grįžus iš komandiruotės, reikia duoti ataskaitą. Tai labai patogiu. Su tokia komandirute lengvai įsileidžia į archyvus. Deja, reikia planuoti iš anksto, o aš nežinojau ir neužsiplanavau.⁹⁵

Vėlesniuose laiškuose Rukša nebeužsimena apie Vilniaus universiteto istoriją ir jos šaltinius, bet leidžiasi į vaizdingus pasakojimus apie atostogas Tunise. Dumčius semestro pabaigoje jau atrodo netekęs vilties surasti naujų šaltinių ir parašyti apie Jėzuitų kolegiją kažką originalaus. Be to, jam jau knieti pereiti prie kito darbo – mūsų jau aptartos graikų kalbos istorinės gramatikos, kuri ir tampa nauja susirašinėjimo tema:

Dėl straipsnio apie Vilniaus Akademiją jau nustojau vilties surasti kokių svarbių naujų duomenų: teks pasitenkinti tuo, kas jau iki šiol buvo žinoma – savaip medžiagą sutvarkysiu, susisteminsiu ir kas nors išeis. Iki šio semestro pabaigos parašysiu ir paskui griebisiuosi kitų darbų. Pernai man užplanavo parašyti mūsų klasikams studentams trijų lankų įvadą į istorinę graikų kalbos gramatiką.⁹⁶

Dabar vėl kibau į jėzuitų Akademijos studijas, bet naujos medžiagos nerandu; yra daug rankraščių retorikos ir poetikos temomis, bet tai vis 18 amžiaus rankraščiai, o mano tema ribojasi 17 a. viduriu. Jei nerasiu naujos medžiagos, parašysiu, kaip mokėsiu, o paskui kibių į istorinę graikų kalbos gramatiką ir kitus užplanuotus darbus.⁹⁷

Paskutinis laiškas, kuriame užbaigiama *Vilniaus universiteto istorijos* tema, rašytas jau Palangoje per atostogas 1973 m. rugpjūčio mėnesį:

Prieš išvažiuodamas į Palangą, susidorojau su kai kuriais moksliniais straipsniais [...]. Be to, parašiau straipsnį ir apie filologiją Vilniaus Akademijoje (dar tik juodrašty), sunaudojau Paties straipsnį, o šiaip nieko naujo nesugalvojau.⁹⁸

⁹⁵ JD → AR, Vilnius, 1973-03-18, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 184–185, l. 184r.

⁹⁶ JD → AR, Vilnius, 1973-05-09, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 182–183, l. 182v.

⁹⁷ JD → AR, Vilnius, 1973-06-10, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 177–178, l. 178v.

⁹⁸ JD → AR, Palanga, 1973-08-06, in: *DSHI 150 Rukša*, 001, 173–174, l. 173v–174r.

Lyginant *Vilniaus universiteto istorijoje* Dumčiaus parašytą skyrių „Filologija“⁹⁹ su minėtu Rukšos straipsniu „Pamokų lentelės“, nesunku įsitikinti, kad Dumčius tikrai „sunaudojo“ Rukšos jam siųstą medžiagą, kurią „savaip sutvarkė“. Kitaip tariant, ji iš tiesų tapo pagrindu skirsnuose „Lotynų kalbos mokymas“, „Lotynų kalbos vadovėliai“, „Graikų kalbos vadovėliai“, „Antikiniai autoriai ir jų leidimas“. Beje, Dumčius išnašoje nurodo Rukšos straipsnį kaip šaltinį, kuriuo remiasi (p. 73), ir net pamini abu Romos jėzuitų archyve saugomus rankraščius su tiksliais šifrais¹⁰⁰, nenurodydamas kaip ir iš kokių šaltinių yra gavęs juos paskaityti. Šitaip aplinkiniais keliais per išeivijos lietuvių ryšius keliauja žinios: iš Romos – į Augsburgą, iš ten – į Vilnių.

Apibendrinami galime teigti, kad keitimasis knygomis ir informacija tarp mūsų pasirinktų respondentų gana intensyvūs ir abipusiai naudingi: Lietuvos klasikinės filologijos mokslininkams jie bent šiek tiek padeda užpildyti mokslinės literatūros spragas ar bent sužinoti, kas vyksta mokslo pasaulyje. Kita vertus, ir išeivijai, šiuo atveju Antanui Rukšai, susirašinėjimas su Lietuvoje gyvenančiais kolegomis padeda sužinoti mokslines bei kultūrinės naujienas ir tiesiog neprasti ryšio su Lietuva¹⁰¹.

Jono Dumčiaus ir Antano Rukšos korespondencijos apžvalgą pasirinkta tema – apie knygų mainus ir dalijimąsi informacija – tikėtų užbaigti aptariant Rukšos bibliotekos ir rankraščių likimą po jo mirties. Prieš aptinkant ir ištiriant Rukšos archyvą Herderio institute, Marburge, šis klausimas buvo visiškai neaiškus. Net artimiausi Rukšos giminaičiai nežinojo, kas nutiko jo bibliotekai. Vienintelė žinia buvo, neva jis turėjęs ketinimų padovanoti ją Vilniaus universitetui, bet, akivaizdu, kad staigi mirtis sutrukdė tai padaryti. Velionio našlės Sofijos Rukšienės susirašinėjimas su Povilu Reklaičiu,

⁹⁹ *Vilniaus universiteto istorija*, redakcinė kolegija Jonas Kubilius (pirmininkas), Vytautas Merkys (ats. redaktorius) et al., t. 1: 1579–1803, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 70–93. Beje, Dumčius nurodytas kaip bendraautorius su Albinu Jovaišu.

¹⁰⁰ *Index lectionum et exercitationum scholasticarum, quae in novo collegio Vilnensi Societatis Iesu... instituentur. Anno MDLXX*, ARSI Lith. 38, fol. 014v–015r; *Index lectionum et exercitationum, quae in singulis gymnasiis catholicae aacademiae Vilnensis Calendis Octobribus anni 1583... ac deinceps in sequenti anno studiose iuventuti proponentur*, ARSI Germ. 161, fol. 313r–313v.

¹⁰¹ Reikia pabrėžti, kad Rukša dar iki susirašinėjimo su Dumčiumi ir Valkūnu pradžios (1970) įdėmiai sekė ir domėjosi Lietuvoje leidžiamais darbais. Tai rodo ir jo bibliotekos sąrašė įrašytos lietuviškos knygos, ir ypač jo straipsnių nuorodos. Pavyzdžiui, *Bukolikų. Georgikų* (1965) „Įvade“ šalia Vakaruose paskelbtų darbų nurodomi ir VU Klasikinės filologijos katedros dėstytojų Eugenijaus Frolovo, Jadvygos Tijūnėlytės, Benedikto Kazlausko, Marcelino Ročkos *Literatūros* žurnale publikuoti straipsniai „apie Lietuvos humanistus“.

Lietuviškojo archyvo įkūrėju, ir kitais suinteresuotais asmenimis atskleidė visus nežinomuosius.

Pirmiausia paaiškėjo, kad rankraštinis Rukšos palikimas, kurį sudaro nepaprastai gausi korespondencija, jo autobiografijos, kai kurių straipsnių rankraščiai, užrašai ir konspektai, iškarpos iš laikraščių ir žurnalų etc., buvo perduotas Herderio institute įkurtam Lietuviškajam archyvui ir kruopščiai Reklaičio sukataloguotas. Tai nutiko paties Reklaičio iniciatyva. 1980 m. kovo 23 d. Reklaitis laiške Alinai Grinienei (1916–1998) sako sužinojęs apie Rukšos mirtį ir teiraujasi apie jo šeimą, kad pareikštų užuojautą. „Prof. Rukša buvo mokslininkas, rašto, literatūros žmogus. Kas pasirūpins jo rankraščiu, bibliotekos ir archyvu? Ar Jums apie tai kas nors žinoma?“¹⁰² Laiške iš Miuncheno Grinienė atsako:

Jau iš kelių vietų girdėjau, kad ponia Rukšienė nežinanti, kur dėti vyro biblioteką¹⁰³. Iš Čikagos parašė p. A. Juodvalkis, kad aš arba Kajetonas patartume poniai atiduoti knygas Romoje arba Vasario 16 gimnazijai. Apie rankraščius nieko nežinau.¹⁰⁴

Taip per tarpininkus susisiekiama su Rukšiene ir užsimezga susirašinėjimas. Tais pačiais 1980 m. Rukšienė rašo, kad norėtų visą biblioteką „padovanoti Herderio institutui“, nes „ten ben bus gal koks interesas“¹⁰⁵. Reklaitis, jo paties žodžiais tariant, „[b]ūdamas lituanistinių dokumentų, raštų ir spaudmenų telkėjas, kolekcionierius, taip pat tarnautojas J. G. Herder-Instituto Marburge, kurio biblioteka ir archyvas telkia medžiagą apie Pabaltijos ir kitų rytinės vidurio Europos tautų istoriją“¹⁰⁶, laiškuose nuolat įrodinėja ir įtikinėja našlę, kaip svarbu neišblaškyti, nesunaikinti, bet išsaugoti vienoje vietoje visą rankraštinių archyvą *in corpore*, vėl ir vėl primygtinai prašo:

[M]eldžiu Jus visą Prof. Rukšos palikimą – jo raštus, korespondenciją, sutelktą mokslinę medžiagą, iškarpas, fotokopijas, žurnalus, laikraščius – nenaikinti, nepašalinti, saugoti, kol atsiras Jums priimtinas tolimesnio saugojimo sprendimas.¹⁰⁷

¹⁰² Povilo Reklaičio laiškas Alinai Grinienei, 1980-03-25, in: *DSHI 150 Ruksa*, 018, 71.

¹⁰³ Pabraukta rankraštyje raudonu tušinuku.

¹⁰⁴ Alinos Grinienės laiškas Povilui Reklaičiui, Miunchenas, 1974-03-24, in: *DSHI 150 Ruksa*, 018, 70.

¹⁰⁵ Sofijos Rukšienės laiškas Povilui Reklaičiui (toliau – SR → PR), Augsburgas, 1980-04-09, in: *DSHI 150 Ruksa*, 018, 66.

¹⁰⁶ Povilo Reklaičio laiškas Sofijai Rukšienei (toliau – PR → SR), Marburgas, 1980-03-27, in: *DSHI 150 Ruksa*, 018, 69.

¹⁰⁷ *Ibid.*

Prašom tik nieko nepašalinti: nei vieno lapelio, nei vieno raštelio, nei vienos brošiūrėlės ar laikraščio, kuriuos surinko a. a. Prof. dr. A. Rukša. Viskam atsiaras tos medžiagos brangintojas, kuris ne tik Jums atlygins, bet kiekvieną dalelę mūsų a. a. Prof. A. Rukšos sudaryto rinkinio su pasididžiavimu saugos!¹⁰⁸

Po poros metų Reklaitis jau patvirtina įkūręs Rukšos archyvą: „Jei dar kas nors užsiliko Jums nereikalingo iš archyvinės medžiagos, kokie nors popieriai, dokumentai ar pan., galite atsiųsti, nes Herderio institute įrengiau prof. Rukšos fondą“¹⁰⁹.

Reklaitis rūpinasi ir bibliotekos reikalais. Jis svarsto įvairias galimybes (pasiūlyti Lietuvių katalikų mokslo akademijai Romoje, Vasario šešioliktosios gimnazijai etc.), prašo Rukšienę sudaryti ir atsiųsti knygų sąrašą¹¹⁰, o šį gavęs imasi jas „bibliografuoti“, t. y. remdamasis katalogais, atkuria tikslias knygų metrikas ir tikrina, kurių knygų neturi Herderio instituto biblioteka¹¹¹. Be to, sutaria su Paryžiuje gyvenančiu dailininku Žibuntu Mikšiu (1923–2013), kad šis sukurtų „mažą ekslibrisą a. a. prof. Rukšos bibliotekos knygoms oforto technika. [...] Jis [Mikšys, – A. K.], be to, rimtai svarsto galimybes atvykti iš Paryžiaus į Augsburgą su tikslu Jums padėti. Jis galėtų į knygas įklijuoti ekslibrisą, jeigu tokiame a. a. prof. Rukšos nuosavybės įamžinimo būdai pritarsite“¹¹².

Tų pačių metų 1980 m. spalį Reklaitis rašo Rukšienei:

Mane pasiekė žinia, kad Vilniaus universiteto vadovybė svarsto prof. Rukšos palikimo perėmimo klausimą. Mintį prof. Rukšos rankraščius ir tam tikras dalis bibliotekos perkelti saugoti Vilniaus universitetui skaitau teisinga. Ten saugojimas prasmingesnis, nes medžiaga bus greičiau ir daugiau naudojama, kaip kur kitur užsienyje. Iš knygų, manau, kad filologinė literatūra vokiečių ir kt. kalbomis Vilniaus universitetui turėtų reikšmės. Tarybinius leidinius jie, aišku, visus turi.

Bet jeigu prof. Rukšos medžiagą tvarkydami suradote raštų, rankraščių ar spaudmenų, kurie atrodytų netinkami siųsti į Tarybų Lietuvą, prašau atsiųsti man. Mano visa telkiama medžiaga anksčiau ar vėliau bus perduota Herderio institutui. Prieš perduodamas aš paruošiu aprašymą kiekvieno dalyko vokiečių kalba.¹¹³

¹⁰⁸ PR → SR, Marburgas, 1980-09-20, in: *DSHI 150 Rukša*, 018, 52.

¹⁰⁹ PR → SR, Marburgas, 1982-02-02, in: *DSHI 150 Rukša*, 017, 8.

¹¹⁰ PR → SR, Marburgas, [be datos], in: *DSHI 150 Rukša*, 018, 90–119. Knygos surašytos pagal lentynas, nurodant tik autorių (kartais vertėją arba leidyklą) ir pavadinimą.

¹¹¹ PR → SR, Marburgas, 1980-04-23, in: *DSHI 150 Rukša*, 018, 62.

¹¹² *Ibid.* Žibunto Mikšio *ex libris* Antanui Rukšai, in: *DSHI 150 Rukša*, 020.

¹¹³ PR → SR, Marburgas, 1980-10-12, in: *DSHI 150 Rukša*, 018, 50.

Ši žinia pasiekė Reklaitį per kelis tarpininkus: jam tai parašęs Mikšys, šis sužinojęs iš tuometinio VU bibliotekos direktoriaus Jurgio Tornau (1919–2005), o šis savo ruožtu – iš Laimono Tapino:

Esu gavęs laišką iš Tornau [...], kuriame rašo: (Laimonas) „Tapinas [...] kovo ar balandžio mėn. buvo užėjęs ir teiravosi, ar VUB sutiktų perimti jo staiga mirusio dėdės Rukšos palikimą – rankraščius, knygas. Rukšienė parašė jam, kad nežinanti, kur dėti tą palikimą ir norinti išmesti (sunaikinti viską). VUB mielai paimtų viską, bet kaip tai padaryti“. Atrodo, kad Tornau dabar pradeda sukti sau galvą.¹¹⁴

Rukšienė paneigia gandus apie bibliotekos perdavimą Vilniaus universitetui ir griežtai atsisako siųsti knygas į Lietuvą („mes iš ten bėgom, iš to rojaus“). Be to, teigia, kad „Vokiškos knygos yra jau likviduotos, dalį pasiėmė jo prietelis į Šveicariją, dalis į Vieną. Lietuvių enciklopediją atidaviau giminaičiui, nors tas viskas ne pagal mano norą išėjo, bet kitos išeities nebuvo“¹¹⁵. Iš tolesnio susirašinėjimo sužinome, kad nemažą dalį lituanistinių knygų nuperka Reklaitis¹¹⁶, tik neaišku, ar savo asmeninei, ar Herderio instituto bibliotekai, o likusioji bibliotekos dalis galiausiai su tam tikromis peripetijomis atsidūrė Baltijos institute Stokholme (*Baltiska Institutet in Stockholm*)¹¹⁷.

Remiantis šiais duomenimis, galima būtų plėtoti tyrimą, tikrinant, ar Reklaičio įsigytosios knygos yra Herderio instituto bibliotekoje (ir ar paženklintos Rukšai skirtuoju ekslibriu). Be to, čia ištyrėme tik vieną Rukšos ir Dumčiaus korespondencijoje paliestą temą. Turima medžiaga tokia turtiniga, kad prireiktų dar ne vieno straipsnio jai aptarti ir pristatyti skaitytojams.

¹¹⁴ PR → SR, Marburgas, 1980-11-07, in: *DSHI 150 Ruksa*, 018, 45.

¹¹⁵ SR → PR, Augsburgas, 1980-10-26, in: *DSHI 150 Ruksa*, 018, 46.

¹¹⁶ Galimas daiktas, kad tai ir yra raudonu pieštuku sąrašė pažymėtosios knygos.

¹¹⁷ Sofijos Rukšienės susirašinėjimas su to instituto darbuotoju Juozu Lingiu, 1980-09-16 – 1982-01-09, in: *DSHI 150 Ruksa*, 018, 21–25.

CORRESPONDENCE BETWEEN ANTANAS RUKŠA
AND JONAS DUMČIUS: EXCHANGE OF BOOKS
AND INFORMATION

Summary

The Lithuanian Reklaitis Archive (*Litauen-Archiv-Reklaitis*), stored in the library of the Herder Institute in Marburg (Germany), contains a wealth of material on Lithuanian studies, including the archive of Dr Antanas Rukša (1906–1980), the first translator of Virgil into Lithuanian. In 2016, during her internship, the author of this article researched this archive. The research material has not yet been published. This article focuses mainly on the correspondence between Jonas Dumčius (1905–1986), a professor at Vilnius University, and Antanas Rukša. Most of the letters quoted here are published for the first time. The chosen theme is the exchange of books and information – a recurring theme in the letters, which undoubtedly interested both correspondents and united them. It helps us see what books were published on both sides of the Iron Curtain, how they were ordered and shipped, and what difficulties were encountered. The analysis shows that the exchange of books and information between the correspondents was quite intensive and mutually beneficial: it helped the Lithuanian scholars of classical philology to fill in the gaps in the literature or at least to find out what was happening in the world of scholarship. At times, this significantly aided Jonas Dumčius's scholarly work, as shown by the cases of his translations of Menander (before 1967) and his work on *Graikų kalbos istorinė gramatika* (1975; Historical Grammar of the Greek Language) and *Vilniaus universiteto istorija* (1976; History of Vilnius University). On the other hand, correspondence with colleagues living in Lithuania helped Antanas Rukša to learn about scholarly and cultural news in his homeland and obtain the latest publications. In addition, the information and news received from Lithuania was shared with other Lithuanians living abroad. That was how cultural ties between the diaspora and Lithuania were formed and expanded.

Based on the material stored in the Rukša archive, the fate of Antanas Rukša's legacy after his death was revealed. It turned out that all manuscripts (correspondence, autobiographies, article manuscripts, notes, newspaper and magazine clippings, etc.) were transferred to the Lithuanian Archive established at the Herder Institute, while the library was taken apart and ended up in Munich, Vienna, Marburg, and the Baltic Institute in Stockholm (*Baltiska Institutet in Stockholm*).

Publikacijos

SKILAKO IŠ KARIJANDOS LIUDIJIMAI IR FRAGMENTAI (BNJ 709)

VILIUS MĖDŽIUS

Ivadas. Skilakas iš Karijandos (VI a. pr. Kr. pirma pusė) yra pirmųjų raštu paliudytų Graikijos žinių apie Indiją autorius¹. Pasak Herodoto, prieš pat Indo slėnio aneksiją (~510 pr. Kr.) Persijos valdovas Darėjas pasiuntė jį į, galbūt žvalgybinę, kelionę po Indo slėnio regioną. Atrodo, kad Skilakas pats buvo nukeliavęs iki Indo upės, leidosi į žemyn, pasiekė Arabijos jūrą ir plaukdamas palei pakrantę savo kelionę užbaigė Raudonojoje jūroje (žr. T3a). Jis buvo palikęs savo kelionės aprašymą – *periplą*², tačiau šis veikalas mūsų dienų nepasiekė. Išliko tik saujelė fragmentų ir liudijimų kitų autorių darbuose, tarp kurių tiesioginių citatų yra vos pora. Skilako *periplas* turėjo būti vienas ankstyviausių graikiškos prozos kūrinių (daugiau žr. T2a, b kom.). Daugiau apie šio autoriaus biografiją beveik nieko nežinome. Nors rašė graikiškai, sprendžianti iš vardo ir kilimo vietos (Karijanda), jis buvo karas³. Jei Skilakas iš tiesų buvo veikalo *Apie Herakleidą, milasiečių karalių* autorius (daugiau žr. T1 kom.), tai reikštų, kad nors ir tarnavo persų karaliui, bet jonėnų sukilime prieš Persijos imperiją jis palaikė būtent karų-jonėnų pusę⁴.

Senovės graikų raštijoje Indija įprastai buvo vaizduojama kaip tipiška pasaulio pakraščio žemė – tolimas, egzotiškas kraštas, kupinas stebuklų,

¹ Publikacija parengta vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą pagal priemonę „Studentų tyrimai semestru metu 24/25“ (sut. Nr. P-ST-24-169).

² *Periplas* (pažod. „apiplaukimas“) – ankstyvasis istoriografinės graikų prozos žanras. Tai kelionės laivu, aplankytų uostų ir atstumų tarp jų, matytų kraštų ir jų gyventojų aprašymas. Kelionės žeme periplo atitikmuo – periodas (περίοδος; „keliajimas aplink, apėjimas“), dar vadinamas periegeze (περιήγησης; „apvedimas“).

³ Karai – Karijos, regiono Mažosios Azijos pietvakariuose, gyventojai, kalbėję karų kalba, priklausiusia indoeuropiečių kalbų šeimos anatolių šakai.

⁴ Philip Kaplan, „Skylax of Karyanda (709)“, in: *Brill's New Jacoby*, edited by Ian Worthington, Goettingen: Brill Online, 2009, p. 20.

neįprastų gamtos reiškinių ir keistų būtybių. Toks Indijos vaizdinys atspindėjo senovės graikų mitinį ir simbolinį geografinio atokumo suvokimą. Kitoniškumas pasaulio pakraščio žemėse persmelkdavo visas patiriamąjo pasaulio dimensijas – tai žemės, kuriose gamta ir žmogus peržengia įprastas helenų pasaulio normas. Nors pasaulio pakraščių mistifikavimo ir mitifikavimo tendencija būdinga jau ir archajinei graikų poezijai, Indija į jos geografinę aprėptį nepateko⁵. Būtent Skilakas iš Karijandos, iš esmės dėl Harpokrationo (F6), Filostrato (F7a) ir Tzetzo (F7b) liudijimų, antikinėje tradicijoje buvo matomas kaip pirmasis rašytojas apie rytinio pasaulio pakraščio stebuklus⁶. Mūsų turimos žinios tradicijai neprieštarauja. Skilako minimos fantastinės žmonių rūšys (pigmejai, šešėliapėdžiai, vienaakiai ar ilgalgiai) vėliau tapo Indijos, kaip rytinio pasaulio pakraščio, *topoi*, kuriuos perėmė ir kiti autoriai. Šiai, rašytojų apie Indijos stebuklus, grupei priskirtini ir vėliau rašę Herodotas, Ktesijas iš Knido, Megastenas, Plinijus Vyresnysis ir kt. Dėl atokios geografinės padėties ir, ko gero, panašaus klimato, antikiniuose šaltiniuose Indija dažnai vaizduojama itin panašiai kaip Etiopija, o kartais šie kraštai net dalinasi identiškais vaizdiniais.

Antikoje Skilakui Karijandiečiui buvo priskiriama ir daugiau veikalo, kurių dalis neabejotinai yra rašyti ne jo (daugiau žr. T1 kom.). Publikacijoje teikiami išlikę liudijimai ir fragmentai, vienaip ar kitaip susiję su Skilaku Karijandiečiu ir jo kelionės aprašymu. Liudijimai ir fragmentai originalo kalba pateikti iš ir sunumeruoti pagal *Brill's New Jacoby* skaitmeninį leidimą (BNJ, nr. 709)⁷. Prieš numerį esanti santrumpa T nurodo liudijimą (*testimonium*), F – fragmentą (*fragmentum*). Publikacijoje teikiamas šaltinis originalo kalba, vertimas ir liudijimo ar fragmento komentaras.

⁵ Klaus Karttunen, *India in Early Greek Literature*, Helsinki: PunaMusta, 1989, p. 103–108, 131.

⁶ Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. F6.

⁷ *Brill's New Jacoby Online*, in: http://www.brillonline.nl/subscriber/entry?entry=bnj_a709.

SKILAKAS IŠ KARIJANDOS

LIUDIJIMAI IR FRAGMENTAI

T1. Suda (X a.) s.v. Σκύλαξ

Καρυανδεύς (πόλις δ' ἐστὶ τῆς Καρίας πλησίον Ἀλικαρνασσοῦ τὰ Καρύανδα)· μαθηματικὸς καὶ μουσικός. Περίπλουν τῶν ἐκτὸς τῶν Ἑρακλέους στηλῶν· Τὰ κατὰ Ἑρακλείδην τὸν Μυλασσῶν βασιλέα· Γῆς Περίοδον· Ἀντιγραφὴν πρὸς τὴν Πολυβίου ἱστορίαν.

Karijandietis (Karijanda – tai Karijos polis netoli Halikarnaso). Astrologas ir mokslininkas. [Parašė] *Periplą anapus Heraklio stulpų, Apie Herakleidą, milasiečių karalių, Žemės periodą, Atsaką į Polibijaus istoriją*.

Komentaras T1. Skilakas pavadinamas daugiaprasmiu žodžiu μαθηματικός. Pažodžiui jis reiškia tiesiog „mokslinčius, mokslininkas“, tačiau (ypač bizantinėje graikų kalboje) gali reikšti ir „matematikas“ ar „astrologas“. Manoma, kad šiame Sudos įrašė painiojami du Skilakai – iš Karijandos (VI a. pr. Kr.) ir iš Halikarnaso (II a. pr. Kr.)¹. Pastarasis minimas Cicerono kaip Panaitijo draugas ir žymus astrologas (*excellens in astrologia*) (*De Div.* 2.XLII).

Tai, kad čia painiojami du ar net trys Skilakai, liudija ir Karijandiečiui priskiriami veikalai. Turint omenyje, kad Polibijus gyveno III–II a. pr. Kr., Skilakas iš Karijandos niekaip negali būti *Atsako į Polibijaus istoriją* autoriumi. Pagal chronologiją veikalo autoriumi teoriškai galėtų būti Skilakas iš Halikarnaso², tačiau tai įrodančių duomenų neturime.

Jeigu veikale *Apie Herakleidą, milasiečių karalių* omenyje turimas tas pats Herakleidas, kurį Herodotas mini kaip karų karvedį (Hdt. 5.121), tai chronologinių kliūčių Skilako iš Karijandos autorystei galbūt ir nebūtų³. Tokiu

¹ Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. T1.

² Ivan Matijašić, „Scylax of Caryanda, pseudo-scylax, and the Paris *Periplus*: Reconsidering the ancient tradition of a geographical text“, in: *Mare Nostrum*, São Paulo, 2017, t. 7, p. 14.

³ *Ibid.*; Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. T1.

atveju tai būtų anksčiausia graikų politinė-istorinė biografija. Kad tai buvo ankstyvosios biografijos žanro veikalas, mums liudija formuluotė Τὰ κατὰ Ἡρακλείδην, turėjusi reikšti kažką panašaus kaip *Pasakojimas apie Herakleidą*, lygiai kaip Herodoto formuluotė τὰ κατὰ τὸν Τέλλον reiškia „pasakojimą apie Telą“⁴. Vis dėlto be Sudos daugiau šio veikalo paminėjimų neaptinkama, todėl neabejotinos autorystės nustatyti negalime.

Antikiniame pasaulyje cirkuliavo veikalas, kuris Bizantijos filologams buvo žinomas kaip *Periplous tēs thalassēs tēs oikoumenēs Eurōpēs kai Asias kai Libuēs*. Jo autorystė nuo Strabono buvo priskiriama Skilakui iš Karijandos, tačiau dauguma šiuolaikinių tyrinėtojų neabejoja, kad tekstas beveik trimis amžiais vėlesnis už šio Skilako gyvenimo laikotarpį⁵. Pseudo-Skilako periplas aprašo Viduržemio ir Juodosios jūrų pakrantes, kelionę pradėdamas nuo Heraklio stulpų (dab. Gibraltaro sąsiauris) ir judėdamas ratu pagal laikrodžio rodyklę. Sugrįžęs į pradinį tašką, jis žengia anapus Heraklio stulpų ir aprašo vakarinę Afrikos pakrantę. Kadangi didžioji šio teksto dalis visgi aprašo vidinių jūrų (t. y. Viduržemio ir Juodosios) pakrantes, dalis tyrinėtojų mano, kad Sudoje minimo *Periplo anapus Heraklio stulpų* su juo tapatinti negalime⁶. Norėdami juos sutapatinti kai kurie filologai Sudos minimo veikalo pavadinime žodį ἐκτὸς (‘anapus’) rekonstruoja kaip ἐντὸς (‘viduje’). Kad rašydamas pavadinimą šaltinis arba perrašinėtojas suklydo, tikimybė, žinoma, visada yra, tačiau priešasčių taip manyti šiuo atveju neturime. Kita vertus, Skilako iš Karijandos kelionės aprašymas, kaip teigia Harpokrationas (F6), galėjo vadintis tiesiog *Periplu*, o Sudoje minimi Heraklio stulpai galbūt nurodo ne į Gibraltaro sąsiaurį, kaip būtų įprasta, o į kokią nors ribą rytuose⁷. Štai Strabonas mini, kad makedonai (t. y. Aleksandro Didžiojo kampanijos dalyviai) teigė Indijoje esant Heraklio stulpus (Strab. 3.5.6). Tačiau nereikėtų atmesti ir galimybės, kad Sudos autorius rašydamas pavadinimą nesuklydo ir vis tiek nurodė į Pseudo-Skilako periplą. Galbūt jis dėl kokios nors priežasties norėjo pabrėžti būtent tą veikalo dalį, kuri aprašo vakarines Afrikos pakrantes, o galbūt tik ją ir teturėjo.

Apie Sudoje minimą *Žemės periodą* (Γῆς Περίοδος) daug pasakyti taip pat negalime. Kaip žanras, periodas yra kelionės žeme aprašymas (kelio-

⁴ Arnaldo Momigliano, *Greek Biography: Four Lectures*, Cambridge: Harvard University Press, 1971, p. 28–30.

⁵ Ivan Matijašić, *op. cit.*; dėl alternatyvios pozicijos žr. Aurelio Peretti, *Il Periplo di Scilace: Studio sul Primo Portolano del Mediterraneo*, Pisa: Giardini, 1979.

⁶ Ivan Matijašić, *op. cit.*, p. 14.

⁷ Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. T1.

nės žeme periplo atitikmuo), nors tam tikruose kontekstuose gali reikšti ir tiesiog žemėlapi⁸. Skilakas iš Karijandos buvo pagarsėjęs tik dėl savo kelionės upe ir jūra, tačiau nėra neįmanoma, kad jis buvo parašęs ir periodą. Vis dėlto kituose šaltiniuose minimas tik periplas, tad vien dėl šio paminėjimo periodo tvirtai jam priskirti negalime.

T2a. Strabonas (I a. pr. Kr. – I a.), 14.2.20

ἐν δὲ τῷ μεταξὺ Καρύανδα λιμὴν καὶ πόλις καὶ νῆσος ὁμώνυμος ταύτη, ἣν ὠκοῦν Καρυανδεῖς (ἐντεῦθεν δ' ἦν καὶ Σκύλαξ ὁ παλαιὸς συγγραφεύς).

O tarp jų [Mindo ir Bargilijų, – V. M.] yra Karijanda – polis, uostas ir sala tuo pačiu pavadinimu, kurioje gyvena karijandiečiai (iš ten buvo ir Skilakas, senasis rašytojas).

T2b. Steponas Bizantietis (VI a.) s.v. Καρύανδα

·πόλις καὶ λιμὴν ὁμώνυμος, πλησίον Μύνδου καὶ Κῶ· Ἑκαταῖος Καρύανδαν αὐτὴν φησι [...] ἦν καὶ Σκύλαξ ὁ παλαιὸς λογογράφος.

Polis ir uostas tuo pačiu pavadinimu, netoli Mindo ir Koso. Hekatajas ji mini kaip Karijandą. [...] Iš ten buvo ir Skilakas, senasis logografas.

Komentaras T2a-b. Suda, Strabonas ir Steponas Bizantietis nurodo skirtingas Karijandos lokacijas. Suda teigia ją esant Karijoje prie Halikarnaso (dab. Bodrumas). Strabonas Karijandą lokalizuoja tarp Mindo ir Bargilijų, tad kažkur Halikarnaso pusiasalio šiaurėje. Steponas Bizantietis sako polį esant tarp Mindo ir Koso salos, tad kažkur pusiasalio pietuose. Maža to, Pseudo-Skilakas, turbūt Strabono šaltinis, rašo, kad Karijanda yra „ir sala, ir uostas, ir polis“ (νῆσος καὶ λιμὴν καὶ πόλις) (Ps.-Sk. 99).

Ir šiandien dėl Karijandos lokacijos negalime būti tikri. Sekant Pseudo-Skilaku manoma, kad iki ~425–375 m. Karijanda išties buvo polis-sala ir tik vėliau, ankstyvajame helenizme, polio populiacija persikraustė į žemyną, kažkur, kaip teigia Strabonas (T2a), tarp Mindo ir Bargilijų⁹. Pirminė

⁸ Ivan Matijašić, *op. cit.*, p. 15.

⁹ George E. Cook and John M. Bean, „The Halicarnassus Peninsula“, in: *The Annual of the British School at Athens*, London, 1955, t. 50, p. 155–160; Pernille Flensted-Jensen, „Karia“,

Karijandos lokacija galėtų būti *Salih* sala, kur aptinkami klasikinio laikotarpio miesto griuvėsiai¹⁰. Kaip galima polio persikėlimo lokacija nurodomas šiandieninis *Türbükü* miestelis prie nedidelio ežero. Jo buvimas prie ežero yra svarbus todėl, kad kai kuriuose Strabono ir Stepono Bizantiečio rankraščiuose vietoj λιμήν ('uostas'), figūruoja žodis λίμνη ('ežeras')¹¹. Polio persikėlimas paaiškina, ką Strabonas turėjo omenyje sakydamas, kad Karijanda yra „polis, uostas ir sala tuo pačiu pavadinimu“.

Strabonas Skilaką pavadina συγγραφεύς. Siauraja prasme šis terminas reiškia „tą, kuris renka ir surašo istorinius faktus“, o plačiąja – tiesiog „rašytoją proza“ (LSJ¹², s.v. συγγραφεύς). Stepono Bizantiečio vartojamas terminas λογογράφος Antikoje taip pat turėjo dvejopą reikšmę – retorikos kontekste jis nurodė į teisminių kalbų rašytojus, o istorikų tarpe – į Herodoto pirmtakus ankstyvuosius istoriografus (pvz., Thuc. 1.21). Šiais laikais nusistovėjusi būtent pastaroji reikšmė, ja žodį vartoja ir Steponas Bizantietis (OCD¹³, s.v. λογογράφος). Formuliuotės παλαιὸς συγγραφεύς ('senasis rašytojas proza') ir παλαιὸς λογογράφος ('senasis logografas/istoriografas') pabrėžia Skilako, kaip vieno pirmųjų graikiškosios raštijos prozininkų ir istoriografijos žanro pirmtako, statusą.

T3a. Herodotas (V a. pr. Kr.), 4.44.1–3

Τῆς δὲ Ἀσίης τὰ πολλὰ ὑπὸ Δαρείου ἐξευρέθη, ὃς βουλόμενος Ἴνδὸν ποταμόν, ὃς κροκοδείλους δεύτερος οὗτος ποταμῶν πάντων παρέχεται, τοῦτον τὸν ποταμὸν εἰδέναι τῇ, ἐς θάλασσαν ἐκδιδοί, πέμπει πλοίοισι ἄλλους τε τοῖσι ἐπίστευε τὴν ἀληθείην ἐρέειν καὶ δὴ καὶ Σκύλακα ἄνδρα Καρυανδέα. (2) οἱ δὲ ὀρμηθέντες ἐκ Κασπατύρου τε πόλιος καὶ τῆς Πακτυίης γῆς ἔπλεον κατὰ ποταμὸν πρὸς ἡῶ τε καὶ ἡλίου ἀνατολὰς ἐς θάλασσαν, διὰ θαλάσσης δὲ πρὸς ἐσπέρην πλέοντες τριηκοστῶι μηνὶ ἀπικνέονται ἐς τοῦτον τὸν χῶρον, ὅθεν ὁ Αἰγυπτίων βασιλεὺς τοὺς

in: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, edited by Morgens Herman Hansen, Thomas Heine Nielsen, Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 1119–1120; Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. T2b.

¹⁰ Pernille Flensted-Jensen, *op. cit.*, p. 1119–1120.

¹¹ Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. T2b.

¹² Henry George Liddell, Robert Scott, Henry Stuart Jones, *A Lexicon Abridged from Liddell and Scott's Greek-English Lexicon* (toliau – LSJ), Oxford: Clarendon Press, 1984.

¹³ *Oxford Classical Dictionary* (toliau – OCD), in: <https://oxfordre.com/classics/>.

Φοίνικας τοὺς πρότερον εἶπα ἀπέστειλε περιπλῶειν Λιβύην. (3) μετὰ δὲ τούτους περιπλώσαντας Ἰνδοὺς τε κατεστρέψατο Δαρεῖος καὶ τῇ θαλάσσει ταύτῃ ἐχρᾶτο. οὕτως καὶ τῆς Ἀσίης πλὴν τὰ πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα τὰ ἄλλα ἀνεύρηται ὅμοια παρεχομένη τῇ Λιβύῃ.

Didelė dalis Azijos buvo atrasta Darėjo. Norėdamas sužinoti kur Indo upė (tai antra upė, kurioje gyvena krokodilai) išsilieja į jūrą, jis pasiuntė laivais tuos, kuriais pasitikėjo, kad sakys tiesą, taip pat ir Skilaką – vyrą iš Karijandos. Pajudėję iš Kaspatiro polio Paktijo žemėje, jie plaukė upe link rytų ir saulėtekio [krypties] į jūrą; o tada jūra plaukdami link vakarų trylika mėnesių jie pasiekė vietą, iš kur Egipto karalius finikiečius, apie kuriuos pasakojau anksčiau, pasiuntė apiplaukti Libiją. Po to, kai jie apiplaukė [krantinę], Darėjas pavergė indus ir naudojosį ta jūra. Šitaip buvo atrasta, kad Azija, išskyrus tas žemes, kurios plyti kylančios saulės pusėje, tarp kita ko, turi panašumų su Libija.

Komentaras T3a. Dėl keleto šio liudijimo netikslumų kai kurie tyrinėtojai (jau nuo Antikos laikų, žr. T3b) abejoja Skilako kelionės realumu, nors rimto pagrindo tam nėra. Pagrindinės šio liudijimo keliamos problemos ir netikslumai – tai neaiški tiksli pradinio kelionės taško lokacija, neįprastai ilga kelionės trukmė ir neteisingai nurodyta Indo tekėjimo kryptis. Be to, argumentuojant prieš Skilako kelionės realumą, kartais teigiama, kad ekspedicija neturėjo jokių pasekmių Persijos užsienio politikai, tad neva Darėjas nebūtų jos užsakinėjęs. Į visus paminėtus punktus galima atsakyti.

Manoma, kad Herodoto minimas Kaspatiro polis sutampa su Hekatajo ir Stepono Bizantiečio minimu Kaspapiru (*s.v.* κασπάπυρος). Pastarasis teigia, kad šis polis yra Gandharoje (dab. Afganistano šiaurės rytai ir Pakistano šiaurės vakarai) ir vadina jį „skitų iškyšuliu“ (Σκυθῶν ἀκτὴ). Kadangi Gandharos regionas yra gerokai nutolęs nuo Skitijos, Felixas Jacoby, sekdamas Paolo Daffinà, Σκυθῶν ἀκτὴ rekonstruoja kaip Σκυθῶν δὲ ἀντίη („[esantis] priešais skitus“)¹⁴. Herodotas Gandharą ir Paktiją traktavo kaip du atskirus regionus, nors jų teritorija, panašu, persidengė. Kserkso armijos aprašyme Herodotas mini, kad gandharijai buvo apsirengę taip pat, kaip baktrai (7.66). Jis taip pat mini indus, gyvenančius šiauriau nei kiti – „Paktijo krašto ir svarbiausio jų polio Kaspatiro“ kaimynystėje. Jis prideda, kad šių indų gyvenimo būdas panašus į baktrų (3.102). Tokiu atveju Paktiją galėtume lokalizuoti tarp Baktrijos ir Indo slėnio, kažkur šiandieniniame

¹⁴ Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. T3a.

Afganistane¹⁵. Ir šiais laikais Afganistane gyvenančių puštūnų etnonimas galimai susijęs su Paktijos pavadinimu, o Kaspatiro (ar Kaspapiro) pavadinimas gali sutapti ar bent etimologiškai sietis su sanskrito literatūroje figūruojančia *Kaśyapapura*, mitinio išminčiaus Kašijapos gyvenvietė, nuo kurios savo pavadinimą gavo ir Kašmiras¹⁶. Būta bandymų Kaspatirą sieti ir su sanskrito *Puruṣapura* (dab. Pešavaras prie Kabulo upės), ar kitais Afganistano miestais aplink Kabulą¹⁷. Kita vertus, aprašinėdamas tautų duokles Darėjui, Herodotas Paktijos kraštą mini prie Armėnijos (3.93), kas geografiškai atrodo nenuoseklu. Galbūt šioje vietoje omenyje turimas Trakijos polis Paktijė (Πακτύη). Persijos rūmų inskripcijose Paktija neaptinkama¹⁸. Tad neabejotinos Kaspatiro lokacijos nustatyti negalime.

Kaspatiro lokalizacija prie Kabulo upės paaiškintų, kodėl Skilakas, pasak Herodoto, „plaukė upe link rytų“, nors pats Indas teka į pietvakarius. Tokiu atveju galėtume teigti, kad omenyje turima pirmosios atkarpos kryptis, iki kol Kabulo upė įsilieja į Indą¹⁹. Kita vertus, kadangi Indija buvo rytinis graikams žinomo pasaulio pakraštys, o upės graikų pasaulėvaizdyje įprastai įsilieja į žemę juosiantį Okeaną, logiška buvo manyti, kad ir Indas turėtų tekėti į rytus Okeano link²⁰. Nepaisant to, keletas tyrinėtojų įrodinėjo, kad Skilakas plaukė ne Indo, o Gangos upe²¹, tačiau ši teorija neįtikinama ir akademijoje *communis opinio* netapo.

Neįprastai ilga kelionės trukmė, nors ir neįprasta, nėra neįmanoma. Galbūt kilo vienokių ar kitokių trukdžių, dėl kurių kelionė kuriam laikui turėjo būti sustabdyta. Tai galėjo būti kad ir nepalanki musonų kryptis. Taip pat, nors Herodotas teigia, kad kariniai Darėjo veiksmai sekė tik po Skilako ekspedicijos, tikėtina, jog savų diplomatinį, žvalgybinį, o gal net ir karinių užduočių ar iššūkių turėjo ir Skilakas²². Pro nepažįstamas gentis keliauti turėjo būti nelengva, o kelią galimai reikėjo skintis jėga. Kai kurie

¹⁵ Michael Louis Allain, *The Periplus of Scylax of Karyanda*, Ph. D. Thesis, The Ohio State University, 1977, p. 55.

¹⁶ *Ibid.*, p. 55–56.

¹⁷ Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. T3a.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*; Michael Louis Allain, *op. cit.*, p. 56.

²⁰ Klaus Karttunen, *op. cit.*, p. 42.

²¹ Dmitri Panchenko, „*Scylax circumnavigation of India and its interpretation in early Greek geography, ethnography and cosmography*“, in: *Hyperboreus*, St. Petersburg, 1998, t. 4, p. 211–242.

²² Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. T3a.

tyrinėjai net yra linkę ekspediciją traktuoti kaip pirmąjį Indo slėnio paver-gimo etapą²³. Vis dėlto šių detalių nežinome ir galime tik spėlioti. Tikri būti galime tik dėl to, kad ši ekspedicija buvo susijusi su netrukus po jos seku-siu Indijos užkariavimu. Tai mums liudija ir pats Herodotas, ir deranti šių įvykių chronologija.

Herodotos teigia, kad Skilako kelionės metu buvo atrasta, jog Indija turi panašumų su Libija. Vieną jų jis ir pamini teigdamas, kad Indas yra „antra upė, kurioje gyvena krokodilai“. Herodotas neįvardija antra po ko, tačiau omenyje jis neabejotinai turi Nilą. Indijos ir Libijos ar Etiopijos maišymas yra įprastas reiškiny s antikinėje istoriografijoje ir apskritai literatūroje. Pa-našumas visų pirma pastebimas gamtinių sąlygų srityje, tačiau taip pat ir egzotiškos faunos bei fantastinių žmonių rūšių kontekste. Šie kraštai, kaip karšto klimato žemės ir, dar svarbiau, kaip pietinis ir rytinis pasaulio pa-kraščiai, dalijosi daug bendrų vaizdinių. Pavyzdžiui, pigmėjai skirtingų autorių buvo lokalizuojami ir Indijoje, ir Etiopijoje (daugiau žr. F6, F7a-b kom.). Amžiumi vėliau už Skilaką gyvenęs Ktesijas rašo, kad Indijoje nely-ja, o žemė yra drėkinama upės (FGrH²⁴ F45§5). Be abejo, tai netiesa, galimai tai egiptietišku gamtos sąlygų perprojektavimas į Indiją.

T3b. Strabonas (I a. pr. Kr. – I a.) 2.3.4

μνησθεῖς δὲ τῶν περιπλεῦσαι λεγομένων τὴν Λιβύην, Ἡρόδοτον μὲν οἴεσθαι φησιν ὑπὸ Δαρείου πεμφθέντας τινὰς τελέσαι τὸν περίπλουν [...] ἀμάρτυρα δὲ ταῦτ' εἶναι φήσας.

Prisiminės tuos, kurie, yra sakoma, apiplaukė Libiją, [Poseidonijas] teigia, kad Herodotas mano, jog Darėjo pasiųstieji sėkmingai užbaigė kelionę [...]. Tačiau jis sako, kad šiems dalykams įrodyti nėra liudijimų.

Komentaras T3b. Iš tiesų Poseidonijas omenyje turi finikiečių ekspedici-ją aplink Libiją (Hdt. 4.42–43), tačiau painioja ją su Skilako kelione, kurią užsakė Persijos karalius Darėjas (žr. T3a)²⁵. Finikiečius į ekspediciją siuntė Egipto karalius Nekas II.

²³ Klaus Karttunen, *op. cit.*, p. 47–48.

²⁴ Felix Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker* (toliau – FGrH), Berlin: Weid-mann, 1923–1958, t. 1–15.

²⁵ Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. T3b.

T4. Pseudo-Skilako scholija, *Periplus* §1 (V a.)

Σκύλαξ ὁ Καρυανδεὺς ἀρχαιότατος μὲν ἔστιν ἀνὴρ, τῶν δὲ πλείστων ἔτι μερῶν τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης καὶ τῆς ἔνδον Ἑρακλείων στηλῶν θαλάσσης παρὰ τῶν πολλῶν ἀγνοουμένων, περίπλουν τῆς οἰκουμένης ἀναγράψαι προείλετο. τὰ μὲν γὰρ τῆς ἐώιας Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν δηλα τοῖς ἀνθρώποις πάντα κατέστησε, τὰ δὲ τῶν ἐσπερίων ἐθνῶν ἢ Ῥωμαίων ἀνδρεία πολέμῳ τούτων κρατήσασα. τῆς μὲν οὖν ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν τόπων ἀπάντων διὰ τὰς εἰρημένας αἰτίας οὐκ ἴσχυσεν ἐφικέσθαι, μέρη δὲ πλεῖστα καλῶς καὶ ἀκολούθως περιέπλευσεν, ὥσπερ τὸν Ἴόνιον ἦτοι Ἀδρίαν κόλπον, καὶ προσέτι γε τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Πελοπόννησον πᾶσαν μετὰ τῶν ἐνοικούντων ἐθνῶν, ἔτι μὴν ἕτερα μέρη τῆς θαλάσσης καὶ τῶν προσοικούντων αὐτῇ σαφῶς παραστήσας. δοκεῖ δὲ πως καὶ αὐτὸς τῆς ἀγνοίας τῶν πλείστων τόπων τὴν βραχυλογίαν ὥσπερ ἀπολογίαν τινὰ πεποιῆσθαι, δι' ὀλίγων σφόδρα χωρίων τὰ πλεῖστα τοὺς ἐντυγχάνοντας ἢ ἀναζητεῖν ἢ εἰδέναι βουλούμενος. τῆς δὲ ἀρχαιότητος τοῦ ἀνδρὸς ἐναργὲς γνῶρισμα τὸ μήτε Ἀλέξανδρον εἰδέναι τῶν Μακεδόνων βασιλέα μήτε (τινὰ) τῶν ὀλίγων ἔμπροσθεν ἐκείνου χρόνου, ὥστε οὐκ ἂν τις ἀμάρτοι θαύματος ἄξιον ἡγούμενος τὸν ἄνδρα τῶν πλείστων ἐφικέσθαι δυνηθέντα. Αἴλιος Δῖος ἐν τῷ *Περὶ Ἀλεξανδρείας* βιβλίῳ πρώτῳ φησὶν ὅτι Δαρεΐῳ προσεφώνησε Σκύλαξ τὸ φρόντισμα.

Skilakas Karijandietis yra ankstyviausias vyras, ėmęsis rašyti oikumenės periplą, kai daugumai žmonių didžioji mūsų oikumenės dalis ir jūra šiapus Heraklio stulpų dar buvo nepažįstama. Juk rytų kraštus žmonėms visiškai atskleidė Aleksandras Makedonietis, o vakarinių genčių [žemes] užkariavo romėnų narsa. Tikslių žinių apie visas vietas dėl minėtų priežasčių jis tikrai nebuvo pajėgus įgyti, bet daugumą dalių jis aprašė gerai ir teisingai, kaip kad Joniją arba Adrijos įlanką beigi Atiką ir visą Peloponesą su ten gyvenančiomis tautomis. Dar, išties, ir kitas jūros dalis bei aplink gyvenančius [žmones] jis aiškiai aprašė. Jis pats, atrodo, dėl daugumos vietų nepažinimo pateikė glaustą aprašymą kaip tam tikrą pasiteisinimą – mat aptardamas tik keletą vietų jis nori, kad skaitytojai daugumą [vietų] tirtų ir sužinotų [patys]. Akivaizdus šio vyro senoviškumo ženklas yra tai, kad jis nežino nei Aleksandro, makedonų karaliaus, nei kokių nors [dalykų] iš truputį anksčiau laiko už aną karalių. Tad nesuklystų kas nors laikydamas vertu nuostabos vyrą, galėjusį gauti [žinių] apie daugelį [vietų]. Ailijas Dijietis *Apie Aleksandriją* pirmoje knygoje sako, kad Skilakas šį veiklą skyrė Darėjui.

Komentaras T4. Tai Pseudo-Skilako periplo (žr. T1 kom.) įvadas. Jį parašyti galėjo Marcianas iš Heraklėjos, kadangi nemaža dalis rankraščio, kuriam išliko ir Pseudo-Skilako periplas (*Parisinus suppl.* gr. 443), atrodo, buvo suformuota Marciano. Kalbos stilius ir leksika taip pat sufleruoja apie Marciano autorystę²⁶. Įvado autorius pabrėžia Skilako ankstyvumą ir senumą. Viena vertus, tai rodo, kad jis neskyrė Skilako iš Karijandos ir Pseudo-Skilako²⁷ (plačiau žr. T1 kom.). Kita vertus, tai liudija ir apie Skilako iš Karijandos statusą antikinėje geografijoje – jis buvo matomas kaip periplo žanro pradininkas. Teiginys, kad Skilakas savo veikalą skyrė Darėjui galbūt liudija, kad Ailijas Dijietis pats skaitė originalų Skilako iš Karijandos periplą. Vis dėlto tai galėjo būti ir tiesiog loginė autoriaus išvada remiantis Herodoto liudijimu, kad Skilaką į ekspediciją pasiuntė Darėjas (žr. T3a).

T5. Avienas (IV a.), *Ora Maritima* 32

interrogasti si tenes, Maeotici / situs qui(s) esset aequoris. Sallustium / noram id dedisse, dicta et eius omnibus / praeiudicatae au(c) toritatis ducier / non abnuebam. ad eius igitur inclytam / descriptionem [...] multa rerum iunximus / ex plurimorum sumpta commentariis. / Hecataeus istic quippe erit Milesius / Hellanicusque Lesbius, Phileus quoque / Atheniensis (V), Caryandaeus Scylax, / Pausimachus (V) inde, prisca quem genuit Samos, / quin et Damastus nobili natus Sige, / Rhodoque Bacoris (V) ortus, Euctemon (V) quoque / popularis urbis Atticae, Siculus Cleon (V), / Herodotus ipse Thurius, tum qui decus / magnum loquendi est Atticus Thucydides.

Esi klausęs, jei pameni, kur yra Meotų jūra. Žinojau, kad Salustijus jau davė šį [atsakymą] ir neneigiau, kad jo žodžius visi laiko pripažinta nuomone. Todėl prie jo garsiojo aprašymo [...] mes pridėjome daug dalykų, paimtų iš daugybės [rašytojų] komentarų. [Tai yra:] Hekatajas Miletietis, Helanikas Lesbietis, taip pat Filėjas Atėnietis, Skilakas Karijandietis, tada Pausimachas, kurį senasis Samas pagimdė, dargi ir Damastas, gimęs iš kilniojo Sigėjaus, bei iš Rodo kilęs Bakoris, taip pat Euktemonas, Atikos miesto pilietis, Kleonas Sicilietis, patsai Herodotas Turijietis ir tada Tukididas Atikietis, kuris yra didi iškalbos puošmena.

²⁶ Aubrey Diller, *The Tradition of the Minor Greek Geographers*, Lancaster: American Philological Association, 1952, p. 45–46; Michael Louis Allain, *op. cit.*, p. 45; Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. T4.

²⁷ Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. T4.

Komentaras T5. Neaišku į kurį Skilaką Avienas (IV a. po Kr.) nurodo. Paties Avieno veikalo *Ora Maritima* maršrutas panašesnis į Pseudo-Skilako periplą (daugiau žr. F8 kom.).

T6. Marcianas (V a.), *Epitoma* 2

Γράφω δὲ ταῦτα πολλοῖς μὲν ἐντυχῶν περίπλοις [...] οἱ γὰρ δὴ δοκοῦντες ταῦτα μετὰ λόγων ἐξητακέναι Τιμοσθένης ὁ Ῥόδιός (V) ἐστίν, ἀρχικυβερνήτης τοῦ δευτέρου Πτολεμαίου γεγονώς, καὶ μετ' ἐκείνων Ἐρατοσθένης (V) [...], πρὸς δὲ τούτοις Πυθέας τε ὁ Μασσαλιώτης (V) καὶ Ἰσίδωρος ὁ Χαρακηνὸς καὶ Σώσανδρος ὁ κυβερνήτης, τὰ κατὰ τὴν Ἰνδικὴν γράφας, Σιμμέας τε (V) ὁ τῆς οἰκουμένης ἐνθεὶς τὸν περίπλουν· ἔτι μὴν Ἀπελλᾶς ὁ Κυρηναῖος (V) καὶ Εὐθυμένης ὁ Μασσαλιώτης (V) καὶ Φιλέας ὁ Ἀθηναῖος (V) καὶ Ἀνδροσθένης ὁ Θάσιος καὶ Κλέων ὁ Σικελιώτης (V), Εὐδοξός τε ὁ Ῥόδιος καὶ Ἄννων ὁ Καρχηδόνιος (V), οἱ μὲν μερῶν τινων, οἱ δὲ τῆς ἐντὸς πάσης θαλάττης, οἱ δὲ τῆς ἐκτὸς περίπλουν ἀναγράφαντες· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Σκύλαξ ὁ Καρυανδεὺς καὶ Βωτθαῖος· οὗτοι δὲ ἑκάτεροι διὰ τῶν ἡμερησίων πλῶν, οὐ διὰ τῶν σταδίων τὰ διαστήματα τῆς θαλάσσης ἐδήλωσαν. καὶ ἕτεροι δὲ πλείους εἰσὶν, οὓς περιττὸν οἶμαι καταριθμεῖν.

Šitai rašau man į rankas pakliuvus daug periplų [...]; tarp atrodančių, kad tai ištyrinėjo kritiškai, yra Timostenas Rodietis, kuris buvo tapęs vyriausiuoju Ptolemajo II vairininku. Po jo dar ir Eratostenas [...], o prie jų Pitėjas Masalietis, Isidoras Charakietis, vairininkas Sosandras, rašęs apie Indiją, ir Simėjas, parengęs oikumenės periplą. Dar, žinoma, Apelas Kirėnietis, Eutimenas Masalietis, Filėjas Atėnietis, Androstenas Tasietis, Kleonas Sikulietis, Eudoksas Rodietis ir Anonas Karchedonietis. Vieni parašė tam tikrų [pasaulio] dalių, kiti visos vidinės jūros, o dar kiti išorinės jūros periplus. Be to, dar ir Skilakas iš Karijandos bei Botajas. Jie abu plaukimo atstumą nurodė dienomis, o ne stadijais. Yra ir daugybė kitų, kurių nematau būtinybės vardinti.

Komentaras T6. Marcianas iš Heraklėjos, sudaręs Augusto laikų geografo Menipo iš Pergamo periplo santrauką, parašė jai ir įžangą, kurioje, demonstruodamas savo erudiciją, mini žanrinius Menipo pirmtakus. Šis fragmentas yra dalis pirmtakų sąrašo. Į jį Marcianas siekė įtraukti patikimiausius geografus, kurie, jo paties žodžiais tariant, savo dalyką ištyrė

„kritiškai“ (λόγων). Didžioji dalis minimųjų yra ne „knyginiai“ geografoi, o į ekspedicijas leidęsi ir autopsijos metodą taikę keliautojai. Turbūt dėl to čia įtrauktas ir Skilakas iš Karijandos. Tai, kad čia minimas Skilakas yra būtent Skilakas iš Karijandos liudija ir paminėjimas, jog jis „plaukimo atstumą nurodė dienomis, o ne stadijais“. Tai įprasta ikiherodotinių geografojų praktika. Pseudo-Skilakas atstumą žymi ir stadijais, ir dienomis – tai akivaizdus kompiliacinio teksto bruožas. Marcianas, ko gero, buvo skaitęs ir gal net turėjo originalų Skilako iš Karijandos perioplą²⁸. Apie šalia Skilako minimą Botą nieko nežinome.

F1 – žr. T3.

F2 – žr. T4.

F3. Atėnajas (II–III a.), 2.70a-c

κινάρα. ταύτην Σοφοκλῆς ἐν Κολχίσι κυνάραν καλεῖ, ἐν δὲ Φοίνικι «κύναρὸς ἄκανθα πάντα πληθύνει γύην». Ἑκαταῖος δ' ὁ Μιλήσιος ἐν Ἀσίας περιηγήσει [...] λέγει οὕτως· περὶ τὴν Ὑρκανίην θάλασσαν καλεομένην οὖρεα ὑψηλὰ καὶ δασέα ὕλησιν, ἐπὶ δὲ τοῖσιν οὖρεσιν ἄκανθα κυνάρα. καὶ ἐξῆς· Πάρθων πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα Χοράσμιοι οἰκοῦσι γῆν, ἔχοντες καὶ πεδία καὶ οὖρεα· ἐν δὲ τοῖσιν οὖρεσι δένδρεα ἐνὶ ἄγρια, ἄκανθα κυνάρα, ἰτέα, μυρική. καὶ περὶ τὸν Ἰνδὸν δέ φησι ποταμὸν γίνεσθαι τὴν κυνάραν. καὶ Σκύλαξ δὲ ἡ Πολέμων γράφει· εἶναι δὲ τὴν γῆν ὕδρηλὴν κρήνησι καὶ ὀχετοῖσιν· ἐν δὲ τοῖς οὖρεσι πέφυκε κυνάρα καὶ βοτάνη ἄλλη.

Artišokas (κινάρα). Jį *Kolchidietėse* Sofoklis vadina „artyšoku“ (κυνάρα), o *Foinike* sako: „visą lauką užima dygliuotas artyšokas“. Hekatajas Miletiesis *Azijos periegezėje* (1 F 291) [...] sako šitaip: aplink vadinamąją Hirkanijos jūrą [driekiasi] aukšti kalnai ir tankus miškas, o tuose kalnuose auga dygliuotas artišokas. O po to [sako], kad žemėje į rytus nuo partų gyvena chorasmijai – jiems priklauso ir lygumos, ir kalnai. O tuose kalnuose auga laukiniai medžiai, dygliuotas artišokas, gluosnis, eglūnas. [Hekatajas] sako, kad ir aplink Indo upę auga artišokai. O Skilakas arba Polemonas rašo: „žemė ten drėgna nuo upelių ir šaltinių. O kalnuose auga artišokai ir kiti augalai“.

²⁸ *Ibid.*, kom. T6.

F4. Aténajas (II–III a.), 2.70c-d

Καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς: «ἐντεῦθεν δὲ ὄρος παρέτεινε τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ἰνδοῦ καὶ ἔνθεν καὶ ἔνθεν, ὑψηλὸν τε καὶ δασὺ ἀγρίῃ ὕλῃ καὶ ἀκάνθῃ κυνάραι.» Δίδυμος δ' ὁ γραμματικὸς ἐξηγούμενος παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ τὸ κύναρος ἀκανθα «μήποτε» φησὶν «τὴν κυνόσβατον λέγει διὰ τὸ ἀκανθῶδες καὶ τραχὺ εἶναι τὸ φυτόν· καὶ γὰρ ἡ Πυθία ξυλίνην κύνα αὐτὸ εἶπεν, καὶ ὁ Λοκρὸς χρησμὸν λαβὼν ἐκεῖ πόλιν οἰκίζειν ὅπου ἂν ὑπὸ ξυλίνης κυνὸς δηχθῇ, καταμυχθεὶς τὴν κνήμην ὑπὸ κυνοσβάτου ἔκτισε τὴν πόλιν». ἔστι δὲ ὁ κυνόσβατος μεταξὺ θάμνου καὶ δένδρου, ὥς φησι Θεόφραστος, καὶ τὸν καρπὸν ἔχει ἐρυθρόν, παραπλήσιον τῇ ῥοιᾷ· ἔχει δὲ καὶ τὸ φύλλον ἀγνῶδες.

O toliau jis rašo: „nuo ten abejose Indo upės pusėse driekiasi kalnai, aukšti ir tankiai apaugę laukiniais miškais bei dygliuotais artišokais“. Bet gramatikas Didimas, aiškindamas kas yra tie Sofoklio dygliuoti artišokai, sako: „galbūt jis šunrožė (kynóσβατος), dėl jos dyglumo ir šiurkštumo, laiko esant tuo augalu. Juk ir Pitija tą augalą vadina mediniu šunimi, mat Lokras gavo ištara įkurti polį ten, kur bus įkastas medinio šuns. Susižeidęs koją šunrožė, jis įkūrė polį“. Pasak Teofrasto, šunrožė yra tarp krūmo ir medžio bei veda į granatą panašų raudoną vaisių, bet turintį dygliuotus lapus.

Komentaras F3–4. Tai vienintelės išlikusios tiesioginės Skilako citatos, nors ir jos, kaip išduoda Aténajo abejonės dėl jų autoriaus, greičiausiai cituojamos iš antrinio šaltinio, o ne paties Skilako veikalo. Minimasis Polemonas turbūt yra II a. pr. Kr. graikų geografas iš Iliono (dar žinomas kaip Polemonas Periegetas)²⁹.

Neaišku, koks augalas vadinamas dygliuotu artišoku. Kaplanas atmeta, kad tai galėtų būti dygusis (*cynara cardunculus*) arba daržovinis (*cynara scolymus*) artišokas. Tyrinėtojų sutariama, kad tai iš viso nėra artišokų genties augalas, kadangi ši rūšis dar ir šiais laikais pietų ar rytų Azijoje auginama retai³⁰. Be to, ji nuo senų laikų auga pietų Europoje (taip pat ir Graikijoje) ir Artimuosiuose Rytuose, tad graikai ją būtų nesunkiai atpažinę.

Teofrasto šunrožės (kynóσβατος) apibūdinimas sufleruoja, kad tai yra kažkoks erškėtinis augalas. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad tai galėtų būti pažodžiui su graikišku pavadinimu sutampanti *rosa canina* (paprastasis

²⁹ *Ibid.*, F3.

³⁰ Klaus Karttunen, *op. cit.*, p. 66.

erškėtis)³¹. Kaplanas atmeta ir šią identifikaciją teigdamas, kad nėra pagrindo priimti Didimo pasiūlymą dygliuotą artišką tapatinti su κυνόςβατος³². LSJ κυνόςβατος tapatinamas su *rosa sempervirens* (*sub voce*).

Neaišku ir apie kuriuos kalnus kalba Skilakas. Galbūt tai *Kala-Chitta* kalnų grandinė, nors jei Skilakas iš tikrųjų neskyrė Kabulo ir Indo upių, jis omenyje galėjo turėti ir šiaurės rytų Afganistano kalnus prie Pešavaro³³.

F5. Aristotelis (335–322 pr. Kr.), *Politika* 1332b 12

Ἐπεὶ δὲ πᾶσα πολιτικὴ κοινωνία συνέστηκεν ἐξ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, τοῦτο δὴ σκεπτέον, εἰ ἑτέρους εἶναι δεῖ τοὺς ἀρχοντας καὶ τοὺς ἀρχομένους ἢ τοὺς αὐτοὺς διὰ βίου· δηλὸν γὰρ ὥς ἀκολουθεῖν δεήσει καὶ τὴν παιδείαν κατὰ τὴν διαίρεσιν ταύτην. εἰ μὲν τοίνυν εἶησαν τοσοῦτον διαφέροντες ἄτεροι τῶν ἄλλων ὅσον τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας ἡγούμεθα τῶν ἀνθρώπων διαφέρειν, εὐθὺς πρῶτον κατὰ τὸ σῶμα πολλὴν ἔχοντες ὑπερβολήν, εἶτα κατὰ τὴν ψυχὴν, ὥστε ἀναμφισβήτητον εἶναι καὶ φανερὰν τὴν ὑπεροχὴν τοῖς ἀρχομένοις τὴν τῶν ἀρχόντων, δηλὸν ὅτι βέλτιον αἰεὶ τοὺς αὐτοὺς τοὺς μὲν ἄρχειν τοὺς δ' ἄρχεσθαι καθάπαξ· (2) ἐπεὶ δὲ τοῦτ' οὐ ῥαῖδιον λαβεῖν οὐδ' ἔστιν ὥσπερ ἐν Ἰνδοῖς φησι Σκύλαξ εἶναι τοὺς βασιλέας τοσοῦτον διαφέροντας τῶν ἀρχομένων, φανερόν ὅτι διὰ πολλὰς αἰτίας ἀναγκαῖον πάντας ὁμοίως κοινωνεῖν τοῦ κατὰ μέρος ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι.

Kadangi kiekviena politinė bendruomenė yra sudaryta iš valdančiųjų ir valdomųjų, tai reikia apsvaistyti, ar valdantieji ir valdomieji turėtų keistis, ar likti tie patys [visa] gyvenimą. Juk akivaizdu, kad ir [žmonių] ugdymas (pαιδεία) turėtų sekti šia [valdančiųjų-valdomųjų] perskyra. Tad jei vieni būtų tiek pranašesni už kitus, kiek dievus ir herojus laikome pranašesniais už žmones, [t. y.] turėtų tokį didelį pranašumą visų pirma kūno, o po to sielos atžvilgiu, kad valdančiųjų pranašumas prieš valdomuosius būtų akivaizdus ir neginčijamas, tada būtų aišku, jog geriau vieniems valdyti, o kitiems būti valdomiems amžinai. Tačiau kadangi tai pasiekti nėra lengva ir niekur nėra taip, kaip, pasak Skilako, yra Indijoje, kur karaliai būtent taip

³¹ Suzanne Amigues, *Théophraste: Recherches sur les Plantes*, t. 2: *Livres III–IV*, Paris: Les Belles Lettres, 1989, p. 193.

³² Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. F4.

³³ *Ibid.*

pranoksta valdomuosius, tai akivaizdu, kad dėl daugelio priežasčių būtina visiems valdyti ir būti valdomiems po lygiai.

Komentaras F5. Panašu, kad Aristotelis turėjo prieigą prie Skilako iš Karijandos veikalo. Skilako periplas prapuolė gana anksti, Aristotelis galbūt buvo paskutinis autorius, turėjęs prie jo prieigą³⁴ (nors yra užuominų, kad II a. po Kr. jis dar galėjo būti prieinamas, žr. F6 kom.).

Dažnai šiame fragmente tyrinėtojai išvelgia užuominą apie Indijos kastų sistemą, kurią aiškiau aprašys tik Aleksandrijos istorikai ir dar vėlesni autoriai³⁵, nors tvirtai teigti to negalime. Kita vertus, šis fragmentas liudija, kad Skilako veikale būta etnografinės informacijos, gal net herodotiskų ekskursų, kuriais vėliau, aprašinėdamas Indiją, galbūt rėmėsi ir pats Herodotas³⁶.

F6. Harpokratianas (II a.) s.v. ὑπὸ γῆν οἰκοῦντες

Ἀντιφῶν ἐν τῷ Περί ὁμονοίας. λέγοι ἂν τοὺς ὑπὸ Σκύλακος ἐν τῷ Περίπλῳ λεγομένους Τρωγλοδύτας καὶ τοὺς ὑπὸ Ἑσιόδου ἐν γ' Καταλόγῳ Κατουδαίους ὀνομαζομένους.

Antifontas veikale *Apie santarvę*. Galbūt jis omenyje turi Skilako *Periple* minimum trogloditus, Hesiodo *Katalogo* trečioje knygoje vadinamus požeminiais.

Komentaras F6. Tai vienas iš kelių liudijimų (su F7a, b), suformavusių Skilako, kaip pirmojo rašytojo apie rytinio pasaulio pakraščio stebuklus, įvaizdį³⁷. Šiai tradicijai priskirtini ir vėliau rašę Herodotas, Ktesijas iš Knido, Megastenas ir kt. Tokios fantastinės žmonių rūšys, kaip čia minimi trogloditai ar šešėliapėdžiai, vienaakiai ar ilgagalviai (žr. F7a, b), tapo Indijos, kaip rytinio pasaulio pakraščio, *topoi*. Dalis jų buvo priskiriami ir pietiniam graikų oikumenės pakraščiu – Etiopijai (žr. T3a kom.).

Nors toks pasaulio pakraščio apgyvendinimas fantastinėmis žmonių rūšimis atspindi įprastą graikų geografinės sąmonės tendenciją, tyrinėto-

³⁴ Michael Louis Allain, *op. cit.*, p. 62.

³⁵ Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. F5.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*, F6.

jai bando identifikuoti galimus šių monstrų šaltinius. τρωγλοδύτης pažodžiui reiškia „tas, kuris įlenda į skylę ar urvą“. Ne itin dažnas žodis, tačiau įprastai vartotas tokiems gyvūnams kaip lapė, gyvatė ar krabas apibūdinti (LSJ s.v. τρωγλοδύτης). Čia minimi „trogloditai“, kaip spėjama, galėtų nurodyti į realias Afrikos gentis, gyvenusias urvuose Raudonosios jūros pakrantėje³⁸. Plinijus Vyresnysis trogloditus lokalizuoja būtent ten (NH 6.189). Pseudo-Hesiodo minimi „požeminiai“ (κατουδαίους), su kuriais čia yra siejami Skilako trogloditai, taip pat gyveno Afrikoje. Vis dėlto tikėtina kad ir Skilakas kalbėjo apie Indiją, tačiau į ją perprojektavo graikiškame pasaulyje vyravusias žinias apie keistus Afrikos gyventojus (žr. T3a kom.)³⁹. Galbūt trogloditai yra tie patys „požeminiai pigmėjai“, kuriuos mini Filostratas (žr. F7a kom.).

Manoma, kad minimas Antifontas yra V a. pr. Kr. antros pusės sofistas, minimas ir Ksenofonto *Atsiminimuose apie Sokratą* (1.6). Ar tai tas pats Antifontas, kaip ir Antifontas iš Ramno – neaišku. Kituose išlikusiuose Antifonto *Apie santarvę* fragmentuose Harpokrationas mini Skilako aprašytus (F7a, b) šešėliapėdžius (σκιάποδες) ir ilgagalvius (μακροκέφαλοι), tačiau juos priskiria ne Indijai, kaip Skilakas, o Libijai. Kaplanas spėja, kad Harpokrationas apie Skilaką ir jo periplą sužinojo ne iš Antifonto, o pats turėjo Skilako iš Karijandos veikalą ir juo naudodamasis interpretavo Antifontą⁴⁰. Jei tai tiesa, tai liudytų, kad II a. po Kr. Aleksandrijoje Skilako iš Karijandos periplas dar egzistavo ir buvo prieinamas.

F7a. Filostratas (II–III a.), *Vita Apollonii* 3.47

τοὺς δὲ Πυγμαίους οἰκεῖν μὲν ὑπογείους, κεῖσθαι δὲ ὑπὲρ τὸν Γάγγην, ζῶντας τρόπον ὃς πᾶσιν εἴρηται. Σκιάποδας δὲ ἀνθρώπους ἢ Μακροκεφάλους ἢ ὅποσα Σκύλακος ξυγγραφαὶ περὶ τούτων αἰδουσιν, οὔτε ἄλλοσέ ποι βιοτεύειν τῆς γῆς οὔτε μὴν ἐν Ἰνδοῖς.

[Indijos išminčius Jarchas sako], kad požeminiai pigmėjai yra aptinkami anapus Gangos ir gyvena taip, kaip visų teigiama. [Jis taip pat sako], kad šešėliapėdžiai ir ilgagalviai žmonės, ar kad ir kaip Skilako raštai juos apgiedojo, niekur žemėje, o juo labiau Indijoje, negyvena.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Klaus Karttunen, *op. cit.*, p. 67–68.

⁴⁰ Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. F6.

Komentaras F7a. Rašydamas apie I a. po Kr. filosofo ir religinio veikėjo Apolonijo Tianiečio kelionę į Indiją, Filostratas pasinaudoja proga suabejoti legendomis apie Rytų stebuklus. Jis su pajuoka žvelgia į Skilako minimumus šešėliapėdžius ir ilgalgalvius bei užtikrintai laiko juos pramanais. Kita vertus, Filostratas patvirtina požeminių pigmėjų egzistavimą, tačiau lokalizuoja juos anapus Gangos – teritorijoje, apie kurią Skilakas nieko žinoti negalėjo (nebent pritarsime Panchenko ir manysime, kad Skilakas keliavo ne Indo, o Gangos upe; daugiau žr. T3a kom.). Pigmėjų, kitaip nei šešėliapėdžių ir ilgalgalvių, Skilakui Filostratas tiesiogiai nepriskiria, tačiau turint omenyje, kad jie minimi prieš pat nuorodą į Skilaką, tikėtina, jog ir šiuo atveju Filostrato šaltinis buvo Skilakas⁴¹.

Pigmėjai pažodžiui reiškia „kumštukai, kumščio dydžio [žmonės]“. Jie minimi jau archajinėje graikų poezijoje, pavyzdžiui, Homero *Iliadoje* (Il. 3.1–7) ar Pseudo-Hesiodo *Moterų kataloge* (Most, f. 98). Skilakas pirmasis juos priskyrė Indijai, nors kitų autorių darbuose jie dažnai buvo priskiriami ir Afrikai. I a. rašęs Plinijus Vyresnysis juos lokalizavo ir Etiopijoje (NH 6.188), ir Indijoje (NH 7.26–27). Po Skilako jie tapo ir konkrečiai Indijai būdingu *topos* – šiam kraštui juos priskyrė ir Ktesijas (FGrH F45 §23), ir Megastenas (FGrH F27a-b, F29) (pastarasis atkartoja homerinę pigmėjų kovos su gervėmis siužetą, tik perkelia jį į Indiją). Ar Skilako ir Ktesijo minimi pigmėjai yra tie patys Homero pigmėjai, sunku pasakyti. Gali būti, kad tai *interpretatio graeca* atvejis – mažaugių gentis pavadinta pačių graikų folklore rastu atitikmeniu⁴². Šiuolaikiniai tyrinėtojai bando atrasti realų šios genties atitikmenį. Atmetus visas dėl tolimos geografinės padėties neįtikinamas teorijas, verta paminėti Kumaro pasiūlymą pigmėjus tapatinti su ir šiais laikais Madhja Pradeše gyvenančia gondų tauta⁴³.

Šešėliapėdžiai taip pat pasitaiko ne vien Indijos kontekste. Skilako amžininkas Hekatajas rašo, kad šešėliapėdžiai gyvena Etiopijoje (FGrH F265). Ktesijas, sekdamas Skilaku, juos mini savo *Indikoje* (FGrH F51a-b). Ilgalgalviai minimi *Moterų kataloge* (Most, f. 102), tačiau jų gyvenamas regionas nenurodomas. Apie galimus šešėliapėdžių ir ilgalgalvių atitikmenis sanskrito mitologinėje tradicijoje žr. F7b kom.

⁴¹ Klaus Karttunen, *op. cit.*, p. 67.

⁴² Andrew Nichols, *Ktesias on India: Introduction, translation and commentary*, London: Bristol Classical Press, 2011, p. 109.

⁴³ Viney Kumar, „Social life in Ancient India as described in the Indika of Ktesias“, in: *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, Pune, 1974, t. 55, nr. 1, p. 239.

F7b. Jonas Tzetzas (XII a.), *Chiliades* 7.629–630, 640

Καρυανδέως Σκύλακος ὑπάρχει τι βιβλίον / περὶ τὴν Ἰνδικὴν γράφον
 ἀνθρώπους πεφυκέναι, / οὕσπερ φασὶ Σκιάποδας, καὶ γε τοὺς
 Ὀτόλικνους· ὧν οἱ Σκιάποδες πλατεῖς ἔχουσιν ἄγαν πόδας, / καιρῶι τῆς
 μεσημβρίας δὲ πρὸς γῆν καταπεσόντες, / τοὺς πόδας ἀνατείναντες σκιὰν
 αὐτοῖς ποιοῦσι / μεγάλα δ' οἱ Ὀτόλικνοι τὰ ὅτα κεκτημένοι / ὁμοίως
 σκέπουσιν αὐτοὺς τρόπῳ τῶν σκιαδείων. / ὁ Σκύλαξ οὗτος γράφει δὲ
 καὶ ἕτερα μυρία / περὶ γε Μονοφθάλμων τε καὶ τῶν Ἐνοτικτόντων /
 καὶ ἑκτραπέλων ἄλλων δὲ μυρίων θεαμάτων. / ταῦτά φησι δ' ὥς ἀληθῆ
 μηδὲ τῶν ἐψευσμένων. / ἐγὼ τῇ ἀπειρίᾳ δὲ ταῦτα ψευδῆ νομίζω. / ὅτι δ'
 εἰσὶ τῶν ἀληθῶν, ἄλλοι φασὶ μυριοί / τοιαῦτα καὶ καινότερα θεάσασθαι
 ἐν βίῳ, / Κτησίας καὶ Ἰάμβουλος κτλ.

Yra tokia Skilako Karijandiečio knyga, kurioje rašoma, kad aplink Indijos žemę gyvena žmonės, kurie vadinami šešėliapėdžiais ir vėtykliaausiais. Iš jų šešėliapėdžiai turi stebinamai plačias pėdas, tad patį vidurdienį parkritę ant žemės ir iškėlę pėdas, jie pasidaro sau šešėlį. Tuo tarpu vėtykliaausiai, turėdami didžiules ausis, užsidengia jomis tarsi skėčiu. Šisai Skilakas rašo ir daugybę kitų dalykų apie vienaakius, vienagimdžius ir apie begales kitų keistų, stebinančių reginių. Šiuos dalykus jis tvirtina, tarsi jie būtų tikri, o ne išsigalvoti. Bet kadangi aš apie juos nieko nežinau, laikau juos prasi-manymais. Nors kad jie yra tikri, sako begalės kitų, teigiančių matę tokius dalykus gyvai – Ktesijas, Jambulas ir kiti.

Komentaras F7b. Vargu ar XII a. Jonas Tzetzas dar galėjo turėti Skilako periplą, kuris tuo metu jau senokai turėjo būti dingęs⁴⁴. Iš kur Bizantijos filologas ėmė šią informaciją, lieka neaišku. Filostras galėjo būti vienas iš jos šaltinių, bet tikrai ne vienintelis, kadangi Tzetzas pateikia tokios informacijos, kurios pas Filostratą nėra. Neaiški Tzetzo pateikiamos informacijos kilmė verčia abejoti jos patikimumu, nors jos klaidingumą įrodančių duomenų irgi neturime⁴⁵.

Tai vienintelis žodžio Ὀτόλικνοι ('vėtykliaausiai') paliudijimas⁴⁶ (LSJ *sub voce*), nors žmonės su didžiulėmis ausimis mini ir Ktesijas (FGrH F45 §50). Šešėliapėdžiai Skilakai priskiriami ir Filostrato (F7a). Vienaakius

⁴⁴ Klaus Karttunen, *op. cit.*, p. 67.

⁴⁵ Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. F7b.

⁴⁶ *Ibid.*

(μονόφταλμοι) mini ir Herodotas, tačiau jais vadina šiaurės Europos tautą arimaspus (Hdt. 3.116). Po Skilako, Indijos vienaakius mini Megastenas (FGrH F27a) ir Deimachas (FGrH F5). Moteris, kurios gimdo tik vieną kartą gyvenime, mini ir Ktesijas (FGrH F45t, F52). Galbūt viena kartą gimdančios moterys buvo žmogiškos liūčių analogijos, mat liūtė, pasak Herodoto, „gimdo tik vieną kartą per visą savo gyvenimą, nes gimdydama išmeta su vaiku ir savo iščias“ (Hdt. 3.108)⁴⁷.

Šiais laikais tyrinėtojai minėtoms žmonių rūšims atitikmenų ieško arba tarp gyvūnų, arba pačių indų mitologinėje tradicijoje. Pirmasis būdas ydingas, kadangi šaltinyje jie aiškiai įvardijami kaip žmonės (ἄνθρωποι). Produktiviau ir įdomiau Skilako minimiems Indijos gyventojams atitikmenų ieškoti pačių indų mitologinėje-literatūrinėje tradicijoje, nors ir čia neabejotinų išvadų pasiekti neįmanoma. Šiuo atveju daroma prielaida, kad Skilakas tiesiog nesuprato, jog jo informantai kalba apie mitinę plotmę ir mitologines realijas priskyrė fizinei tikrovei. Pavyzdžiui, rakšasas⁴⁸ *Kabandha* indų epe *Ramajana* aprašomas kaip vienaakė plaukuota būtybė be galvos ir kaklo, su veidu ant pilvo⁴⁹. O ir šiais laikais Dardistano (šiaurės Pakistanas) folklore pasakojama apie vienaakius demonus⁵⁰. Natūraliai juos norisi sieti su Skilako minimais vienaakiais, tačiau anatomicinės rakšasų anomalijos tokios gausios, kad tai laisvai galėjo būti ir tiesiog atsitiktinis sutapimas. Be to, tolimame krašte gyvenantys vienaakiai žmonės (arimaspai) ir vienaakės būtybės (kiklopai) graikams buvo žinomos ir iš kitų kontekstų. Tad visiškai tikėtina, kad, kaip ir pigmėjų atveju, susidūręs su vietinių mitologiniais pasakojimais, Skilakas atpažino juose graikiškus mitologinius vaizdinius ir juos pritaikė šiems Indijos fenomenams įvardyti.

Sanskrito literatūroje randama ir daugiau paralelių. *Mahabharatoje* minimi vienapadžiai (*ekapadāḥ*). Pasak Ktesijo, šešėliapėdžiai būtent vieną pėdą ir teturi (FGrH F51a). Taip pat, nors ir kiek vėliau, VI a. po Kr. astrologiniame traktate (*Brihat-samhitoje*) yra minimi visiškai pažodžiui sutampantys vėtykliausiai (*śūrpakarnāḥ*), kurie lygiai kaip ir jų Skilako atitikmenys, gali prisidengti savo ausimis lyg apsiaustu⁵¹.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Rakšasai – demoniškų būtybių klasė hindų mitologijoje.

⁴⁹ Sheldon Pollock, „Rākṣasas and Others“, in: *Indologica Taurinensia*, Torino, 2015, t. 13, p. 266–268.

⁵⁰ Klaus Karttunen, *op. cit.*, p. 133.

⁵¹ *Ibid.*, p. 196.

Pats Indo slėnis buvo sanskrito kultūros periferijoje (sanskrito literatūrinė tradicija formavosi Indo ir Gangos tarpupyje), tačiau turint omenyje stipriai išreikštą Indijos kultūros orališkumą, folkloriniai siužetai ar jų elementai nesunkiai galėjo pasiekti ir tas žemes. Vis dėlto būtybėms su viena akimi, plačiomis pėdomis ar kitomis neįprastomis kūno savybėmis dažnu atveju nesunku rasti tipologinių pavyzdžių ir kitose kultūrose. Jos laikytinos tiesiog folklorinėmis universalijomis. Be to, anatominės šių žmonių savybės galėjo būti hiperbolizuotos ir atsižvelgiant į pasaulio pakraščio kontekstą.

F8. Avienas (IV a.), *Ora Maritima* 370

sed ad columnas quicquid interfunditur / und (a)e aestuantis stadia septem vix ait / Damastus esse; Caryandaeus Scylax / medium fluentum inter columnas adserit / tantum patere quantus aestus Bosp[h]oro est.

Bet kad ir kiek vilnijančių bangų plūsta tarp [Heraklio] stulpų, Damastas teigia, kad vargiai bus septyni stadijai [tarp jų]. Skilakas Karijandietis tvirtina, kad tarp stulpų driekiasi tokie [platūs] vandenys kaip Bosfore.

Komentaras F8. Avienas, ko gero, cituoja Pseudo-Skilako perioplą, tačiau ir jį, panašu, kompiliuoja su kažkokiu kitu šaltiniu, nes atstumą tarp Heraklio stulpų nurodo stadijomis, o ne dienomis, kaip tai (šiuo atveju) daro Pseudo-Skilakas (bent jau toje versijoje, kurią turime mes)⁵².

F9. Apolonijaus Rodiečio scholija (I a. pr. Kr. – II a.), 4.1215

Νεσταίους τε: τοὺς Νεσταίους Σκύλαξ φησὶν ἔθνος Ἰλλυρικόν· ἀπὸ τούτων παράπλους ἐστὶν εἰς τὸν κόλπον [...] καὶ Ἐρατοσθένης ἐν γ' Γεωγραφουμένων φησί· «μετὰ Ἰλλυριοὺς Νεσταῖοι, καθ' οὓς νῆσος Φάρος, Παρίων ἄποικος».

Ir nestajus: Skilakas sako, kad nestajai yra Ilyrijos tauta; nuo jų jūros kelias palei krantą veda į įlanką. [...] Ir Eratostenas sako *Žemės aprašymo* trečioje knygoje: „už ilyrų [gyvena] nestajai, o priešais juos [stūkso] Faro sala, pariečių kolonija“.

⁵² Philip Kaplan, *op. cit.*, kom. F8.

Komentaras F9. Omenyje turimas Pseudo-Skilakas. Nors mus pasiekusioje Pseudo-Skilako periplo versijoje nestajai su ilyrais tiesiogiai tapatinami nėra, tai galėjo būti tiesiog loginė scholiasto išvada, kadangi nestajus Pseudo-Skilakas mini tarp ilyrų ir manų, kurie apibūdinami kaip ilyrai. Kita vertus, Apolonijaus Rodiečio scholijos autorius galėjo naudoti kitą teksto variantą. Tai taip pat galėjo būti ir elementari atminties klaida⁵³.

F10. Apolonijo Rodiečio scholija (I a. pr. Kr. – II a.), 1.1177–1178a

Κιανίδος ἦθεα γαίης / ἀμφ' Ἄργανθώνειον ὄρος προχοάς τε Κίοιο. τοὺς μὲν εὐξείνως Μυσοὶ [...] δειδέχατ', ἐνναέται κείνης χθονός [...].

περιφραστικῶς τὴν Κίον. ἔστι δὲ πόλις Μυσίας ἀπὸ Κίου τοῦ ἀφηγησαμένου τῆς Μιλησίων ἀποικίας, ὡς ἱστορεῖ Ἀριστοτέλης ἐν Κιανῶν πολιτείαι. κατώικησαν δὲ αὐτὴν πρῶτον Μυσοί, ἔπειτα Κᾶρες, τρίτον Μιλήσιοι. καὶ ποταμὸς δὲ ἔστιν οὕτως ὀνομαζόμενος, τὴν πόλιν περιγέων, οὗ μνημονεύει Σκύλαξ ὁ Καρυανδεύς.

Tokiu dienos metu jie pasiekė kijiečių žemę, / Argantonėjo kalną ir Kijo žiotis. Svetingai / Juos, taikius ateivius, sutiko vietiniai misai, / Tos srities šeimininkai [...].⁵⁴

Netiesiogiai [kalba apie] Kiją. Tai Misijos polis, pavadintas pagal Kiją, vadovavusį miletiečių kolonijos steigimo ekspedicijai, kaip teigia Aristotelis *Kijaniečių santvarkoje*. Jį pirma apgyvendino misai, tada karai, treči miletiečiai. O upė yra taip pavadinta, nes teka aplink polį – tai mini Skilakas Karijandietis.

Komentaras F10. Tai taip pat yra nuoroda į Pseudo-Skilako perioplą. Apolonijo Rodiečio scholiastas tiksliai perteikia Pseudo-Skilako informaciją apie Kijo salą. Pseudo-Skilakas nemini, kad upė yra pavadinta pagal miestą, tačiau tai galėjo būti loginė scholiasto ekstrapoliacija⁵⁵.

⁵³ *Ibid.*, kom. F9.

⁵⁴ Vertė Audronė Kudulytė-Kairienė.

⁵⁵ *Ibid.*, kom. F10.

F11. Strabonas (I a. pr. Kr. – I a.), 12.4.8

ὅτι δ' ἦν κατοικία Μυσῶν ἢ Βιθυνία πρῶτον μαρτυρήσει Σκύλαξ ὁ Καρυανδεὺς φήσας περιουκεῖν τὴν Ἀσκανίαν λίμνην Φρύγας καὶ Μυσούς, ἔπειτα Διονύσιος ὁ τὰς Κτίσεις συγγράψας [...] ὃ τε Εὐφορίων [...] καὶ ὁ Αἰτωλὸς Ἀλέξανδρος [...] τὸ αὐτὸ ἐκμαρτυροῦσιν, οὐδαμοῦ τῆς Ἀσκανίας λίμνης εὐρισκομένης ἀλλ' ἐνταῦθα μόνον.

Kad Bitinija buvo misų gyvenvietė, pirmasis bus pasakęs Skilakas Karijandietis, teigęs, jog misai ir frigai gyvena aplink Askanijos ežerą. Tuo tarpu Dionisijas, parašęs *Gyvenvietes*, [...] ir Euforijonas [...] bei Aleksandaras Aitolas [...] tvirtina, kad Askanijos ežeras neaptinkamas niekur kitur, kaip tik ten.

F12. Strabonas (I a. pr. Kr. – I a.), 13.1.4

εὐθὺς γὰρ ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν Προποντίδα τόπων ὁ μὲν Ὅμηρος ἀπὸ Αἰσῆπου τὴν ἀρχὴν ποιεῖται τῆς Τρωάδος· Εὐδοξος δὲ ἀπὸ Πριάπου καὶ Ἀρτάκης [...] συστέλλων ἐπ' ἔλαττον τοὺς ὅρους· Δαμάστης δ' ἔτι μᾶλλον συστέλλει, ἀπὸ Παρίου [...] Χάρων δ' ὁ Λαμψακηνὸς τριακοσίους ἄλλους ἀφαιρεῖ σταδίους, ἀπὸ Πρακτίου ἀρχόμενος [...] Σκύλαξ δὲ ὁ Καρυανδεὺς ἀπὸ Ἀβύδου ἄρχεται· ὁμοίως δὲ τὴν Αἰολίδα Ἐφορος μὲν λέγει ἀπὸ Ἀβύδου μέχρι Κύμης· ἄλλοι δ' ἄλλως.

Pavyzdžiui, kalbant apie vietas palei Propontidę, Homeras Troadės pradžia brėžia nuo Aisepo upės. Eudoksas – nuo Priapo ir Artakės [...], sumažindamas jos ribas. Damastas jas dar labiau sumažina, [Troadės pradžia vesdamas] nuo Parijo. [...] O Charonas Lampsakietis atima dar tris šimtus stadijų, nustatydamas jos pradžia nuo Praktijo. [...] Tuo tarpu Skilakas Karijandietis [Troadės pradžia brėžia] nuo Abido. Panašiai ir Eforas sako, kad Ajolidė drikiasi nuo Abido iki Kimės, nors kiti sako kitaip.

Komentaras F11–12. Panašu, kad čia Strabonas referuoja į Pseudo-Skilaką⁵⁶. Šiuo metu turimomis žiniomis Skilakas po Troadę nekeliavo ir jos neaprašė.

⁵⁶ *Ibid.*, kom. F11–12.

F13. Konstantinas VII Purpurinis (X a.), *De thematibus* 1.2

τὸ θέμα τὸ καλούμενον Ἀρμενιακὸν οὐ κύριον ἔχει τὸ ὄνομα, οὐδὲ ἀρχαία τις ἐστὶν ἢ τούτου προσηγορία [...] οὔτε γὰρ Στράβων τῆς τοιαύτης ὀνομασίας ἐμνήσθη [...] οὔτε Μένιππος ὁ τοὺς σταδιασμοὺς τῆς ὅλης κατοικουμένης ἀπογραψάμενος οὔτε μὴν Σκύλαξ ὁ Καρυανδηνός, οὔτε Πausanίας οὔτε ἄλλος τις τῶν ἱστορίας γεγραφότων.

Ši apskritis, vadinama Armėnija (Ἀρμενιακὸν), neturi pagrįsto vardo, o jos pavadinimas nėra kažin koks senovinis. [...] Juk nei Strabonas tokio pavadinimo neminėjo, [...] nei Menipas, apgyvendinto pasaulio išmatavimų surašinėtojas, nei Skilakas Karijandietis, nei Pausanijas, nei kas kitas iš tyrinėtojų.

Komentaras F13. Šioje ištraukoje Konstantinas VII Purpurinis įrodinėja, kad pavadinimas „Armėnija“, klasikinių autorių įprastai vartotas karalystei rytų Anatolijoje pavadinti, administraciniam teritorijos vienetui centrinėje šiaurės Anatolijoje pavadinti pradėtas vartoti visai neseniai. Iš tiesų ją VII a. įsteigė Bizantijos imperatorius Heraklėjas⁵⁷. Ar Konstantinas VII Purpurinis turi omenyje Skilako iš Karijandos, ar Pseudo-Skilako periplą – neaišku.

EVIDENCE AND FRAGMENTS BY SCYLAX OF KARYANDA (BNJ 709)

Summary

Toward the end of the sixth century BCE, Scylax, originally from Karyanda, a polis on the south-western coast of Anatolia, was commissioned by the Persian king Darius I to undertake an exploratory voyage along the Indus River. Attributed to Scylax, *Periplus* is believed to be the result of this (possibly reconnaissance) mission and constitutes the earliest known Greek source of information about India, understood at the time as the region surrounding the Indus Valley. This publication presents a selection of fragments either attributed to Scylax of Karyanda, a traveller of the late sixth century BCE, or referring in various ways to his life, writings, voyage, and his geographical account (*Periplus*). The fragments are presented in their original Ancient Greek alongside their Lithuanian translation. An introduction and commentary, drawing on the most relevant scholarship of both past and present centuries, accompany the texts. The introduction outlines

⁵⁷ *Ibid.*, kom. F13.

the known biographical details of Scylax of Karyanda. The commentary analyses the information provided in the fragments, their reliability, and authorship (some of them are attributed to the so-called Pseudo-Scylax or to other authors) and examines how the image of India is constructed within the text. In addition, it considers how this image reflects broader patterns in Greek ethnological thought and collective representations of India and other remote regions at the turn of the sixth–fifth centuries BCE. Finally, the reception and influence of Scylax in later geographical and ethnographic traditions are also discussed.

JONO TOTORAIČIO MIC LAIŠKAI ZENONUI IVINSKIUI

Profesoriaus Jono Totoraičio MIC (1872–1941) susirašinėjimas su savo auklėtiniu Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultete Zenonu Ivinskiu (1908–1971) prasidėjo 1930 m., kai šis rengėsi rašyti daktaro disertaciją apie Lietuvos valstiečių padėtį XVIII a. 1932 m. Ivinskis Berlyno universitete apgynė daktaro disertaciją *Lietuvos valstiečių luomo istorija: nuo seniausių laikų iki XVI a. pradžios*, kuri buvo publikuota 1933 m. Habilitacijos darbą *Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje XVI a. pusėje* Ivinskis parašė remdamasis medžiaga, surinkta Prūsų valstybiniame slaptajame archyve Berlyne ir Dancigo archyvuose, kurį apgynė Vytauto Didžiojo universitete 1933 m. 1935 m. Ivinskiui buvo suteiktas Vytauto Didžiojo universiteto docento vardas, 1940 m. – profesoriaus vardas. Dėstė Lietuvos istoriją, jos šaltinius ir istorinę geografiją.

Didžioji publikuojamų laiškų dalis Totoraičio rašyta iš Romos, kur jis 1938 ir 1939 m. dirbo Vatikano archyve. Į Vatikaną jis vyko jau atleistas dėl amžiaus (sukako 65 m.) iš Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyriaus istorijos profesoriaus pareigų. Totoraitis buvo tarp pirmųjų Lietuvos istorikų profesionalų, dirbusių Vatikano archyve. Tačiau reikia paminėti aplinkybę, kad į Vatikaną jis vyko ne savo noru, o marijonų vienuolijos, kurios nariu buvo, vyresnybės paliepiamu. Tai aki-vaizdžiai paliudija jo laiškas Londono lietuvių Šv. Kazimiero bažnyčioje dirbusiam marijonui Kazimierui Aloyzui Matulaičiui. Laiške rašoma:

Mano išvažiavimas iš Marijampolės buvo man skaudus. Išbuvau ten 20 metų ne rankas sudėjęs, bet nuolat dirbdamas, vis skubindamasis, be paliovos jėgas tempdamas, kad tik daugiau ką padaryčiau. Nežinau ar čia buvo koks svarbesnis darbas įvykdytas be mano prisidėjimo ar bent pritarimo. Mano pastangos ir rūpesčiai čia tik buvo paskendę. Mano širdis čia tik jautėsi rami ir laiminga. Mano geidavimai ir svajonės galėjo nurimti tik Marijampolės darbuose ir vienuolyno ateities sumanymuose. Mano siela galėdavo džiaugtis tik Marijampolės vienuolyno įstaigomis ir grožybėmis. Mano minčių penas buvo mūsų bibliotekoje. Mano praeitės tyrinėjimų sritis tai žemė, kurios širdis yra Marijampolė. Niekur iš Marijampolės išvažiuoti nenorėdavau, o jei retkarčiais kur

būdavau išvykęs man ilgu būdavo ir norėdavau greit namo grįžti. Buvau įsitikinęs, kad Marijampolės vienuolynas tai pastovūs mano namai, iš kurių mane tik giltinė išvers. Išėjo visai kitaip. Gavęs įsakymą vykti į Romą, pasijutau kad man Marijampolėje vietos nėra, ne tik čia, bet ir Lietuvoje. Ėmiau jaustis kaip paukštis ore beskraidas, kuriam Lietuvoje ant žemės nusileisti ir ilsėtis nevalia. Taigi, kad ir labiausiai nenorėtum eik ir skubink ten, kur įsakyta, ne kur širdis traukia.¹

Nežiūrint tokių nuotaikų, atvykęs į Romą Totoraitis greitai įsitraukė į darbą Vatikano archyve.

Dirbdamas Vatikano archyve Totoraitis daugiausia dėmesio skyrė Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų XVI–XVIII a. dokumentams. Prieti prie XIX a. dokumentų nepavyko. Pirmiausia norėjo surasti ir nusirašyti Žemaičių vyskupų pranešimus Šventajam Sostui. Žemaičių vyskupų reliacijose tikėjosi rasti žinių apie Zanavykijos bažnyčias, kurios praverstų rašant rimtą Zanavykų krašto istoriją. Tačiau tokios medžiagos rado nedaug. Viename laiške Ivinskiui nurodė, kurių Žemaičių vyskupų reliacijas nusirašė. Po kiek laiko perėjo prie Vilniaus vyskupų pranešimų. Tyrinėjo Vilniaus vyskupijos XVII–XVIII a. pranešimus ir visus juos gavo nusifotografuoti; iš viso susidarė 160 puslapių. Toliau peržiūrėjo *Processus consistoriales* bylas apie Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų kandidatų į vyskopus tyrimus. Šią medžiagą taip pat gavo nusifotografuoti; tai atliko 1938 m. išvykos metu. 1939 m. toliau tyrinėjo Vatikano archyvo dokumentus, ruošė publikacijas iš surastos medžiagos, parašė pranešimą apie lenkų išspausdintus Vatikano archyvo dokumentus, kurį nusiuntė Ivinskiui, kad būtų perskaitytas Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavime².

Publikuojami devyni Jono Totoraičio laiškai Zenonui Ivinskiui, saugomi Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyriuje (f. 29, b. 1234). Publikacijos pabaigoje teikiamas Ivinskio laiškas, kuriame atsakoma į Totoraičio dviejuose laiškuose iškeltus klausimus. Šis laiškas saugomas Lietuvos centriniame valstybės archyve (f. 1674, ap. 3, b. 3, l. 7–7v). Skelbiamų laiškų rašyba ir skyryba nekeista.

Parengė Algimantas Katilius

¹ Jono Totoraičio MIC laiškas Kazimierui Aloyzui Matulaičiui MIC, 1938-04-12, in: *Londono Šv. Kazimiero parapijos archyvas*, f. 2, b. 11, lapai nenumuruoti.

² Plačiau apie Totoraičio darbą Vatikano archyve žr. Algimantas Katilius, *Jonas Totoraitis MIC: biografija ir veikla*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 177–193.

I. JONO TOTORAČIO MIC LAIŠKAS ZENONUI IVINSKIUI,
MARIJAMPOLĖ, 1930-03-16Garbus Tamsta,¹

Džiaugiuosi, kad Jums pasisekė padaryti pažangos ir dar labiau, kad rengiatės rašyti disertaciją ir kad esate nusižiūrėję temą. Apie Lietuvos valstiečių padėtį XVIII š., man rodos, nebūtų per sunku parašyti, nors darbo ir nemažai reikės. Vienos archeografinės komisijos leidinių nebus gana. Reikės susirankioti visą literatūrą apie tą klausimą, ką yra rašę rusai, lenkai ir kiti. Be sunkenybių neapsieisite, bet dėl jų nenuleiskite rankų. Tas dalykas privers Jus įsigilinti į to laiko Lietuvos santykius ir padėtį. Berašydami išmoksite praktikoje ir istorijos metodus ir pačią istoriją tyrinėti ir rašyti. Stokite į darbą drąsiai ir neatleiskite, iki kas reikia bus padaryta.

Geidžiu Jums ištvermės ir pasisekimo.

Su aukšta pagarba
K[un]. J. Totoraitis

Marijampolė

16 kovo 1930

P.S. Kur geriau būtų Jums vykti kitą semestrą, aš nieko tikro negaliu pasakyti.

II. JONO TOTORAČIO MIC LAIŠKAS ZENONUI IVINSKIUI,
MARIJAMPOLĖ, 1935-06-28

Marijampolė 28.VI.1935

Didžiai Gerbiamas Pone Profesoriau,

Abu Jūsų raštu skaičiau atsidėjęs. Visi tvirtinimai atrodo smulkiai pagrįsti ir įrodyti. Jie man daro labai gerą įspūdį. Su nuomonėmis abiejuose išreikštose aš sutinku. Bet pastabą norėčiau pridėti apie Kęstučio mirtį. Tegu išreikštoji Jūsų nuomonė būtų ir tikra, tačiau jo mirties neaiškumą būtų gal

¹ Įrašas lapo kampe: *Gauta 1930-III-20.*

reikėję gal kiek kitaip pasakyti. Baigdami Jūs dedate Vygando² žodžius: Sed quomodo obierit, nemo unquam cognovit³. Prie tų žodžių būtų reikėję pridėti šiokią pastabą, švelninančią jų griežtumą. Tie griežti žodžiai kelia visai priešingą tam teigimui mintį, taip kaip ir lenkų aiškinimas, kad tai esanti amžinai neaiškinta paslaptis.

Antrame rašte aš norėčiau, kad pastabos (už naujoviškas autoriaus mintis leidėjai atsakomybę palieka jam pačiam) visai nebūtų. Jogaila gal būti ir nemalonus, kad padarė uniją su Lenkija, bet tie kaltinimai, kurie jam yra dabar prikišami, yra per daug neistoriški. Aš linkstu prie Jūsų nuomonės.

Dėkodamas už meilingą Jūsų dovaną ir džiaugdamasis gražiais Jūsų raštais liekuosi su tikra pagarba.

K[un]. J. Totoraitis

III. JONO TOTORAIČIO MIC LAIŠKAS ZENONUI IVINSKIUI, MARIJAMPOLĖ, 1937-06-07

Ponui Prof. Z. Ivinskiui⁴

Didžiai Gerbiamas Pone Profesoriau,

Siunčiu Jums p. Juknevičiaus⁵ diplominį darbą. Perskaičiau jį. Gal kai kuriuos dalykus būtų galėjęs ryškiau iškelti. Aš siūlyčiau laipsnį gerai, žinoma, jei Jūs sutiktumėte. Jis man sakė, jam esą svarbu, kad jis, iki užsibaigs mokslo metai, galėtų gauti diplomą.

Prie to galiu dar pranešti, kad prieš kelias dienas gavau *Kwartalnik Historyczny*⁶ 1934 ir 1935 m. Jei Jums kas bus reikalinga, mielai noru prisiųsiu.

Su aukšta pagarba.

K[un]. J. Totoraitis

Marijampolė

7.VI.1937

² Vygandas Magdeburgietis (apie 1365–1409) – Vokiečių ordino diplomatas Prūsijoje, eilėmis parašė Prūsijos kroniką.

³ Bet kaip mirė, niekas niekada nesužinojo (*lot.*).

⁴ Užrašyta kairiajame lapo krašte.

⁵ Apie šį asmenį duomenų neturime.

⁶ 1887 m. įkurtas lenkų istorinis žurnalas, leidžiamas iki šiol.

IV. JONO TOTORAIČIO MIC LAIŠKAS ZENONUI IVINSKIUI,
ROMA, 1938-04-21

Roma, Via Corsica 1
21.IV.1938

Didžiai Gerbiamas Pone Profesoriau,

Džiaugdamasis galiu pranešti, kad šiandien [neaiškus žodis] lengvai įsigavau į V.[atikano] archyvą. Kun. Rėklaitis⁷, Marijonų Kongregacijos Procurator Generalis, mane pristatė Archyvo vedėjui. Tas liepė parašyti bilietą, su kuriuo aš visada įeisiu, ir nusivedęs į Indeksų folijantų kambarį, paėmė tris folijantus, atvertė visuose trijuose, nuo kur aš turiu pradėti ir aš užsirašiau į 10 registų. Pas jėzuitus dar nebuvo. Smulkiau parašysiu kitą kartą.

Su pagarba k[un]. J. Totoraitis
Jo Malonybei
P. Z. Ivinskiui, Profesorui

Višinskio g. 32a
Kaunas
Lituania

V. JONO TOTORAIČIO MIC LAIŠKAS ZENONUI IVINSKIUI,
ROMA, 1938-05-01

Roma, Via Corsica 1. 1.V.1938

Didžiai Gerbiamas Pone Profesoriau,

Žadėjau Jums parašyti, kaip aš įėjau į Vatikano Archyvą. Ketvirtadienį po Velykų su k[un]. Rėklaičiu, mūsų kongregacijos Generaliu Prokuratorium Romoje, nuvažiavau į Vatikaną. Man nereikėjo rūpintis, kaip aš surasiu. Mano vadovas nusivedė mane per gražų kiemą (Belvedere) ir iš jo laiptais aukštyn į kitą mažesnę kiemą, kurį perėję, įėjova į archyvą. Pirmame kambaryje oficialistas pasakė, kad Archyvo vedėjas esąs salėje, kur dirba

⁷ Kazimieras Rėklaitis (1887–1962) – marijonas, filosofijos ir teologijos mokslų daktaras. Į marijonų vienuoliją įstojo 1918 m. 1925 m. buvo pakviestas į Romą, kur Marijonų namuose buvo sekretoriumi, generaliniu prokuratoriumi, ekonomu, namų vyresnioju ir dvasios tėvu.

istorikai. Įėjova į salę, kur abiem pusėm yra daug suolų. Juose sėdi jauni ir seni vyrai, kunigai ir nekunigai, kiekvienas prieš save turi ant tam tikro pulpito storą foliantą, iš kurio rašo arba skaito. Ties viduriu salėje prie sienos kiek aukštesnėje už suolus katedroje sėdi archyvo vedėjas ir žiūri taip pat į storą foliantą. Kun. Rėklaitis priėjęs jam išaiškino mano norą dirbti tame archyve. Jis pakilęs sako: Andiamo⁸ ir su juo nuėjome į kitą salės galą, kur sėdi du oficialistai. Vienam jų jis liepė parašyti man bilietą, su kuriuo aš visada galėsiu įeiti į tą salę. Paskui jis nusivedė mudu į šalia esantį kambarį, kur prie sienų lentynose sudėti stori foliantai indeksai. Vieną jų jis paėmęs padėjo ant stalo, atvertė ir man parodė. Aš žiūriu į tą, o jis kitą ištraukęs atvertė ir vėl su pirštu rodo. Taip pat ir trečią. Juodu išėjo. Aš likęs užsirašiau tuos foliantus. Pirmas 31 Vescovi Schedario Garampi 61; jame man parodė, kur prasideda žinios apie Žemaičių ar Medininkų vyskupiją. Antra knyga 11 Miscelan[ea?] 1^a Schedario Garampi 78 apačioje Indice 522, iš to tuoju užsirašiau 5 numerius: 1. Lituani ad unitatem X[ristia]nae fidei venire cupientes⁹. [versus] III rg. 2. 1349 Kersbutis et alii duces Lituanie paganorum errores relinquunt: regium titulus eis promittitur¹⁰. Bull. I. 62 p. 00scr. Es9. 3. De concordiiis initis inter Poloniae reges et duces Lituanie¹¹. A.A. Arm. [ario] X. caps. 1 n° 4. 4. De Poloniae equitibus deletis a Lithuanis et Pruthenis saec. XIII.¹² Arm. XI. Cap.7. n° 16. 5. Fr.[ater] Barth[olomaeus] de Boemia ord.[inis] min.[orum] praed.[icatore] contra [?] Lituano commendatur et¹³ 4 m. 308. Tas viskas 200 puslapyje.

Trečias Foliantas L. M.64 Indice 164 atverstoje ir parodytoje vietoje 105 lape: Lituania Privilegium Vladislai Regis super libertate cleri Lituaniae Fer.[ia] 6 post diem ciner.[um] 1377¹⁴.

Antrą, trečią ir ketvirtą dieną išsirašiau iš pirmo folianto visus nurodymus apie Žemaičių vyskopus, viso 146 numerius. Vėliausia žinia: Varsaviae 15 Febr.[uarii] 1762 nominat[io] ad Ep[iscop]at[um] Samogitien[sem]

⁸ Eime (*it.*).

⁹ Lietuviai, trokštantys ateiti į krikščioniško tikėjimo vienybę (*lot.*).

¹⁰ Kęstutis (?) ir kiti Lietuvos pagonių kunigaikščiai pagonių paklydimus palieka; jiems žadamas karalių titulas (*lot.*).

¹¹ Apie sudarytas sąjungas tarp Lenkijos karalių ir Lietuvos kunigaikščių (*lot.*).

¹² Apie Lenkijos riterius, nukautus lietuvių ir prūsų XIII a. (*lot.*).

¹³ Brolis Baltramiejus iš Bohemijos (Baltramiejus Prahieškis) iš mažesniųjų brolių [pranciškonų] ordino, pamokslininkas, apie lietuvių (*lot.*).

¹⁴ Lietuva. Karaliaus Vladislovo [Jogailos] privilegija dėl Lietuvos dvasininkijos laisvės. 1377 m. penktadienį po Pelenų dienos (*lot.*).

vac.[antem] p[er] ob.[itum] Antonii Tyszkiewicz. Joannes Łopacinski Scholasticus Cathedr.[alis] Vilnen[sis] I. [?] 3, nominat.[us] p. 120¹⁵.

Baigęs rašyti tuos nurodymus su kun. Rėklaičiu nuvažiavau pas T. Jezuitą Kleintjens'ą¹⁶ su Jūsų knyga ir laišku. Jis man daug papasakojo apie archyvą ir kitą dieną parodė, kur galima rasti reikalinga informacija ir apie patį archyvą, apie lenkų ir latvių darbus, nusivedė į šalia esančią biblioteką į lenkų ir latvių skyrių, kur yra Arbuzovo¹⁷, R. Arbeitsbericht, Livl. Urkundenbuch ir kt. ir daug lenkų šaltinių leidinių ir istorinės literatūros, nusivedė, kur yra ilga eilė katalogų spintų, kur labai ilgoje salėje prie stalų daug įvairių žmonių yra berašančių ir beskaitančių. Jis man patarė žiūrėti, kas yra Nunciatūroje di Polonia ir rašyti lotyniškų ir lenkiškų tekstus, kurie nėra lenkų išleisti, o jis pats imsiąs itališkus tekstus, tik turėčiau vartydamas pažymėti tai, kas yra apie Lietuvą. Aš beveik apsiėmiau. Jis patarė pradėti nuo 9 tomų (iš viso esą į 600). Aš jau varčiau 16-tą, kur radau v. Giedraičio¹⁸ laišką ir šiek tiek iš jo išsirašiau. Tuo tarpu tą nuncijatūrą atidedu tolesniam laikui. Tuo tarpu pagal minėtuosius Garampio nurodymus ieškau žemaičių vyskupų laiškų; kas man tinka, pasižymiu; du v. Mikalojaus Paco¹⁹ laiškų iš 1610 ir 1614 m. išsirašiau ištisai. Bibliotekoje in Annalibus Camaldulensibus VIII tome radau įkūrimą Pažaislio ir Vygrių vienuolynų. Kasdien archyve esu nuo 8.15 iki baigiantis 12 val. Kun. Kleintjens'as parašė Jums laišką, davė savo vieną knygą ir įteikė k[un]. Reklaičiui, kad jis per ką nors, gal per k[un]. Ylą²⁰, Jums pristatytų. Man Jūsų rekomendacija buvo labai naudinga ir už ją Jums reiškiu širdingą padėką. Jis mane įvedė į tuos dalykus, kurie pradedančiam yra žinotini. Man rūpi rasti Ž.[emaičių] vyskupo vyskupų reliacijos ar pranešimai apie vyskupijos stovį Šv. Sostui. Bet iki šiol dar neradau nė vieno. Geidžiu Jums viso labo

su tikra pagarba k[un]. J. Totoraitis

¹⁵ Varšuvoje, 1762 m. vasario 15 d. nominacija į likusią be ganytojo Žemaičių vyskupiją po Antano Tiškevičiaus mirties. Jonas Lopacinski, Vilniaus katedros scholastikas, ... [?], nominatas ... [?] (*lot.*).

¹⁶ Jean Chrétien Joseph Kleintjens (1876–1950) – olandų jėzuitas, istorikas. 1937 m. lankėsi Kaune, dirbo bibliotekose. Paskelbė straipsnių *Židinyje* ir *Athenaeum*.

¹⁷ Leonidas Arbuzovas (1848–1912) – Latvijos vokiečių istorikas.

¹⁸ Merkelis Giedraitis (1536–1609) – Žemaičių vyskupijos vyskupas nuo 1575 m.

¹⁹ Mikalojus Pacas (1570–1624) – Žemaičių vyskupijos vyskupas 1610–1618 m. Dėl sveikatos atsisakė vyskupo sosto ir išvyko į Italiją.

²⁰ Stasys Yla (1908–1983) – kunigas, rašytojas, Lietuvių katalikų mokslo akademijos akademikas.

VI. JONO TOTORAIČIO MIC LAIŠKAS ZENONUI IVINSKIUI,
ROMA, 1938-05-09

Roma, Via Corsica 1. 9.V.1938

Didžiai Gerbiamas Pone Profesoriau,

Vatikano Archyve šiandien suėjau Jezuitą T. Kleintjens'ą. Jis man pasakojo, ką jis radęs archyve apie Lietuvą. Jis padaręs sąrašą rankraščių apie Lietuvą, esančių skyriuje vadinamame Fondo Garampi. Išspausdintai būtų kokia 50–60 puslapių. Jeigu Ateneumas, ar kuris kitas laikraštis apsiimtų spausti, jis mielų noru savo rankraštį nusiųstų į Kauną. Tokį pat sąrašą jis buvo padaręs ir Latvijos dalykų. Rygoje jam tai išspaudė. Aš jo klausiau, ar ten jis dėjo ką nors apie Lietuvą. Sakėsi Lietuvos dalykus jis skyrium užsirašęs ir dar nieko spaudoje negarsinęs. Tas jo sąrašas būtų naudingas kiekvienam lietuviui istorikui, kurs kada nors važiuos į Rymą ieškoti žinių apie Lietuvą. Jis galėtų atsiųsti spausti dar ir kitą dalyką. Viename dideliame Foliante pavadintame: Inventarium Archivi Regni Poloniae in arce Cracoviensi existens Indice 227; parašytas 1682 (nepamenu gal ir 1582), jame yra 20 puslapių apie Lietuvą. Ar apsiimtų tą spausti Ateneumas ar kitas laikraštis. – Jis suradęs dar Vitae patrum Jesuitarum Lituanorum²¹, būtų 30 puslapių spaudos. Čia esą žinių apie papročius. Ir tą duotų spausti. – Visi tie dalykai rašyti lotyniškai. Jeigu apsiimtų spausti, prašyčiau man keliais žodžiais tai pranešti. Tos žinios jis laukia. Jis manęs klausė, ar Jūs būsite jau gavę laišką ir knygą, kurią jis įdavė k[un]. Reklaičiui. Turėjo Jums tai parvežti k[un]. Grauslys²², ar kitas kunigas.

Aš jau trečia diena vartau 9-tą tomą Nunziatura di Polonia. Žinios jame iš laiko po pabėgimo iš Lenkijos Kar.[aliaus] Henriko Valezo²³. Išsirašiau vieną ypatingą žinią apie lietuvius iš vieno laiško 4.VI.1575, kur kalbama Stęžycos seimą.

In senatoribus et equitibus maxima est de Rege dissensio, longeque diversa studia: quod si Piastum expectant vel Moschum, illi vero Caesarem. Sunt alii qui Regi adventum, vel saltem ipsius legatos Bellogurdum et Bibrache exspectandos censent, quorum primos obtinet Archiepiscopus.

²¹ Lietuvių tėvų jėzuitų gyvenimai (*lot.*).

²² Steponas Grauslys (1918–1994) – bernardinai, nuo 1937 m. studijavo teologiją Popiežiškajame Romos Šv. Antano pranciškonų universitete.

²³ Henrikas Valua (1551–1589) – 1573–1574 m. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis, 1574–1589 m. Prancūzijos karalius.

Lituani Moschum detestantur peius diabolo, Caesarem optant. Prussi per literas declararunt Regem se habere et ideo in alterius electionem non consentire...²⁴ 8 lapas.

Aš noriu prieiti prie Relationes episcoporum Samogitiensium²⁵. Jos yra Archyve Congregationis Consilii²⁶. Reikės įteikti ypatingą prašymą. Tikiuosi, kad leidimą gausiu. Manau ten rasti mano reikalui įdomesnių dalykų.

Geidžiu Jums viso labo

Su pagarba ir meile

K[un]. J. Totoraitis

VII. JONO TOTORAČIO MIC LAIŠKAS ZENONUI IVINSKIUI, ROMA, 1938-05-31

Roma, Via Corsica 1. 31.V.1938.

Didžiai Gerbiamas Pone Profesoriau,

Labai dėkui už laišką, kurio ir aš ir T. Kleintjens'as išsiilgdami laukėme. T. Kleintjensui sakiau, kad abi redakcijos apsiimtų spausti. Jis pats sąrašą lietuviškų dalykų esančiuje skyriuje Fondo Garampi mano spausti Praeityje, taip pat ir tai, kas yra apie Lietuvą minėtajame Inventarium. Jis pats tuodu rankraščiu ketina siųsti p. prof. Janulaičiui²⁷. Vitae Patrum Jesuitarum Lituanorum²⁸ leidžia man siųsti „Athenaeumo“ redakcijai arba Jums, kad jai įduotumėte. Aš Jums tuojau tą rankraštį išsiųsiu ir prašysiu įteikti „Athenaeumui“.

Klausiau jo ir apie Tarkvinijaus Pekulo²⁹ Žemaičių vizitaciją 1579 m. Sakėsi, kad tą rankraštį turėjęs jau rankose, bet dabar neatsimenąs, kur jį radęs.

²⁴ Tarp senatorių ir riterių yra didžiausias nesutarimas dėl karaliaus ir daug įvairių siekių: jei [vieni] deda viltis į Piastą ar Maskvėną, tai kiti į Imperatorių. Yra tokių, kurie mano, kad reikia sulaukti karaliaus ar bent jau jo pasiuntinių Belogurdo ir Bibrachės atėjimo; jų pirmuosius palaiko arkivyskupas. Lietuviai Maskvėną keikia labiau už velnią, pageidauja imperatoriaus. Prūsai raštais paskelbė turį karalių ir todėl kito elektijos nepalaiko (*lot.*).

²⁵ Žemaičių vyskupų reliacijų (*lot.*).

²⁶ Susirinkimo kongregacijos (dab. Dvasininkijos dikasterijos).

²⁷ Augustinas Janulaitis (1878–1950) – teisininkas, istorikas, profesorius, Lietuvos istorijos draugijos leidinio *Praeitis* redaktorius.

²⁸ Lietuvių tėvų jėzuitų gyvenimai (*lot.*).

²⁹ Tarkvinijus Pekulas, įgaliotas popiežiaus Grigaliaus XIII, 1579 m. vizitavo Žemaičių vyskupiją.

Žadėjo ieškoti ir nukopijavęs Jums atsiųsti. Kaip tai greitai galės būti, jis nežino. Jei jis jį radęs nenorėtų rašyti ir man parodytų, aš duosiu nufotografuoti ir atsiųsiu. T. Kleintjens pasakojo, kad jis radęs gana daug žinių apie latvių pagonystę ir pagoniškus jų papročius. Aš apie lietuvių pagonystę nieko dar nėsu užėjęs.

Jus interesuoja ekonominiai santykiai XVI š. Viena tokį dalyką užėjau. Bevartydamas 9-tą tomą di Nunziatura di Polonia, kur yra daug dokumentų apie Lietuvos prijungimą, pastebėjau, kad pirmas straipsnis apie tai yra Descriptio totius Livoniae – arces³⁰ – pilių išskaičiavimas pusl. 315r., o antaras tai Commoda receptae Livoniae³¹ p. 319–32, kokia nauda būtų Lenkų karaliui prisijungus Livoniją – aiškinama patogi Livonijos ir jos uostų padėtis prekybos atžvilgiu. Jei jis Jums įdomus, galėsiu duoti nufotografuoti.

P. Ruginienė³², kai atvažiuos, padėsiu kiek galiu. Duosiu jai savo rankraštį, kur sužymėjau viską, kas yra Garampio Fonde apie Žemaičių vyskupiją.

Turbūt Jums esu minėjęs, kad rašausi Žemaičių vyskupų reliacijas XVII ir XVIII š. Rašau kasdien nuo 8 iki 12,3 v., tai yra, kol Archyvas atdaras. Štai kiek esu nusirašęs:

1. 1625.6.I. Stanislai Kisska³³ relatio
2. 1646.15.VIII. Georgii Tyszkiewicz³⁴ „tos nerašiau, nukopijavęs ją yra užpernai k[un]. Vaišnora, ją daviau spausti „Tiesos Keliui“.
3. 1664.30.IX. Vornis Alexsandri Sapiega³⁵ relatio nusirašiau.
4. 1748 Antonii Tyszkiewicz³⁶ [relatio], tos nerašiau, nes ji jau yra išspausa viename Lietuvos žurnale.
5. 1755.10.II. Antonii Tyszkiewicz relatio – jau turiu nufotografuotą.
6. 1761.7³⁷ Kal. Aprilis Ant. Tyszkiewicz „nusirašiau.

³⁰ Visos Livonijos aprašymas. Pilys (*lot.*).

³¹ Perimtos Livonijos privalumai (*lot.*).

³² Marija Andziulytė-Ruginienė (1896–1973) – istorikė, pirmoji istorijos mokslų daktarė moteris Lietuvoje.

³³ Stanislovas Kiška (1584–1626) – Žemaičių vyskupijos vyskupas nuo 1618 m.

³⁴ Jurgis Tiškevičius (1596–1656) – Žemaičių vyskupijos vyskupas 1633–1649 m., Vilniaus vyskupas 1649–1656 m.

³⁵ Aleksandras Kazimieras Sapiega (1624–1671) – Žemaičių vyskupijos vyskupas 1659–1667 m., Vilniaus vyskupas 1667–1671 m.

³⁶ Antanas Domininkas Tiškevičius (1692–1762) – Žemaičių vyskupijos vyskupas nuo 1740 m.

³⁷ 7 taisyta iš 18

7. 1767.14.III. Olsiadis Joannis Lopacinski³⁸ „rašiau ją 8 dienas.

8. 1773 “ “ tą dabar rašau.

Prie tų reliacijų yra dar pridėta laiškų, kurių kai kuriuos nusirašau, kai kuriuos apleidžiu. Tris reliacijas 1778, 1789 ir 1793 daviau nufotografuoti. Jose visose yra daug žinių ne tik vyskupijos istorijai, bet apskritai Lietuvos ir ypač Žemaičių praeičiai. Greit jau būsiu baigęs. Toliau prašysiu Ž[emaičių] vyskupų reliacijų iš XIX š. Jei jas gausiu, fotografuoti duosiu ko daugiausiai. Archyvas bus atdaras iki 15 liepos. Jei seksis gauti ko noriu, tai dar šiek tiek padaryčiau. Noriu prieiti ir prie Žemaičių vyskupijos vizitacijų – tai būtų aprašymai bažnyčių ir parapijų.

Geidžiu Jums ir visiems istorikams didžiausio pasisekimo.

Su aukšta pagarba k.[un]. J. Totoraitis

VIII. JONO TOTORAIČIO MIC LAIŠKAS ZENONUI IVINSKIUI, ROMA, 1938-06-12

Didžiai Gerbiamas Pone Profesoriau

Siunčiu Jums žadėtus „Commoda receptae Livoniae“. Apie savo darbus nedaug ką gero galiu pasakyti. Žemaičių vyskupų reliacijas XVII ir XVIII š. nusirašytas ar nufotografuotas turiu visas ir tai jau gana seniai. Rūpinuosi gauti XIX š. Bet čia užkliuvau. Seniai jų laikiu, bet vis veltui. Gal iš to nieko neišeis. Tuo tarpu, kad laikas negaištų, ėmiau ieškoti Juliaus II vieno dokumento iš 1507 m., kuriuo patvirtinama d. k. Aleksandro³⁹ privilegija, duota Žemaičių vyskupui [...] ⁴⁰ kanaunykus ir klebonus nelaukiant didžiojo kunigaikščio pristatymo. Archyvo vedėjas davė man suplikų folijantą 1248, rašytą bauriu sunkiai įskaitomu gotiko kursyvu. Beieškodamas sugaišau kelias dienas ir neradau. Archyvo vedėjas pasakė, kad neverta daugiau ieškoti, bet aš dar vieną 1249 folijantą peržiūrėjau ir vis veltui. Bet bent tiek čia gera buvo, kad radau kitą neieškotą dokumentą, kuriame minimi yra Anykščiai ir Utena. Tai visos savaitės mano darbo pilnas.

Jei Archyvo darbo vaisius dabar buvo menkas, tai iš kitos pusės mano istorinės seniai įgytos sąvokos įgavo daugiau gyvumo ir aiškumo, nors man

³⁸ Jonas Lopacinski (1708–1778) – Žemaičių vyskupijos vyskupas nuo 1762 m.

³⁹ Aleksandras (1461–1506) – Lietuvos didysis kunigaikštis nuo 1492 m. ir Lenkijos karalius nuo 1501 m.

⁴⁰ Trūksta teksto, nuplėšta lapo dalis.

jos dabar gilinti visai nerūpi. Kai kada mane ir nenorintį nusiveda ar nusi-veža pažiūrėti istorinių vietų. Mačiau Forum Romanum, erdvius didingus Kapitolio ar Palatino griuvėsius, įstabiai didingą Kolosejų, [neaiškus žodis] Hadrianino⁴¹ Angelo tvirtovę, Dijoklecijano⁴² termus, dabar paverstus į bažnyčią ar didžiausias senovės Karakallos maudyklas, supusių miestą mūrų liekanas. Tas viskas gyvai primena senovinės Romos galybę ir didybę ir ypač tuos pasaulio viešpačius imperatorius, kuriems ranka mostelėjus tie ir kiti panašūs pastatai Italijoje ir kitose imperijos šalyse dygte dygo. Jei tie dalykai stebina, tai dar didesnę ir smarkesnę išpūdį daro griuvėsiuose išlikusi labai ardvi miesto plotą užimanti Villa Hadriani. Hadrijanas čia pasistatė ne tik didžiausią rūmą, bet dar ir žymiausias didžiausius visoje imperijoje esančius pastatus. Viskas buvo pasaulyje didinga, gražu ir dailu, čia buvo dar didingiau gražiau ir dailiau atvaizduota ir pakartota. Dabar tas viskas jau tik praskambėjusią didybę ir galybę primena griuvėsiai.

Mačiau ir kitos rūšies įstabų paminklą. Netoli nuo tos Hadrijano [...] ⁴³ didingos liekanos Tyvolyje ant aukšto upės (rodos Anienės) kranto yra likusi palyginamai nedidelė kardinolo Hipolito d'Este⁴⁴ villa ar rūmas su išpuoštu viridarium⁴⁵, su aukštomis salėmis, kurių skliautai ryškiais freskais išdabinti, o sienos paveikslais, su ypatingu prie jos esančiu balkonu ar terasa, nuo kurios puikiausias reginys į žemai toliau esančią lygumą ir puik[i]us kalnus ir arti apačioje esantį sodą. Tas sodas tai tos villės puikiausias, kokį tik galima įsivaizduoti, įstabus papuošalas. Iš dviejų ar net iš trijų kraštų tas sodas terasomis leidžiasi žemyn. Kiekviena terasa išklotą marmurais, užpakalinės jų sienos pajvairintos aukštomis meniškais grotomis su senovės dievaičiais, didvyriais, mitologinėmis esybėmis. Dar labiau tas terasas ir grotas įvairina tai, kad iš jų labai meniškai į visas puses, žemyn ir aukštyr tryska gausus vanduo, kurs didžiausioje terasoje šniokšdamas didingais gausiais stulpais kyla aukštyr ir krinta į didį rezervuarą, puikiai įtaisytą. Žemyn paliai takus vanduo aukštyr čirškia gražiomis srovėmis ir vietomis aukštomis koliumnomis. Žemai per vidurį sodo teka per tris tvenkinius. Tai į meną ir daile paverstas upės vanduo tais tvenkiniais iš sodo grįžta vėl į paprastą savo vagą. Ta villė su savo sodu, gausiu menu primena Renesan-

⁴¹ Publijus Elijus Trajanas Hadrianas (76–138) – Romos imperatorius nuo 117 m.

⁴² Gajus Aurelijus Valerijus Diokletianas (244–311) – Romos imperatorius 284–305 m.

⁴³ Trūksta teksto, nuplėšta lapo dalis.

⁴⁴ Ippolito II d'Este (1509–1572) – kardinolas.

⁴⁵ Sodu (*lot.*).

so Italijos kunigaikščių rūmus. Visur menas, visur dailė ir visumoje ir mažiausiose smulkmenose, visur Renesanso dvasia, klasinės senovės dvasia, pagoniška dvasia. Renesanso žmonėms viskas turėjo būti malonu, dailu, gražu, meniška. Menai ir dailė juos turėjo visada žavėti ir džiuginti. Tai galima matyti toje villoje d'Este. Kaip tik tokių villių gyventojai kunigaikščiai buvo nedidelis, taip ir jų rezidencijos tik šešėlis, palyginant su senovės Romos imperatorių rūmų galybe ir didybe.

Mačiau ir dar kitokių nemažiau įstabų ir labi[au] stebinantį senovės paminklą, tai senovinį Subiako⁴⁶ urvą ar grota, kiek vėlesnį benediktinų vienuolyną, prisegtą aukštai prie stataus staigiai žemyn krintančio kalno šono. Lietuvos ministeris p. Graužinis⁴⁷ savo automobiliu Jų Ekscelencijas Vilkaviškio ir Panevėžio vyskupas⁴⁸, J. E. vyskupą Būčį⁴⁹ ir mane teikėsi nusižavėti į kalnus, kurių tarpukalnėmis teka Anijam⁵⁰ upė. Pervaziavus Tyvolį tos upės įvairiai vingiuojančiu tarp kalnų slėniu, gėrėjomės žaliuojančiais kalnų vaizdais, alyvų medžiais, vynuogynais, kai kur daržais ar sodais, iki privažiavome kalnuose esantį Subiako miestelį su Benediktinų vienuolynu. Už jo aukštyrą į kalnus dar kiek važiavome ir paskui senoviniu keliu ar taku lipome aukštyrą, iki priėjome šv. Benedikto urvą staigiam kalno šone, kur dabar Benediktinų vienuolynas. Čia mums parodė į kalno uolą iškalta nedidelė aukštesnė ir žemesnė bažnyčia, ar geriau koplyčia, su marmurinėmis, į geometrines figūras išdėstytomis balto ir juodo marmuro grindimis, su sienomis, kai kur įvairiaspalviais marmurais pagražintomis su senais freskais skliautuose, su paveikslais, nedideliais marmuriniais altoriais su marmurinėmis statulomis. Viskas primena ir rodyte rodo šv. Benediktą, jo darbo vaisių, žymiausių jo pasekėjus. Čia nėra tos didybės, matyti klasinės senovės griuvėsiuose ar net ir Estės villėje. Čia jauti kitokią dvasią, žiūrėdamas į freskas iš IX, XI, XII ir vėlesnių šimtmečių; paveikslų veiduose matai rimtą susimąstymą, gilų maldingumą; jauti, kad tie žmonės su Dievu kalbėjo, meldėsi. Čia dvelkia Kristaus dvasia, krikščionystės dvasia, krikščioniškos Europos dvasia. Šv. Benedikto pasekėjai įkūrė krikščionišką Europą. Jų darbų vaisiai: krikščioniška Europos kultūra, krikščioniškas menas

⁴⁶ Subiaco (*it.*).

⁴⁷ Kazimieras Graužinis (1898–1962) – diplomatas, 1932–1939 m. laikinasis reikalų patikėtinis prie Šventojo Sosto.

⁴⁸ Vilkaviškio vyskupą Antaną Karosą (1856–1947) ar jo koadjutorių Mečislovą Reinį (1884–1953) ir Panevėžio vyskupą Kazimierą Paltaroką (1875–1958).

⁴⁹ Pranciškus Petras Būčys (1872–1951) – vyskupas, marijonas.

⁵⁰ Anienė (*it.* Aniene).

ir mokslas. O tas Subiako urvas – jos lopšys, kur šv. Benediktas, pasišalinęs iš pagoniško senovės gyvenimo, maldoje ir atsižadėjime savęs rengėsi kurti vienuoliją, naujos krikščioniškos kultūros nešėją. – Po šitų išpūdžių jau neįdomi buvo apačioje vieta, kur Neronas⁵¹, užtvėnkęs kalnų upę, pasidarė ežerą ir pasistatė šalia rūmą. Nei užtvankos, nei ežero, nei rūmo dabar nėra.

Roma, Via Corsica 1 12.VI.1938

k[un]. J. Totoraitis

IX. JONO TOTORAIČIO MIC LAIŠKAS ZENONUI IVINSKIUI,
ROMA, 1939-03-07

Roma, Via Corsica, 1. 7 kovo 1939.

Didžiai Gerbiamas Pone Profesoriau,

Rašote, kad Jums įdomu, ką aš veikiu Vatikano Archyve ir ką esu suradęs. Atvažiavęs, kaip žinote, parašiau pranešimą apie vasarą nufotografuotas Vilniaus vyskupų XVII ir XVIII š. reliacijas, kas jau išspausyta „Tiesos Kelyje“. Paskui rengiau straipsnelį apie Lenkų išleistus šaltinius iš Vatikano archyvo, ir tas, kaip rašote, buvęs skaitytas Katalikų Mokslininkų suvažiavime. Tuos baigęs pradėjau darbą Vatikano Archyve.

Pirmiausiai paėmiau labai storą Indeksą, kurio nugaroje yra pažymėta: De Pactis, Indice Nunziature ir apačioje Indice 134. Tame labai dideliame ranka rašytame tome lapai 51–59 užima Polonia; ar geriau sakant Lenkų Nuncijatūrą, kurios folijantai yra sukrauti, turbūt, ar gal taip seniau buvo, į tris spintas, nes minėtame indekse kalbama apie tris Armario⁵².

Armario I prasideda: 1. Polonia 1567–1572; 4. Polonia scritte diverse⁵³ 1551–1573 iki nuncijui Kaligariui⁵⁴ 23 tomai. XVII-tą šimtmetį pradeda tomas 37A, Nuncijaus laišakai 1609–1610. Armario I baigiasi 83-čiu tomu ir 1669.

Armario II prasideda 84-tu tomu. Nuncijaus laišakai nuo 1670 ir baigiasi 170-tu tomu ir 1740 m.

⁵¹ Neronas (37–68) – Romos imperatorius 54–68 m.

⁵² Knygų spintas (*it.*).

⁵³ Įvairūs Lenkijos raštai (*lot.*).

⁵⁴ Giovanni Andrea Caligari (1577–1581) – nuncijus.

Armario III prasideda 170-tu tomu ir metais 1560–1563, rodos, laiškai rašyti iš Romos ir eina iki 360-tam tomui, iki pradžiai XIX š., iki 1808.

59 tome paskutiniame puslapyje yra additamenta⁵⁵ 24 tomai. Tai viso 600 tomų toje Lenkų Nuncijatūroje nebūtų, bet yra prie daugelio numerių ar tomų priedų su tuo pat numeriu ir raide arba lotyniška skaitline. Yra dar kitas skyrius Nunziatura di Varsavia, bet apie ją aš nieko tikro negaliu pasakyti.

Po to ėmiau žiūrinėti pirmus šešis tomus iš tos Lenkų Nuncijatūros del to, kad Krokuvos leidiniuose tie tomai nebuvo panaudoti. Iš jų nieko nebuvo ėmęs ir Wierzbowski⁵⁶. Ar ką iš jų buvo išvertęs Malinovskis⁵⁷ ir Rikačevskis⁵⁸, aš nežinau. Aš juos visus perverčiau. Žinių apie Lietuvą juose yra daug iš laiko 1561–1573 ar dar vėliau. Kai ką pasižymėjau, bet ištisų tekstų nesirašiau. Didesnė tekstų dalis rašyta itališkai, o aš su ta kalba turiu dar sunkumų; nenorėjau paskęsti tuose šešiuose tomuose, ypač kad nelabai jie tinka mano tikslams.

Baigęs juos, nukrypau į visai kitokį dokumentų skyrių, į vadinamus Processus Consistoriales. Tai yra kandidatų į vyskopus bylos. Man rūpi Vilniaus ir Žemaičių dijecezijos. Iki šiol bylų aš turiu 10, vienuoliktą dabar persirašinėju. Jos yra nemažiau svarbus šaltinis už vyskupų reliacijas, kurias jau žinote iš Tiesos Kelio. Seniausia mano turima byla yra iš 1600 m. Apie ją parašiau platų pranešimą ir nusiunčiau vyskupui Būčiui, gal išspaus Tiesos Kelias. Pavadinau jį Benedictus Voina promovendus ad Episcopatum Vilmensem⁵⁹. Aš norėčiau susirinkti visas tų dviejų vyskupijų bylas, kiek tik bus galima rasti. Bet darbas eina labai lėtai. Reikia laiko, iki surandi. Kiekviena byla turi po kelias dešimtis puslapių. Tai perrašinėjant reikia ilgai užtrukti, nors ir tas vietas, kurios man atrodo be vertės, apleidžiu. Tų 10 mano jau turimų bylų 5 yra nufotografuotos; tik 5 persirašiau, tai labai mažai. Pernai aš turėjau gana lėšų fotografijoms, tai galėjau švaistyti pagal užsimanymus. Šiomet reikia susispausti. Yra bylų, liečiančių Lietuvos istoriją, ir kitokių: Bernardo Maciejovskio⁶⁰, Lucko vyskupo, kandidato į Vilnių, to,

⁵⁵ Priedai (*lot.*).

⁵⁶ Greičiausiai istorikas Teodoras Wierzbowski (1853–1923).

⁵⁷ Greičiausiai istorikas Mikalojus Malinovskis (1799–1865).

⁵⁸ Erazmas Rykaczewskis (1803–1873) – istorikas, paskelbė *Relacje nuncjuszów apostolskich w Polsce* (1864).

⁵⁹ Išspausdinta: Jonas Totoraitis, „Benedictus Voina promovendus ad Episcopatum Vilmensem (1600 m.) (Iš Vatikano archyvo)“, in: *Tiesos kelias*, Kaunas, 1939, nr. 4, p. 271–281.

⁶⁰ Bernard Maciejowski (1548–1608) – Lucko vyskupijos vyskupas 1587–1597 m.

kurį kapitula nenorėjo įsileisti; Rafaėlio Korsako⁶¹, kandidato į Kijevo unitų Arcivyskupo koadjutorių; Petro Parčevskio⁶², kandidato į naujai įkurtą Smolensko vyskupiją, to, kurs vėliau buvo Žemaičių vyskupas ir k[t]. Nors ir gera būtų jas turėti, bet jas perrašinėdamas nenoriu gaišti laiko, tai ir apleidžiu, vieną kitą dalykėlį pažymėjęs.

Šiomet sueina 300 metų, kai įkurta Žemaičių Kalvarija. Ją ikūrė vyskupas Jurgis Tiškevičius. Apie jį aš noriu parašyti, remdamasis žiniomis, rastomis Vatikano Archyve. Apie jį jau esu radęs dvi bylas. Reikia dar rasti trečią. Kai tik tą būsiu radęs, imsiu rašyti.

Nei iš mitologijos, nei iš ūkio srities nieko nesu užėjęs. Apie Vilnių turiu dvi žinias ypatingas: 1635 vienas liudininkas sako, kad jame buvo daugiau kaip 50.000 gyventojų, kitas, kad apie 70.000. Toki mano darbai, o geidaviškai surinkti ko daugiausiai būtų, kiek galima visas.

Su tikra pagarba k[un] J. Totoraitis

Prierašas lapo šone. Prašymą del lėšų archyvinėms išlaidoms ypač fotografijoms parašiau ir siunčiu drauge su šiuo laišku. Prašyčiau paremti. Jei apsiims man bent kiek skirti, mano darbas eis daug greičiau ir aš daug galėčiau surinkti.

X. ZENONO IVINSKIO LAIŠKAS JONUI TOTORAIČIUI MIC,
Kaunas, 1938-05-26

Kaunas, 1938.V.26.

Aukštai Gerbiamas Kunige Profesoriau,

Labai dėkoju Tamstai už atviruką ir du laiškus. Visas Tamstos rašytas žinias apie Vatikano archyvą su malonumu skaičiau. Tos žinios man įdomios. Malonu girdėti, kad Tamstai Tėvas Kleintjens S. J. padėjo orientuotis archyve.

Aš kalbėjausi su „Praeities“ Redakcija dėl išspausdinimo jo sudaryto sąrašo rankraščių apie Lietuvą. Tas sąrašas bus mūsų tyrinėtojams labai naudingas. Todėl jį Redakcija su mielu noru spausdins. Šitas, iš eilės trečias „Praeities“ tomas išeis rugpiūčio-rugsėjo mėnesį. Todėl būtų gera iki

⁶¹ Rapolas Korsakas (apie 1601–1640) – vyskupas, Kijevo unitų metropolitas.

⁶² Petras Parčevskis (1590–1658) – Žemaičių vyskupijos vyskupas 1649–1655 m.

rugpiūčio mėn. pusės, vėliausiai iki pabaigos, tą Tėvo Kleintjens rankraštį gauti. Kadangi aš esu dabar „Praeities“ redakcijoje (redakcinėje komisijoje), rankraštį galima siųsti ir mano adresu arba tiesiai prof. A. Janulaičiui (Kęstučio 30). Šitą rankraštį taip pat mielai spausdintų prof. J. Eretas⁶³ „Athenaeume“. Žinoma, abi redakcijos moka honorarą. Kas liečia „Athenaeumą“, tai jis išeis lapkričio-gruodžio mėn., ir jam siunčiant reikėtų įteikti bent iki spalio mėn. Aš kalbėjau ir dėl kitų Tamstos laiške minimų dalykų. „Athenaeum“ galėtų ir kitus du dalykus išspausdinti. Jiedu taip pat tilptų ir „Praeityje“. Gal reikėtų tą rankraščių sąrašą iš Fondo Garampi spausdinti „Praeityje“, taip pat Inventarium... iš 1682 (1589 m.), o „Athenaeum'e“ „Vitaetatum Jesuit. Lit.“ Abiejų žurnalų redakcijas, kiek tamstos laiške buvo pažymėta, painformavau apie tuos dalykus. Bendrai Vaticanica bus mielai spausdinama. Aš apie tai trumpai dar parašiau Tėvui Kleintjens. Malonėkite ir Tamsta jį ta prasme painformuoti.

Prie šios progos Gerb. Profesoriumi norėjau pranešti, kad už savaitės į Romą atvažiuoja p. Dr. Marija Andziulytė-Ruginienė. Ji nori ieškoti toliau medžiagos Žemaičių christianizacijos istorijai XV–XVI a. Jos darbas „Žemaičių christianizacijos pradžia“ yra neseniai pasirodęs. Aš jai pažadėjau parašyti Tamstai ir Tėvui Kleintjens, kad Tamstos jai duotumėte reikalingų nurodymų.

Pono Jablonskio⁶⁴ nuomone Tamstai būtų labai naudinga in extenso⁶⁵ nusikopijuoti Tarkvinijaus Pekulo, nuncijaus auditoriaus iš 1579 m. Žemaičių vizitaciją. Jablonskis yra paskelbęs tik ištrauką, („Archivum Philologicum“, IV, 1933). Ten yra žinių apie pagonybę.

Mane asmeniškai įdomauja senosios lietuvių religijos kulto liekanos ir lietuvių ekonominiai santykiai XVI a. Jei ką Gerb. Profesorius šioje srityje rastumėte, prašyčiau pažymėti nors trumpai. Aš manau irgi nuvažiuoti į Vatikano archyvą kada nors.

Istorijos draugijos susirinkime buvo iškeltas klausimas duoti dokumentų fotografavimui tam tikrą pinigų sumą. Aš manau, kad Gerb. Profesoriumi dokumentų nusirašinėjimas užimtų daug laiko, todėl reikėtų ieškoti galimybių nufotografuoti arba padaryti nors neigatyvus, fotokopijas (Photo-Copie). Vice-min. Masiliūnas⁶⁶ irgi neseniai asmeniškai sakė, kad tam reikalui

⁶³ Juozas Eretas (1896–1984) – profesorius, 1930–1938 m. Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto leidžiamo žurnalo *Athenaeum* redaktorius.

⁶⁴ Konstantinas Jablonskis (1892–1960) – istorikas, Lietuvos teisės istorijos tyrinėtojas.

⁶⁵ Ištiesai (lot.).

⁶⁶ Kazimieras Masiliūnas (1902–1973) – pedagogas, spaudos darbuotojas, Švietimo ministerijos viceministras 1934–1940 m.

Lituanistikos institutas turės ir duos lėšų. Jis galėtų už tokias nuotraukas atlyginti arba jas nupirkti.

Dar kartą dėkoju Gerb. kun. Profesorui už malonius laiškus. Jeigu kuo galiu būti Tamstai naudingas, su dideliu malonumu stengsiuos patarnauti. Būtų malonu ir toliau iš Tamstos gauti laiškų ir informacijų apie Tamstos dirbamą darbą Vatikano archyve.

Su gilia pagarba Tamstos Zenonas Ivinskis

Kaunas, Višinskio g. 32a, b. 2.

[Jono Totoraičio prierašas:] Ats. 31.V.1938 K.J.T.

JONAS TOTORAITIS'S MIC LETTERS TO ZENONAS IVINSKIS

Summary

The publication comprises letters from Jonas Totoraitis MIC (1872–1941), a professor at Vytautas Magnus University, to the historian Zenonas Ivinskis (1908–1971). Totoraitis wrote most of the published letters from Rome, where he worked in the Vatican archives in 1938 and 1939. He went to the Vatican after being dismissed from his position as professor of history at the Department of Philosophy of the Faculty of Theology and Philosophy at Vytautas Magnus University due to his age (he had turned 65). Totoraitis was among the first professional Lithuanian historians to work in the Vatican archives. It should be noted, however, that Totoraitis went there not of his own accord but at the behest of the superiors of the Marian Order, of which he was a member. His letters reveal the specifics of his work in the Vatican archives, the documents he had reviewed, the material he collected, and the works he had written using the collected material; also, his communication with the Dutch Jesuit historian Jean Chrétien Joseph Kleijntjens, his acquaintance with the renowned monuments of Rome and nearby areas, etc.

ALTORIŲ ŠEŠĖLY KETVIRTOJO LEIDIMO (1954) AUTOCENZŪROS KLAUSIMU

VIKTORIJA ŠEINA

Vienas kanoninių lietuvių literatūros kūrinių, Vinco Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly* (1932–1933), yra sulaukęs daugybės tyrimų, bet iki šiol nebuvo paskelbta, kiek ir kokio pobūdžio kupiūrų buvo atlikta sovietinio laikotarpio romano leidimuose. Išsamiausiai romano leidybos peripetijas aprašė tekstologai Aleksandras Žirgulyš¹ ir Romana Brogienė². Žirgulyš buvo daugelio sovietmečiu išėjusių Mykolaičio-Putino knygų (įskaitant *Raštų* dešimttomį, 1959–1969) redaktorius, tad jis geriau už kitus žinojo apie šiuo laikotarpiu įvykusias *Altorių šešėly* teksto transformacijas³. Būtent Žirgulyš buvo numatytas ir naujų, XX a. devintojo dešimtmečio viduryje sumanytų Mykolaičio-Putino *Raštų* redaktoriumi⁴, deja, mirė 1986 m. (pirmas *Raštų* tomas pasirodė 1989 m.). Šių *Raštų* t. 4 (1992) „Redakcinėse pastabose“ kalbos redaktorė Vanda Šatkuvienė cituoja Žirgulio raštą būsimų *Raštų* redakcinei komisijai „Dėl V. Mykolaičio-Putino romano ‘Altorių šešėly’ teksto tvarkymo“ (1985), kuriame jis siūlo naują šio romano leidimą rengti ne pagal 1959 m. *Raštus*, o pagal pirmąjį, 1932–1933 m. publikuotą romano variantą⁵. Šį mašinraštį radau Žirgulio fonde Lietuvos literatūros ir meno archyve⁶. Jo kserokopija saugoma Mykolaičio-Putino *Raštų* trylikatomio

¹ Aleksandras Žirgulyš, *Tekstologijos bruožai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 231–237.

² Romana Brogienė, „Komentarai“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 4: *Altorių šešėly*: Romanas, redagavo Vanda Šatkuvienė, Vilnius: Vaga, 1992, p. 749–755.

³ Žirgulio teigimu, leidykla bendravo su rašytoju per jo kūrinių redaktorių: „Leidykla per mane dažnai susižinodavo su Putinu. Su kitais rašytojais būdavo oficialiais raštais susirašoma; prie Putino, atrodo, reikia eiti kažkaip jautriau, delikačiau, ne formaliu stiliumi. Taigi mane, kaip senesnę pažįstamą, siųsdavo kalbėtis su rašytoju: aš žodžiu dėstydavau leidyklos reikalą ir nusistatymą“ (Aleksandras Žirgulyš, *Literatūros keliuose: Memuarinės-biografinės apybraižos*, Vilnius: Vaga, 1976, p. 37).

⁴ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 755.

⁵ Vanda Šatkuvienė, „Redakcinės pastabos“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 4, p. 759.

⁶ Aleksandras Žirgulyš, „Dėl V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly“ teksto

redakcinės komisijos pirmininko Justino Marcinkevičiaus fonde Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne⁷. Žirgulio rašte ne tik glaustai papasakota *Altorių šešėly* sovietinės leidybos istorija, bet ir detaliai užfiksuotos labiausiai cenzūros paveikto 1954 m. romano leidimo kupiūros, išlikusios ir vėlesniuose sovietmečio leidimuose. Tikiuosi, kad publikacijoje teikiamas šio dokumento perrašas bus pravartus norintiems geriau suprasti sovietinės (auto)cenzūros principus.

Pereinant prie čia publikuojamo šaltinio, verta trumpai priminti sovietmečio *Altorių šešėly* leidybos aplinkybes. Iš karto po karo, 1946 m. Valstybinė grožinės literatūros leidykla pasirūpino išleisti antrąjį romano leidimą⁸. Kodėl pokariu suskubta perleisti *Altorių šešėly*? Didelio skaitytojų susidomėjimo XX a. ketvirtajame dešimtmetyje sulaukęs debiutinis Mykolaičio-Putino prozos kūrinys per daugiau kaip dešimtmetį buvo išparduotas. Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pareigas anuomet ėjęs Valys Drazdauskas neabejotinai atminė, kokios aršios klerikalų kritikos kadaise sulaukė pirmasis lietuvių literatūroje kunigų seminarijos ir klebonijos gyvenimą iš vidaus pavaizdavęs kūrinys. Veikiausiai manyta, kad *Altorių šešėly* pasitarnaus sovietų ideologijai kaip antiklerikalinis ir laikinosios sostinės miesčionijos gyvenimą kritiškai vaizduojantis romanas. Būtent tokiu tikslu, kaip galime spėti, šis kūrinys tuoj po karo, 1945 m. pirmąkart pakliuvo ir į vyresniųjų klasių lietuvių literatūros programą. Po metų išleistoje atnaujintoje programoje prie romano pavadinimo buvo pateiktos kūrinio interpretacijos gairės: „Lietuvos išsigimstančios buržuazijos personažai; buržuazinės, veidmainiškos moralės ir prietaringos aplinkos paveikslai“⁹.

Dideliu netikėtumu tiek leidyklai, tiek autoriui tapo 1949 m. jau išspausdinto trečiojo romano leidimo tiražo sulaikymas, o netrukus ir sunaikinimas. Sąjūdžio metais dar gyvus šių įvykių liudininkus suspėjusi pakalbinti Brogienė teigia, kad knygos platinimą sustabdė iš suimto Drazdausko

tvarkymo“, 1985-05-23, in: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (toliau – LLMA), f. 188, ap. 1, b. 324, l. 1–27. Toliau šioje byloje (l. 28–37) seka rankraštinės pastabos, pagal kurias parengtas rašto mašinraštis.

⁷ [Aleksandras Žirgulis], „Dėl V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly“ teksto tvarkymo“, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas*, f. 121, b. 540, l. 88–114. Už pagalbą ieškant šio dokumento dėkoju LLTI BR vedėjui Virginijui Gasiliūnui.

⁸ Pasirašyta leidybai 1945 m. lapkričio 26 d. (Aleksandras Žirgulis, *Tekstologijos bruožai*, p. 232).

⁹ *Vidurinių mokyklų programos 1946/47: Lietuvių kalba ir literatūra. Rusų kalba*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1946, p. 28–29.

1949 m. vyriausiojo Valstybinės grožinės literatūros leidyklos redaktoriaus pareigas perėmęs Albinas Žukauskas. Veikiausiai įsibaiminęs dėl pirmtaką ištikusio LKP(b) CK narių puolimo dėl esą netinkamai organizuotos leidybos, Žukauskas nurodė sustabdyti kelių jau išspausdintų knygų platinimą, „norėdamas pats nuodugniau su jomis susipažinti“¹⁰. Ideologinis spaudimas literatūros leidybai sustiprėjo po 1949 m. vasarį LKP(b) VI suvažiavime Antano Sniečkaus pasakytos kalbos, kurioje jis kritikavo literatūros paveldo vertinimo klaidas Valstybinėje grožinės literatūros leidykloje¹¹. Ypač atsargiai anuomet imta vertinti pirmosios Lietuvos Respublikos laikų literatūros kūrinių perleidimą¹². Nors trečiasis *Altorių šešėly* leidimas jau buvo praėjęs Vyriausiosios valdybos literatūros ir meno reikalams (Glavlito) cenzūrą, LKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyrius, pasak Žirgulio, neleido platinėti romano, nes jame esą nepakankamai griežtai demaskuojama kunigija¹³. Autoriui buvo pasiūlyta pataisyti romaną ir parengti marksistiškai kūrinių įvertinanti įvadinį žodį, bet Mykolaitis-Putinas nesutikęs¹⁴.

Po 1946 m. Andrejaus Ždanovo inicijuotos sugriežtintos literatūros ir meno kontrolės, sovietų Lietuvos ideologai ėmė reikalauti iš leidėjų naujai marksistiškai įvertinti visą naujai publikuojamą literatūros paveldą. Tokią pratarbę *Altorių šešėly* 1949 m. leidimui buvo parengęs Bronius Pranskus. Pasak Žirgulio, šio „raudonojo profesoriaus“ įžangos lengvai praeidavo Glavlito cenzūrą¹⁵. Praėjo ją ir šįkart, bet sustabdžius jau išspausdinto romano platinimą, imta įdėmiai vertinti ir jo pratarbę. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus fonde galima rasti atspausdintą, bet dar neįrištą (ir defektuotą)¹⁶ *Altorių šešėly* 1949 m. leidimą su minėta Pranskaus pratarbe „‘Altorių šešėly’ visuomeninė reikšmė“. Joje Mykolaičio-Putino romanas įvardytas kaip „pats ryškiausias psichologinio romano pavyzdys lietuvių literatūroje“¹⁷ ir vienas iš „nedaugelio

¹⁰ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 750.

¹¹ Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: Cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018, p. 60.

¹² *Ibid.*, p. 255.

¹³ Aleksandras Žirguly, *Tekstologijos bruožai*, p. 234.

¹⁴ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 751; Aleksandras Žirguly, *Tekstologijos bruožai*, p. 235; Vincas Mykolaitis-Putinas, *Dienoraščiai: Rašytojo paskutiniųjų gyvenimo metų (1961–1967) užrašai*, spaudai parengė Stasys Lipskis, Vilnius: Žuvėdra, 2013, p. 144.

¹⁵ Aleksandras Žirguly, *Tekstologijos bruožai*, p. 233.

¹⁶ Trūksta p. 1–16.

¹⁷ Bronius Pranskus, „Altorių šešėly“ visuomeninė reikšmė“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Altorių šešėly: Romanas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. XI.

kūrinių, kurie peržengė jų [buržuazinių laikų, – V. Š.] ribas ir atėjo kaip vertingas turtas į tarybinę visuomenę“¹⁸. Pranskus pabrėžė šio romano pažangumą XX a. ketvirtąjo dešimtmečio literatūros kontekste ir jo aktualumą „tarybinėje Lietuvoje, kada dar reakcinės katalikiškosios kunigijos ir klerikalinės bažnyčios įtaka gana didelė, kada dar tarybinei visuomenei reikia rauti tos įtakos šaknis ir klerikalinės ideologijos liekanas iš žmonių sąmonės“¹⁹. Tiesa, pratarinėje įvardyti ir romano „idėjiniai trūkumai“: *Altorių šešėly* „beveik noliečiami gilesni ideologiniai, filosofiniai bažnyčios ir religijos pagrindai, neduodama pačios dievybės idėjos kritika materialistinės filosofijos požiūriu“²⁰, o pats Liudas Vasaris „nėra nutraukęs ryšių su religiniu dogmatizmu ir misticismu“²¹. (Kaip matysime, vėliau Mykolaitis-Putinas atsižvelgė į šias pastabas kupiūruodamas romano 1954 m. leidimo tekstą.)

Pranskaus pratarinė 1949 m. dar bandyta taisyti²², bet jau išspausdintas *Altorių šešėly* trečiasis leidimas skaitytojų taip ir nepasiekė. Priekaištus Pranskaus pratarinei, o kartu ir Mykolaičio-Putino romanui Žukauskas surašė pratarinės mašinraščio paraštėse, Kostas Korsakas išdėstė vidinėje recenzijoje²³, galiausiai pagal leidyklos surengtame pasitarime dalyvavusiųjų išsakytus siūlymus, kaip tobulinti *Altorių šešėly* pratarinę, buvo parengtas suvestinis rekomendacijų sąrašas (be Mykolaičio-Putino, Korsako ir leidyklos vadovų, pasitarime dalyvavo LKP(b) CK sekretorius Vladas Niunka). Visa tai jau anksčiau glaustai aptarė Brogienė, tad čia kartotis netikslinga²⁴. Tik paminėtina, kad svarbiausias priekaištas Pranskaus pratarinei – poreikis atskleisti „katalikų dvasininkijos klasinę esmę“ ir iškelti „autorius padarytus nenuoseklumus“²⁵. Minėtoje suvestinėje esama ir toli už romano temos išeinančių, vaizdžiai ždanovščinos tendencijas atskleidžiančių siūlymų, pavyzdžiui, „demaskuoti Vatikaną ir jo įtaką“, atskleis-

¹⁸ *Ibid.*, p. I.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*, p. III.

²¹ *Ibid.*

²² Aleksandras Žirguly, *Tekstologijos bruožai*, p. 235; Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 751–752. Ir Žirguly, ir Brogienė mini Leono Gudaičio asmeninėje bibliotekoje esantį *Altorių šešėly* 1949 m. leidimo egzempliorių su Pranskaus atliktais taisymais pratarinėje. Veikiausiai šis leidinys iki šiol saugomas šeimos asmeninėje bibliotekoje.

²³ Kostas Korsakas, „Pastabos prie B. Pranskaus str. apie „Altorių šešėly“, 1949-02-09, in: LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1140, l. 22–23.

²⁴ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 751.

²⁵ „Pageidaujama „Altorių šešėly“ įvade paliesti (siūlymų sąrašas)“, in: LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1729, l. 21.

ti Katalikų Bažnyčios pastangas sukurstyti naują karą ir „paklusnumą JAV agresyviai politikai“²⁶.

Lietuvių literatūros ir meno archyvo *Vagos* (taip nuo 1964 m. pervadin-ta Valstybinė grožinės literatūros leidykla) fonde yra dar viena, 1951 m. datuota *Altorių šešėly* pratarinė. Šiame ligi šiol tyrėjų nefiksuotame doku-mente išpildyti visi, net ir absurdiškiausi minėto siūlymų sąrašo punktai²⁷. Šios pratarinės autorius – 1948 m. Lietuvių filologijos studijas Vilniaus uni-versitete pabaigęs ir nuo 1950 m. Valstybinės grožinės literatūros leidyklos redaktoriumi dirbęs Juozas Subatavičius. Galima spėti, kad pratarinę pa-rengti jaunam redaktoriui pavedė Žukauskas. Visas įmanomas vulgariojo marksizmo ydas demonstruojantis jauno redaktoriaus tekstas net ir di-džiausio stalininio teroro metais, veikiausiai, buvo įvertintas kaip perdėm aršus, o gal tiesiog nekompetetingai parengtas. Nors 1951 m. *Altorių šešėly* naujas leidimas nepasirodė, parengta nauja pratarinė leidžia manyti, kad leidykla tebeieškojo būdų išleisti Mykolaičio-Putino romaną.

Nauju impulsu grįžti prie *Altorių šešėly* leidybos klausimo galėjo tapti 60-osios Mykolaičio-Putino gimimo metinės 1953 m. sausį. Pagrindinį pra-nešimą apie sukaktuvinį LTSR Tarybinių rašytojų sąjungos surengtame jubiliejaus minėjime skaitęs Korsakas kanonizavo tiek patį Mykolaitį-Puti-ną („Jo išvartasis baras lietuvių literatūros dirvoje yra toks platus ir gilus, kad mums šiandien būtų tiesiog neįmanoma įsivaizduoti naujosios lietuvių literatūros istorijos be V. Mykolaičio-Putino vardo ir be jo veikalų“²⁸), tiek romaną *Altorių šešėly*. Pastarojo pasirodymą XX a. ketvirtajame dešimtme-tyje Korsakas įvertino kaip „žym[ų] įvyk[ų] lietuvių grožinės prozos raido-je, lietuviškojo romano vystymesi“²⁹, padėjusį įsitvirtinti realizmui lietuvių

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Juozas Subatavičius, „Įvadas romanui *Altorių šešėly*“, 1951-02-15, [rankraštis], in: LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1729, l. 22–43; „Įvadas romanui *Altorių šešėly*“, [nedatuotas mašin-raštis], in: LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1140, l. 24–28. Pastarojo dokumento autoriumi archyvinės bylos apraše laužtiniuose skliaustuose klaidingai nurodytas Pranskus. Subatavičiaus kaip rankraščio autoriaus pavardė įrašyta taip pat ne jo ranka, kitu rašalu. Bet kad būtent šis anuomet dar jaunas Valstybinės grožinės literatūros leidyklos redaktorius yra ir rankraš-čio, ir mašinos raščio autorius, rodo tiek faktografinės klaidos (klaidingai nurodyti *Altorių šešėly* pirmojo leidimo metai), tiek ir visai nemotyvuotai rankraštyje išvesta paralelė tarp Mykolaičio-Putino ir Harriet Beecher Stowe. (Subatavičius gimė 1918 m. JAV (Niujorko valstijoje), į lietuvių kalbą sovietmečiu išvertė nemažai klasikinių britų ir amerikiečių literatūros kūrinių.)

²⁸ Kostas Korsakas, „Vincas Mykolaitis-Putinas“, in: *Pergalė*, Vilnius, 1953, Nr. 1, p. 115–116.

²⁹ *Ibid.*, p. 117.

literatūroje ir prisidėjusį prie prozos meistriškumo augimo. Nors prelegentas įvardijo Liudui Vasariui savitą liberalią pasaulėžiūrą ir dekadentinę kūrybą, aršios marksistinės kritikos – kokios visai neseniai reikalaujama romano pratarmėje – čia nė su žiburiu nerasi. Suprantama, pats jubiliejinio minėjimo žanras reikalauja vengti kriticizmo, vis dėlto ši kalba galėtų būti vertinama ir kaip signalas, kad, puikiai žinodamas apie trečiojo leidimo sustabdymą, didžiulį simbolinį kapitalą ano meto literatūros mokslo lauke turėjęs Korsakas sąmoningai gynė *Altorių šešėly*. Jis ne tik įvardijo šį kūrinį vienu iš reikšmingiausių lietuvių romanų, bet ir teigė jo svarbų vaidmenį ideologinėje kovoje – romanas demaskavęs klerikalizmą dar gerokai prieš sovietų santvarkos „atkūrimą“ Lietuvoje. Pagrindines jubiliejinės Korsako kalbos tezes perspausdino oficiozinė *Tiesa* bei *Literatūra ir menas*³⁰.

Kad sustabdžiusi trečiąjį romano leidimą sovietų valdžia neketino visam laikui išbraukti *Altorių šešėly* iš lietuvių literatūros istorijos, rodo ir ta aplinkybė, kad šis kūrinys nebuvo pradingęs iš vyresniųjų klasių programos. O ir iš knygynų bei bibliotekų 1946 m. laidos taip pat niekas neišiminėjo. Vadinas, LKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyrius neketino atsisakyti *Altorių šešėly* sklaidos, tik norėjo išlaukti, kol Mykolaitis-Putinas nusileis jų reikalavimams. Regis, ši taktika pasiteisino. Pasak Žirgulyo, 1953 m. Mykolaičio-Putino kaimynas, teisės istorikas ir komunistų partijos narys Juozas Bulavas ėmėsi tarpininkauti tarp LKP CK ir rašytojo, kad pagaliau išeitų naujas romano leidimas³¹. Po metų pasirodė autoriaus pataisytas *Altorių šešėly* leidimas su savikritiška pratarme³². Vėliau minimaliai pakoreguotas šis romano variantas bus perspausdintas ir 1959 m. Mykolaičio-Putino *Raštų* dešimtmyje (t. 3–5). Pastarasis taps kanoniniu ir bus perpublikuotas visuose vėlesniuose sovietmečio leidimuose (1967, 1971, 1979, 1983, 1988)³³.

Gana išsamiai *Altorių šešėly* leidybą sovietmečiu aprašė Žirgulytis ir Brogienė nesprensdė klausimo, kodėl 1949 m. atsisakęs taisyti romano tekstą ir

³⁰ „V. Mykolaičio-Putino gimimo 60-ųjų metinių sukakties minėjimas“, in: *Tiesa*, Vilnius, 1953-01-15, p. 2; „V. Mykolaičiui-Putinui 60 metų“, in: *Literatūra ir menas*, Vilnius, 1953-01-18, p. 2.

³¹ Palankia proga vėl inicijuoti *Altorių šešėly* leidybos klausimą galėjo tapti Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyriausiųjų redaktorių kaita: 1953 m. Žukauską šiose pareigose pakeitė Jurgis Tornau.

³² Aleksandras Žirgulytis, *Tekstologijos bruožai*, p. 236; *Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną*, parengė Donata Mitaitė, Vilnius: Vaga, 1992, p. 378–379.

³³ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 754.

rengti naują pratarinę (pirmojo leidimo „Autoriaus žodis“ nepublikuotas nė viename iš sovietinių leidimų), praėjus keliems metams Mykolaitis-Putinas nuomonę pakeitė. Ar lėmė Bulavo įkalbinėjimai, kaip suponuoja Brogienė? Ar rašytojas norėjęs išvengti tolesnio spaudimo, kaip teigia Žirgulyš? Grėsmė patekti į tremiamųjų sąrašus už nacmečiu išspausdintas (bet negavus leidimo taip ir neišplatintas) *Rūsčias dienas* ar nuorašais plitusį „Vivos plango, mortuos voco“³⁴ Mykolaičiui-Putinui ir 1953 m. galėjo atrodyti reali³⁵. 1954 m. gegužės 4 d., kai spaudai buvo pasirašytas ketvirtasis *Altorių šešėly* leidimas³⁶, rašytojas dar negalėjo žinoti, kad šiurkščių išpuolių prieš religiją laikai, kaip ir reikalavimas praeities epochų kūrinius publikuoti tik su marksistinėmis pratarinėmis, jau skaičiuoja paskutiniuosius metus³⁷. Po penkerių metų *Raštuose* (1959) *Altorių šešėly* bus publikuotas be žeminančios pratarinės. Nerasime jos ir vėlesniuose sovietmečio leidimuose. Lieka mįslė, kodėl atlydžio metais Mykolaitis-Putinas nesiėmė grąžinti 1954 m. atliktų kupiūrų³⁸. Pasak čia publikuojamo Žirgulio rašto, tokia galimybė rašytojas nepasinaudojo nebenorėdamas grįžti prie daug sveikatos pareikalausio *Altorių šešėly* taisymo klausimo.

1954 m. sausio 3 d. datuotoje *Altorių šešėly* pratarinėje autoriui teko pripažinti, kad XX a. ketvirtajame dešimtmetyje romaną rašęs vadovaudamasis „klaidinga idealistine pažiūra, kad galį būti gerų kunigų, jei tik jie bus atitikę savo ‘pašaukimą’ [...]. Tuo tarpu romane reikėjo spręsti klausimas iš esmės: ar iš viso dvasininkų luomas yra gyvenime pateisinamas bei priimtinas – ir atsakymas į šį klausimą turėjo būti neigiamas“³⁹. Atkartodamas dalį 1949 m. leidimo pratarinėje ir vėliau ją kritikavusiųjų pastabose išsakytų priekaištų, savo įžanginiame žodyje Mykolaitis-Putinas pripažino romano

³⁴ Kaip tik 1949 m., kai buvo sustabdytas *Altorių šešėly* trečiasis leidimas, jaunas kunigas Kazimieras Vasiliauskas buvo suimtas už tai, kad be kitų jam inkriminuojamų veiklų deklamavo bičiuliams „Vivos plango, mortuos voco“. Tardymo metu jis buvo verčiamas pripažinti, kad eilių autorius esąs Mykolaitis-Putinas, bet to nepadarė (*Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną*, p. 362).

³⁵ Mokytojas, tolimas rašytojo giminaitis Rapolas Stanevičius prisimena, kad 1949 m. trėmimų metu Emilija Mykolaitienė jau buvo „susidėjusi daiktus“ (*Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną*, p. 324).

³⁶ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 753.

³⁷ Arūnas Streikus, *op. cit.*, p. 78.

³⁸ Žirgulyš savo rašte redkolegijai nurodė tik vieną *Raštuose* (1959) sugrąžintą 1954 m. leidimo kupiūrą.

³⁹ Vincas Mykolaitis-Putinas, [„Pratarinė“], in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Altorių šešėly*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 3.

protagonistą turint „neigiamų bei reakcinių bruožų“, išpažįstant idealistinę pasaulėžiūrą, turint individualistinių dekadentinių polinkių, nutolus nuo liaudies⁴⁰.

Kita vertus, pratarinėje Mykolaitis-Putinas turėjo progą pasiteisinti, kodėl jis neatliko *esminės* teksto pertvarkos – esą pačioje sovietų kritikoje jau atmesta praktika „pažanginti“ praeities literatūrą. Kita vertus, čia gerokai sumenkintos naujajame leidime atliktos teksto kupiūros: „leidžiu romaną ‘Altorių šešėly’ be esminių pataisų, vien nežymiai šį bei tą pakoregavęs“⁴¹. Kaip matyti iš toliau publikuojamo Žirgulinio rašto, anuomet atliktos toli gražu ne tik smulkios kalbos korektūros. Daugiausia taisyta trečioji romano dalis, vaizduojanti pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpį. Iki atlydžio sovietų Lietuvos rašytojai apskritai vengė vaizduoti šį laiką, o jei ryždavosi – tegalėjo jį visokeriopai juodinti, kaip antai Teofilis Tilvytis *Ušnynėje* (1949) ar Antanas Vienuolis *Puodžiūnkiemyje* (1949).

Ideologiškai motyvuotas romano 1954 m. leidimo kupiūras galėtume skirstyti į religines, politines ir dorovines. Eliminuojamos detalios religinių apeigų scenos ir eilutės, kuriose Liudas Vasaris teigia likęs tikinčiu žmogumi net ir po to, kai kunigo pareigas vykdyti atsisakė. Išbraukta ir Vasario dispute su tėvu Severinu išsakyta mintis, kad jis neatmeta krikščioniškosios metafizikos. Norint romaną naudoti kaip ateizacijos priemonę (o būtent tokia paskirtis jam buvo numatyta švietimo sistemoje), turėjo būti ištrinti bet kokie Vasario tikėjimo ženklai trečiojoje romano dalyje. Antai nuosekliai buvo iškupiūruoti visi šios dalies epizodai, kuriuose minimas Vasario apsilankymas mišiose, išbrauktas religinės šventės (Velykų) pavadinimas, pradingo ir paaiškinimas, kad katalikų kunigas galįs legaliai susituokti su protestante.

Politiniai motyvai vertė atsisakyti trečioje romano dalyje pasakotojo išsakyto teigiamo tarpukariu įvykdytos Žemės reformos vertinimo (scena apie laimingą naujakurių gyvenimą nepriklausomoje Lietuvoje). Reikėjo derintis prie sovietų Lietuvoje dominavusio išimtinai neigiamo agrarinės Lietuvos politikos vaizdavimo, kurį steigė 1940 m. leidime „supažanginta“ Petro Cvirkos *Žemė maitintoja* (1935)⁴² ir gausios „istorinės“ publikacijos sovietų Lietuvos periodikoje. *Altorių šešėly* 1954 m. leidime išimta ir pas-

⁴⁰ *Ibid.*, p. 3–4.

⁴¹ *Ibid.*, p. 4.

⁴² Plačiau apie tai žr. Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *Mokyklinis lietuvių literatūros kanonas: Šimtmečio raidos rekonstrukcija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, p. 378–380.

traipa apie Vasario viltis, sietas su 1926 m. gruodžio 17 d. perversmu. Ligtoliniuose romano leidimuose šis įvykis buvo vertinamas kaip naujas tautos gyvenimo etapas, išvadavęs valstybę iš kairės ir dešinės politinių srovių priešpriešos. Politinei cenzūrai priskirtinas ir neigiamo (menkinamo) požiūrio į „broliškas tautas“ – rusus ir lenkus – retušavimas, taip pat prislopinta Vasario tautinio patriotizmo raiška.

XX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje išaugusią Šaltojo karo įtampą atliepia romane kupiūruojamos visos nuorodos į amerikietišką Aistės kilmę, taip pat Vasario pasvarstymai apie JAV kaip technikos ir pramonės šalį, kunigo Stripaičio požiūris, kad Amerikoje galima neblogai užsidirbti, nes tai šalis, iš kurios „niekas tuščiom negrižta“. Ekonominės gerovės paminėjimo vengta ne tik kalbant apie JAV, bet ir apie Aukšę. Antai išbrauktas sakinyss, kuriame ji teigia esanti pakankamai turtinga, kad išlaikytų Vasarį, šiam atsidėjus kūrybiniam darbui. Išbrauktas ir paties Vasario svarstymas, kad pragyvenimas jam rūpesčių nekelia, mat jis išgyvenęs iš savo kūrybos ir santaupų. Veikiausiai tai kūrė sovietmečiu nepageidautiną pasiturimo tarpukario Lietuvos menininko gyvenimo perspektyvą.

Dorovinės cenzūros sumetimais romane nebeliko erotinių užuominų apie Vasario ir Claudžiuvienės santykių pobūdį. Eliminuoti ir Vasario teigiami atsiminimai apie baronienę, esą jos epikūriškas požiūris į gyvenimą pavertęs ją laimingiausiu žmogumi pasaulyje.

Baigiant trumpą Žirgulio rašte suminėtų *Altorių šešėly* kupiūrų apžvalgą būtina paminėti, kad ne visi 1954 m. leidime atlikti romano taisymai buvo ideologiškai motyvuoti. Antai trečiojoje dalyje pašalinta kelių puslapių Vasario pjesės premjeros scena neturi jokių politinė, dorovinė ar religinė prasme sovietams nepriimtinių bruožų. Veikiausiai kūrinių taisyti priverstas autorius tiesiog pasinaudojo proga atsisakyti kai kurių jam pačiam nebūtinomis atrodančių scenų. Su politiniais reikalavimais nesusijusių taisymų, atsisakant kai kurių perteklinių sakinių ar pavienių žodžių, esama visose romano dalyse.

Kaip savo rašte redkolegijai rekomendavo Žirgulis, trylikatomio *Raštų* leidimo t. 4 (1992) buvo išleistas pagal *Altorių šešėly* pirmojo leidimo rankraštį. Ištaisyti tik kalbos riktai, sudabartinta rašyba ir skyryba, papildomai įvesti keli smulkūs taisymai, kuriuos Irenai Kostkevičiūtei priklausiusiame 1954 m. romano leidime savo ranka atliko Mykolaitis-Putinas⁴³.

⁴³ Juos visus detalčiai suregistravo šio leidimo redaktorė Šatkuvienė; žr. Vanda Šatkuvienė, *op. cit.*, p. 761–763.

Tiesa, Brogienė abejojo redakcinės kolegijos sprendimu atkurti naujajame *Raštų* leidime pirmojo leidimo kalbos svetimybės. Pasak jos, rašytojas sovietmečio leidimuose jas redagavo (ar aprobavo Žirgulio suredaguotas) orientuodamasis į bendrinės kalbos normas. Bet naujajame, po nepriklausomybės atkūrimo pasirodžiusiame leidime į šiuos redakcinius taisymus neatsižvelgta⁴⁴.

Paskutinis aspektas, į kurį norėtusi atkreipti dėmesį – tai Žirgulio rašto redakcinei kolegijai data, 1985 m. gegužės 5–23 d. Itin atvirai stalinmečio leidybos praktiką smerkiantis pastabų tonas primena publikacijas, skelbtas Sąjūdžio metais, nors iki jo dar buvo toli, tebuvo praėję vos du mėnesiai nuo Michailo Gorbačiovo atėjimo į valdžią. Publikacijoje teikiamas Aleksandro Žirgulio rašto „Dėl V. Mykolaičio-Putino romano ‘Altorių šešėly’ teksto tvarkymo“ perrašas. Dokumentą sudaro 27 mašinraščio lapai. Pirmojo lapo viršuje Žirgulio ranka mėlynu rašalu nurodytas rašto adresatas – „Susipažinti Redakcinei Kolegijai ir Vyriausiajai leidyklos redakcijai“. Paskutinis mašinraščio lapas nukirptas ties ta vieta, kur baigiasi tekstas (matyt, jis buvo ilgesnis, bet nuspręsta pabaigą nukirpti) ir priklijuotas prie kito balto lapo, ant kurio Žirgulio ranka mėlynu rašalu nurodyta data (1985. V. 23.) ir autorius (A. Žirgulys). Mašinraštyje taisymų nedaug, kursyvas pažymėtas konkrečius žodžius pavingiuojant mėlynu rašalu. Spausdinta tik vienoje – *recto* – pusėje. Perraiše išlaikytos morfologinės, sintaksinės, fonetinės rašto kalbos ypatybės; ištaisyta tik vienas dabartinės normos neatitinkantis rašybos atvejis – *gal būt* → *galbūt*. Išlaikyta originali skyryba, iš rašybos modernizuota kabučių forma ir brūkšnys tarp skaičių bei tiesioginės kalbos pradžioje.

⁴⁴ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 750.

DĖL VINCO MYKOLAIČIO-PUTINO ROMANO ALTORIŲ
ŠEŠĖLY TEKSTO TVARKYMO (1985)

ALEKSANDRAS ŽIRGULYS

Susipažinti Redakcinei Kolegijai
ir
Vyriausiajai leidyklos redakcijai

Dėl V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly“
teksto tvarkymo

Per kelis leidimus (1946, 1949, 1954, 1959) „Alt. šešėly“ tekstas buvo keičiamas dėl tiesioginio ir netiesioginio leidėjų kišimosi ir nutolo nuo pirmio autentiško pavidalo. Tikrasis, autentiškas tekstas,¹ niekieno netaisytas, reiškiantis autoriaus kūrybinį nusistatymą ir valią, išlikęs tik pirmame leidime (1932–33).

Priverstinėje teksto² evoliucijoje daug nulėmė 1949 m. leidimo sulaikymas. Tai pritrenkė tiek patį autorių, tiek leidėjus: iki tol kėlusi susižavėjamą ar audringus vertinimus knyga buvo pripažinta neplatintina ir sunaikinta.

Šis faktas nustebino daug ką, net klerikalinuose sluoksniuose, kurie labiausiai vainuoja autorių kaip tik už romano antikuniginę ir antiklerikalinę linkmę, pasak jų, daug prisidėjusią prie bažnyčios autoriteto griovimo ir krašto bolševizacijos. Bet stebėjosi ir ne vienas tarybinis veikėjas, kurie manė, kad „Altorių šešėly“ gali eiti ranka rankon su tarybine propaganda (man įsakmiai tai kartą yra pabrėžęs vienos komandiruotės metu partijos Joniškio raj. sekretorius: „Alt. šešėly“ dažniau leiskite ir didesniais tiražais, nes jis mums daug padeda). Šiandien nelabai patogiu viešai minėti ir kvalifikuoti romano sulaikymo faktą ir ypač to sulaikymo priežastis. Knygų prekybos ir poligrafijos valdyboj apie jas taip buvo pasakyta: „Romane Putinas kovoja už gerus kunigus, bet nieko nesako apie reakcinę || [2] bažnyčios esmę. Mes norime, kad Putinas pasisakytų iš esmės apie reakcinę bažnyčios vaidmenį. Tai egzaminas Putinui, žiūrėsime, kaip jis jį laikys...“ Žinoma, Putinas, kaip nekovotojas, nekovojęs nei už „gerus kunigus“, bet nieko nesakė

¹ po ženklo išbraukti du neįskaitomi simboliai

² Priverstinėje teksto vietoj Teksto priverstinėje

ir apie „reakcinę bažnyčios esmę“. Nieko nesakė, nes³ anuomet, romano kūrimo metais, klierikas ar kunigas Vasaris, kaip ir pats autorius, buvo dar tolimas kovingam ateizmui. Kitokia buvo autoriaus visuomeninė padėtis, kitoks ir jo nukunigėjimo kelias nei kitų to meto ekskunigų, ir tai jis aiškiai yra išdėstęs „Autoriaus žodyje“ I tome. Bet ar nepasisakė netiesiogiai? Jo Vasariui svetimi religiniai išgyvenimai, žavėjimasis bažnytine liturgija ir bažnyčios dogmomis, tai atšalėlis arba ateistas vidumi, ne išore,⁴ nuo bažnyčios gyvenimo atitrūkęs – romanas rodo jo išsivadavimo kelią iki galutinio pasitraukimo iš bažnyčios ir visų ryšių nutraukimo su buvusia aplinka. Toks buvo autoriaus kūrybinis sumanymas ir⁵ valia, ir daromi rašytojui priekaištai prasilenkia su Putino kūrybine nuožiūra⁶.

Niekas negali spausti ar versti rašytoją naujai perrašyti stambų veikalą ir jį pritaikyti prie pakitėjusio laikotarpio ūpo, nusistatymų, reikalavimų. Tai⁷ buvo konjunktūriniai, ne ilgalaikiai reikalavimai, ir jų paskui buvo atsisakyta („gana lopyti senas knygas, mums reikia naujų“, – sakyta viename svarsityme). Putinas, leidyklos posėdžiuose įtaigojamas, atsisakė iš esmės veikalą taisyti, nes nematė tokiam taisymui rimto pagrindo. Tokie reikalavimai, šiaip ar taip, buvo didelė anuometinio lietuvių literatūros gyvenimo varuotojų klaida, ji žlugdė rašytojo pasitikėjimą savo statusu ir jo naujai puoselėjamus planus. Kai Putinas galų gale sėdo prie dalinių romano taisymų, || [3] tiksliau braukymų, buvo sujauktas gražiai susiklostęs veikalo audinys.

Didelė dalis taisymų, dabartinėmis akimis žiūrint, yra nereikalingi. Romano tekstas⁸ apkarpytas. Autocenzūriniais atvejais visada perdedama, nes labai bendrai ir plačiai suvokiama „neleistinos vietos“. Tikroji cenzūra šiuo atžvilgiu yra tikslesnė ir mažiau pažeidžia veikalą. Tačiau nereikėjo⁹ taikyti nė leidyklinės cenzūros. Pvz., „lenkai užėmė Vilnių“ – taisyta: „lenkų nacionalistai“... Jei būtų taip patikslinta komentaruose arba naujame tarybinio rašytojo tekste nieko nesakytume, bet į seno rašytojo raštų tekstus¹⁰ brukti tokius svetimkūnius yra neskoninga ir neleistina praktika.¹¹

³ nes virš išbraukto *dėl to*

⁴ po ženklo išbraukta *seniai*

⁵ po žodžio išbraukta *kūrybinė*

⁶ nuožiūra po išbraukto *valia*

⁷ prieš žodį išbraukta *Bet; Tai vietoj tai*

⁸ po žodžio išbraukta „išspauštas“

⁹ po žodžio išbraukta *griežčiau*

¹⁰ *raštų tekstus* vietoj *raštus*

¹¹ po žodžio išbraukta *Tokie įtarpai rimtam knygų leidimui tik sarmatą daro.*

Pats autorius, betaisydamas jau vien kūrybiniais sumetimais¹², irgi per daug yra pritaيسęs. Man atrodo, kad tikras nutaisymas yra latvių vertėjio A. Sukovskio pastebėtas trūkstamas epizodas apie kun. Vasario viešėjimą tėviškėje, nors paskui Putinas ir aiškino, kad norėjęs eliminuoti jam „skaudžias autobiografines reminiscencijas“. Šį epizodą autorius nurodė redaktoriui gražinti į tominį leidimą¹³. Ta proga pažymėjo, kad kupiūravimas yra slidus kelias: ne kartą norisi atstatyti, kas išbraukta; ateityje reikėsia peržiūrėti kupiūras ir galbūt iš viso jų atsisakyti. Sakėsi, kad pokariniai romano leidimai jam daug kraujo sugadinę, daug jėgų atėmę, „Altorių šešėly“ taip įgrišę, kad kartais nenorįs apie juos nė galvoti.

Kad turėtume tikrą tų leidimų redagavimo vaizdą, suminėsiu beveik visas svarbesnias kupiūras ir šiaip teksto keitimus. Lyginta priešpaskutinio tominio leidimo (1954) ir pirmo leidimo (1932–33) tekstai. || [4]

1. Pirmame pokariniame AŠ leidime, I dalyje (1946) leidykla savo valia neįdėjo „Autoriaus žodžio“ (p. 7–10). Šis „žodis“ neįdėtas nė kituose leidimuose. Bet tai nėra eilinė pratarmė, tesusijusi su vienu leidimu, o principinis rašytojo pasisakymas apie romano pagrindines problemas, vaizduojamą jame tikrovę ir autoriaus santykį su ja. Dėl pačių bendriausių momentų šis „Autoriaus žodis“ turėtų būti dedamas visuose leidimuose kaip būtina įžanginė jų dalis.

2. Pirmame pokariniame leidime redakcija nubraukė I dalies epigrafą, o sekančiame leidime (1949) ir kitų dalių epigrafus („suvienodino“!)¹⁴. Jie nebuvo gražinti nė tominiame leidime – Leidykloje anuomet nedelikačiai elgtasi su epigrafų tekstais, jeigu tik jie būdavo religinio turinio, ir dar iš maldų knygų. Putino romane epigrai turi konstruktyvinę reikšmę veikalo architektikai: tai pagrindinės atskirų dalių gairės, nusakančios veiksmo linkmę ir nuotaikas; labai prasmingas, ne vien puošybinis, elementas.

Po sulaukyto AŠ leidimo (1949) rašytojas spaudimo ir netikrumo atmosferoje nubraukinėjo ar trumpino atskiras pastraipas, kad mažiau kas „kliūtų“ ir kad „nebūtų apšauktas“, jo paties žodžiais tariant. Šiandien tos kupiūros, darytos stengiantis atitikti leidyklinės cenzūros reikalavimus, nelabai šviesiai nuteikia.

¹² po žodžio išbraukta *įsibėgėjęs*

¹³ Turima omenyje 1954 m. leidime iškupiūruota Vasario atostogų tėviškėje scena, atkurta 1959 m. *Raštų* leidime.

¹⁴ Pirmojo leidimo (1932–1933) romano dalių pavadinimus lydėjo lotyniški epigrai: „Introibo ad altari Dei“, „Quia peccavi nimis...“, „Mea maxima culpa...“

3. Pirmosios dalies I sk. nubraukta stilistinė užsklanda – paskutinė pastraipa:

(X¹⁵ Ir niekam tuomet nebūtų galėję ateiti į galvą, kad šitam juokingam klierikučiui yra lemta audringa ir garsi ateitis X) (24¹⁶).

4. II sk. taip pat nubraukta stilistinė užsklanda: || [5]

(X Tokiam tad fone praėjo šešeri Liudo Vasario jaunystės metai, ir užsi-mezgė jo nevykusio gyvenimo drama X) (34).

5. III sk. nubraukta stilistinė užsklanda:

(X Po daugelio jau metų Vasaris, svarstydamas savo likimą, ne kartą pa-darydavo išvadą, kad tas jo užsidarymas, kilęs, ar, galbūt, esant palankiom aplinkybėm, tik pasireiškęs seminarijoj, buvo vyriausia priežastis jo išvi-dinių kovų, jo dvylypumo ir jo išsigelbėjimo, o galbūt ir jo žuvimo, kad ne tas užsidarymo instinktas, seminarija, be abejo, jį būtų arba išmetusi, kaip girmos išmeta nesumaltą žvirgždą, arba sumalusi, kaip sumalė daugelį už jį stipresnių. Jis gi liko ir neišmestas, ir nesumaltas X) (47¹⁷)

(Keliuose kituose sk., pvz. 4, 8..., analoginės užsklandos nenubrauktos).

6. „Jis buvo užmiršęs... viską, kas jį skyrė nuo plataus gyvenimo ir gra-žaus pasaulio“

(X Vėliau Liudas Vasaris, prisimindamas ypatingą to vakaro pergyveni-mą, aiškindavo sau, kad tai buvo pabudusio jaunuolio poetiškas idealinės meilės ilgesys. Vasaris tada buvo tokiame amžiuje, kada jaunuolis dar ne-reikalauja konkretaus savo jausmam objekto arba juo nesitenkina. Jis ilgisi kažkokios idealios būtybės, kuri paliktų pilną laisvę jo lakiai fantazijai. Se-minarijos gyvenimo aplinkybės buvo kuo patogiausios susidaryti tokiam romantiškam svajingumui tokio būdo jaunuoly, kokis buvo tuo metu Liu-das Vasaris. Ir štai po sunkių darbo dienų, po fizinio ir moralinio nuovargio, sulaukus didelės šventės atoslūgio, tas svajingumas išsiveržė su nepaprasta jėga. X) (124–125).

7. X sk., 138 p., po „nepasitenkinimas gyvenimu ir susiža || [6]vėjimas kažkokiu nepasiekiamu idealu“:

(X Pirmojo Vasario eilėraščio bendrumas¹⁸ išskyrė jį iš visų rašančių jau-nuolių tarpą ir pastatė išrinktųjų eilėn X).

¹⁵ X ženklų Žirgulyš savo tekste pažymėjo kupiūros pradžią ir pabaigą. Papildomai šias teksto vietas pabraukė vertikaliu mėlyno rašalo brūkšniu kairėje paraštėje.

¹⁶ Čia ir toliau šis skaičius nurodo pirmojo romano leidimo (1932–1933) t. 1 puslapio numerį.

¹⁷ 47 virš išbraukto 38

¹⁸ *bendrumas* pabraukta mėlynu rašalu, kairėje paraštėje ranka įrašyta *brandumas*?

8. Pradedant 149 p. po „spėliojimų sukėlė Vasary ir smulkus jo draugo priekabingumas“:

(X Kai kam gali atrodyti keista, kai kam netikėta, o kai kas gali ir pikintis, kad dvasinės seminarijos auklėtinio galvoj kyla tokių tuščių ir grynai pasaulietišku minčių, svajonių ir norų. Arba jeigu tokių dalykų kurio galvoj atsiranda, tai jau tas tikrai negeresnis už Varioką, ir jo buvimas seminarijoje tegali būti pateisintas bloga valia. Tiesa, tolimesnis Vasario gyvenimas jam pačiam ir kitiems parodė, kad pašaukimo į kunigus jis tikrai neturėjo, tačiau greičiausiai ne dėl to, kad bažnyčioje žvilgčiojo į nepažįstamąją gražuo-lę arba jautėsi ne visai abejingas į flirto ieškančią Liucę. Jeigu net leistume, kad tai jau buvo pirmosios jo nepašaukimo žymės, tai kaltinti jį dėl pasili-kimo seminarijoje dar neturėtume teisės. X) (149–150).

9. XIV sk., 200 p. ir toliau 201 p. pastraipoje keičiami ar braukiami žodžiai:

Dažniausiai atsitikdavo, kad įėjus jam į kambarį, lenkeliai (= lenkai) nu-traukdavo kalbą... (200)

Jis degdavo apmaudu, viso to klausydamasis, bet jausdamas negalėsiąs atsikirsti aštrialiežuviui (X lenkeliam X), pasirinko absoliutinio tylėjimo taktiką, apsimesdamas visiškai ramus (201)

... būdami jau paskutiniuose seminarijos kursuose, pasijutę stipresni, beveik tokiu pat būdu persekiojo vieną (X lenkelį X), Mazurkovskio favo-ritą (201). || [7]

Vasariui bent tiek buvo lengva nukęsti liežuvingų lenkelių (= nenaudė-lių) persekiojimą, kad jisai žinodavo, jog jie jo nepažįsta ir nesupranta (201).

10. XV sk. nubraukta stilistinė užsklanda:

(X Taip kartais mąstydavo po daugelio metų L. Vasaris, vartydamas tą nenuginčijamą liudijimą savo nuoširdumo, savo gerų norų ir didelio savo apsirikimo. X) (231)

11. XVII sk., pirmos pastraipos gale:

(X Ilgainiui dėl šito jautrumo Vasariui teko nemaža graužtis ir kentėti. X) (251¹⁹ p.)

12. XVII sk., tame pat puslapyje paskutinė pastraipa:

(X Klierikas Vasaris, pasiryžęs tapti geru kunigu, bėgo nuo gresiančio

Neabejotinai teisingas Žirgolio spėjimas apie korektūros klaidą taip niekada ir nebuvo ištaisytas; plg. Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 4: *Altorių šešėly*: Romanas, redagavo Vanda Šatkuvienė, Vilnius: Vaga, 1992, p. 85.

¹⁹ 5 vietoj neįskaitomo skaičiaus

pavojaus, o tuo tarpu jame lyg kokiam transformatoriuj, kiekvienas stipresnis įspūdis keitėsi į neigiamą dvasiško charakteriui energiją. X) (251²⁰–252).

13. 252 puslapyje – apie Aušros vartus – dalis frazės:

Gatvė čia buvo grįsta medžiu, dėl to nei pėsti, nei važiuoti nekėlė jokio bilesio. (X ir²¹ žydai, ir rusai, ir X) visi, kurie čia pakliuvo, ėjo pro šią vietą ramiai, nudengtomis galvomis.

14. XXI sk.,²² 306 p. gale ir sekančio pradžioj:

„Žinai ką, Pavasarėli, šįmet tavo paskutinės laisvos atostogos, o man taip pat. Padaryk mums išleistuves, (X paūšim, palydėsim savo laimę, pamiršim, kas mus graužia ir slegia, o paskui tebūnie, kas turi būti. X)

15. XXIII sk., 342 p.²³, pirmoj pastraipoj, po „arba savaime neprieinama“:

(X Vis dėlto tų metų eilėraščiai, kuriuos jis paskelbė spaudoj, dėl jų stipraus emociingumo ir išraiškos, pagarsino || [8] jauną poetą plačiau, negu jo draugų ir pažįstamų būrys. X) (356²⁴)

16. XXVI sk. paskutiniame puslapy nubraukta vietos, datos ir tradicinis dalies pabaigos žymėjimas:

(X Ženeva-Nica,

1931.IX-XII

Pirmosios dalies pabaiga. X)

17. Antroje dalyje, V sk., 63 p., antra pastraipa pradedant:

(X Kunigo Liudo Vasario kunigavimo karjeroj patirti rūpesčiai ir nemalonumai, tiesa, dar nebuvo labai dideli, vis dėlto ir po jais jau slėpėsi ne vienas svarbus vyriausiojo bandymo klausymas: kaip tu priimsi ir nugalėsi savo pašaukimo pareigas ir sunkenybes, kaip tu priimsi gyvenimo reiškinių įvairybę, kokia nusistos tavų pagrindinė nuotaika, kiek tu būsi atsparus laukujam pasauliui ir vieningas savy, – toks tu būsi ir kunigas.

Vasaris, seminarijoj daug kankinęsis ir abejojęs dėl savo pašaukimo, savo kunigavimo bandymam buvo ypatingai jautrus. Jis žinojo, kad dabar jau visos svarbiausios jo likimo spyruoklės yra užsuktos ir paleistos į darbą. Ir štai dabar pamažu iš įvairių sukrėtimų, smūgių ir vingių jam teks konstatuoti, ar tų spyruoklių veikimas yra suderintas ir eina viena kryptimi, ar jos neužsiteršia šiukšlėmis ir ar turi pakankamai tamprumo.

²⁰ 251 vietoj 250

²¹ turi būti *Ir*

²² po ženklo virš eilutės įterpta 306

²³ 342 virš išbraukto 356

²⁴ turi būti (342)

Seminarijoje viskas buvo pagrįsta teorija, geromis viltimis ir norais, apsaugota izoliavimu ir drausme. Čia gi bus ne tik bandymas, bet realus ir ilgas gyvenimo darbas, praktika, kurią išlaiko tik tie, kurių pajėgos suderintos, koordinuotos ir atitinka vykdomą uždavinį ir siekiamą tikslą. Nei geri norai, nei || [9] laisva valia, nei nusikaltimas ir nuodėmė čia neturi lemiamos reikšmės, nes jeigu du lygiai paruošti ir lygiai gerų norų kunigai po 30 metų vienas tampa vyskupu, o antras slapto ateistu arba ekskunigu, tai nejaugi čia nuopelnas, ar nuodėmės, stiprios, ar silpnos valios klausimas? Kur tie momentai, kurie antrojo kelią pakreipė priešinga linkme? Dėl ko įvyko pirmasis momentas esant dar geriem noram ir tvirtam pasiryžimui ištvirti? Dėl valios silpnumo, dėl Dievo malonės stokos? Bet juk tai ne nuo mūsų pareina. Vadinas, taip turėjo būti. Ir jeigu nenorime tapti fatalistais, turime pasakyti, taip įvyko dėl to, kad antrojo pajėgos ir visa esmė nebuvo suderinta su tikslu, ar bent jo siekiamomis priemonėmis.

Jeigu jaunam kunigui Vasariui jo kamendoriavimo pradžioje būtų kas iškėlęs fatališką dilemą arba – arba, greičiausia, jis būtų atsakęs, kad tai kunigų kategorijai, kurią ta dilema liestų, jis nepriklausas; kad jis gal nepasieks kunigiško tobulo, kad jis gal sustos pusiaukelėje, kad jis gal pražudys savo talentą, bet atgal, priešinga kryptim, nepasuks. Iš tiesų gi, jau vien dėl to, kad jis budriai sekė savo vidaus gyvenimą ir kvalifikavo įspūdžius, jie savaime krovėsi į dilemos svarstyklės: arba tavo siela atitinka kunigystės tikslą, ir tu liksi geru kunigu ligi galo, arba neatitinki, ir tu pasuksi atgal, bet nesustosi pusiaukelėje. X) (63–65).

18. V sk. paskutinės pastraipos pradžia:

(X Vasaris, nekultūringo kaimo vaikas, apdovanotas jautria menininko siela, poeto talentu ir dideliu įspūdingumu, instinktyviai ilgėjosi kultūros, meno ir aristokratiškos atmosferos, kurioje pagyventi jį taip traukė, kaip palieglį traukia saulės šiluma ir sultingas šilo kvapas. X) (69) || [10]

19. VIII sk., 120 p., antra pastraipa:

(X Tik po daugelio metų Liudas Vasaris įstengė nusikratyti tuo visokeriopu rutinos lukštu ir pažiūrėti į tą nuostabią knygą, kaip į tiesioginį žmogaus širdies balsą, bylojantį į mus iš amžių glūdumos, iš tolimųjų Orijento kraštų. Tuomet Biblija tapo jam mėgstamiausia didelės išminties ir poezijos knyga. X) (120)

20. Trečiojo dalyje, I sk., 1-os pastraipos pabaiga:

(X Vasaris su dideliu pasipiktinimu girdėjo, kaip jie, reviduodami bagažą, su keleiviais kalba rusiškai, o ir savo tarpe mielai tą kalbą vartoja. X) (8)

21. I sk., 8 p.²⁵ paskutinės pastraipos pabaigoje:

Savo багаžo dėžėse jis vežėsi daug knygų, portfely filosofijos daktaro diplomą (X kišenėj keliasdešimt banknotų įvairių kraštų valiutos X), o galvoj neramių minčių ir rūpesčių.

22. I sk., 18 p.²⁶ pirmoje pastraipoje:

Jis žino, kad tai tik pirmojo momento įspūdis. Jis žino, kad tokį Kauną paliko mum rusai (= caro valdžia), kad sostinę Vilnių pagrobė lenkai (= lenkų nacionalistai), kad pagaliau ir tuose neištainginguose namuose kunkuliuoja didelis (X tautos ir valstybės kūrimo X) darbas. (18)

23. III d.²⁷, III sk., 36 p.²⁸ pirma pastraipa:

(X Šitokis jo jautrumas ėjo ne iš veidmainiškumo, kaip galėjo kai kas pamanyti. Jis niekad nenorėjo atrodyti geresnis, negu iš tikrųjų yra, jam buvo nesvarbu, kas ką apie jį manys. X) (36)

24. III d.²⁹ V sk., 60 p. pirmoje pastraipoje:

(X Tik kalbant *Confiteor*, mušantis į krūtinę ir sakant žodžius *mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa*, jį nusmelkė min || [11]tis, ar tik ne šios jo mišios bus jo gyvenimo *maxima culpa* – viena didžiausia kaltė. X) (60–61)

25. Ten pat:

(X Tačiau kai atėjo konsekracijos ir pakylėjimo momentas ir visa bažnyčia taip nutilo, tartum ji buvo tuštutėlė, o jis vienas pasilenkęs ties ostija ir kieliku šnibždėjo galingiausius pasauly konsekracijos žodžius, jį antrąkart nusmelkė nerimastis ir baimė. Akim sekdamas savo paties keliamą į viršų kieliką, jis pajuto lengvą svaigulį ir turėjo net prisišlieti prie altoriaus. Bet tas truko tik vieną momentą. Vėliau atsimindamas tą momentą, jis manydavo, kad tai atsitiko dėl to, jog jis buvo blogai miegojęs, nevalgęs ir pakėlęs akis į viršų lengvai galėjo netekti pusiausvyros.

Paskutinė svarbioji mišių vieta, komunija, didelio susijaudinimo jam nesukėlė. Komuniją taip pat priėmė tėvai, kai kurie giminės ir šiaip dar keletas žmonių, buvusių tą dieną išpažinties. X) (61)

26. V sk., 65 p., antra pastraipa:

(X – Su kaimu, manė jis, mano reikalai baigti. Nepriklausomos tautos gyvenimas yra tokis šakotas, kad aš rasiu tinkamo savo būdai ir gabumam

²⁵ 8 virš išbraukto 10

²⁶ virš eilutės įterpta 18 p.

²⁷ virš eilutės įterpta III d.

²⁸ virš eilutės įterpta 36 p.

²⁹ virš eilutės įterpta III d.

darbo ir kitur, o netiesiogiai būsiu gal naudingas ir tai pačiai liaudžiai. X) (65)

27. Ten pat, 3-ioje pastraipoje:

Liudas Vasaris jautė, kad toldamas nuo kunigo kelio, (X jis kartu tolsta ir nuo liaudies. Ne tik tolsta, bet ir X) tampa nusikaltėliu liaudies akyse. Kas kas, bet jau liaudis jį supras sunkiausiai, ir gal niekad to nutolimo jam nedovanos (65).

28. VI sk., 67 p., 2-a pastraipa:

Stovėdamas žmonėse (Ilgulos bažnyčioje)³⁰, jis sekė pamaldų || [12] eiga ir jam rodėsi, kad tokios religinės nuotaikos jis niekad neįsūdavo pats operuodamas prie altoriaus. (X Jam dar buvo malonu patirti, kad jis vis dėlto liko tikęs žmogus. X) (67).

29. VII sk., 86 p. ir toliau keičiami atskiri žodžiai:

... Žadėjo atsilankyti taip pat ir kun. prof. Meškėnas, neminint jau advokato Indrulio ir amerikietės (= pianistės) Gražulytės (86).

30. VII sk., 89 p. pask. pastraipoje:

... taip nauji svečiai įėję nutraukė kalbas ir sumaišė kompaniją. Buvo tai Indrulis, ponia Gerulienė,³¹ ir viena panelė, kurios Vasaris nepažinojo. Jis tučiuojau įspėjo, kad tai tariamoji Indrulio³² sužadėtinė (X amerikietė X) (89).

31. VII sk., 89–90 p., paskutinėje pastraipoje:

Vasaris spėjo įsitikinti, kad jo vaizduotės nupieštas amerikietės (= užsienietės) paveikslas, nors nebuvo visai priešingas, bet nelabai ir panašus į štai atvykusį originalą (89–90).

32. VII sk., 90 p., antroje pastraipoje:

Jis manė, kad tai bus tipiška, laisvų manierų, moderniška amerikietė (= perėjūnė), kokių matydavo Paryžiuje, o čia išvydo tipišką, tik patobulintą lietuvaitę, be kaimiškų bruožų, bet ir be didmiestiškos civilizacijos šablono (90).

33. VII sk., 102 p., trečioje pastraipoje:

... – Šita drama gali būti tokia pat žiauri, kaip ir (X pono X) Vasario sukurtoji (102).

34. VII sk., 103 p.:

Tokios rimtos kalbos iš „amerikonkos“ (= tos panelės) jis nesitikėjo išgirsti (103).

³⁰ Veikiausiai Žirgulytis įterpė tekstą skliaustuose, kad redkolegijai būtų aiškiau, kuri romano scena turima omenyje. Šio teksto nėra nė viename iš *Altorių šešėlių* leidimų.

³¹ Mykolaičio-Putino tekste šioje vietoje kablelio nėra.

³² -io virš išbraukto -ytė

35. VII sk., 104 p.:

(X – Tamsta puikiai skambini, panele Aukse. Aš nemaniau, || [13] kad Amerikoj yra tokių muzikių, ir dar lietuvaikių.

Ji įsižeidė:

– Ar tamsta manei, kad Amerikoj vis dar laukiniai žmonės gyvena.³³

– Anaip tol. Bet tai daugiau technikos, pramonės, ne meno kraštas. X) (104–105).

36. VII sk., 106 p. nubraukta stilistinė užsklanda:

Tą vakarą jiedu abudu vienas apie kitą mąstė, abudu buvo savim nepatenkinti ir abu norėjo pirmai progai pasitaikius tą nesusipratimą pašalinti. (X Taip kartais mažas neprietelingumas suriša žmones stipriau, negu³⁴ mielas žodis X) (106).

37. VIII sk., 112 p., paskutinėje pastraipoje:

Šiaip ar taip, dabar jis įklimpo į kunigavimo pareigas ir į slegiantį dvišypumą gilyn ir gilyn. (X Jis laikė mišias, klausė išpažinčių, dalijo komuniją, iš vidaus, savo sąžinėj, prie tų veiksmų neprisiderindamas. Jis nėjo išpažinties, nekalbėjo brevijoriaus nė rožančiaus. Kaip anksčiau, taip ir dabar jis teisinosi pakitėjusia ideologija, kitokiu religijos supratimu, bet jautė, kad visi šitie sofizmai negali išvaduoti jo iš dvišypumo ir atleisti nuo pareigos išviršinių ir išvidinių savo gyvenimą ir elgesį derinti vienu kuriuo principu.

Ta pareiga dabar buvo itin griežta. X) Juk jis buvo katalikiškos gimnazijos direktorius, jam pavesta prižiūrėti vaikų ir jaunuolių auklėjimas... (112–113).

38. IX sk., 124 p., trečioje pastraipoje:

O jeigu įsiklepos kvailutė, tai po visam. Ji pasiryžus ir drąsi, (X kaip tikra amerikietė X) (124).

39. IX sk., 133 p., priešpaskutinėj pastr.:

Ją pagavo tokia nuotaika, tarsi ji rengtųsi į kokį didelį || [14] žygį, (X prieš kurį reikia susitelkti ir apskaičiuoti savo pajėgas X). (133).

40. X sk., 137 p.:

– O tamsta, girdėjau, po užsienius važinėjai? – atsisuko jis į svečią.

– Taip[,]³⁵ šį rudenį grįžau, taigi Lietuvoj dar beveik naujokas.

– Ir poetas? (= Kur tarnauji?)

³³ Mykolaičio-Putino tekste šioje vietoje buvo klaustukas.

³⁴ po žodžio išbraukta *meilė*

³⁵ Čia ir toliau laužtiniuose skliaustuose įterpti 1932–1933 m. leidime esantys spaudos ženklai, kuriuos Žirgulyš savo laiške (veikiausiai, netyčia) praleido.

(X – O tarp kitko[...] X) Dabar aš einu gimnazijos direktoriaus pareigas.
– Gimnazijos direktoriaus! – ar tai stebėdamasis, ar tai paguosdamas, kažkokiu neaiškiu tonu pratęsė ponas Glaudžius.

(X – Bet jis gyvas idiotas – pamąstė Vasaris ir, norėdamas užmegzti kalbą, tarė: X) ... (137)

41. XI sk., 158 p., pirmoje ir antroje pastraipoje:

Jau tą patį vakarą, parėjęs iš ponios Glaudžiuvienės, jis atsiminė ir auk-saplaukę amerikietę (= pianistę). Analizuodamas vienos ir kitos jam pada-rytą išpūdį, pirmenybę jis pripažino Aukse...

Tačiau amerikietėje (= Auksėje) Vasaris pajuto tą nepaprastą žavesį, tą neišaiškinamą jėgą, kurią kartais pajunta vyras, susitikęs su kai kuriom mo-terim, net jų nepažindamas ir nė vieno žodžio į jį nepratarus.

42. XI sk., 163 p.:

– Žinai ką, Petrai? Suvesk tu mane dar kartą su amerikiete (= Aukse Gražulyte). Po to vakaro mudu išsiskyrėm nei šėip nei taip, ir dar nė kar-tą negavau su ja pasikalbėti. Vienam eiti į namus nepatogu. Per menka pa-žintis (163).

43. XII sk., 178 p.: || [15]

– Na, tai kaip tamstai patinka Gražulytė [?]

– O, labai įdomi panelė, – gyrė Liudas. – Lietuvaičių maža tokių.

– Kuo gi ji taip skiriasi nuo kitų?

– Išsilavinimu, skoniu, kalba, apskritai, kultūra. Kaimiško apsilaidimo, sudribimo, ištižimo joje nėra nė pėdsako.

– Ir tamsta taip kalbi, pats kaimiečių vaikas? – piktinosi ponia Glau-džiuvienė.

– Deja, ir many tų kaimiškų, o gal ir tautiškų ydų nemaža. Bet joje nėra.

– Na, o many? – koketiškai klausė ponia Liucija.

– Tamsta juk ne iš kaimo kilus – ir auklėta ne kaime.

– Vadinasi, ir aš tobulybė, kaip ta amerikietė (= pianistė). (178)

44. XII sk., 182 p.:

– Na, kurgi taip linksmai sutikai Naujuosius Metus?

– A, čia pas tokį amerikietį (= užsienietį) Gražulį. Linksma buvo kom-panija. (182)

45. XIII sk., 194 p.:

Galų gale jis prisipažindavo, kad dabartinė ponia Liucija dabar jam patinka labiau negu kokia provinciališka skaistulė ir kad dabar frizuo-to ponios Glaudžiuvienės bubikopfo ir suplonėjusios talijos jis nemainy-tų ant žvilgančių storų kasų ir sveiko buvusio ponios Brazgienės pilnumo.

(X dabar jis pats nesidrovėdamas glostė žvilgsniu jos kelių apskritimus ir pro nusmukusią dekolte išpėjamas jos krūtis. X) (194).

46. XIII sk., 196 p., pirmoje pastraipoje:

Vėliau Vasaris stebėdavosi, kaip jis galėjo, nuoširdžiai žavėdamasis Aukse ir ją pamildamas, tuo pačiu metu lankyti po || [16]nią Liuciją ir lūkuriuoti jos malonių³⁶. Matyt, jo gyvenimo dvilypumas leido jam plėtoti ir šią sunkiai suderinamą paralelę. (X O gal stačiai aistringoji žmogaus prigimtis, nedrįsdama dar brautis į trapias, teužsimezgančias meilės iliuzijas, ieško save patenkinti ten, kur nebėra jokių iliuzijų X) (196).

47. XIII sk., 196 p.:

Auksė[,] sekama amerikiečių (= savo būdo) statumu netrukus ėmė Vasarį vadinti tu... (196).

48. XIII sk., 198 p.:

– Žinai, ką? – sakydavo jam (X amerikietė X), paskaičius kokį jo eilėraštį, – tai labai gražu, stipru, išpūdinga, meniška, kūrybiška – ką nori, bet nenatūralu (198).

49. XIV sk., 204 p., antroje pastraipoje:

Indrulis darė viską, kad vėl laimėtų turtingos amerikietės (= Gražulytės) simpatiją, ir jei žinotų, kaip Vasarį jos akyse pažeminti, pasiskubintų tai padaryti...

Jis ir čia neiškentė neįdūręs Vasariui, prikišdamas greitą suartėjimą su amerikiete (= Aukse) (204).

50. XVI sk., 238 p.:

(X Liucija tą vakarą buvo apsivilkusi plona markizetine gėlėta suknele, kurios iškirpimas lengvai leido matyti krūtinės skyrimąsi, ir taip trumpa, kad vos galėjo pridengti kelius. X) Buvo šilta ir tvanku tame per dieną įkaičiusiame salione, bet ponija uždarinėjo langus, nes gatvės triukšmo ji nemėgo labiau, negu bet kokio karščio... (238)

51. XVII sk., 249 p., antroje pastraipoje:

Dabar, jeigu tik jis norėtų, būtų geriausias momentas grįžti atgal. (X Į kunigo pareigas jis jau įprato ir savo elgesiu || [17] nėra dar viešai susikompromitavęs X). Su Liucija santykius nutraukė, o Auksė davė jam laisvę ir viską paliko jo nuožiūrai. (249–250).

52. XVII sk. („Bet prieš tai dar reikėjo aplankyti tėvus...“ (250) – (Nidoj [jis] apsigyveno“ (255) – pati didžioji kupiūra, grąžinta į III tomo (1959) tekstą³⁷.

³⁶ *malonių* vietoj *malonės*

³⁷ Ši penkių puslapių kupiūra apima teksto dalį, kurioje pasakojama, kaip vasaroti į

53. XVII sk., 262 p.

– Ir tu nebijai taip toli nakčia vaikščioti?

– O ko man bijoti? Ar aš ne amerikietė (= keliautoja)? (262).

54. XVII sk., 263 p., antroje pastraipoje:

Vasaris papasakojo jai apie savo atsiskyrimą su Liucija ir (X apie savo viešėjimą tėviškėje X), nieko nenuslėpdamas.

55. XVII sk., 263 p., paskutinė pastraipa:

Dabar ji pirmą kartą pažino Vasarį kaip kunigą (= iš³⁸ kitų Vasario prisipažinimų...) (263).

56. XVIII sk., 273 p.

... Ji Vasario kunigu nelaikė, o kad jis buvo kunigas, tai jai mažai rūpėjo. (X Susituokdami jiedu galėjo sudaryti legalią šeimą, nes Auksė, motinos anglikonės – protestantės duktė, formaliai buvo protestantė X) (273).

57. XVIII sk., 273 p.

... Artisto, poeto siela jis jautė, kad šeimyninio gyvenimo aplinkybės būtų jam ankštos ir tvankios. Klykiantis kūdikis ir smulkūs naminiai rūpesčiai kėlė jam pasibaisėjimą. Dėl savo ateities jis nesisielėjo: et, kaip nors prasiversiu. O šeima apkrautų jį pareigomis ligi gyvos galvos. Vaduodamasis iš vienu varžtų, jis bijojo patekti į kitus.

(X Pagaliau, jis nepasitikėjo savim. Auksė, žymiai už jį || [18] jaunesnė, mažiau gyvenimo prityrusi, nė kiek neabejojo, kad jiedu susituokę būtų laimingi[. Ji Liudą mylėjo ir manė mylėsianti iki mirties. Vasaris gi nebuvo tikras], ar net ir Aukšės meilės pakaks jam visam gyvenimui. Juk jis mylėjo Liucę, mylėjo poniją Rainakienę, o šiandien štai jau myli Aukšę. Jis, tiesa, manė, kad čia tikroji jo meilė, kad gal likimas tam jį ir apsaugojo kunigystės kevale, kad galų gale suvestų su Aukse. Bet vis dėlto jis abejojo. X) (274).

58. XVIII sk., 274–278 p.

... Sugrįžęs po atostogų į Kauną, jis įteikė valstybės teatrui savo dramą, kuri tuoj buvo imta ruošti scenai ir pirmą kartą suvaidinta per Kalėdų šventes.

(X To vakaro išpūdžiai ilgą laiką pasiliko gyvi Vasario atminty. Bet ir vaisiai buvo toki, kokių jis nei laukė, nei tikėjosi.

tėviškę nuvykęs Vasaris laikė mišias, klausėsi išpažinčių, krikštijo kūdikius. Taip pat ten dar kartą užsimenama, kad tikėti Dievu Vasaris nebuvo paliojęs ir kad atsisakydamas kunigystės labai įskaudintų motiną. Šiame rašte Žirgulyš nurodė, kad Mykolaitis-Putinas teigė minėto epizodo 1954 m. *Altorių šešėly* leidime atsisakęs norėdamas eliminuoti jam „skaudžias autobiografines reminiscencijas“. 1959 m. leidime autoriaus sprendimu ši kupiūra buvo atstatyta.

³⁸ turi būti Iš

Pakilusia nuotaika, nerimaudamas ėjo Vasaris su Aukse į premjerą. Publikos buvo pilnutėlis teatras. Daugelis šitos dramos laukė kaip kokios ypatingos sensacijos. Iš naujo buvo atgiję dar pernai paskleisti gandai, kad veikalo autorius, kunigas, vaizduojąs ten kažką nepaprasta iš Romos vaiduosų, ar tai iš šių dienų vienuolių gyvenimo. Laikraščiuose gi buvo rašyta, kad drama esanti labai įspūdinga, pastatymas grandioziškas, su choralais, muzika ir šokiais.

Sensacijų mėgėjai, tiesa, tuo vakaru bent kiek nusivylė, nes nepamatė nei ištvirtinusių vestalių, nei lėbaujančių kunigų, nei jokios dekameroniškos scenos. Bet publikos diduma tą spektaklį lydėjo su tikru pasigėrėjimu. Ir veikalo turinys, ir pastatymas, ir vaidinimas jungėsi į vieną harmoningą menišką visumą, kurioj kiekvienas rado kuo patenkinti savo estetinius palinkimus. Efektų mėgėjus keltė kėlė jaunojo karaliaus sutuok || [19]tuvia scena ir karūnavimas. Čia plačios masinės scenos žėrėjo įvairiaspalvėse šviesose. Egzotiški aprėdai, šokiai, muzika, dainos darė tikrai karališkos prabangos įspūdį.

Bet tie, kurie buvo linkę į dramatinius konfliktus ir išvidinius išgyvenimus, labiau gėrėjosi didžiūnės aistra, kerštu ir gailėsčiu, vyriausio kunigo klausa, karaliaus, karalienės ir jų sūnaus tragišku likimu.

Teatralai sekė vaidybą, inscenizavimą, dramatinio veiksmo eigą, o literatūros mėgėjai domėjosi charakteriais, idėjinio turiniu ir stiliumi.

Vasaris su Aukse sėdėjo vienoj iš pirmųjų parterio eilių. Savo kūrinium ir jo pastatymu scenoje jis buvo patenkintas, o Auksė tiesiog švytėjo džiaugsmu. Per antraktus daug kas iš publikos juodu sekė akim, daugelis pažįstamų juodu sveikino. Vasaris pastebėjo kun. Stripaitį, Varnėną, poniją Gerulienę, kai kuriuos savo gimnazijos mokytojus ir daugelį šiaip jau pažįstamų veidų. Iš tolo pasveikino jį prof. Meškėnas, karštai ginčinęs su „Spindulių“ redaktorium. Matė jis ir poniją Liuciją su savo vyru. Ponia maloniu šypsniu atsakė į jo nusilenkimą ir, matyt, nuoširdžiai džiaugėsi jo pasisekimu.

Per antrą pertrauką, kai Vasaris su Aukse ėjo į bufietą, staiga šalia jų dviejų atsirado ponas Indrulis. Pasisveikinęs su Aukse, jis stipriai paspaudė Liudui ranką ir pagyrė veikalą.

– Sveikinu, Liudai, sveikinu ir džiaugiuosi. Tavo drama scenoje atrodo net geriau, negu aš buvau tikėjęsis. Aš nesu kritikas ir trūkumų neieškau. Apskritai, man patinka. Na, panelė Auksė tai jau tikrai sužavėta. Žinoma, kai kas čia matyt specialiai moterim ir taikyta. Tai ką gersime? Šitos vynuogės ir apelsinai neblogai atrodo. || [20]

Niekad dar Vasaris nebuvo matęs jo tokio paslaugaus.

Auksė, neslėpdama pašaipos, stebėjosi:

– Ak, koks tamsta šiandien geras! Na, jeigu jau nori mudviem štai su ponu Vasariu pasigerinti, pavaišink mus zelteriu[,] tamsta.

Jis visą antraktą kalbėjo jai komplimentus, švelniai prikaišiojo atšalimą, apgailestavo senų gerų laikų, maldavo teisės pasilikti geru pažįstamu ir įgriso ligi gyvo kaulo.

– Aš dar nemačiau jo tokio įkyraus, – kalbėjo Auksė, grįždama į savo vietą. – Maniau, kad jis jau paliko mane ramybėje.

– Jis nuostabiai pastovus ir ištikimas, – juokėsi Vasaris. – Esu tikras, kad jis bus ką nors sugalvojęs atgrasinti tave nuo manęs.

Po trečio veiksmo publika reikalavo autoriaus, ir Vasaris turėjo pasirodyti scenoje. Jam išnešė keletą pintinių gėlių, kurių viena savo dydžiu ir turtingumu atkreipė visų dėmesį. Bet Vasaris tuo tarpu nieko nematė. Apakinti rampos šviesa žėrė jam į veidą, už jos mirgėjo baltų krūtininių ir monotoniškų tualetų mišinys ir skrido aplodismentų triukšmas. Jis nevykusiai nusilenkė į abu šonu ir tarsi nesavom kojom pasitraukė nuo scenos. Tokios pat apeigos pasikartojo ir po paskutinio veiksmo. Liudo Vasario dramų pasisėkimas buvo didelis ir visų pripažintas.

Namie jis, apžiūrėjęs gėlių pintines, didžiausioje ir gražiausioje rado kortelę su vienintele raide L. Jis neabejojo, kad tai buvo gėlės nuo ponios Liucijos Glaudžiuvienės. X)

59. XIX sk., 286 p., antroje pastraipoje:

Visą atliekamą nuo gimnazijos pareigų laiką praleisdavo namie šį tą rašinėdamas, o daugiau³⁹ galvodamas apie naują || [21] veikalą, kurį ketino pradėti, sulaukęs (X Velykų X) atostogų (286).

60. XIX sk., 292 p., paskutinėje pastraipoje:

Bet aš tamstą užtikrinu ir prašau manim tikėti: suderinti savy poetą ir kunigą aš negaliu. Man tai yra psichologinė antinomija. (X Visą jūsų metaforiką⁴⁰ aš pripažįstu, bet realiam gyvenime, ieškant kūrybos ir ją vykdant, veikia kiti dėsniai. Ir X) kunigavimas man kaip poetui yra davęs tik skausmo, sielvarto, abejonių ir neramumų... (292).

61. XX sk., 301 p. trečia pastraipa:

(X Prisikėlimo pamaldų jis išklaušė Iguloj. Kaip kasmet per dideles šventes, taip ir tuomet jam buvo liūdna ir gaudu stebėti tas simbolines

³⁹ daugiau vietoj daugiausia

⁴⁰ Mykolaičio-Putino tekste šioje vietoje buvo *metafiziką*.

apeigas, klausyti giesmių, vargonų ir jausti tūkstantinės minios šventadienišką nuotaiką X) (201).

62. XX sk., 315 p., antroje pastraipoje:

Matydamas šiuos griuvėsius, Vasaris mąstė, kaip čia dabar atrodytų ir ką jaustų ponía baronienė. Ar epikuriškas optimizmas neapsiniauktų to liūdno reginio akivaizdoj? Ar ji ir šiose aplinkybėse mokėtų pasiimti savo smagumo ir džiaugsmo dalį? (X Jei taip, tai jis buvo pasiryžęs prisipažinti, kad ponía baronienė yra ne tik laimingiausias, bet ir ištvermingiausias žmogus pasauly. X)

63. XX sk., 316 p.

Čia Vasaris gyviausiai pajuto naujosios Lietuvos nuotaiką ir kelią į ateitį. (X Tos menkos naujakurių trobelės reiškė didelį tautinį darbą ir didelį laimėjimą. X) Senas, romantiškas, svetimas dvaras štai virsta sutrunėjusiais griuvėsiais, o jo vietoj kalasi iš žemės jaunučiai, silpni diegeliai, nešdami naują, savą gyvybę. (316). || [22]

64. XX sk., 316 p., trečioje pastraipoje:

... Juk tas dvaras kadaise buvo mielas jo sentimentų, jo emocijų židiny. Jaunosios Lietuvos reforma (= Naujoji gadynė) sugriovė jį kaip archaišką senų laikų liekaną.

65. XXI sk., 318 p., pirmoje pastraipoje:

... Maža turėdamas reikalų su viešom organizacijom, jis nesirūpino aptarti nė visuomeninės savo pozicijos. (X Nors ir metęs kunigauti, jis vis dar laikėsi bendrųjų krikščioniškosios pasaulėžiūros nuostatų, o visuomeninis ir politinis katalikų veikimas jį domino kaip kažkas sava, artima.

Dėl nenusisėkusio mitingo Kalnynuose jis labiau sielojosi, negu pats Stripaitis, nors kunigų politikavimą smerkė, jų metodam nepritarė ir klerikalizmo įsigalėjimo bijojo. Jis numanė, kad katalikų visuomenės nariu pasilikti negalės, bet kur pagaliau pritaps, jam dar nebuvo aišku. Jam atrodė, kad tai yra ateities klausimai, tuo tarpu neaktualūs ir nesvarbūs. X)

66. XXI sk., 319 p., antroji pastraipa:

(X Tuo tarpu gi jis praktikavo kai kuriuos net antraeilus, kaip jam atrodė, katalikų religijos dėsnius. Pavyzdžiui, sekmadieniais jis eidavo klausyti mišių ir, jei kada tos pareigos neatlikdavo, jausdavo sąžinės priekaištų. O laužydamas kitus svarbesnius tos pačios religijos nuostatus jis smerkiančio sąžinės balso negirdėjo. X)

67. XXI sk., 328 p., antroje pastraipoje:

... Tavo talentui joks pavojus negresia. (X Jokio suvaržymo ir skurdo tau kęsti nereikės. Aš esu pakankamai turtinga, o tu pakankamai gabus. Mūsų

gyvenimas bus visa ko pilnas. X) Tau nebereikės sielvartauti vienatvėj ir blaškytis po svetimus kampus... (328). || [23]

68. Ten pat:

... Su tavo jautrumu, išpūdingumu ir išdidumu gali tave palaužti pirmas didesnis nepasisekimas. (X Prisipažink, kad tu nesi linkęs grumtis su gyvenimo priešingybėm, pavyzdžiui, kad ir dėl duonos kąsnio. X) (328)

69. XXIII sk., 361 p., pirmoje pastraipoje:

... Bet aš pats, žinai, [net] džiaugiuosi, kad nepatekau vėl į seimą. Išvažiuosiu į Ameriką, pamatysiu pasaulio, parinksiu aukų, na, ir pačiam bus ne pro šalį vieną kitą dolerį susitaupius. (X Iš ten niekas tuščiom negrįžta. O čia kas? Visą amžių ubagas... X) (361)

70. XXIV sk., 365 p., pirmoje pastraipoje:

... Tolimesnė ateitis jam nebuvo dar aiški, bet jis, sekdamas Auksės patarimu, stengėsi ja nė nesirūpinti. (X Medžiaginės aplinkybės, pragyvenimo šaltinis kol kas jo nebaugino. Jis turėjo truputį santaupų. Jo knygos ir drama tebedavė šiokių tokių pajamų, pora redakcijų ketino mokėti honorarą už straipsnius, pagaliau jis buvo jau įpusėjęs naują dramą, kuri, jo manymu, pasiseks neblogiau kaip pirmoji. X) (365).

71. XXIV sk., 367 p., antroje pastraipoje:

[N]ei Varnėnas, nei Auksė negriovė jo vilčių (X ir nešaldė entuziazmo X), nors ir vienas, ir kitas bijojo, kad žiauri tikrovė nepaverstų niekais visų tų sumanymų. (367).

72. XXV sk., 399 p.

Čia dar kartą prabilo tas seminarijos disciplinoj išauklėtas baugštus jautrumas [...]

(X Liudo Vasario gedulo mintys po Liucijos mirties buvo ne tik liūdėjimas netekus artimo žmogaus, bet ir paskutinis jo kunigiškos sąmonės balsas. X) (399) || [24]

73. XXV sk., 400 p., paskutine pastraipa pradedant:

(X Praslinkus porai mėnesių po Liucijos mirties, svarbūs vieši įvykiai sukrėtė visą Lietuvos gyvenimą ir pasuko jį nauja kryptim. Gruodžio 17 d. perversmą daugelis sveikino su entuziazmu, bet kitų veidai niaukėsi rūpesčiu ir baime dėl krašto likimo. Liudas Vasaris, tada pirmą kartą pakirdęs iš savo sustingimo, domiai ėmė sekti naujų reiškinių pradžią ir jam atrodė, kad tautinė sąmonė ir kūryba žengia į naują laimėjimų kelią. Jis, kaip ir daugelis tų dienų optimistų, tikėjosi, kad lietuvio dvasia pagaliau išsivaduos iš siaurų dešinės ir kairės vartų, kad staiga sukilęs kūrybos viesulas nupūs visokias šiukšles ir dulkes nuo aprembėjusios, apatiškos visuomenės,

ir lietuviškas žodis, lietuviškas menas kartu su valstybės darbu statys tautos kultūros rūmą. Ir jis mąstydamas, kad, prasidėjus šiam laikotarpiui, turi prasidėti ir naujas jo gyvenimo tarpas. X) (400–401)

74. XXV sk., 401 p., antroje pastraipoje:

(X Svarbūs viešieji įvykiai ir jo paties darbas pakreipė jo mintis nauja linkme ir tarsi naujos gyvybės įdiegė į jo sielą. X) (401).

Redakcinės kolegij[os] prašoma įsigilinti į geriausio mūsų romano likimą ir spręsti:

- 1) kurį romano tekstą – pirmąjį ar paskutinį – laikyti pagrindiniu tekstu?
- 2) ar komentaruose minėti romano sulaikymo faktą ir kaip jį viešai patraukti (koku smerkiamu epitetu „pagarbinti“ ar kaip kitaip)? || [25]
- 3) ar minėti jį su atitinkamu n-riu bibliografiniuose aiškinimuose?

Šie gana nepatogūs mūsų leidybos istorijai kazusai reikalingi kolektyvos išminties.

1985.V.5

Galimos kelios išeitys, nors ir nevienodai racionalios, o kai kurios tik sąlyginai priimtinos.

1. Pagrindiniu⁴¹ AŠ leidimo tekstu laikyti pirmojo leidimo (1932–1933 m.) tekstą, nes jis yra istoriškiausias tiek Putino, tiek ano meto visuomeninio gyvenimo raidoj, etapis Putino kūrybos tekstas; jame realiausiai, ne masuoti, atspindi ano meto realijos, net ir tos, kuriose Putinas dar neturi aiškių pozicijų (tai turi parodyti komentarai). Šis tekstas, ilgai nešiotas ir iškentėtas vidinėse kovose, per trumpą laiką tiesiog liete išsiliejęs, be didesnio parengiamojo darbo, be gausesnių juodraščių ir variantų, turi daug gyvų emocijų, daug betarpiškumo, kurio kituose leidimuose nebėra. Tuo tiesioginiu nemeluotu autoriaus santykiu su aplinka šiam tekstui neprilygs ta visi kiti vėlesni.

Turiniu ir forma iki detalių, iki stiliaus ir kalbos autorinis, autentiškas, geriausiai išreiškia autoriaus valią ir kūrybines intencijas (plg. „Autoriaus žodį“).

⁴¹ Pagrindiniu vietoj Pagrindinis

Šis tekstas dėl to geriausiai atitinka visus tarybinės tekstologijos ke-
liamus reikalavimus pagrindiniam rengiamo leidimo tekstui (sk. ОСНОВЫ
ТЕКСТОЛОГИИ. Под редакцией В. С. Нечаевой. Изд-тво Академии Наук
СССР, М., 1962; Текстология произведений советской литературы. –
Вопросы текстологии. Вып. 4. Изд-тво „Наука“, М., 1967). || [26]

2. „Įdėta darbo“ ir kituose leidimuose. Darbas, kaip rodo kupiūruotų
ir taisytų vietų sąrašas, buvo pagrįstas neteisingu pagrindu – perdirbti ir
ištaisyti pagrindinę romano kryptį, – nei keliamo uždavinio neatitiko, nei
šiai kuo nors nepagerino tekstų. Autorius tik buvo pastūmėtas į gausius
ir beprasmiškus braukymus.

Toks bendradarbiavimas su autorium, žinoma, negalėjo būti kieno nors
partizaniška užmačia, turbūt sankcionuotas direktyvinių instrukcijų, vėliau
viešai jis nebuvo nuneigtas ar sukritikuotas, dėl to vėlesni leidimai tebe-
galioja kaip tarybinės literatūros leidybos faktai. Taigi, norint pabrėžti tarybi-
nių metų darbą prie romano, pagrindiniu tekstu gali būti laikomas 10-tomio
tekstas (III, IV ir V t., 1959 m.).

Viena sąlyga: turi būti gražintas „Autorinis žodis“ ir epigrafi pri-
mano dalių antraščių, – visai tai buvo leidyklos vienašališkai, be autoriaus
pritarimo, nubraukta.

3. Norint lengviausiai uždavinį spręsti, galima imti vien 1959 m. tekstą.
Jeigu bus taip nustatyta ir nutarta, rengėjas nesispyriodamas prisiims nuta-
rimą ir elgsis taip, kaip nutarta, nors ir neišsižadėdamas savo nuomonės ir
manydamas, kad ne visai taip, kaip reikia, Red. kolegijos pasielgta.

Leidykla buvo mane prašiusi rengti jubiliejinį mokslinį V. Mykolaičio-
Putino „Raštų leidimą“. Sutiko su pasiūlyta rengimo tvarka ir dar kartą pa-
kartoję, kad tikrai tai bus mokslinis leidimas.

Mokslinio leidimo principai aiškūs, jie esamomis leidyklos jėgomis ir
sąlygomis su kompetetinga rašytojų ir mokslininkų talka įveikiami. Nerei-
kėtų numatyto leidimo profilio temdyti ir abejoti iš viso mokslinių leidimų
galimumu leidykloje. Moksliniai leidimai įeina į leidyklų uždavinius (tik
akademinius leidimus leidžia Akademinė). Tai pabrėžiama ir paskutinėje
Vyr. leidyklų ir poligr. valdybos prie TSRS Ministrų tarybos instrukcijoje.

ON SELF-CENSORSHIP IN THE FOURTH EDITION
OF *ALTORIŲ ŠEŠĖLY* (1954)

Summary

The publication consists of a transcript of an archival document by the twentieth-century Lithuanian textual scholar Aleksandras Žirgulys (1909–1986) and an introduction explaining its background. Žirgulys's typescript 'Dėl V. Mykolaičio-Putino romano *Altorių šešėly* teksto tvarkymo' (1985; On the editing of V. Mykolaitis-Putinas's novel *Altorių šešėly* [In the Shadow of the Altars]), stored in the Lithuanian Archives of Literature and Art, lists all the changes (mostly cuts) made to the text of the fourth edition (1954) of *Altorių šešėly* (1932–1933). These changes remained in all the subsequent editions of the novel published during the Soviet era.

The document prepared by Žirgulys was addressed to the editorial board of the new edition of Mykolaitis-Putinas's *Raštai* (Works) conceived in the mid-1980s. He argued that it was inappropriate to adhere to the changes made to *Altorių šešėly* in 1954 and that it would be advisable to return to the text of the first edition of the novel (1932–1933). Žirgulys based his proposal on two arguments: first, in 1954, Mykolaitis-Putinas made changes to the text due to political pressure and, second, these changes disrupted the artistic integrity of the work. To prove his point, Žirgulys submitted a list of all changes made to the text of the novel in 1954. This list convincingly shows that most of the changes were driven by political, religious, and moral self-censorship. For example, detailed scenes of religious rituals were deleted, paragraphs in which the protagonist of the novel positively evaluates the politics of the Republic of Lithuania were removed, references to the American origin of the protagonist's beloved were eliminated, and erotic allusions were omitted.

Žirgulys died shortly after preparing the list of editorial changes to *Altorių šešėly*. He was therefore unable to contribute to the new edition of Mykolaitis-Putinas's *Raštai*, but the editorial board took his recommendations into account and in the fourth volume of *Raštai* (1992), the publication of *Altorių šešėly* was based on the original first edition of the novel. The same principle was followed by the editors of subsequent editions of *Altorių šešėly*.

The introductory article of the publication provides a detailed description of all the circumstances that led to the editorial changes in the 1954 edition of *Altorių šešėly*, which were reconstructed from the memoirs of contemporaries, the works of textual scholars, and archival documents.

APIE AUTORIUS

ROMA BONČKUTĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Klaipėdos universiteto Socialinių ir humanitarinių mokslų fakulteto Filologijos katedros vyriausioji mokslo darbuotoja, profesorė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: literatūros istorija, tekstologija, egodokumentika. Paskutinė knyga: *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)* (2015).

ORCID: 0000-0001-5889-675X.

El. paštas: romabonckute@gmail.com

LIUDAS JOVAIŠA – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Ankstyvųjų Naujųjų laikų krikščionybės Lietuvoje istorija, LDK kultūros istorija, krikščioniškosios vienuolystės LDK istorija. Naujausia knyga: *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. Papildyta prozopografija* (kartu su Vytautu Ališausku, 2024).

El. paštas: liudas.jovaisa@gmail.com

ALGIMANTAS KATILIUS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Katalikų Bažnyčios Lietuvoje istorija XIX–XX a., Užnemunės istorija XIX a. Naujausia knyga: *Prelato Kazimiero Stepono Šaulio dokumentai* (2024).

ORCID: 0000-0003-4942-5053.

El. paštas: katilius1@gmail.com

AUDRONĖ KUČINSKIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Klasikinės filologijos katedros docentė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: antikinė retorika, Cicerono retorika ir filosofija, antikinių vardų lietuvinimo problemos, antikinės literatūros vertimų į lietuvių kalbą istorija, Antikos kultūra ir menas. Išleido studiją *Cicerono kalbų dialogai: Literatūriniai oratoriaus kalbos aspektai* (2008), keliasdešimt mokslinių straipsnių, parengė mokslinius vertimus su komentarais: Cicerono *Oratorius* (2023), *Prieš korupciją: Kalbos prieš Gajų Verį* (2019) ir kt.; parengė knygas: Jonas Dumčius, *Iš rankraščių palikimo: Straipsniai* (2012), Jonas Dumčius, *Iš rankraščių palikimo: Atsiminimai, laiškai* (2014), Vergilijus, *Bukolikos. Georgikos. Enėjidė*, vertė Antanas Rukša (2015); mokomąsias priemones: *Romėnų vaizduojamasis means* (2016), *Lego et intellego* (2024).

ORCID: 0000-0003-2495-8750.

El. paštas: audrone.kucinskiene@flf.vu.lt

NERINGA MARKEVIČIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyriaus mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Balio Sruogos egodokumentai, prozos tekstų istorija ir redagavimai, biografija, publicistika,

tradicinė ir skaitmeninė tekstologija. Išleido knygą *Balio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ rašymo ir redagavimo istorija* (2014), parengė *Sruogos Raštų* t. 16: *Laiškai Valerijai Čiurlionytei, 1915–1918* (2019), t. 17-I: *Laiškai Vandai Daugirdaitei, 1919–1924* (2021) ir t. 17-II: *Laiškai Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1924–1946* (2023).

ORCID: 0000-0002-2007-3392.

El. paštas: nerutela@hotmail.com

VILIUS MĖDŽIUS – Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto klasikinės filologijos studijų bakalaurantas. Mokslinių interesų sritys: indoeuropeistika, mitologija.

El. paštas: vilius.medzius@gmail.com

JURGITA ŽANA RAŠKEVIČIŪTĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyriaus mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Juozo Tumo-Vaižganto egodokumentai, egodokumentikos teorijos tyrimai. Parengė *Vaižganto Raštų* t. 25, *Laiškai: Įvairiems adresatams ir įstaigoms* (2022) ir t. 25: *Laiškai Klimų ir Lesauskių šeimoms. Papildymai* (2024), knygą *Iš širdies ir tikru reikalu...: Juozo Tumo-Vaižganto šeimyninė korespondencija* (kartu su Aiste Kučinskiene, 2019).

ORCID: 0000-0001-5257-1815.

El. paštas: raskeviciute-andriukoniene@liti.lt

VIKTORIJA ŠEINA-VASILIAUSKIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Moderniosios literatūros skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: XX a. pirmos pusės lietuvių literatūra, lietuvių literatūros kanonas, mokyklinis literatūros ugdymas, cenzūra. Išleido knygas: *Laikinoji sostinė lietuvių literatūroje* (2014), *Savas svetimas dainius: Adamas Mickiewiczius lietuvių literatūros kanone (1883–1940)* (2021), *Nasz obcy poeta: Adam Mickiewicz w kanonie literatury litewskiej (1883–1940)* (vertė Inesa Szulska, 2024), *Mokyklinis lietuvių literatūros kanonas: Šimtmečio raidos rekonstrukcija* (kartu su Aiste Kučinskiene, 2024).

ORCID: 0000-0002-0943-1187.

El. paštas: viktorija.seina@liti.lt

VILMA ŽALTAUSKAITĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Katalikų Bažnyčios struktūros ir bendruomenės raida XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje Lietuvoje, santykiai su nacionalizmais, dvasininkijos socialinės laikysenos. Naujausia knyga: *Paklusnūs žmonės: Romos katalikų dvasininkų sociokultūrinė laikysena XIX a. II pusės Lietuvoje* (2022).

ORCID: 0000-0002-2241-3768.

El. paštas: vilsimas@gmail.com

AUGUSTĖ ŽIČKYTĖ – Vilniaus universiteto Literatūros, kultūros ir vertimo tyrimų instituto A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centro doktorantė. Mokslinių tyrimų sritys: literatūros teorijos, religiniai autobiografiniai tekstai, tikrovės ir fikcijos santykis tekste, transcendencijos patirties reprezentacijos problematika. Rengia disertaciją tema *Ribinės patirtys Thomo Mertono, Jurgio Matulaičio, Eriko Vardeno egodokumentuose: fiktyvumas ir tikrovių reprezentacija*.

El. paštas: a.zickyte@gmail.com

ATMENA AUTORIAMS

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio redakcinė kolegija laikosi požiūrio, kad autoriai neturi būti formaliais reikalavimais varžomi rinkdamiesi jų metodologiją, siekius, individualų stilių, požiūrį į mokslinių publikacijų paskirtį atitinkantį diskurso tipą (straipsnio struktūrą, argumentavimo modelį). Tačiau vienu ar kitu būdu mokslo straipsnyje privalu suformuluoti tyrimų tikslą, nurodyti uždavinius, įvardyti objektą, metodą, aptarti nagrinėjamos problemos ištirtumo laipsnį. Įprasta, kad mokslinėse publikacijose nurodomi šaltiniai, rūpinamasi citavimo tikslumu, pateikiami ir pagrįdžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (el. paštu ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su vyriausiuoju redaktoriumi). Failai renjami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.rtf, *.xls, *.vsd; *Word 2007–2013* failai *.docx etc. pateikiami išsaugoti *.doc etc. formatu), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg (*.jpeg), *.tif, pastaruoju formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką (40 000 spaudos ženklų), dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su vyriausiuoju redaktoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemas, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka. Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemishkais ir atskiroje komentarų padalioje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į lietuvių kalbą ir tekstologiniai bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

Lietuvos akademinuose leidiniuose pamažu nusistovint bendriesiems mokslinio aparato principams, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* laikosi toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią primygtinai rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Cituojant lietuvišką šaltinį, citata žymima kabutėmis, kitakalbės citatos pateikiamos kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučių, pvz., *A a a „b b b“*. Tik tuomet, kai sakiny s ir prasideda, ir baigiasi citata, skyrybos ženklas rašomas prieš paskutines kabutes, pvz., „*A a a, a a a.*“ Vidinės kabutės rašomos viengubos, pvz., „*A a a ‘b b b’ a a a.*“

1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliamą į atskirą pastraipą. Išskeltinės citatos pateikiamos be kabučių, jos atskiriamos tarpų tarp eilučių ir renkamos mažesniu ar kitu šriftu.

1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais [...]. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradžios, ji pradedama rašyti mažąja raide, pradžioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiama anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose [...].

1.3 Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prireikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išversti.

2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa *m.*, pvz., *1861 m.*; dešimtmečiai rašomi arabiškais skaitmenimis arba visu žodžiu, pvz., *8-as dešimtmetis* arba *aštuntasis dešimtmetis*, *7-ame dešimtmetyje* arba *septintame dešimtmetyje*; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa *a.*, pvz., *XVI a.*; kai laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnylis be tarpelių, pvz., *1815–1831 m.*; *VI–XX a.*; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa *m.* nerašoma, pvz., *(1900)* arba *(1579–1832)*.

2.1. Pilna data gali būti rašoma ilguoju arba trumpuoju būdu. Trumpuoju būdu rašoma arabiškais skaitmenimis tokia tvarka: metai, mėnuo, diena; skaičiai atskiriami trumpais brūkšneliais, pvz.: *1987-06-16*. Ilguoju būdu metai ir diena rašoma arabiškais skaitmenimis su santrumpomis *m.* ir *d.*, mėnuo visu žodžiu, pvz., *1987 m. birželio 16 d.*

3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.

4. Nelietuviški vietovardžiai pateikiami pagal dabar nusistovėjusią tvarką – transkribuoti lietuviškai, vadovaujamas Lietuvių kalbos komisijos nutarimais. Klaidingai ar pagal senąsias normas parašyti vietovardžiai – pagal dabartinę vartoseną. Sutrumpintos vietovardžių formos rašomos pilnos. Išimtiniais atvejais paliekama originalo rašyba, kai vietovardžio tarimas ir rašymas lietuviškoje literatūroje įvairuoja, turi seną tradiciją arba yra visiškai nežinomas, neįtrauktas į žinytus ar enciklopedijas.

5. Didžiąja raide rašomi tikriniai vardai ir išskirtinę reikšmę turintys pavadinimai bei terminai. Jeigu juos sudaro daugiau nei vienas žodis, didžiąja raide rašomi visi žodžiai, pvz., *Bažnyčia*, *Švč. Gailestingumo Motina*, *Vulgata*, *Lietuvos Vyskupų Konferencija*, *Šventasis Tėvas*, (šv.) *Mišios*.

5.1. Religinii bendrijų pavadinimuose didžiosiomis raidėmis rašomi visi pavadinimo žodžiai, pvz.: *Romos Katalikų Bažnyčia*, *Evangelikų Liuteronų Bažnyčia* ir kt.

6. Knygų ar kitų leidinių, filmų, paveikslų, įmonių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, išskyrus tuos atvejus, kai pastarieji teikiami išplėstiniu būdu, tai yra su bendrinio žodžiu ar santrumpa ir simboliniu pavadinimu kabutėse, pvz., uždaroji akcinė bendrovė „Sapnas“. Straipsnių, eilėraščių ar teksto smulkesnių dalių pavadinimai rašomi kabutėse.

7. Lotynišku alfabetu rašyti institucijų pavadinimai tekste išverčiami, prireikus skliaustuose ar išnašoje kursyvu pateikiant originalią formą. Simboliniai pavadinimai rašomi originalo forma, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą.

8. Išnašos numeruojamos arabiškais skaitmenimis; išskyrus atvejį, jei tekste yra viena išnaša, ji gali būti pažymėta žvaigždute; taip pat panašiu būdu galima išskirti

teksto turiniui nepriklausančią išnašą, pvz., nuorodas apie tekste pristatomo tyrimo rėmimą, projektą, kurio metu parengtas tekstas ir kt. Tekste išnašos ženklas dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., ---¹; „---“¹. Iškeltinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma ištisinė išnašų numeracija.

9. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbių leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys transliteruojami į lotynišką alfabetą, antraštiniai duomenys kirilica pateikiami originalo forma arba transliteruoti į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

9.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš leidinio antraštinio puslapio ir pateikiami be sutrumpinimų ar korekcijų. Esant reikalui, nuorodos į senuosius ir retuosius leidinius (konkrečius egzempliorius) bei archyvinę medžiagą gali būti pateikiamos kaip išsamus antraštinių bei kitų (fizinės būklės, įrišimo, saugojimo vietos, signatūros, nuosavybės) duomenų aprašas. Tokiu atveju dera perteikti antraštinio puslapio grafinius duomenis – didžiųjų ir mažųjų raidžių skirtumą, ligatūras, įkypu brūkšniu pažymėti antraštinio teksto skaidymą eilutėmis ir kt.

9.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta (ne daugiau du miestai), leidykla ar leidėjas (senųjų leidinių – spaustuvė), metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos *p.*:

Antanas Tyla, *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 10.

9.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos ar straipsnio autorių arba sudarytojų yra daugiau negu trys, nurodomas tik pirmasis ir santrumpa laužtiniuose skliaustuose *ir kt.* Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra iškeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliaustuose; atskiriama kableliu:

Algė Jankevičienė, Marija Kuodienė, *Lietuvos mūrinės koplytėlės: Architektūra ir skulptūra*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.

Adomas Butrimas [ir kt.], *Žemaičių Kalvarija: Vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

[Pranciškus Šrubauskis], *Bašas Sirdies pas Pona Dieva, Szwięciausy Marya Pana yr Szwięntus Danguy Karalaujencius, Szaukiancis Par Giesmes*, Wilniuy: Drukarnioy K. J. M. pri Akademios, 1793.

9.4. Jei autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose prieš slapyvardį; skyrybos ženklu neskiriama:

[Mykolas Krupavičius], *Ko siekia L. krikščionių demokratų blokas Steigiamajam Seime*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1920.

[Justinas Staugaitis] Meškus, *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1908.

10. Kai knyga ar leidinys turi prasminę paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma kursyvu kaip ir pavadinimas; atskiriama dvitaškiu:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

10.1. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, nurodančią tos knygos ar leidinio žanrą, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...: XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*: Monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

11. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antrą ir kitus kartus nurodomas pilnu vardu ir pavarde:

Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*: Monografija, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955; Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sudarytoja Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Mokslas, 1976; Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977.

12. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s. l.], be metų – [s. a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose, pvz., [Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1896].

13. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją ir pan., jis, jo pareigos (funkcija) ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a. – XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

14. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa *t.* po bendrojo pavadinimo ir arabišku skaitmeniu; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:

Zigmas Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai*, t. 2: *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002, p. 59.

15. Kai leidinys priklauso kokiai nors serijai, paprastai išnašose tai nežymima, tačiau, esant reikalui, ji nurodoma skliaustuose prieš leidimo vietą: pateikiama santrumpa *ser.*, serijos pavadinimas kursyvu, po kablelio serijos tomas arba numeris; atskiriama kableliu:

Alsėdžiai, sudarytojai Adomas Butrimas, Liepa Gričiūtė, (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.

15.1. Kai leidinys turi redakcinę kolegiją arba priklauso serijai, turinčiai redakcinę kolegiją, redakcinės kolegijos sudėtis, esant reikalui, nurodoma prieš leidimo vietą; atskiriama kableliu:

Daiva Krištopaitienė, *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos*, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, I), redakcinė kolegija Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Kristina Mačiulytė, Jurgita Ūsaitytė, Mikas Vaicekuskas (vyr. redaktorius), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

16. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid.* Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 126.

Ibid., p. 29.

17. Cituojant to paties autoriaus daugiau nei vieną tekstą antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir sutrumpintas teksto pavadinimas. Jeigu autoriaus nėra, pateikiamas sutrumpintas pavadinimas:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...*, p. 101.

Alsėdžiai, p. 312.

18. Mokslinių periodinių leidinių pavadinimas nurodomas kursyvu, leidimo vieta, metai, tomas arba (ir) numeris (kai yra tomo arba numerio paantraštė – ji atskiriama dvitaškiu ir rašoma kursyvu), numerio sudarytojas (jeigu yra išskirtas leidinyje) rašomas stačiais:

Acta Academiae Artium Vilnensis, Vilnius, 2006, t. 41: *Šventųjų relikvijos Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 145.

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, Vilnius, 2011, t. 35, p. 213.

Lituanus, Chicago, 2010, t. 56, Nr. 1, p. 10.

19. Žurnalų, laikraščių pavadinimas nurodomas kursyvu, stačiais metai, tomas arba numeris, puslapiai. Laikraščių data nurodoma prieš numerį trumpuoju būdu. Kartais nurodoma, tačiau nėra būtina, leidimo vieta ir leidėjas; dažniausiai tai taikoma užsienio, regioniniams ar seniesiems leidiniams:

Naujasis Židinys-Aidai, 2011, Nr. 5, p. 317–327.

Pasaulio lietuvis, Lemont, 1997, Nr. 2, p. 11–13.

Viltis: Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis, Vilnius, 1913-01-06 (19), Nr. 3 (790), p. 2.

20. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš mokslinių periodinių, tęstinių ir panašių leidinių, žurnalų, laikraščių nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame straipsnis spausdintas; leidinys išskiriamas kursyvu. Straipsnio ar kito teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa *in*:

Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)“, in: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas

Sirutavičius, (ser. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 7), Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla, 1994, p. 8–23.

Mindaugas Paknys, „Mecenatystė“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 342–350.

Gabrielė Gailiūtė, „Literatūros kritika šiuolaikinėje Lietuvoje: institucijos refleksija“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 7, p. 448.

Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir blaivybė“, in: *Vienybė: Savaitinis laikraštis*, Kaunas, 1918-03-07, Nr. 7, p. 102–105.

21. Rankraštiniai dokumentai aprašomi tokia tvarka: dokumento pavadinimas, metrika – vieta, data, numeris (rekonstruoti ar kiti archyviniam apraše neminimi duomenys nurodomi laužtiniuose skliaustuose), po santrumpos *in*: rašomas archyvo pavadinimas, fondo, aprašo, bylos, lapų santrumpos – *f.*, *ap.*, *b.*, *l.* Kartu įrašyti dokumentų rinkiniai ar rankraštinės knygos nurodomos pagal aukščiau nurodytus bibliografinių aprašų pavyzdžius, išskyrus tai, kad po sudarymo metų įterpiamas archyvo ar bibliotekos pavadinimas, signatūra ir kiti duomenys:

Juozo Tumo laiškas Augustinui Liepiniui, Kaunas, 1931-08-16, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – VUB RS), f. 1, b. F600, l. 10r–10v.

[Motiejus Valančius], *Wiadomość o Czynnościach Pasterskich Biskupa Macieja Wołonczewskiego*, [1850–1875], in: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – LLTIB RS), f. 1, b. 4388.

Albert Wijuk Kojalowicz, *Historiae Lituanæ pars Prior: de rebus Lituanorum ante susceptam christianam religionem conjunctionemque Magni Lituanie Ducatus cum Regno Poloniae libri novem*, Dantisci [Gdańsk]: sumptibus Georgii Försteri, 1650, in: VUB RS.

22. Elektroninių leidinių aprašas rengiamas pagal aukščiau nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad nurodant elektroninį dokumentą, laužtiniuose skliaustuose būtina nurodyti laikmenos rūšį, pavyzdžiui, CD-ROM ar interaktyvus. Interaktyvių (prieinamų per internetą) dokumentų apraše pateikiama internetinė prieiga, pabaigoje skliaustuose pateikiama vėliausia nuorodos tikrinimo data:

Įdomioji Lietuvos istorija: Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, [CD-ROM], Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004.

„Staugaitis Justinas“, in: *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje*, [interaktyvus], in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1691>, (2013-03-16).

Saulius Lapinskas, „Frazeologizmai horoskopuose“, in: *Lietuvių kalba*, 2012, Nr. 6, [interaktyvus], in: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=216>, (2013-03-24).

22.1. Antrą kartą ne iš eilės cituojant elektroninius leidinius, vadovaujamasi anksčiau nustatytais bibliografinio aprašo taisyklėmis:

Įdomioji Lietuvos istorija.

Ibid.

Saulius Lapinskas, *op. cit.*

23. Kai rengiant tekstą šaltinių ir literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abėcėlės tvarka ir rengiamas pagal nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nerašomas:

Jučas Mečislovas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

24. Užsienio leidinių bibliografinis aprašas rengiamas pagal lietuviškus principus. Archyvų aprašymai pateikiami originalų kalbomis, išskyrus santrumpas *p.* ir *l.*

25. Kartu su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos) lietuvių ir anglų ar kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą. Santraukos apimtis – 1000–1500 spaudos ženklų.

26. Autoriai patys parengia trumpą (vienos pastraipos) prisistatymą skyreliui „Apie autorius“ lietuvių kalba; jame pageidautina paminėti akademinius laipsnius bei vardus, mokslinių interesų sritis, instituciją, pastarąją knygą, disertaciją ar kitą svarbų pasiekimą; privaloma nurodyti elektroninio pašto adresą.

Redakcinė kolegija įsipareigoja esant reikalui konsultuoti į LKMA veiklą įsitraukusius ar norinčius įsitraukti magistrantus bei doktorantus, jaunos mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas. Visus *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* straipsnius bei šaltinių publikacijas anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytini ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakcinė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmestų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti ar grąžinti taisyti, yra 4 mėnesiai. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su eventualaus publikavimo laiku, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių tomų formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu *.pdf formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai elektroniniu parašu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* elektronine versija interneto svetainėje www.lkma.lt bei prieinamas per asocijuotas duomenų bazines.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į vyriausiąją redaktorių.

Redakcinė kolegija

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LKMA METRAŠTIS XLVIII

Anglų kalbos vertėja ir redaktorė Diana Bartkutė Barnard

Maketuotoja Dainė Galinienė

Tiražas 100 egz.

Leido „Lietuvių katalikų mokslo akademija“

Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius

contacts@lkma.lt, www.lkma.lt

Spaudė UAB „Petro ofsetas“

Naujoji Rionų g. 25C, LT-03153 Vilnius

